TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARINDAN
XIII. SERİ — No. 3

DÜNYA TARİHİ

ÇİN TARİHİ

Dr. WOLFRAM EBERHARD
Ankara Üniversitesi D. T. C. Fakültesi Sinoloji Profesörü

Metin dışında 50 resim vardır

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1947

Türk Tarih Kurumu, dilimizde, tarih ve arkeolojinin bugünkü durumuna göre yazılmış bir dünya tarihinin bulunmamasından dolayı hergün daha ziyade duyulan eksikliği gözönüne alarak, bugünkü ihtiyacı kısmen olsun karşılamak üzere, bir Dünya Tarihi yazılmasına karar vermiş ve bir plân hazırlayarak üyelerinin ve tarihle uğraşan Türk bilginlerinin yardımını sağlamıştır. Birkaç yıldanberi devam eden bu çalışmalardan sonra hazırlanan kısımların derhal basımına başlanmıştır.

Bu plâna göre, Dünya Tarihi yirmi ana bölüm içinde tahminen 38 ciltten ibaret olacaktır. İhtiva edeceği bahislerle cilt adetleri aşağıda gösterilen bu büyük eserin, kısa bir zamanda tamamlanması mümkün olamıyacağından, hazırlanmış olan ciltlerin sıra gözetilmeden basılarak, Türk aydınlarının istifadesine konması uygun görülmüştür.

Bu seride çıkacak eserler tam ve mükemmel olmak iddiasından uzak bulunmakla beraber, kendi tarihimize ait kısımların anakaynaklardan faydalanılarak yazılmasına çalışılmıştır. Ahval ve şartlar müsait olduğu zaman, bu eserin çok daha mükemmellerini dilimizde yazılmış görmek büyük emelimizdir.

TÜRK TARİH KURUMU

Dünya tarihinin ihtiva edeceği bahisler

I. —	İnsanlığın kaynakları ve ilk medeniyetler (Prehistorya)	2 cilt
II. —	Orta Asya (İslâm istilâsına kadar)	1 »
III. —	Çin (En eski çağlardan bugüne kadar) . . .	1 »
IV. —	Hint (En eski çağlardan bugüne kadar) . . .	3 »
V. —	Mezopotamya, Arabistan, Suriye ve Filistin (İslâmlığın çıkışına kadar)	2 »

İ Ç İ N D E K İ L E R

İKİNCİ BÖLÜM

SHANG SÜLÂLESİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CHOU SÜLÂLESİ

III. Toba'ların zuhuruna kadar Kuzey Çin'deki devletler

IV. Kuzey Çin'de Toba devleti

V. Kuzey Çin'de Toba'ların halefleri olan devletler

VI. Doğu Chin sülâlesi ve mütebaki Güney sülâlesi

YEDİNCİ BÖLÜM

SUİ VE T'ANG DEVLETİ

I. Sui sülâlesi

II. T'ang sülâlesi

SEKİZİNCİ BÖLÜM

ÇİN'İN İKİNCİ BÖLÜNME DEVRİ

I. Beş sülâle devri

IV. İç durum: Halk gruplarının tezatları

V. Kıyamlar ve Moğol devrinin sonu

ONUNCU BÖLÜM

MİNG DEVRİ

I. Ming devrinde iç siyaset meseleleri ve sosyal durum

II. 1426'ya kadar dış siyaset

III. Klik mücadeleleri ve inkırazın başlangıcı

IV. Kıyamlar ve Mançu'larla savaşlar

V. Moğol ve Ming devrinde edebiyat ve sanat

ONBİRİNCİ BÖLÜM

MANÇU SÜLÂLESİ

ONİKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET (1912'DEN İTİBAREN)

LİTERATÜR

HARITALAR

RESİMLER HAKKINDA İZAHAT

No. 6, 7, 8, 10, 12, 14, 16, 28, 29, 30, 33, 40, 44, 47 W. Eberhard tarafından 1934-1937 yıllarında çekilmiştir.

No. 15, 18, 19, 20, 22, 31, 34, 35, 36, 37, 43, 45 H. Hammer-Morrisson (Hongkong) tarafından 1934-1937 yıllarında çekilmiştir.

No. 38 A. von Trott tarafından 1937 yılında çekilmiştir.

No. 41 Lou Tse-k'uang (Hangchou) tarafından 1933 yılında çekilmiştir.

No. 3 Prof. G. Ecke (Pekin)'in makalesinden alınmıştır (Sinologische Arbeiten, cilt 1, Pekin 1943, s. 163).

No. 1: G. Andersson : «Prehistory of the Chinese»sinden, levha 137.

No. 2: G. Trautmann kolleksiyonu'ndan.

No. 4: G. Andersson : «Ordos Bronzes» inden (levha 11).

No. 5: B. Karlgren: «Exhibition of Early Chinese Bronzes» inden (levha 27).

No. 9 : A. Tizac: «Sculpture Chinois» den (levha 35).

No. 11: Berlin Etnografya Müzesinden.

No. 13: Berlin Etnografya Müzesinden.

No. 17: Philadelphia Müzesinden.

No. 21: O. Kümmel: «Die Kunst Chinas, Japans und Koreas» dan (levha 5).

No. 23: Orijinali Berlin Etnografya Müzesinde vardı.

No. 24: Orijinali Berlin Etnografya Müzesinde vardı (No. I.B.6078).

No. 25: Orijinali » » » » (No. I.B.6876b).

No. 26 ve ilk sayfadaki resim : basma Prof. Eberhard'dadır.

No. 27: Orijinali Berlin Etnografya Müzesinde vardı (yükseklik 42 ve 38,5 sm.).

No. 32: «Rare Paintings of Sung and Yuan Dynasties, Manchu Royal House Collection» (Shanghai, Yu-cheng Book Company)'den,

No. 39: Orijinali Berlin Etnografya Müzesinde vardı (Kopya W. Eberhard tarafından 1933 yılında alınmıştır).

No. 43: Orijinali Paris'te.

No. 46: Bir mecmua'dan.

No. 49: Orijinali Prof. Eberhard'dadır.

ÖNSÖZ

Çin tarihi hakkında bilhassa son senelerde sayısız kitaplar yazılmıştır. Bunlar, burada Türk efkâr-ı umumî'yesine sunulan kitapla mukayese edildiği takdirde, birçok noktada farklı olduğu görülür. Avrupa'da yazılan tarih kitaplarının çoğu, Çin kaynaklarının asıllarına şöyle dursun, ancak mahdut sayıda yapılan tercümelere istinaden yazılmış olup, ya Avrupa veyahut Çin nokta-i nazarını tutmaktadır. Buna karşılık gayemiz, Türk okuyucusuna hem tamamen bitaraf ve ilmî, hem de Türk tarihi için önemli olan noktaları belirten bir kitap sunmaktır. Bu eserde her hususta orijinal kaynaklara dayandıktan başka, en son tetkiklerin neticeleri de gözönünde tutulmuştur.

Bu kitabı yazmaya beni sevkeden Prof. Şemsettin Günaltay'a, kitabın hazırlanmasında ve bastırılmasında beni daima teşvik eden Bay Uluğ İğdemir'e, tercümede bana yardım eden Bayan İkbal Berk'e, tashihlerde vakitlerini hiç esirgemiyen Bayan Firuzan Kınal ve Bay Özdemir Çobanoğlu'na ve nihayet Türk Tarih Kurumu'nun çalışkan mürettiplerine burada teşekkür etmeyi bir borç sayarım.

Ankara, 28 Nisan 1947

WOLFRAM EBERHARD

GİRİŞ

ÇİN'İN COĞRAFÎ DURUMU

Çin'den bahsettiğimiz zaman, önce, bu addan ne anladığımızı izah etmek lâzımdır. Tarih boyunca Çin'in büyüklüğü çok değişmiştir; bu devlet bazen bütün Türkistan ve Moğolistan'ı ihtiva etmiş, bazen de Sarı ırmak bölgesinde ufak bir devlet olmuştur. Kitabımızda "Çin„ den bahsederken, bugün ekseriya asıl Çin denilen bölgeyi, yani kuzeyde Çin seddi ile çevrilen, batıda Kansu eyaletini sınırları içerisine alıp Türkistan'ı dışarda bırakan, kısaca, 18 eyalet bölgesi kast edilmektedir. Bugün bu bölge aynı dili konuşan (birbirlerinden çok farklı lehçeler bulunduğu halde), aynı yazıyı yazan, aynı kültüre sahip olan ve son 7 yüzyıl ekseriya aynı siyasî idare altında bulunan bir halkla meskûndur. Mamafih eskiden bu bölgede yalnız Çinli'ler bulunmuyordu; bugün hâlâ bakiyeleri mevcut olan kavimler yaşıyordu. İsa'nın doğumundan 2 bin yıl önce bile bugünkü anlamda "Çin'li„ yoktu, fakat yalnız, zamanla birbirleriyle mezcolarak bir birlik teşkil eden birçok kabileler ve kavimler vardı; bu yeni birlik mütecanis olduğunu anladı, kendinde bir kültürel birlik hissetti ve "Çinli„ adını aldı. Bu birliğe girmiyen halk grupları kendi kavimlerini ve kültürlerini kısmen bugüne kadar muhafaza ettiler, kısmen ise yavaş yavaş bu kültüre iltihak ettiler. "Çinli'ler„ böylece çoğaldılar ve nihayet "asıl Çin„ in bulunduğu bütün bölgeyi, yani 18 eyalete yayıldılar.

Kuzey Çin Coğrafî bakımdan bu bölge, 2 büyük kısma ayrılabilir: Kuzey ve güney. Bu bölgeleri birbirinden ayıran hat, Orta Asya'daki büyük K'un-lun dağının doğu mukabil sırtı olan Ch'in-ling (Çin-linğ[1]) sıradağlarından geçer. Ch'in-ling-shan, Sarı ırmak'ın (Huang-ho) güneyinden doğuya uzanır

[1] Bu kitapta kullanılan çevriyazı sistemi resmî, yani İngiliz çevriyazı sistemidir; kere içinde Türk telâffuzu, yahut günlük gazetelerde umumiyetle kullanılan telâffuz gösterilmiştir.

ve oradan yavaş yavaş Doğu Çin ovasına geçer. Orada Kuzey ile Güney Çin arasındaki sınır Huai nehridir ve bu nehir takriben Huang-ho ile Yang-tse arasında ve takriben ortadan akarak batıdan doğuya denize dökülür.

İklim Ch'in-ling-shan, bilhassa bir iklim sınırıdır. Dağın kuzeyindeki arazi, yalnız bir farkla, karakteri itibariyle, bize, Anadolu yaylasını hatırlatır. Yalnız dağların zirveleri sivri ve çıplak olarak gök yüzüne yükselirler. Ufak dağların üzerleri ve büyük dağların etekleri kalın bir "lös„ tabakasiyle örtülüdür. Lös, tuğlacıların kullandıkları toprak kadar ince bir topraktır. Bu, ilkbaharda rüzgârlarla İç Moğolistan'dan gelmektedir. Fırtınalar, bu tozdan külliyetli miktarda getirirler ve Lös çok mümbit olduğundan tarlalar için de bir nevi sunî gübre vazifesini görür. Tozun az yağdığı yılda hasat fena olur. Fakat diğer taraftan tozlar nebatların üzerlerine konarlar. Bu nebatlar kuruyunca lös'te ufak amudî boşluklar bırakırlar. Bu da lösün amudî olarak büyük parçalar halinde dökülmesini kolaylaştırır. Yağmur ve nehirler bu amudî boşluklara nüfuz ederler, onları genişletirler ve nihayet hepsi çöker. Böylece Kuzey Çin'in lös bölgesinde yol inşaatı için çok elverişsiz şartlarla karşılaşılır. Yer birçok amudî yarıklarla doludur. Yerdeki taşlar da lös ile örtülü olduğundan yol inşası için malzeme güçlükle bulunmaktadır. Lös üzerine iyi yollar ancak büyük masraflarla inşa edilebilir, çünkü yağmur yağınca derin bir çamur tabakası hasıl olur.

Kuzey Çin'in iklimi, tıpkı Anadolu iklimi gibi, bir kara iklimidir. Kışın hemen daima güneşli ve fazlaca soğuktur, ilkbaharda da birkaç gün biraz yağmur yağar. Yazın rüzgârlar denizden eser, sıcak ve rutubet getirirler. Temmuz-ağustos'da ısı 40-42 dereceyi bulur ve kuvvetli ve sürekli yağmurlar yağar. Memleketin içlerine doğru gidildikçe yağmurlar azalır ve bu bölgelerde sık sık kuraklık olur.

Kuzeyin başlıca nehri Huang-ho'dur; ona "Sarı ırmak„ denmesinin sebebi, lös bölgesinden geçerken beraberinde pek çok erimiş lös getirmesidir. Bu lösü mansabına yığdığından zamanla nehrin yatağı yükselir. Çinliler'de, binierce senedenberi nehir kontrolu mevcut olduğu ve büyük bentler de inşa ettikleri halde,

yine bu büyük feyezanların önüne geçilememektedir. Nihayet nehrin yatağı çok yükselince başka bir istikamete akmağa başlar. Bu, bu bölgede oturan insanlar arasında müthiş bir sefalete sebebiyet verir. Son büyük yatak değiştirme 1852'de olmuştur. O zamana kadar nehir Ch'in-ling-shan dağlarının doğu ucundan ve takriben K'ai-feng şehrinin doğu-güneyinden Huai nehrine dökülüyordu. 1852'den sonra K'ai-feng'den kuzeye akarak liman şehri olan T'ien-chin (Tientsin)'den denize dökülmeğe başladı. Bütün Doğu Çin ovasının, yani Ch'in-ling-shan eteklerinin doğusundaki bölgenin, Sarı ırmak'la başka nehirlerin getirdikleri birikintilerden Çin'in doğu sahilinin dışarıya doğru bir çıkıntı yapacağını kabul etmek mümkün olacaktır. Gerçekte Doğu Çin ovasının en ufak bir çıkıntısı bile yoktur ve bir deniz kadar düzdür. O, kuzeyin mümbit ziraat mıntakası ve bilhassa buğdayın başlıca istihsal bölgesidir.

Kuzey Çin'de, memleket için mühim olan bir sıradağ vardır. Bu, Mançuri'nin kuzeyinden güneye uzanan "Ch'ang-pai-shan„ (Çanğ-bay-şan) dağının devamıdır. Çin'de bunun genel bir adı yoktur, ona "Batı dağları„ denir, Ch'in-ling-shan'a temas edinceye kadar güneye uzanır. İki sıradağların arasında, batıdan doğuya akan Huang-ho sıkışır kalır. Bu geçit, Çin'in en mühim ulaştırma yollarından biridir. Bunun üzerinde İsa'nın doğumundan önce bile ve sonra da, Çin'in başkenti olan Lo-yang (bazen Ho-nan-fu denmiştir) şehri burada bulunur.

Batı dağları Kuzey Çin'i iki kısma ayırırlar: Shan-tung (dağların doğusundaki bölge) ve Shansi (dağların batısındaki bölge). Shan-tung, doğuya doğru uzanan yarımadanın bulunduğu eyaletin adıdır. Eyaletin batı kısmı büyük mümbit ovaya girmektedir, doğusunda ise Güney Mançuri yarımadası Liao-tung'daki sıradağların devamı bulunur. Bizim için en mühim dağlardan biri T'ai-shan'dır (Tay-şan); bu doğunun mukaddes dağı olup Konfüçyüz'ün doğduğu yere çok yakın bulunmaktadır.

Shansi, doğu sınırını dağların sonu, batı sınırını, kuzeyden güneye akan ve sonra doğuya dönen Sarı ırmak'la çevrilen bir eyaletin adıdır. Eyaletin merkezi T'ai-yüan'dır; orada Fen nehri güneyden batıya akmağa başlar. Fen nehrinin kıyıları,

bir zamanlar, Çin'in en eski yüksek kültürlerinin merkezi bulunuyordu. Eyaletin en kuzeyinde, bunun istep ve çöle tahavvül ettiği yerde, zaman zaman Türk Toba'larının hükümet merkezi olmuş olan Ta-t'ung (Da-tunğ) şehri bulunmaktadır; eskiden bu bölge, Hsiung-nu'ların merkezi idi.

Pekin'in etrafındaki bölge (=kuzey başkenti Pekin, Moğollar devrinden en son zamanlara kadar hemen daima hükümet merkezi olmuştur) ile T'ien-chin, Hopei (=nehrin kuzeyinde, eskiden eyalete Chih-li de denir) eyaletine aittir.

Kuzey-batı Çin Çin'in en kuzey batısında bulunan eyaletin adı, Kansu'dur. Kansu, Çin'den Türkistan'a kadar uzanan ince, dar bir yerdir; kuzeyde Gobi çolü ile, güneyde Güney Tibet dağlariyle sınırlanmıştır. Yalnız çölle dağların arasındaki dar bölgede bulunduğundan ziraate elverişlidir. Fakat aynı zamanda, burada ancak bir yol yapılabilir: bu da, Çin ile Batı Asya arasındaki büyük kervan yolunun başlangıcıdır. Bu sebepten, bu eyaletin Çin için daima stratejik ve iktisadî ehemmiyeti olmuştur. Bu yol, Tibetli'lerle Gobi'de yaşayan kavimleri (Türkler yahut Moğollar) ayırdığından bunların Çin'e karşı ittifak etmelerine engel oluyordu. Doğu Kansu eyaletine bağlanan Shensi eyaleti vardır; bunun doğu sınırı, kuzeyden güneye doğru akmakta olan Sarı ırmak'tır. Eyaletin kuzeyi istep, "Ordos-bölgesi„ denilen yerdir, burası için daima Çinli'lerle Hsiung-nu'lar, Türkler yahut Moğollar döğüşmüşlerdir; güney, Sarı ırmağın bir kolu olan Wei nehrinin, nehir bölgesine aittir. Wei, Çin'in en eski kültür merkezlerinden biri olup aynı adı taşıyan, mümbit bir ovadan geçer. Aynı zamanda kervan yolu, Wei nehri boyunca doğuya gider. Demek ki bu yüzden nehir, iktisadî ve siyasî bakımdan, mühimdir. Bunun için Wei'yin aşağı kolu üzerinde, Orta çağlarda müteaddit ve uzun zamanlar Çin'in başkenti olmuş olan Ch'ang-an şehri (Hsi-an-fu da denir) bulunur; bu da, Lo-yang gibi, transit ticaretin başlıca merkezi idi.

Sarı ırmak Sarı ırmağın kuzey-güney istikametinden batı-doğu istikametine akmağa başladığı yerde Çin'in en mühim kalelerinden biri olan T'ung-kuan (Turğ-gvan) kalesi

vardır. Bu, umumiyetle büyük bir rol oynar, ona sahib olan başkenti zapt ederdi.

Sarı ırmak'ta, takriben T'ung-kuan'a kadar, aşağıdan yukarı seyrisefer edilebilir, daha yukarılarda ise yalnız nehir aşağı seyredilebilir, yukarı gidilemez. Fakat aşağıda da nehir yalnız altı düz gemilerin gitmesine elverişlidir, çünkü nehir beraberinde getirdiği balçık yüzünden birçok sığ yerler ve kum setleri teşkil etmektedir. Wei nehri altı düz gemilerin seyriseferi için elverişlidir. Demek ki başkent Ch'ang-an, tıpkı daha doğuda bulunan başkent Lo-yang gibi, iaşesini gemilerle temin edebiliyordu. Bu, Çin tarihinin cereyanı için çok mühimdir. Pekin'in etrafındaki bu bölge ehemmiyetli olmağa başlar başlamaz ana nehre "imparator kanalı" denilen bir kanalla nehrin kuzey kısmına bağlanmıştır. Bu, güneye doğru, daima eski nehir yataklarından, göller ve başka tabii kolaylıklardan faydalanarak Orta Çin'de Yang-tse'ye kadar, sonra da onun üzerinden Hang-chou'ya akmaktadır.

Kuzey Çin'de Tientsin ve Tsing-tao'dan (Ch'ing-tao; Shantung yarımadasının güney kıyısında) hemen hemen başka ehemmiyetli liman yoktur. Bunlar, Çin'in Orta çağlar tarihinde de hiçbir rol oynamamaktadırlar; çünkü Doğu Çin denizinin ve bilhassa Sarı denizin korkunç fırtınalarına güvenilemiyordu. Eskiden Çin'de bütün su yolları nakliyatı nehirlerde yapılırdı.

Tabii servetlerinden bilhassa Shansi eyaleti, ancak şimdi istifade edilebilen çok kömür, demir ve başka madenler ihtiva etmektedir. Eski zamanlarda kullanılan madenlerin en çoğu güneyden getiriliyordu.

Güney Çin Güney Çin'in iki büyük can damarı vardır: Kuzeyde Yang-tse nehri ve güney'de Hsi-ho (yahut Avrupalı'larca: İnci-nehri). Her iki nehir ve kolları üzerinde yukarlara kadar kolayca seyrisefer edilebilir. Bundan başka, çok erken zamanlardanberi, bu iki nehir su bentlerini havi küçük yardımcı kanallarla, yahut araları ufak yollarla bağlanmıştır. Tibet'ten uzanan birçok dağ silsileleri doğudan Yang-tse ile Hsi-ho arasındaki bölgeye uzanırlar. Bunlar, bilhassa sahil eyaletlerinde ulaştırma engelleri teşkil ediyorlardı.

Diğer taraftan dağların denize kadar inmeleriyle, çok iyi limanları olan çok girintili çıkıntılı bir sahil meydana gelmiştir.

Güney halkı, lehçe itibariyle, birbirinden çok farklıdır, hatta bazan bir vadide oturan halkla başka bir vadide oturan halk güçlükle anlaşabiliyordu. Bu, memleketin coğrafî durumundan ileri gelmektedir.

Yang-tse Yang-tse nehrinin kuzeyinde, Ch'in-ling-shan dağlarının güneyinde en uzak batıda Sihch'uan eyaleti (= 4 nehir eyaleti; Eski zamanlarda ekseriya "Shu„ denirdi) vardır. Bu eyaletin içinden Yang-tse'nin 4 kolu geçer ve bir dörtken gibi dağlarla çevrilmiştır. Batıda yüksek Tibet dağları (bu dağların birinde Buddistlerin O-mei dağı adındaki mukaddes dağ bulunur), kuzeyde yüksek Ch'in-ling-shan dağları, doğuda yine kuzeyden güneye uzanan yüksek bir dağ silsilesi vardır. Yalnız güneyle Yang-tse'nin geçtiği yerde dağlar çok yüksek değildir. Bu hususî coğrafî durum, bu eyaletin birçok defalar kendisini asıl Çin'in çerçevesinden ayırmış, bağımsız bir devlet olarak yaşamasını sağlamıştır. Müdafaası kolaydır ve yayla da kalabalık bir halk kütlesinin iaşesini temin edecek kadar yiyecek istihsal eder, bundan başka maden bakımından da zengindir. Eyalet, uzun zamandanberi Çinliler tarafından işletilen petrol kuyulariyle, dışardan tuz ithal etmelerine ihtiyaç hasıl etmiyen tuzlu su menbalariyle meşhurdur. Eyaletin doğu-güney köşesinde harb başkenti Ch'ung-ch'ing (Chung-king) bulunmaktadır. Başkenti Ch'eng-tu (Çınğdu) takriben eyaletin ortasında bulunuyordu. Doğuda bu eyalete Hupei (=gölün kuzeyinde) eyaleti bağlanmaktadır. Bu eyaletin içinden Yang-tse'nın bir kolu olan Han nehri geçmektedir. Eyaletin güney sınırını, göller bölgesinden geçen Yang-tse teşkil etmektedir. Bu göller, Yang-tse'nın ilkbaharda Tibet'ten getirdiği suların biriktiği bir nevi su ambarıdır. Bu yüzden bu memleket çok mümbittir, aynı zamanda küçük kanallar ve nehirler şeklinde birçok ulaştırma yolları vucuda getirmektedir.

Han nehrinin Yang-tse'ye döküldüğü yerde karşılıklı 3 şehir bulunuyordu. Bunlar, Han-k'ou, Han-yang ve Wu-ch'ang' dır. Şimdi bu şehirler birleşerek Wu-han adında muazzam

bir şehir meydana getirmişlerdir. Bu şehirler, müsait ulaştırma durumlarından, aynı zamanda da büyük istihsal bölgelerinin merkezleri olmaları dolayısiyle, Çin tarihi boyunca, birçok defalar bu bölgelere hükmeden devletlerin başkentleri olmuşlardır. Bugün Wu-han, İç Çin'in en büyük sanayi şehridir.

Eyaletin doğu sınırını, Ch'in-ling-shan dağlarının güneye kıvrılan bir kolu teşkil etmektedir. Bunun öte tarafında yine büyük ova başlar. Burada iki eyalet, An-hui ve sahilde de Kiangsu bulunur. Her ikisi de Yang-tse'nın mansabında bulunduğundan Yang-tse'nın sulariyle beslenen göller ve küçük nehirler bakımından çok zengindir. Bu bölge, pirinç ziraatının başlıca iki merkezinden biridir. Güney Çin'de pirinç millî gıdadır, Kuzey Çin'de daha ziyade buğday ve darı ekilir ve pirinç, ancak yüksek halk tabakasının yiyecek maddesidir.

Yang-tse'nin ağzında küçük bir şehir bulunuyordu; burada Avrupalılar, bilhassa İngilizler, 19 uncu yüzyılda kendilerine bir iskân yeri yaptılar. Bu suretle, Çin'in en büyük ve en modern şehri olan Shanghai meydana gelmiştir. Bu şehir, canlılık bakımından, New-York'la boy ölçüşebilir, 20 katlı binalariyle görülmemiş bir ulaştırma tesisatı bulunan bir şehirdir. Eskiden, deniz aşırı ticaret bir rol oynamadan önce, daha içerlerde bulunan Su-chou (T'ai-hu-gölü kenarında bulunur), Yang-chou ve Nanking (= güney başkenti) şehirleri daha çok mühimdiler. Bu şehirler Kuzey ile Güney Çin arasındaki iç ticaretin başlıca büyük ticaret limanları idiler. Büyük pirinç nakliyatı, ipekliler ve güneyin bütün mahsulleri bu üç şehirden geçiyordu. Suchou Çin'in en güzel şehirlerinden biridir ve "Doğunun Venediğ'i„ sayılmaktadır; çünkü içinden birçok kanallar geçmektedir. Marco Polo bu şehri kesin olarak tasvir etmiştir. Nanking bir zamanlar 14 üncü yüzyıllarda ve daha sonra Cumhuriyet devrinde, bugüne kadar başkent olmuştur, Çin Orta çağında da bir müddet başkent idi.

Yang-tse'nin güneyinde yine 4 eyalet vardır. Bu eyaletler tamamen dağlıktır ve güç aşılabilen geçitleri vardır; başlıca münakale yollarından uzak bulunduklarından Çin'in geri kalmış eyaletleridirler, ayni zamanda yerlilerin en uzun zaman kaldıkları ve kısmen bugüne kadar tutunabildikleri bir bölgedir. Yine en uzak batıda, Doğu Himalaya'dan güne-

ye doğru kıvrılan ve dağların engeller teşkil ettikleri dağ zincirinin ortasında Yünnan eyaleti bulunmaktadır. Bu eyaletinın başkenti 2000 metre yükseklikteki bir yaylanın üzerinde ve bir gölün kenarında bulunan K'un-ming (eskiden ekseriya Yün-nan-fu denirdi) şehridir. Bu, bir zamanlar, Çin sınırında Siyamlıların akrabaları tarafından kurulmuş olan bir devletin de başkenti idi. Eyalet bilhassa wolfram (tungsten), kalay, altun, bakır ve gümüş cevherleri bakımından zengindi. Son zamanlara kadar ancak Fransız demiryoluyla Hanoi'dan (Hindiçini) bir modern geçidi vardı. Yünnan eyaletinin doğusunda Kui-chou (Kweichou) eyaleti vardı ki, bu ancak Japonya'ya karşı verilen savaşın en son yıllarında bir demiryolu ve şoselerle açılmıştı; Çin tarihi boyunca bu eyalet hiçbir zaman mühim bir rol oynamamıştır. Bunun da doğusunda Hunan (=gölün güneyinde) eyaleti vardır. Bunun içinden Huang nehri geçer ve eyaletin kuzeyinde Yang-tse'ye dökülür. Bir kanalla güneyde Hsi-ho'ya bağlanan ve şimdi Kanton'a giden hattın takip ettiği bu nehir, çok ehemmiyetli bir münakale yolu teşkil eder. Bundan başka bu eyalet, Çin tarihinde, hiçbir rol oynamamıştır.

Yine doğuda, büyük bir göl ve birçok nehirleriyle Kiangsi (=nehrin batısında) eyaleti bulunmaktadır. Bu yüzden bu bölgede zaman zaman güney sahili ile kuzey arasındaki ticaret için bir geçit teşkil etmiştir. Yang-tse üzerindeki Chiuchiang(Kiukiang) şehri büyük bir ticaret limanı idi.

4 eyaletten müteşekkil son grupu, güneyin sahil eyaletleri teşkil etmektedir. Bu eyaletlerin yüzleri denize müteveccihtir. Halkı, vakıa ekseriya pirinç ziraati ile meşgul oluyorsa da, daha ziyade gemicilik yapmaktadır. Bu eyaletlerden Endonezya ve Hindiçini'ye külliyetli miktarda muhacir gitmiştir.

Takriben 1500'den itibaren Avrupa ile temas başlayıp bilhassa tüccarlar zengin olunca, zaten Orta çağlarda Batı tüccarlarının yerleşmiş oldukları 2-3 büyük şehir müstesna, sahil bölgeleri halkı fakir kalmıştır.

Shanghai'ın ve Yang-tse ağzının güneyinde, Hangchou koyunda başkenti Hang-chou (Hanğcov) olan Chekiang (Cığcyanğ) eyaleti bulunuyor. Pekin nasıl büyük ovanın kuzey köşesinde bulunuyorsa, Hang-chou da güney köşesinde bulun-

maktadır; bu, yalnız büyük bir ticaret değil, büyük bir pirinç istihsal bölgesinin de merkezidir.

Bunun güneyinde başkenti (ve limanı) Fu-chou ve Orta çağlarda meşhur limanları Ch'üan-chou (Arap kaynaklarında Zayton denir) ve Amoy olan Fukien eyaleti bulunmaktadır. Chekiang ve Fukien'in, tarih bakımından, mukadderatı ekseriya aynı idi. Başkente karşı uzun zaman bağımsızlığını müdafaa edebilen küçük devletlerin bulundukları pek nadir değildir. Bilhassa Fukien çok dağlıktır ve karadan çok güç zaptedilebilir.

Hsi-ho Hsi-ho (yahut İnci nehir)' in nehir bölgesinde iki eyalet bulunmaktadır. Biri kaynak bölgesinde Kuang-hsi (=Kwang-chou'un batısında), diğeri de mansap bölgesinde Kuang-tung (=Kuang-chou'un doğusunda)' dır. Nehrin mansabında Kwang-chou (=Kanton) bulunmaktadır; bu şehir aynı zamanda Orta çağların başlangıcındanberi Çin'in en mühim ticaret şehirlerinden biridir, bundan başka Kuang-tung eyâletin de başkenti idi. Nehrin denize döküldüğü yerde, koyun iki tarafında, karşı karşıya iki Avrupa müstemlekesi olan Hongkong ve Macao bulunuyor; her iki şehir de, Avrupalı'ların iskân etmeleriyle meydana gelmiştir ve eskiden, tarih bakımından, bir rol oynamıyorlardı. Buna mukabil Kanton, yabancıların Hindistan'dan, yahut Batı Asya'dan ilk vardıkları ve mallarını boşalttıkları, Çin mallarını ve bilhassa ipeklileri yükledikleri bir Çin limanı idi. Kanton, Hsi-ho'nun ağzında bulunduğundan, tekmil nehir bölgesinin bütün istihsalâtının tabiî büyük ticaret limanı idi; bu keyfiyet, bilhassa eyâletin İç Çin'le, yani merkez yahut kuzey eyâletleriyle rabıtanın fena olmasından değil, müşkül olmasından ileri gelmektedir. Fukien eyâletinin sınırına yakın, Swatow limanı bulunmaktadır; bu da, ancak Avrupalı'lar sayesinde mühim olmuştur.

Çin'in en güney eyâleti Kuang-hsi'dir ve Hsi-ho'nun bölgesidir. Bu eyâlet de, doğrudan doğruya nehirle sınırlanan kara parçası müstesna, az gelişmiştir. Bu, bilhassa kıymetli odunların (Teak-tahtası ve başkaları) istihsal bölgesidir. Eyâletin biraz uzak kısımlarında hâlâ bugün bile pek çok Çinli olmıyan insanlar yaşamaktadırlar. Bugün eyâletin içinden, Japonya harbi esnasında, kısmen Çinli'ler tarafından, kısmen de Japonlar tara-

fından inşa edilen ve henüz biten Pekin-Singapur demiryolunun bir kısmı geçmektedir.

Sahilin tam karşısında Çinli'ler, yerliler ve çok erken zamanlarda hicret etmiş müslümanlarla meskûn ve yine odun istihsal bölgesi olan büyük Hainan adası vardır. En son seneler müstesna, tarihî bakımdan hiçbir rol oynamamıştır. Daha doğuda bulunan Formoza adası, Japonlar tarafından gasbedilinceye kadar, uzun zaman, Çinli'lere aitti (Çince adı: T'ai-wan); daha kuzeyde Liu-ch'iu adaları (Japonca tercümesi: Riu-kiu; modern Japonca telâffuzu: Okinawa) vardır. Bütün bu adalar, ancak Yeni çağlarda yabancı kuvvetlerle bir kavga mevzuu olarak önem kazanmıştır, yoksa asıl Çin tarihinde hiçbir rol oynamamışlardır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHTEN ÖNCEKİ ZAMANLAR

I. Kaynaklar

Son yıllarda yapılan yeni kazıların verimli neticeleri ve elde mevcut tarihî kaynakların yeni tefsirleriyle en eski Çin tarihi hakkındaki fikirlerimizde esaslı değişiklikler olmuştur. Avrupa dillerinde yazılan eserler, bu yüzden, o kadar eskimişlerdir ki, artık bugün kullanılmaları doğru değildir. Bu söylediklerimiz, tarihten önceki zamanlarla en eski tarihe aittir. Vakıa Orta ve Yeni çağlar tarihi için de yeni sonuçlar elde edilmiştir; fakat fikirlerde esaslı değişiklikler yapmamıştır. Aşağıdaki tarif, çok muhtasar bir şekilde, bugünkü bilgilere göre, Çin tarihi hakkında bir fikir verebilir.

Yazılı kaynakların önemi

Şimdiye kadar en eski Çin tarihi için yalnız yazılı kaynaklara bağlı kalınıyordu. Bu kaynaklara göre, Çin'in tarihi, bazen M. ö. 4000 'de, bazen de M. ö. 2700 yıllarında giyim, gıdaların hazırlanması, evlenme, devlet sistemi gibi bir kültürün esas unsurlarını "icat„ eden, halka öğreten ve böylece M. ö. 3 üncü binyılda bile Çin'i hayrete değer derecede yüksek bir kültür seviyesine çikaran akıllı imparatorlarla başlar. Fakat kültürlerin teşekkülü hakkında, bütün bildiklerimize nazaran, böyle bir başlangıç hakikate uygun görünmemektedir. Mamafih, kaynak araştırmalarından gördüğümüz gibi, en eski tarihî kaynaklar, M. ö. 2400 yılından önce imparatorlardan hiç bahsetmezler, hatta isimlerini bile bilmezler; bu isimler ve onlara atfedilen işler sonraki metinlerde geçmekte ve bir tarih kitabı ne kadar yeni olursa, eski zamanlar hakkında o nisbette fazla malûmat ihtiva etmekte idi. Nihayet bütün bu söylediklerimiz, Mançu devrinin başlangıcında yazılan büyük devlet tarihinde toplanmaktadır. Bu eser, de Mailla tarafından Fransızcaya çevrilmiştir (Histoire générale de la Chine) ve Çin kültürü hakkında Batı dillerinde

yazılan eserlerin hepsi, son senelere kadar, bu tercümeye dayanmaktadır.

Modern araştırmalar, yalnız bu raporların muahhar zamanlarda uydurulmuş olduklarını değil, böyle hikâyelerin neden yazıldıklarını da gösterdiği gibi, sonra eski kronolojinin yanlış olduğunu ve eski zamanda yazılan tarih kitabının bütün tarihlerini M. ö. 900 yılına indiren yeni bir kronolojinin kabul edilmesi icabettiğini de meydana koymaktadır. Şurası muhakkak ki modern arkeoloji, Çin'in Eski çağlar hakkındaki rivayetlerini ve raporlarını tamamiyle çürütmektedir. Arkeoloji, M. ö. 3üncü binyılda mevcut olduğu iddia olunan böyle yüksek bir kültürün hiçbir izi görülmediğini, ancak M. ö. 1000 yılından itibaren bir hakikî "Çin„ kültüründen bahsedebileceğimizi göstermiştir.

Literatür : Eski rivayetlerin doğru olmadığını gösteren delilleri, Çin'in yaşayan en büyük müverrihi Ku Chieh-kang "Kushih-pien„ (Eski tarih hakkında münakaşalar; şimdiye kadar 7 cilt) adlı kitabında vermiştir; etnolojik deliller, W. Eberhard tarafından ("Lokalkulturen im alten China„ 2 cilt, Peking ve Leiden 1942) verilmiştir. Eski tarihlerin yanlış oldukları Japon astronomu İjima ve Shinjô ve W. Eberhard tarafından ("Chou devri başlangıcı„ Sinica 1933'de) isbat edilmiştir.

II. İlk insanlar

Doğu Asya'da insan, dünyanın başka yerlerindeki buluntuların nadir oldukları ve münakaşa edildikleri bir zamanda görülmektedir. Bu insan, Pekin'in güneyindeki mağaralarda bulunan "Sinanthropos Pekinensis„, yani Pekin adamıdır. Pekin adamı, şüphesiz, bir insandır, fakat tipi itibariyle bugünkü insandan çok farklıdır ve Cava'da bulunan "Pithekanthropos„ ile yakın akraba olan insan ırkının ayrı bir kolunu teşkil etmektedir[1]. Bu insandan sonraki insan ırklarının nasıl meydana geldiği bugün henüz aydınlanmamıştır. Mamafih antropoloğlar Pekin adamının bile, bilâhara Moğol ırklarında görülen bazı hususiyetleri taşıdığını iddia ediyorlar.

[1] Bak. Muzaffer S. Şenyürek: Paleontoloji'nin ışığında insan evrimi (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt 4, sayı 3, 291-294 (1946).

Pekin adamı

Pekin adamının herhalde gayet basit âletler kullanan, ateş yakabilen avcı olduğunu tahmin edebiliriz. Bulunan iskeletlerin hiçbiri tamam olmadığı için defin edildikleri zaman, ayrı ayrı kemiklerin başka başka yerlere gömülmeleri âdet olduğu zannedilmektedir. Bu, dünyanın başka yerleıinde de iptidaî kabilelerde mevcut olan bir âdettir. Pekin adamı soyunun orada ne kadar zaman yaşadığı henüz belli değildir, ilk izleri M. ö. 1 milyon yılına konmaktadır; en parlak devri, belki, M. ö. 500000 yılıdır.

III. İlk taş devri

Şimdi bilgimizde yine büyük bir boşluk açılmaktadır. Bütün bildiklerimize nazaran, Sinanthropos zamanında, Kuzey Çin'de ve İç Moğolistan'da bugünkünden daha sıcak ve bilhassa rutubetli bir iklim hüküm sürmüştür.

Ordos sahasında yaşıyan insanlar

Bugün çorak bozkırlar halinde olan Ordos bölgesinin büyük parçaları eskiden insanların yaşamalarına elverişli ufak nehirler ve göllerle dolu idi. Eskiden orada filler, su aygırları, zamanla kaybolmuş geyik ve sığır cinsleri, hatta tapirler yaşıyordu. Takriben M. ö. 50,000 yıllarında bu göllerin kenaılarında bir insan ırkı yaşamıştır ki, bunlardan birçok taş ve pek az kemik âletler zamanımıza kadar gelebilmiştir. Bu âletler, tip itibariyle, Avrupa'daki Mousterien tipi, biraz da Aurignacien, yahut Magdelénien tipi ile mukayese edilebilir, yani Kabataş devrine aittirler. Mamafih bu âletler, Avrupa'da bulunanların tamamen ayni değildir, fakat kendilerine mahsus bir karakter arz etmektedirler. Şimdiye kadar noksansız kemik bakiyeleri bulunmadığı için, bu kültürü taşıyan insanların nasıl göründüklerini henüz bilmiyoruz. Taş âletlerin hepsi toprağın yüzünde bulunmuştur; bu da, rüzgârın lösü süpürerek bunları meydana çıkarmasiyle olmuştur. Bu Taş devri kültürü, herhalde uzun zaman devam etmiş ve yalnız Kuzey Çin'de değil, Moğolistan ve Mançurya'ya da yayılmış olacaktır. Taş devrinin her yerde aynı zamanda nihayet bulmuş olmasını da kabul etmemek icap eder. Böylece meselâ, tarihî raporlara göre, Mançurya'da ve Doğu Moğolistan'da henüz taş âletler bulunurken, Batı Moğo-

listan'da ve Kuzey Çin'de maden biliniyor ve kullanılıyordu. Fakat şimdiye kadar Batı ve Güney Çin'de Kabataş devrine ait âletlerin bulunmamış olması mühimdir. Her halde bu bölgelerde taş kültürü yerine bir tahta yahut daha doğrusu bugün bile Hindiçini'nin iptidaî kabilelerinde bulunan bambu kültürünün mevcut olduğunu kabul etmek icap edecektir. Orada bütün âletler bambudan yapılırdı ve bunları bugüne kadar muhafaza etmek tabii mümkün değildir.

Paleolitik insanların ırkları

Takriben M. ö. 25000'de Kuzey Çin'de yeni bir insan ırkı görünmektedir ki, bunlar, ancak Pekin'in güneyinde (Cov-Kov-dien) muahhar mağaralarda bulunmuşlardır. Bunların Moğol ırkına mensup olmadıklarına şüphe yoktur, fakat hâlâ bugün bile kuzey Japonya'da oturan ve Moğol olmıyan (Ainu)'larla münasebetleri olabilir. Bu adamların âletleri teknik bakımdan daha müterakki olmakla beraber hâlâ Kabataş devrinde yaşıyorlardı. Moğol ırkına mensup olmıyan bu halk, bilâhara tekrar kaybolmuştur. Bakiyeleri Kuzey Kora'da fena açılmış olan mezarlarda da bulunmuştur. Orta Asya'nın Moğol olmıyan birçok kabilelerinin içinde bu eski Proto-Ainu'ların bazı kısımlarının eridiğini kabul etmek icap edecektir.

Literatür: En eski devirlerin iyi bir tarifini J. G. Andersson vermektedir: "Researches into the prehistory of the Chinese„ (Stockholm 1943). Sinanthropos araştırmasını müdekkik Davidson Black ve daha sonra H. Weidenreich'e borçluyuz ("Palaeontologia Sinica„ serisinde). Birçok meseleler hakkında Abbé Breuil ve H. Weinert izahat vermiştir. Kabataş devri araştırmaları münhasıran T. de Chardin ve E. Licent Tientsin'deki müzede bulunan iş arkadaşlarına borçluyuz. Moğolistan'ın ve Güney Mançurya'nın Taş devri ile Japon müdekkikler ve bilhassa Ichiro Yawata ve Torii Riuzô meşgul olmuşlardır. İchiro Yawata'nın eseri " Contribution to the prehistoric archaeology of Southern Jehol, Tokyo 1935„ dir.. M. Hermann: "Chinas Ursprung„ (Yenchowfu 1935) ve "Monumenta Serica„ cilt I, s. 198 - 200'e de bakınız.

IV. Cilâlıtaş devri

Bunu müteakip devirde Kuzey Çin'de kuraklık devam etmiş ve bu münasebetle lös teşekkülü daha ziyade ilerlemiş olacaktır. Yine burada bilgimizde büyük bir boşluk açılmaktadır. Takriben M. ö. 4000 'den önce bir devirde Kuzey Çin'de artık bir neolitik kültüre sahip olan, hayvan besleyen ve bununla beraber biraz da ziraatla meşgul olan Moğol ırkından bir halk görülmektedir. Bukadar erken zamanlarda bir halkın, hayvan beslemekle beraber, ziraatla da meşgul olduğunu iddia etmek şayanı hayret görünebilir. Fakat hakikat olan, saf çoban-göçebeliğin, ancak müstesna hallerde görüldüğü ve normal çoban göçebelerin, daima hayvan beslemekle beraber, biraz da ziraatla meşgul oldukları ve böylece ilâve gıdalarını bilhassa kışın hayvanları için yem tedarik etmek zorunda olmalarıdır.

Bu kültürün yayılışı

Takriben M.ö. 4000'den itibaren Çin'in başka bölgeleri de, arkeolojinin verdiği ışıkla aydınlanmaktadır. O devirde Doğu Asya'nın muhtelif kısımlarında bulunan neolitik âletlerden hiçbir birlik yoktur. Muhtelif münferit kültürler vardır. Çin'in kuzey batısında hayvan beslemekle beraber ziraatle de meşgul olan, yani dört köşeli ve bir tarafı keskin bir balta kullanılmasıyle ayrılan bir kültür vardı. Bunların daha doğusunda güneye kadar uzanan ve bir başka kültüre sahip insanlar vardı ki, bunların kullandıkları baltaları silindir baltalar idi. Bilhassa güney ve sahil bölgesinde, Kora ve Japonya sahillerine kadar uzanan kültürde omuz baltaları bulunmakta idi. Bu üç kültürün herbiri, ilk önce mustakildir; sonra dört köşe balta yavaş yavaş Batı Çin'den güneye de geçmekte, omuz baltası kültürü ise Hindistan'ın doğusuna kadar yayılmaktadır. Bu omuz baltası kültürünü taşıyanlara, dil araştırıcıları, Austroasiat adını vermişlerdir. Bunlar Avustralya halkının esasını teşkil ederler. Fakat Hindistan'ın Munda kavimleri, Hindiçini'de Mon-khmer kabileleri gibi İndonezya'da ve bilhassa Melanezya'da da bunlardan bakiye kalmışdır. Bu kabilelerin hepsi, Güney Çin'den göçmüşlerdir. Silindir balta kültürünü taşıyanlar Melanezya'daki Papua kabileleridir; bunlar, herhalde diğerlerinden daha önce Güney Çin'den

ayrılmış olacaklardır. Her iki grup da eski Japon kültürüne çok tesir etmişlerdir. Kuzey-batı Çin'in dört köşeli balta kültürü de çok yayılmış, güneye gitmiş ve orada Ostronezya kabileleri (bunlardan bilâhara Malayenler meydana gelmiştir), onları bilhassa fazla kullanmışlar ve bu kültürü Japonya'ya götürmüşlerdir. Böylece M. ö. 4000 yıllarında bütün Doğu Asya'da ve Kabataş devrinde henüz mevcut olduğu zannedilmiyen Japonya'daki muhtelif kültürlerde büyük bir karışma olmuştur.

Literatür: En mühimi R. Heine-Geldern'in (New-York) bilhassa "Anthropos„ dergisindeki (1932 s. 559) makaleleridir. Daha genel sorular için O. Menghin: "Weltgeschichte der Steinzeit„, Japonya için I. Schnell: "Prehistoric finds from the Island World of the Far East„ (Stockholm, Bull. Mus. Far East. Ant. cilt 4, s. 15-104) ve Japon Arkeoloji dergilerinden bilhassa "Shizengaku zasshi„ dergisindeki birçok makaleler. Hindiçinî için iyi ve yeni eser R. Heine-Geldern'in "Prehistoric researches in Indonesia„ (Annual Bibliography of Indian Archaeology, cilt 9). Mançurya için R. Torii: "Etudes arcaeologiques et ethnologiques„ (Journ. College of Science, University of Tokyo, cilt 36, No. 8); Moğolistan için R. Torii: "Etudes archaeologiques et ethnologiques„ (Journal Coll. of Science, University of Tokyo, cilt 36, No. 4).

V. Doğu Asya'nın en mühim prehistorik kültürleri

Takriben M. ö. 2500 yıllarında tarihin yüzü daha ziyade aydınlanmağa başlamıştır. Daha sonraki devirlere ait etnolojik kaynaklarla beraber arkeolojik kaynakları da kullanan hususî bir çalışma usuliyle son yıllarda birçok yeni bilgiler elde edilmiştir. O zamanlarda bir Çin devletinden ve yüksek bir kültür öğreten mukaddes kırallardan eser bile yoktur, fakat Çin topraklarında kendi kendilerine gelişen birçok ayrı yerli kültürler tesbit ediliyor.

Proto - Tunguz kültürü

Doğu Asya'nın muahhar gelişmesini anlamak için, bilinmesi icap eden en mühim kültürler şunlardır: a) Merkezi bugünkü Hopei (Pekin'in bulunduğu eyalet), Shantung ve Güney Mançurya eyaletlerinde

bulunan kuzey-doğu kültürü: Bu kültürü nakledenler, herhalde bugünkü Tunguzların ecdadiyle galiba bugünkü eski Siberya kabilelerinde bulunan bir elemanın karışmasından meydana gelmiş olanlardı. Bu insanlar bilhassa avcı idiler, herhalde biraz da iptidaî ziraatla meşgul olmuşlardır ve bazı esaslı şekiller ihtiva eden kaba ve kalın çanak çömlekleri vardı. Bu şekiller, sonraki Çin çanak çömlekçiliğinde uzun zaman muhafaza edilmiştir (meselâ üç ayaklı denilen şekil). Bilâhara bu kültür için domuz beslemek tipik olmuştur.

Proto - Moğol kültürü

b) Kuzey kültürü: Tunguz kültürünün batısında, bugünkü bir Çin eyaleti olan Shansi ve İç Moğolistan'daki Jehol eyaleti civarında bulunurdu. Bu adamlar eskiden avcı idiler, fakat sonra çoban-göçebe olmuşlardı ve en mühim hayvanları sığır idi. Bu kültürü taşıyanlar, sonraki Moğol kabileleri, yani Proto-Moğollar'dır. Antropolojik bakımdan, Tunguzlar gibi, Moğol ırkına mensupturlar.

Proto - Türk kültürü

c) Buna mukabil, bunların batısında bulunan kuzey-batı kültürünü getirenler Moğol değildirler, başka bir ırka mensupturlar. Kuzey-batı kültürü de, menşei bakımından, bir avcı kültürüdür ve sonra çoban kültürü olmuştur. Bunun yanında pek ehemmiyetsiz olmayan bir ziraat kültürü de (bilhassa buğday ve darı) vardır. En mühim hayvanları sığır değil, attı. Çin kaynaklarından öğrenildiğine göre, bu kültürün merkezi bugünkü Shensi ve Kansu eyaletleridir ve bu kültürü yaşatanlar, bilhassa yüksek düzlük yerlerde otururlardı. Bu kültürü getirenlerin, sonraki Türklerin ataları olduklarına şüphe yoktur. Onlar ilk göründükleri zamanlar, yani M. ö. 3 üncü binyılın ortalarında bile, sonraları da taşıdıkları vasıfları haiz bulunuyorlardı. Tabiî bununla Türklerin ilk vatanlarının Çin eyaletleri olan Shensi ve Kansu olduğu iddia edilmemektedir. Buraların, asıl Türklere ait bölgenin yalnız bir kenar parçası olduğu tesirini vermektedir; fakat bu devre ait Çin kaynakları, Türk bölgesinin merkezini tesbit etmeğe yetmemektedir.

Proto-Tibet kültürü

d) Batıda, bugünkü Sihch'uan eyaletlerinin ve Kansu ile Shensi eyaletlerinin bütün dağınık bölgelerinde yine ayrı bir kültür olarak bugünkü Tibet kabilelerinin ecdadı yaşamaktaydı. Bunlar, sürüleri ile dağlık yerlerde dolaşmasını seven basit koyun besleyiciler idiler.

Liao kültürü

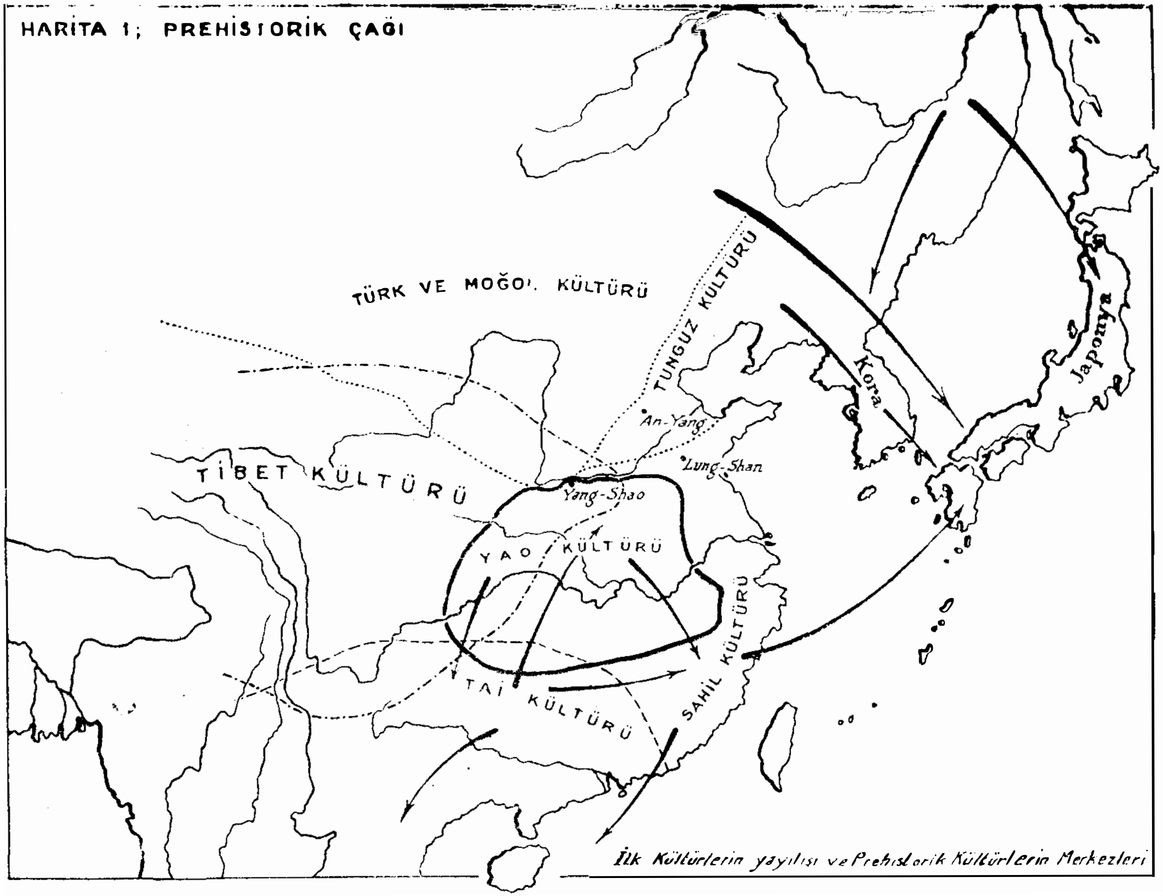
e) Güneyde daha başka 4 kültüre tesadüf ediyoruz. Birisi, çok iptidaî olan Liao kültürüdür; bunu yaşatanlar, yukarda adı geçen Austroasiatlar'dır. Bunlar, hiçbir zaman iptidaî avcılardan daha fazla yükselemiyen, hattâ yay bile icad edemiyen kabilelerdir. Sonra bunların daha doğusunda bir Yao kültürü, bir erken Austronez kültürü vardı ki, bunu yaşatanlar da dağlarda yaşarlar ve kısmen toplayıcı ve avcı idiler, kısmen de gayet basit ziraatle (yakma suretiyle) uğraşırlardı. Bunlar, sonra güneyin son büyük kültürü olan Tai kültürü ile karışmışlardır.

Tai kültürü

Tai kültürü, bir ziraat kültürüdür: halk vadilerde yaşar ve bilhassa pirinç ekerdi. Zamanla daha çok yayılmışlardı; bunlar, bugün Siyamlı'ların en büyük kısmını teşkil etmektedirler. Yao ile Tai kültürlerinin karışmasından, bilâhara, Yüeh kültürü meydana gelmiştir. Bu ikinci bir Proto-austronez kültürdür ve sonra Endonezya'nın büyük kısımlarına yayılmış ve yukarıda zikredilen dört köşeli balta kültürü tipine örnek olmuştur.

Hülâsaten söyliyebiliriz ki, M. ö. 3 üncü binyılda bugünkü Çin'in kuzeyinde birçok kültürler vardı ki, bunlar hayvan beslerlerdi. Bunlardan Proto-Türk olanı hepsinden kuvvetli idi ve ilerdeki gelişmede en mühim rolü oynıyacaktı. Güneyde birçok ziraî kültürler vardı; bunlardan Tai kültürü en kuvvetlisi idi ve ilerdeki gelişmede en mühimini teşkil edecekti.

Literatür: Bilhassa W. Eberhard: "Lokalkulturen im alten China (Leyden ve Peking 1942); W. Eberhard: "Early Cultures in China (Smithsonian Report of 1937, Washington 1937); W. Eberhard: "En eski Türk kültürü hakkında araştırmalar„ ve H. Wilhelm: "Chinas Geschichte (Peking 1943) ve W. Eberhard: "Eski Çin kültürü ve Türkler„ (Fakülte dergisi).

HARİTA 1; PREHİSTORİK ÇAĞI
TÜRK VE MOĞOL KÜLTÜRÜ
TUNGUZ KÜLTÜRÜ
TİBET KÜLTÜRÜ
An-Yang
Lung-Shan
Yang-Shao
YAO KÜLTÜRÜ
TAİ KÜLTÜRÜ
SAHİL KÜLTÜRÜ
Kora
Japonya
İlk Kültürlerin yayılışı ve Prehistorik Kültürlerin Merkezleri

VI. Yang-shao kültürü

Burada tarif ve tasvir edilen kültürler, birbirlerinin içine nüfuz etmişlerdir. Böylece M. ö. 2000'de, şimdi, arkeolojik bakımdan, iyi bilinen birkaç yeni kültür meydana gelmiştir. Bunların en mühimleri, batıda Yang-shao kültürü ile doğuda Lung-shan kültürüdür. Bu iki kültür hakkındaki bilgimiz henüz pek yenidir. Bunlar hakkında birçok garip teoriler yürütülmüştür. Fakat bu teorilerden şimdi yine vazgeçilmiştir. Buna rağmen daha çözülecek birçok meseleler vardır.

Ben, ilk önce Yang-shao kültüriyle başlıyorum. Adını, İsveçli müdekkiklerin onu buldukları Honan eyaletinin batısındaki prehistorik yerin adından almıştır. Çok güzel olan çanak çömlekleri bu kültür için tipiktir. Bu çanak çömlekler boyalıdır ve renkleri kırmızı, beyaz ve siyahtır. Örnekler daima hayalîdir, nadiren tabiattan alınma resimlerdir. Bu kültüre ait kapların şekilleri, Çin'in sonraki çanak çömleğinde de görülmemektedir. Halk, köylerde otururdu, çünkü ziraatla oldukça fazla meşgul olurlardı. Fakat bundan başka hayvan da beslerlerdi; bu, onların ekonomilerinin esasını teşkil etmiş gibi görünüyor. Âletlerinin çoğu taştan olup pek azı kemiktendi. Baltaları dört köşeli balta tipindeydi. Maden onlarca meçhuldu.

Batı Asya ile münasebetler

Bu kültür keşfedildiği ve çanak çömleği Önasya'daki boyalı çanak çömlekle mukayese edildiği zaman, bazı benzerlikler tespit edilmiştir. Bu benzerlik, Yang-shao çanak çömleklerinde ve Aşağı Tuna havzasiyle (Cucuteni) ve başlıca Anau (Türkistan)'da bulunanlarda belirmektedir. Bundan derhal Yang-shao çanak çömlekçiliğinin ve bununla Çin'deki en eski kültürün Batıdan geldiği neticesine varılmıştı, hatta bazı müdekkikler bu kültürü Hind-Avrupa'lıların götürdüklerini iddia etmişlerdi. Fakat son 5 yıl zarfında yapılan daha ince araştırmalar neticesinde bu teori yıkılmıştır. Vakıa Anau çanak çömleği ile Yang-shao şekli arasında benzerlikler vardır, fakat Yang-shao kültürünün eski tabakalardakiler değil, yeni tabakalardakiler Anau'nunkine benzemektedir. Yang-shao kültürü Çin'in batısında, Kansu da daha uzun zaman Maden devrine, yani takriben M. ö. 700'e

kadar baki kalmıştır. Ve ancak M. ö. 1400'den daha eski olmasına ihtimal olmıyan tabakalardaki çanak çömleğin Anau'dakilerle muayyen benzerlikleri vardır. Fakat Anau, umumiyetle M. ö. 3000 yılına konur. Demek ki bu müşabehet tesadüfî olacak. Bundan başka boyalı çanak çömleğin eski tabakaları Orta Çin'de, daha yenileri ise Batı Çin'de bulunmuştur; eğer bu kültür Ön Asya'dan Çin'e gelmiş olsaydı, bunun aksi cereyan etmiş olacaktır.

Kültürün karakteri

O halde bu Yang - shao kültürünü taşıyanlar kimlerdir ? Önce şunu tesbit etmek lâzımdır ki, Yang - shao kültürü, yalnız Orta-kuzey Çin'de, Kuzey Çin'de ve Batı Çin'de, yani dağlık bölgelerde görülüyor. Doğudaki düzlük yerlerde tesadüf edilmiyor. Eski Çin'in iskân yerleri hakkında bilinenlere nazaran, bu kültürün bulunduğu bütün bu bölgelerde Tibet kabileleri galiba Türklerle karışmış olarak yaşamakta idiler. Yang - shao kültürü, içerisinde en kuvvetlisi Tibet unsuru, sonra Türk ve bunlara ilâveten daha zayıf bir unsur olarak Tai kavimlerinin unsuru bulunan çok karışık bir kültür olacaktır. Eğer bu kabul edilecek olursa, Çin'deki boyalı çanak çömleğin muayyen izlerinin Doğu Türkistan'da bulunmasının sebebi de anlaşılabilecektir. O halde Türk kavimleri tarafından yapılmış olacaklardır. Fakat diğer taraftan da bazı Tibet kabilelerinde, örneklerin Yang-shao kültüründekilere benziyen, boyalı tahta kapların, hâlâ bugün bile, kullanılmasının sebebi de anlaşılacaktır (Lolo kabilelerinin kapları) .

Literatür : Bilhassa J. G. Andersson : "Researches into the Prehistory of the Chinese„ (Stockholm 1943) ve CH.T.Wu: "Prehistoric Pottery ın China„ (London 1939). Diğer bütün eserler, muhaceret teorisini kabul ettiklerinden eskimişlerdir. Meselâ L. Bachhofer: "Zur Frühgeschichte Chinas„ (Die Welt als Geschichte, 1937 s. 256 - 273); L. Bachhofer: "Der Zug nach dem Osten„ (Sinica, ayrı basım 1935 s. 101 - 128). Sonra T. T.Arne: "Painted Stone Age Pottery from the Province of Honan„ (Peking 1925). Doğu Türkistan'da boyalı çanak çömlek hakkında: F. Bergman: "Archaeological Researches in Sinkiang„ (Stockholm 1939).

Moğolistan'daki ve Mançurya'daki boyalı çanak çömlek için: R. Hamada: "Prehistoric Sites at Hung Shan Hou„ (Tokyo 1938).

VII. Lung-Shan kültürü

Takriben M. ö. 2000 yıllarında Kuzey ve Batı Çin'in dağlık bölgelerinde Yang-shao kültürü en parlak devrine erişirken, en geç yine bu zamanlarda olmak üzere, Doğunun düzlük yerlerinde başka bir kültür meydana gelmekte idi. Kültüre, bulunduğu en mühim yerin adına göre, "Lung-shan kültürü„ adı verilmektedir. Lung-shan, Shantung eyaletindeki Tsinanfu'ya yakın bulunmaktadır. Ancak 15 yıldanberi keşfedilen bu kültüre has çanak çömlek siyah renkte olup, gayet zarif ve ince yapılmıştır. Dışı cilâlı gibidir, hiçbir zaman boyalı değildir. Umumiyetle üzerinde tezyinat yoktur, bazen üzerlerine kazılmış birçok geometrik şekil vardır. Lung-shan kültürüne sahip olanlar, Anadolu'nun prehistorik sâkinleri gibi, höyükler üzerinde yaşarlardı, yanî çiftçi olan yerleşiklerdi. Köylerinin etrafı çamur dıvarlarla çevrilmişti, evleri de çamurdan (herhalde kerpiç olacak) yapılmıştı. Kullandıkları kapların şekilleri, bilâhara Çin ve zaten bütün Doğu Asya çanak çömleği için tipik olarak kalmıştır. Bu Lung-shan kültürüne, sonraki Çin kültürünün mübeşşiri adı verilebilir. Bu kültür, M. ö. 1700 yılına kadar devam etmiş gibi görünüyor. Bu da, henüz madeni tanımıyordu. Bugün bilindiği kadar bugünkü Shantung, Kiangsu, Chêkiang, Anhui eyaletlerinde de yayılmış, yani münferit parçaları Honan ve Shansi'de boyalı çanak çömleğin bulunduğu bölgeye kadar gelmiştir.

Literatür: En mühimi resmî Çin kazı raporları: "Ch'eng-tzu-yai„ (Archaeologia Sinica, cilt I, Nanking 1934) ve Ch. T. Wu: "Prehistoric Pottery in China„ (London 1939); Ph. Ackermann: "Ritual Bronzes of Ancient China„ (New-York 1944)'a göre siyah seramiği Anadolu ve Azerbeycan tarafından Çin'e gelmiştir; aynı teori Prof. R. Heine-Geldern tarafından yakında çıkacak bir kitabında da ileri sürülecek; şimdiye kadar ileri sürülen sebepler daha isbata kâfi gelmiyor.

VIII. Shansi'de ilk proto-tarihî küçük devletler

Bugün bilinen malûmata nazaran, bu Lung-shan kültürünün taşıyıcıları, bilhassa Tai ve Yao kabileleri ile kısmen Tunguzlar'dı. Çin'in batısında olduğu gibi doğusunda da yukarıda zikredilen çanak çömlek tipleri yalnız merasimlerde kullanılıyordu. Fakat her gün kullandıkları, kurşunî renkte iptidaî çanaklardı. Bu kurşunî renkteki iptidaî çanak çömleğin kuzeydoğuda yaşayan Tunguzlar'la bir münasebetleri olacaktır. Kapların üzerinde kısmen şerit, kısmen de hasır örneği tezyinat vardı.

Demin bahsedilen iki büyük kültür bölgesinden maada arkeoloji bakımından hiçbir şey söyliyemiyeceğimiz, bilhassa kültürlerin temas ettikleri, yani Shansi ve Doğu Honan eyâletlerinde bulunan başka ufak kültürlerin mevcut olduğunu da hatırdan çıkarmamalıdır. Fakat yarı efsanevî birer kıral olan Yao ile Shun hakkındaki hikâyeler, böyle ufak devletlerin mevcut olabileceğini göstermektedir. Güney Shansi'de Yao adında bir kabile reisinin idaresi altında bir ufak devletin, Doğu Honan'da Shun adlı bir kabile reisinin idaresi altında başka bir küçük devletin bulunduğu (eski ve tahrif edilmemiş rivayetlere göre) anlaşılmaktadır. Bunların birbirleriyle savaşmaları neticesinde Yao'nun imha edilmiş olması mümkündür. Muahhar Çin rivayetleri, Yao ve Shun'u ahlâklı kıralların örneği olarak gösterir ve esas rivayetleri tahrif eder.

Hsia sülâlesi Yao ve Shun için söylenen şeyler, aynen Hsia sülâlesi için de söylenebilir. Hsia sülâlesine atfedilen saltanat tarihleri (M. ö. 2201 - 1766) yanlıştır. Fakat hükümdarların adları herhalde doğru olmalıdır. Buna göre Hsia devleti, kültürü Yang - shao kültürünün yeni bir şekli olan Güney Shansi'de olan küçük bir devlet olarak gerekmektedir. Çünkü Lung - shan kültürü, M. ö. 1700 yıllarına doğru doğuda nihayet bulmuş ve galiba daha bir müddet batıda devam etmiştir. Buna mukabil Yang - shao kültürü, batının ve doğunun dağlık bölgelerinde daha uzun zaman sürmüştür. Hsia sülâlesinin iktidarda bulunmuş olması muhtemel olan takriben M. ö. 1800 - 1500 yıllarında, bu kültürün de

yeni bir kültür unsuru olarak ilk tunç görülür. Belki de Hsia sülâlesinin kurulmasının sebebi, tunçun ithalidir. Mamafih Çin vesikaları, Hsia sülâlesinden hemen hiç bahsetmezler ve kazılardan esaslı bir şey anlaşılmadığı için bunun hakkında fazla bir şey bilmiyoruz.

Tunç ve bronz Çin'de tuncun izlerine, ilk önce Yang - shao kültürünün orta tabakalarında, yani takriben M. ö. 1800 yıllarında raslanmakta ve M. ö. 1400' de çok fazla yayılmış bulunmaktadır. En eski silâhların şekilleri Siberya'daki silâhların şekillerine benzediklerinden mitoloji ve muayyen bazı delillerin hepsi tuncun Çin'e kuzeyden geldiğini ve Çin'de teşekkül etmediğini gösterdiklerinden, bugünkü olaylara göre, bronz, Türk kavimleri vasıtasiyle (yahut bilâhara Türk efsanelerinde geçtiği gibi münferit madenci kabileler tarafından) Doğu Asya'ya getirilmiştir. Orada ilk zamanlara ait silâhların şekilleri muhafaza edilmiştir. Fakat M. ö. 1450 yıllarında görülen bronz kapların Asya'nın başka yerlerinde yapılanlardan tamamen farklıdır ; bunlarda güney (galiba Tai kültürü) tezyinatı görülüyor ki, bu herhalde tahta kaplar ve kabaktan yapılan kaplar üzerine yapılırdı ; sonra bronz'a tatbik edilmişti. Bundan anlaşılıyor ki bronz dökme sanatı, ilk önce Türk kavimleri tarafından ithal edildiği Kuzey Çin'den, çok geçmeden, kendilerine has bir bronz sanayiinin teşekkül ettiği Doğu ve Güney Çin'e yayılmıştır. Zaten Kuzey Çin'de az bakır ve kalay vardır, halbuki Güney Çin'de bunlardan bol miktarda bulunur ve kolay elde edilir, böylece çok erken zamanlarda güneyden kuzeye tunç götürülmüştür.

Literatür : Hsia sülâlesi hakkında eskimiş mütalaalar : L. Wieger : "La Chine à travers les âges„ (Hsien-hsien) ve E. Hauer : "Chinas Werden im Spiegel der Geschichte„ (Leipzig 1928) de ve hemen bütün diğer eski kitaplarda bulunur. Daha iyi, fakat hâlâ rivayetlere dayanan tasviri H. Wilhelm : "Chinas Geschichte„ (Peking 1943) verir. E. Erkes : "Ist die Hsia - Dynastie geschichtlich ?„ (T'oung Pao 1937, s. 34) de Hsia sülâlesini incelemiştir. En eski bronz devri hakkında monoğrafyalar henüz mevcut değildir. En iyisi B. Karlgren : "The Date of the early

Dong-so'n Culture„ (Stockholm, Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities, cilt 14, s. 1 ; 1942) mütalealarıdır ki, bunlar mubalâğalı muhaceret teorilerinin aleyhindedir. (Hallstatt-Kultur in China) evvelce başka müellifler tarafından aynı dergide ileri sürülen nazariyelerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

SHANG SÜLÂLESİ

I. Shang'ların kültürü

Şimdiye kadar tasvir edilen bütün kültürlerin sonuncularından Çin literatüründe işarete değer derecede doğru bahsedilir, fakat yazıları henüz yoktu ve ancak pek az miktarda bronz'a maliktiler. Takriben M. ö. 1450'den itibaren Çin, tarihin ışığı ile aydınlanmaktadır. Şimdi bahsedilecek olan Shang sülâlesini hem metinlerden, hem de kazılardan ve kazılarda bulunan vesikalardan tanıyoruz. Eski ve doğru olmıyan kronoloji, Shang sülâlesini 1766'da başlatır ve 1122'de bitirir, yenisi ise onu M. ö. 1450-1050 yılları arasına koyar. Shang sülâlesinin büyük bir kültüre sahip olduğuna şüphe yoktur, fakat bunda Çin kültürüne ait bazı mühim unsurlar noksandır; böylece ona, Çin kültüründen önceki kültür adını vermek zorundayız. Bu devletin merkezi, Kuzey-doğu Honan'da, Shansi dağının kenarında idi ve devlet ovaya doğru yayılıyordu. Bunların kültürü, ziraî bir kültürdü; aynı zamanda bir şehir kültürü idi. Şimdiye kadar, Honan eyaletinde, bugünkü An-yang şehri civarında bulunan bu şehirlerin birinde kazılar yapılmıştır. Şehrin etrafında, Lung - shan halkının oturdukları yerlerde olduğu gibi, balçıktan yapılmış bir dıvar vardı. Görünüşe nazaran hükümdarın sarayı da burada bulunuyordu. Bunun etrafında, içinde sanatkârların oturmuş olmaları muhtemel olan evler vardı. Evler dört köşeli idi ; bu şekil, sonraki Çin evlerinde de görülür, yalnız o zamanlar, şimdi mutat olduğu gibi, cepheleri güneye bakmıyordu. Şehirde tunç âletler, bilhassa kaplar dökülürdü. Bronz silâhların şekilleri Siberya'dakilere benzediği halde, kapların şekilleri güneydekilerin tipindedir. Bronz dökme tekniği, hemen hiçbir zaman tefevvuk edilemiyen bir yüksekliğe varmıştır. Kabın üzeri en ince tezyinattan bir ağla örtülmüştür. Nakışın büyük bir kısmı garip hayvan şekilleri teşkil etmektedir. Bu tezyinatı tefsir

etmeğe çalışmışlardır, çünkü bu bronz eşyalar her gün değil, yalnız kült için kullanıyordu. Hayvan şekillerinin, hayvan tanrılarını temsil ettikleri zannedilmektedir. Bunun için bu tezyinat tesadüfî değildir. En çok görülen motif, Tav-tie adındakidir. Bu, bir efsane hayvanıdır ve en çok mandaya benzer. Bu efsane hayvanının o devirde büyük bir rol oynadığı zannediliyor.

Bronz âletleri Gündelik için bronz kaplar değil, toprak kaplar kullanılırdı. Bazı fiyat raporlarından görüldüğü gibi bronz, tunç birinci binyılın ortalarında hâlâ çok pahalı idi. Bir kanun vardır ki, bunu bilmeden Çin'in tarihî ve kültürel gelişmesi anlaşılmaz: Çin daima maden sıkıntısı çekmiştir. Bunun için madeni, sermaye olarak biriktirirler ve bu suretle fiyatlar yükselir. Fiyatlar kâfi derecede yükselince, bunlar yine piyasaya arzedilir ve fiyatlar yine düşer. Daha sonraları madenî para mevcut olduğu zaman, enflâsyon ve deflâsyon devresi daha açık olarak görülmektedir. Madenî paranın hakikî kıymetiyle itibarî kıymeti aynı idi, yani bir sikkede bulunan madenin kıymeti, itibarî kıymeti kadardı. Bunun için bronz kapları eritmek suretiyle para yapılırdı. Piyasada fazla para bulununca da paranın kıymeti düşerdi. O zaman paradan madenî kaplar yapılırdı. Böylece, yine para azalır ve kıymeti artardı. O zaman da tekrar kapları eriterek para basılırdı. Çin'de, bütün tarih boyunca, maden kıtlığından ve madenin az istihsal edilmesinden dolayı daima maden mevcudu ile maden kıymeti arasında kıymetli bir temevvüç tesbit edilmiştir. Bunun için bronz kaplar hiçbir zaman devamlı olarak kullanılmamıştır. Fakat topraktan yapılan kaplar her zaman vardı. Bunda porselenin erken icat edilmesine vesile olmuştur. Porselen kap, metal kabın kalitelerini haizdi, yalnız daha ucuzdu.

Bu zamanlarda kullanılan kaplar kısmen porselene çok yakındır, yalnız bunların cilâsız bembeyaz çanak çömlekleri vardı, cilâları olsaydı porselen olacaklardı. Yüzlerine, tıpkı bronzların örnekleri gibi, örnekler basılırdı. Bunlardan başka bir de basit, kurşunî renkte çanak çömlekler kullanıyorlardı.

İpekli kumaşları bile vardı. Bunun için Çin'de ipek böcekçiliğinin icadı çok eski olacak. İpek böcekçiliğinin Güney

Çin'den geldiğine şüphe yoktur; ve eskiden yalnız ipek böceği tırtıllarının iplikleri değil, başka tırtıllarınkini de kullanırlardı. Bulunan ipekli kumaş bakiyeleri, dokumacılık tekniğinde büyük bir gelişme göstermektedir. İpekten başka, kendir gibi nebatî lifler de kullanırlardı. Buna mukabil yünlü kumaşlar henüz kullanmamış olacaklar.

II. Shang'ların yazıları ve dinleri

Shang devrinin yalnız maddî değil, manevî kültürü de çok fazla tekemmül etmişti. Yazı icat edilmişti ve zamanla Çin âlimlerinin gayretleriyle bu yazı okunabildiğinden bu vesikalardan birçok yeni şeyler öğreniliyor. Yazı, bugünkü Çin yazısının ilk şeklini göstermektedir. Bugünkü yazıya benziyen ve birçok fonetik işaretleri olan bir resim yazısıdır. Yalnız eskiden mevcut olup, şimdi bulunmıyan ve eskiden noksan olup, şimdi mevcut olan pek çok işaret vardır. Mamafih o zamanlar bile 2000'den fazla yazı işareti icat etmişlerdi (bugün gazetelerde tam 3000 işaret kullanıyorlar, âlimler 8000 işarete kadar bilirler; literatürde, eski işaretler de dahil olmak üzere, tam 50.000 işaret vardır) ve bunlarla fikirlerini ifade ediyorlardı. Bugüne kadar kalan yazı bakiyeleri, hemen hemen yalnız kaplumbağa kabukları yahut kemikler üzerinde bulunmuştur. Muahhar devirlerde uzun yazıtları ihtiva eden bronzlar vardır; Shang devrine ait olanlarda en fazla 1-2 işaret bulunmaktadır. Kemiklerin üzerindeki yazıtlar faldır. Kemik ile fala bakarlardı ve ilk zamanlarda bu fallar için herhangi bir kemik alınırdı (bilhassa kürek kemikleri), sonra yalnız kaplumbağa kabuğu kullanmışlardır. Fala bakmak için kabuğun üzerini yakarak bir çizgi yaparlar, bu da kabuğun arka tarafında çatlaklar husule getirirdi. Bu çizgilerin istikametinden geleceği anlarlardı. Bu sorular ve cevaplar kabuğun üzerine yazılırdı. Bu nevi vesikalar bugün hâlâ mevcuttur. An-yang'da on binlerce böyle fal yazıtları bulunmuştur.

Din Bunlardan, Shang'ların birçok tanrıları olan bir dinleri olduğu, tanrıların çoğu bereket tanrıları olup bunlara çok miktarda insan da kurban edildiği anlaşılmıştır. Kurban edilenlerin çoğu Tibet menşeinden olan harb esirleridir. En büyük

tanrılarının adı Şanğ-di idi ve insan şeklinde tasavvur edilen bir neşvünema-tanrısı idi.

Devletin başında bir "ti„ (=di; en büyük tanrının adında geçen di'nin aynı), bir imparator bulunurdu. Bu sülâlenin bütün imparatorlarının adlarını bu kemiklerin üzerinde bulduk, bundan başka eski Çin literatüründen bunlara tamamen uyan listeler bulunmuştur. Böylece bu imparatorun mevcudiyetinden şüphe etmeğe mahal yoktur. İmparatorun fiilen kudret sahibi olmaktan ziyade başpapas olduğu zannediliyor. Merkezin kudreti pek ileri gitmemiş gibi görünüyor. Memleketin uzak bölgelerinde, imparatoru yalnız dinî şef olarak tanıyan mustakil beyler bulunuyordu. Burada derebeylik sisteminin en eski şeklinden bahsedilebilir. Bütün devlet zaten oldukça küçüktü, bugünkü Hopei eyâletinin güney kısmını, Doğu ve Orta Honan, Doğu Shansi ve Shan-tung (Doğu Shan - tung müstesna)'u ihtiva ediyordu.

Halk, pirinç, buğday, darı ve başka sebzeler eken, sulama işlerinden anlayan, sığır, manda, koyun, domuz, köpek ve biraz da at besliyen köylülerden müteşekkildi. Henüz sapanı bilmediği, fakat kazma ve bir çekme-bel kullandığı anlaşılıyor. Münferit köylü müstamereleri birleşerek Shang devletini teşkil ediyordu.

III. Shang devletinin etnik kuruluşu

Şimdi şöyle bir soru sormak zorundayız : Şimdiye kadar bildiğimiz kabilelerin hangileri Shang devletini meydana getirmiştir? Kültürü nasıl bir karakteri haizdi? Evvelâ Shang devleti, Lung-shan kültürünün bariz bir gelişmesidir ve buna nazaran Shang devleti, içinde Tunguz tesiri sezilen, esas itibariyle, Tai ve Yao kültürlerinden müteşekkildir. Boyalı çanak çömlek kültürü, Shang kültürüne hiç tesir etmemiş görünmektedir.

Gök dini ve ilk Türk tesiri

Fakat Shang devrinin ortalarına doğru bu kültürde çok enteresan gelişmeler husule gelmiştir. Dine bir astral kült nüfuz etmektedir; din gittikçe gök dini olmaktadır. Bu tesir, isbat edilebildiği gibi, kuzeyden, göçebe kültüre sahip olan kavimlerden, yani ya Türklerden yahut ta Moğollardan gelmektedir (bugünkü mevcut

malzemenin yardımiyle o zamanki devirde, iki kavmin kültürleri tabiatiyle aynı olmadığı halde neyin Moğol, neyin Türk olduğu henüz anlaşılmamaktadır). Bilâhara daha fazla at beslemektedirler. Bunların kuzeyden, Türk kavimlerinden gelmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. At besleme ile beraber harb arabası şeklindeki araba da gelmiştir. Araba da bir Çin icadı değildir. Herhalde kuzeyden, Türk kavimlerinden gelmiş olacaktır. Bunların Ön Asya harb arabalariyle münasebettar oldukları iddia olunmuştur. Şimdi araba sahipleri, kısa bir zamanda, Shang devletinde imtiyazlı zadegân tabakasını teşkil ediyorlar, bir nevi asilzade oluyorlar ve devletin şekli daha ziyade bir derebeylik şekline yaklaşıyordu. Hükümdar ailesi de (şecerelerin verdikleri malûmata nazaran yabancı kan bulunuyordu) arabayı ve bununla daha büyük istilâlara müsait olan yeni bir harb tekniği kabul ediyordu. Böylece Shang devleti, zamanla artan kuzey (Türk yahut Moğol) tesiriyle değiştirildikten sonra, genişlemekte ve Shansi eyaletinin güney kısmı üzerinden Shensi eyaletine, yani, Eski çağlardanberi Tibetli'lerle birlikte Türk kabilelerinin yaşadığı bölgelere uzanmaktadır. Fakat eskiden istilâlarla devlet, münakalât şeraitinin müsaade ettiğinden daha fazla bir süratle genişlemekte idi. Bu yüzden büyük ihtilâller başgösterdi. Bunlardan biri, takriben M. ö. 1050 yılında, sülâlenin nihayet bulmasına sebep oldu.

Literatür : Kazılara dayanarak Shang sülâlesi hakkında en iyi malûmat veren H. G. Creel: "The birth of China„ (1935) dır; bundan başka O. Franke: "Geschichte des chinesischen Reiches„ cilt I (Berlin 1930) ilk bahisleri kullanılabilir. 1930'dan önce yazılan kitaplar kullanılmamalıdır, çünkü kazılar bu tarihten sonra yapılmıştır. Kazılar hakkında resmî kazı raporları vardır: "An-yang fa-chüeh pao-kao„ (Peking ve Shanghai 1929-1932); bunun için bakınız: W. Eberhard: "Bericht über die Ausgrabung von Anyang„ (Ostasiatische Zeitschrift 1932, s. 1). Shang devri kültürü hakkında materyel : W. Eberhard : "Lokalkulturen im alten China„. Bronzların üzerindeki tezyinatın tefsiri için C. Hentze: "Die Sakralbronzen und ihre Bedeutung in den frühchinesischen Kulturen„ (Anvers 1941); C. Hentze und Ch. Kim: "Göttergestalten in der ältesten

chinesischen Schrift„ (Anvers 1943); C. Hentze: "Frühchinesische Bronzen und Kultdarstellungen„ (Anvers 1937) ve C. Hentze: "Objets rituels, croyances et dieux de la Chine antique et de l'Amérique„ (Anvers 1936). Bronz kapların gelişmeleri ve bunlara tarih koyma için B. Karlgren: "Yin and Chou in Chinese Bronzes„ (Bull. Mus. Far Eastern Antiquities, Stockholm, cilt 8. s. 9-156 ; 1938).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CHOU SÜLÂLESİ

I. Chou'ların kanun-u esasiyeleri; Chou devletinin kültürel kuruluşu

Shang sülâlesinde, hakikî Çin kültürü için tipik olan, bazı unsurlar noksandır. Bilhassa sonraki aile sisteminde Çinlilerde görülen baba egemenliği yoktu, fakat ana egemenliğinin tesiri kuvvetli idi Din de hâlâ, bazı tesirlere rağmen, ziraî bereket dini idi. Nihayet derebeylik sistemi de tamamen değişmemişti. Bunların hepsi, takriben M. ö. 1050'de başlıyan ve M. ö. 247'de nihayet bulan yeni Chou sülâlesi devrinde belirirler.

Chou'ların menşei

Chou'lar, Shang sülâlesi zamanında bile, batıda ufak bir devlet kurmuşlardı. Önce Orta Shensi'ye, sonra daha Doğu Shensi'ye ilerlemek zorunda kaldılar. Bugünkü bilgimize nazaran Chou'lar, aslen bir Türk kabilesiydi; ufak olan devletleri, bilhassa Türklerle Tibetliler' den müteşekkildi. Kültürleri, yukarda bahsedilen Yang-shao (boyalı çanak çömlek) kültürüne çok yakındı, yalnız zamanla daha ziyade gelişmiştir. Bunların bronz silâhları ve bilhassa harb arabaları vardı. Doğu Shensi'ye çekilmelerine sebep, belki, yine Türklere mensup başka kavimlerin tazyikiyle olmuştur. Fakat, bu suretle, Shang kültürüyle temas etmiş oldular ve onların kuvvetli etkileri altında kalmışlardır. Shang'ın hükümdar ailesiyle Chou'un hükümdar ailesi arasında evlenmeler bile olmuştur. Bu suretle Chou kültürü, esas karakterini kaybederek, gittikçe Shang kültürüne benzemeğe başlamıştır. Chou devleti hususî selâhiyetlerle, bir derebeylik şeklinde, görünüşte Shang devletine bağlı bulunuyordu. Bununla Chou devletinin kuvveti gittikçe artıyor, Shang devleti ise derebeylerinin itaatsizliklerinden kuvvetini kaybediyordu. Nihayet M. ö. 1050'de Chou hükümdarı (muharip kıral Wu-wang) doğuya karşı ayaklandı, Orta

Honan'a kadar ilerledi, Sarı ırmağı geçti ve Shang ordusunu mağlûp ederek imha etti. Bakiyeleri hükümet merkezine kadar takibetti. Son Shang hükümdarını yakaladı ve öldürdü. Bununla Chou sülâlesi kuruluyor ve asıl Çin tarihi başlıyordu. Wu-wang' ın komuta ettiği ordu, tıpkı sonraki bozkır orduları gibi, birçok münferit kabilelerden müteşekkildi. Bugün bile bu kabilelerin birçoklarının, Tibet kabileleri oldukları anlaşılmaktadır. Böylece şimdi Shang kültürüne, kuvvetli Türk unsurlariyle birlikte, Tibet kültürü unsuru da girmiş bulunuyordu. Yeni devlet, ancak şimdi, ona binlerce yıl devam etme kabiliyetini veren kuvveti almıştı. Chou hükümdarlarının ailelerine mensup olanlara ve müttefik kabilelerin reislerine beylikler dağıtılıyordu. Bazı yerlerde de Shang hükümdarlarının idaresi altında hükümdar olan, fakat yeter derecede kuvvetleri olmadığı için tâbiiyet altına alınamıyan, yahut vaktinde tabiiyet altına girmiş olanların kabile reislerine derebeylikler veriliyordu. Bu tarzda oldukça büyük bir devlet meydana getirilmiş oldu. Derebeyliklerin zaten dağıtılması lâzımdı, çünkü birleşmiş kabilelerin reislerini herhangi bir şekilde memnun etmek icap ediyordu; zaten yolların gayrı müsait olmalarından dolayı memleket başka türlü idare olunamazdı. Kuzey Çin'de, lös bulunan yerlerde, iyi yollar yapmak çok zordu; harb arabaları da yeni kullanılmağa başlandığından münakale yolları hemen hemen yok gibi idi; bugün hâlâ Güney Çin'de bulunan ufak patikalar müstamereleri birbirlerine bağlıyordu.

Feodal devleti

İdarenin derebeylik şeklinde olmasının sebebi, müstevlilerin yabancı olmaları ve memleketin muhtelif kısımlarında bulunan garnizonların eski kabile reislerinin idaresi altında bulunmasıdır. Chou devletinin durumu şöyle idi : Bugünkü Hsi-an-fu'ya yakın, Shensi'de bir merkezî kuvvet bulunuyordu; başlarında eski kabile reisleri bulunan ekseriya küçük yahut büyük garnizonlardan müteşekkil sayısız (binden fazla) büyük ve küçük derebeylikleri vardı. Fakat bu garnizonların etrafında yine eski ahali oturuyor, kuzeyde eski Shang ahalisi, daha doğu ve güneyde ise daha başka ahali ve kültürler bulunuyordu. Demek ki istilâcıların garnizonları, denizin ortasında bulunan adalar gibi idi. Büyük bir kısmı sun'î olarak

yapılmış dört köşeli ve etrafı duvarla çevrilmiş ortasında iki yolun birbirini kestiği bir merkezden ibaretti, ki bu şehir Romalıların askeri karargâhı olan Batı şehirlerine benzemektedir. Bu tarz şehir şekli bugün bile yapılmaktadır.

Müstevlilerin garnizonlarında bir asilzade tabakası teşekkül etmektedir; bu tabaka, garnizonlarının etrafında oturan yerlilerden tamamen ayrı yaşıyordu. Bunlar halka "kara saçlılar", kendilerine de "yüz aile" diyorlardı.

Din İstilâcılar, saf bir gök dini olan ve içinde en mühimi güneş ve yıldız kültü bulunan kendi dinlerini de beraber getirmişlerdi; bu din, Türk kabilelerinin dinleriyle yakın akrabadır ve ondan neşet etmiştir. Eskiden çoban olan bu istilâcılar, ziraatla meşgul olan Shang'lardan harb esirlerini daha iyi kullanmasını bildiklerinden, insan kurban etme âdetini ortadan kaldırmışlardı. Shang'larda olduğu gibi ziraî olan ekonomileri için köleler pek işe yaramazlardı. Chou'lar onları asilzâdelerin işlerini gördürmek için hem uşak olarak evlerde, hem de büyük çiftliklerde çift sürdürmek için kullanırlardı. Çünkü Chou'lar geldikleri zaman, Shang devrinin eski sabaniyle kendi besledikleri hayvanları bir arada kullanarak sabanı icat etmişlerdir.

Ahlâk, tıpkı din ve aile sistemi gibi olmuştur. Bundan sonra yalnız iki ahlâk düsturu vardı: Biri, asilzâdelerden müteşekkil yüksek tabaka için, diğeri de avam tabakası için. Aynı şekilde, iki din ve iki aile sistemi vardı.

Chou devrinin başlangıcında en mühim ıslahat, imparator Wu-wang tarafından değil, kardeşi "Chou dükü" (Chou-kung, okunuşu Cov-gunğ) tarafından yapılmıştır. Wu-wang (okunuşu Vu-vanğ) ın ölümünden sonra henüz çocuk olan oğluna niyabet eden Chou-kung, gereken ıslahatı yapmak suretiyle, her halde kendisine Chou devrinin başlarında en büyük şahsiyet olarak tanınmıştır.

Fakat Shang sülâlesinin asilzâde tabakası, henüz tamamiyle bertaraf edilmemiştir. Hâlâ yaşıyor ve büyük bir isyan çıkarmıya çalışıyorlardı. Chou'lar, bunu bastırdılar ve Shang'ların eski hükümet merkezlerindeki ahalinin büyük bir kısmını Loyang adındaki şehre sürdüler. Orada ayrı olarak yerleştirildi-

ler ve M. s. 5 inci yüzyılda bile burada Shang'ların bakiyelerine tesadüf ediyoruz. Bunlar fakirleşmişlerdi ve hâlâ eski tarzda çanak yapan çanakçılar olarak yaşıyorlardı.

Hükümet merkezi Chou'ların hükümet merkezi, evvelce söylendiği gibi, Hsi-an-fu civarında idi. Bu, bir çift şehir idi: Bir şehirde, imparatorla Chou'ların yüksek tabakası yaşıyordu; yanında bulunan diğer şehirde de tabiyyet altına alınmış olan halk oturuyordu. Fakat aynı zamanda Chou'lar, bir ikinci hükümet merkezi daha kurmuşlardı ki, bugünkü Honan eyâletindeki Lo-yang idi. Lo-yang, yeni devletin tam ortasında bulunuyordu ve gök dinine göre dünyanın merkezi telâkki ediliyordu. İmparatorun da burada oturması icap ediyordu. Lo-yang da böyle bir çift şehir idi; birinde, orasını idare edenlerin resmî daireleri bulunuyordu, diğerinde ise büyük bir kısmı zanaatçı olan ve oraya yerleştirilmiş bulunan Shang hükümet merkezinden getirilmiş olanlar oturuyorlardı. Her halde zanaatçıları oldukları gibi almış olacaklar, çünkü ilk Chou devrinin bronz kapları Shang devrininkilerinden hemen hemen hiç fark etmemektedir. Evlerin şekilleri de eskisi gibi kalmıştır. Gerçi Chou'lar kültürlerinin malı olan çuha ve yünlü kumaşları beraberlerinde getirmişlerdir, fakat elbiseler yine değişmemiş olacaktır. Esaslı olarak yalnız mezarların şekilleri değişmektedir: Shang devrinde toprak altında ev şeklinde mezarlar yapmışlardır; şimdi ise, büyük bozkır sâkinlerinin tercih ettikleri gibi, büyük tumulus-mezarlar yapıyorlardı.

Son Shang'lar Vaziyetin yeni bir şekil almasından çok mutazarrır olan bir sınıf vardı ki, bunlar Shang'ların papasları idi. Bunun sebebi, Chou'ların papaslara ihtiyaçları olmamasıdır. Bütün bozkır sâkinlerinde olduğu gibi dinî merasimler, aile reisi tarafından doğrudan doğruya ifa edilirdi. Ancak bazı büyü işleri için bazen şamanlar kullanırlardı. Bundan başka çok geçmeden gök kültü ile aile sistemi karıştırılmış ve hükümdar göğün oğlu ilân edilmiştir. Demek ki aile içindeki baba oğul münasebetine bakarak dinde tanrı-hükümdar münasebeti kuruldu. Fakat gök tanrısı hükümdarın

babası ise, hükümdar onun evlâdı olarak kurbanı kendi verir ve o zaman da papasa ihtiyaç kalmazdı.

Böylece papaslar işsiz kalmışlardı. Fakat papaslar, yegâne yazma ve okuma bilenler oldukları ve idare işlerine bilgili bulundukları için bazıları kâtip olarak devlet işlerine alınmışlardır, diğerleri ise köylere çekilerek köy papasları olmuşlar ve bilhassa halkın bayramlarını idare etmeğe başlamışlardır. Fakat Chou'ların büyükleri iyi âdetler ile de alâkadar oluyorlardı. Mamafih Shang kültürü, daima çok eski ve ince âdetleri bulunan yüksek bir kültürdü ve istepten gelen istilâcı Choular yavaş yavaş bu ince usullere alıştılar. Fakat Chou'ların eski gök dinlerinde, gökle yerin arasında mütekabil münasebetlerin mevcut olduğu, gök yüzünde cereyan eden herşeyin, dünyaya ve dünya yüzündekilerin de göğe tesir edeceği fikri vardı. O halde herhangi bir merasim esnasında bir "yanlış„ yapılacak olursa bunun göğe fena bir tesiri olacaktı. Demek ki bütün merasimlerin "doğru„ yapılmasına çok itina edilmek lâzımdı. Bunun için Chou'ların büyükleri bayramları idare etmek ve iyi âdetleri öğretmek için papasları çağırırlardı. Böylece Chou devrinin başlangıcında, bilâhara "âlimler„ adını alan yeni bir cemiyet grubu meydana gelmiştir. Bunlar ne tabiiyet altına girenlerle beraber aşağı tabakaya, ne de asilzadelere mensuptular; bunların çalışmaları verimli değildi, daha ziyade "serbest meslek„leri vardı. Bu zümre, müteakip yüzyıllarda, çok büyük önem kazanmıştır.

Devletin büyümesi

Chou sülâlesi, ilk yüzyıllarda, gittikçe kudretini kaybediyordu. Bu hal, daima harplerle uğraşmak zorunda kalan kudretli hükümdarların savaşlarda telef olmarından ve bunların yerlerine geçenlerin de ekseriyetle liyakatsiz prensler bulunmalarından ileri geliyordu. Fakat en mühim âmil, devletin çok büyük ve bu suretle idarenin güç olması idi. Derebeyleriyle asilzadeler kendi işleriyle meşgul oluyorlar ; yani kendi garnizonları etrafındaki köyleri tabiiyetleri altına alıp onlara hükmetmek istiyorlardı. Kendilerine çok uzak olan merkeze artık ehemmiyet vermemeğe başlamışlardı. Durum, merkez için, daha doğuda bulunan derebeyliklerden daha elverişsizdi. Çünkü doğuda garnizonların etrafında zira-

atle iştigal eden bir halk bulunuyordu, halbuki Chou'ların merkezi olan Hsi-an-fu çevresinde Türkler'den ve Moğollar'dan müteşekkil göçebelerle yarı göçebe Tibetliler bulunuyordu. Chou'ların kendileri kuvvetli değildiler, çünkü yalnız ufak bir kabileden ibarettiler; kuvvetlerini yardımcı kabileler teşkil ediyordu, fakat bunlar ise, şimdi asilzade olarak, Chou'lardan uzak, bütün memlekette dağınık bir halde yaşıyorlardı. Demek ki Chou'lar, kendilerini, hükümet merkezine çok yakın oturan Türklerin ve Moğolların ve tabiiyet altına giren muharip kabilelerine karşı müdafaa etmek zorunda bulunuyorlardı. İlk yüzyıllarda durum daha iyi idi, çünkü derebeylerinden yardımcı ordular geliyordu; fakat çok geçmeden bunlar azalmağa başladı ve derebeyleri kendi siyasetleriyle meşgul oldular. Böylece Chou'lar, her an ayaklanan, şehirlere hücüm ederek yağma eden, tabiiyet altındaki muharib kabilelerle savaşmak zorunda kalıyorlardı. Oturdukları yer hududa yakın olduğu için, umumiyetle hariçten gelen düşmanlarla yalnız başlarına muharebe etmek zorunda idiler.

İlk harpler Şimdi Çinli ve bazı Avrupalı müverrihlerin yaptıkları gibi, Türk ve Moğol kabilelerin bu harpleri Çinlilere ve Chou'lara karşı, sırf eğlence için yapacak kadar kötü ve vahşi olduklarını iddia etmemelidir. Bu problem daha derindir ve bu anlaşılmıyacak olursa, bütün Çin tarihi Orta çağlara kadar anlaşılmaz. İstilâ eden Chou'lar her yerde garnizonlarını kurdukları ve bu garnizonların etrafına zanaatçılarla köylülerden müteşekkil (çünkü garnizon herhangi bir şekilde maişetini temin etmek zorunda idi) müstamereler yaptıklarından, Türk ve Moğol olan göçebelerin otlak bölgeleri küçülüyordu. Bundan başka, yukarda söylendiği gibi, kendileri de biraz ziraatle meşgul oluyorlardı. Fakat şimdi bu ziraî mahsulleri mübadele veya soygunculukla daha kolay elde edebildiklerini görüyorlardı. Bunun için yavaş yavaş kendi ziraatlerini bırakarak yalnız göçebe olmuşlardı ve ziraî mahsullerini komşularından yahut efendilerinden temin ediyorlardı. Fakat ziraatten vazgeçmekle müşkül bir duruma girmiş oluyorlardı; çünkü Çin'liler herhangi bir sebepten mahsulleri teslim etmedikleri yahut çok yüksek bir bedel istedikleri zaman aç kalıyorlardı. O zaman da malları soygunculukla elde etmek

zorunda bulunuyorlardı. Garnizonların arasında yaşayan göçebeler, kısmen büyüyen tazyikten kaçarak (ekseriya Chou'ların tesiri az olduğu ve az derebeyliğin bulunduğu Shansi eyaletine) çekilmişler, kısmen de savaşlar esnasında imha edilmişlerdi, yine bir başka kısmı da efendilerinden öğrenerek kendileri efendi olmuşlardı. Bu, M. ö. 772 yılına kadar Chou devrinin değişmelerle dolu tarihidir.

Literatür: Chou'ların ilk zamanlarından bahseden en iyi kitap yine H. G. Creel: "The Birth of China'„ dır. Diğer bütün kitaplar çok eskimiştir. Çinli olmıyan göçebelerin yer değiştirmelerinden biraz malzeme G. Haloun: "Seit wann kannten die Chinesen die Tocharer oder die Indogermanen überhaupt?„ (Leipzig 1927) de verir. Münferit tip ve klânların dağılışı ve mensubiyeti için bakınız: G. Haloun: "Contributions to the History of Clan Settlement in Ancient China„ (Dergi: Asia Major 1924, s. 76-111, s. 587-623). G. Haloun: "Die Rekonstruktion der chinesischen Urgeschichte durch die Chinesen„ (Japanisch-deutsche Zeitschrift für Wissenschaft und Technik, cilt 2) adlı eser de mühimdir. Buradaki tarif ve tasvirlerin kendi tetkiklerimle B. Schindler, E. Erkes ve M. Granet'in eserlerine dayanmaktadır.

II. Doğu Chou devletinde değişiklikler

M. ö. 771 yılında Shen adında bir derebeylik, kuzey kavimlerinden Ch'üan-jung (Çüan-junğ, manası: köpek-junğ; "Çin'in kuzey komşuları„ s. 115-6 ve 125 'e bakınız) adlı bir kabile ile ittifak etti. Batı hükümet merkezinde hükümdara hücum ettiler, şehre çok yakın bir yerde mağlûp ettiler ve öldürdüler. Şimdi bu bilgiye göre, Ch'üan-jung'lar bir Tibet kabilesi idi, fakat bunlar yalnız gelmemişlerdi, birçok kabileleri de beraberlerinde sürükleyerek Shensi'ye dolmuşlardı. Bu kabilelerin arasında Türkler de vardı. Bu sırada sadık birkaç derebeyin yardımiyle Chou hanedanından bir prens kurtarılarak doğuya, ikinci hükümet merkezi olacak Loyang'a götürülmüştü. Bu şehirde, o zamana kadar, hiçbir hükümdar oturmamıştı. Ve kurtama işinde derebeylerinden biri, Küçük "Ch'in„ devletinin beyi bilhassa büyük hizmetlerde

bulunmuştu. Meselâ bilâhara elden giden toprakların büyük bir kısmını geri almıştı. Bu beyliğin halkı tam Çinli olmadığı gibi, sülâle de Çinli değildi. Bugünkü bildiklerimize göre, "Ch'in„ adındaki memleketin yalnız bir kısım nüfusu Çinliler'den müteşekkildi, geri kalanler ise, Ch'üan-jung'larla beraber hücum eden Türk kabileleri idi. Ch'in'de birçok Tibetliler de vardı. Şimdilik bu memleketle meşgul olmıyacağız.

İmparator ve beyler

Lo-yang'da icra-yı hükümet eden imparator P'ing-wang, başlangıçtanberi iktidarsızdı. Vakıa memleketin ortasında bulunyordu ve düşmanların büyük taarruzlarına pek yakın değildi, fakat buna mukabil idare ettiği bölge, şehir ve etrafında bulunanlardan büyük değildi Düşman taarruzları hâlâ devam etmekte idi; Chou şehirlerinin arasında oturan halkın bile memleketin ortasındaki şehirlere hücum ettikleri oluyordu. P'ing-wang, kuvvetli bir idarenin esasını teşkil edebilecek büyük topraklara malik olmadığı ve derebeyleri tarafından tayin edildiği için onlara müteşekkir olduğundan iktidarını derebeylerin şefi olarak kullanmıyor, fakat daha ziyade bir nevi mukaddes başkıral vazifesini görüyordu. Bunu, ondan sonra gelen diğer kırallara da yaptılar. Böylece, 19 uncu yüzyılın başlangıcında, Japonya'dakine benzetilebilen bir vaziyet hasıl olmuştu. Hükümdar, daha ziyade iktidar sahibi olan bir semboldü. Bütün derebeylerini kabul ettikleri Chou'ların gök dinine göre, göğe verilen en yüksek kurban, yalnız hükümdar tarafından verilebileceğinden bir hükümdara ihtiyaç vardı; birkaç tane gök olmadığı için birkaç tane hükümdara da ihtiyaç yoktu. Bu hükümdarın verdiği kurban, memleketin içinde her şeyin yolunda gitmesini, gök ile yer arasındaki lüzumlu olan müvazenenin devam etmesini temin ederdi. Çünkü gök dinine göre, gökle yer arasında sıkı bir muvazene vardır ve verilmiyen yahut yanlış verilen her kurbanın tesiri, gök yüzünde görülür: Meselâ yağmur yağmaz, güneş tutulur yahut buna benzer hadiseler vuku bulur. Bu dinî sebeplerden dolayı derebeylerin bir merkezî hükümdara ihtiyaçları vardı.

Geçen yüzyıllar zarfında derebeyleri arasındaki rabıtalar çözülmüştü. Eskiden birbirleriyle akraba olduklarını, yahut

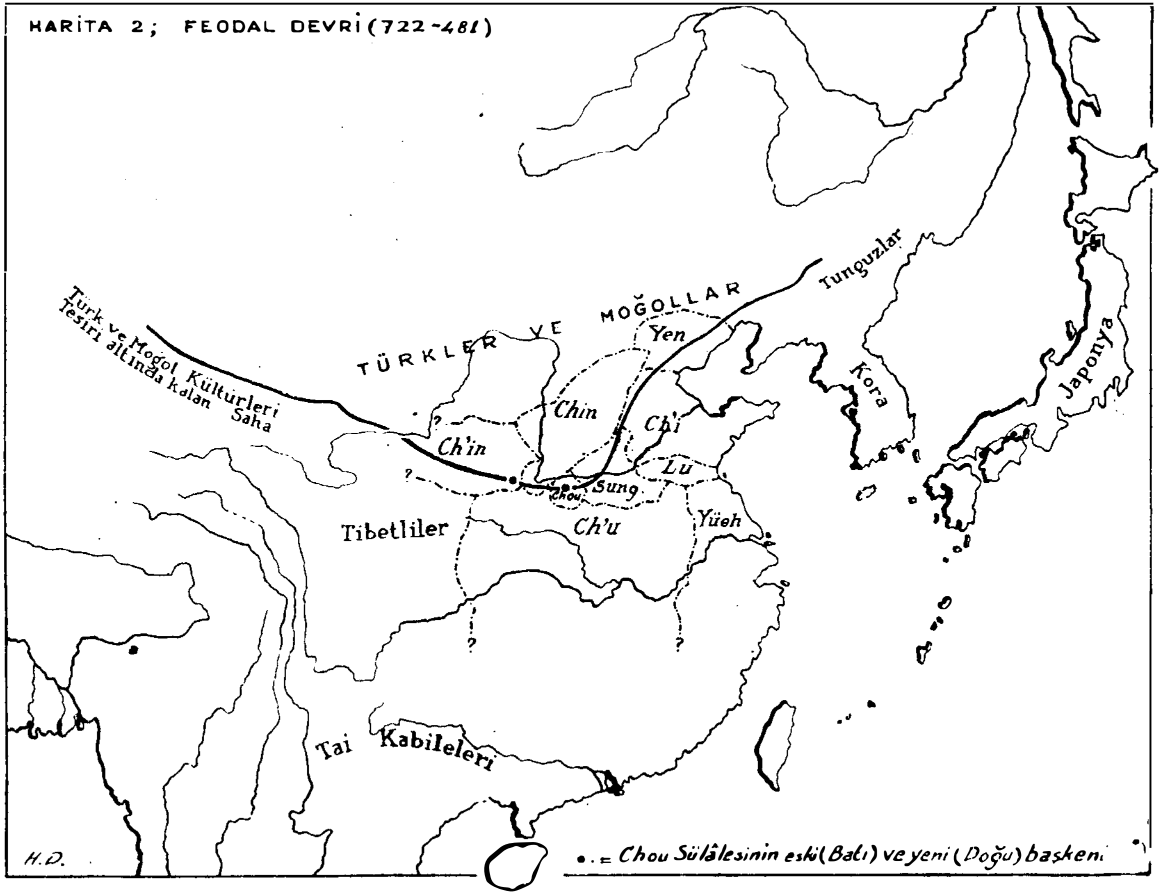
beraber savaştıklarını unutmuşlardı. Münferit derebeyleri, şehirlerden uzakta bulunan toprakları da ilhak etmeğe ve şehir devletlerinden mülkî-devletler kurmağa başladıkları zaman, aralarında ihtilâflar çıktı. İktidar savaşları esnasında küçük beyliklerin birçokları imha edildi. Ancak 7-8 inci yüzyıllar zarfında eski şehir garnizonlarından hakikî devletlerin meydana geldiği söylenebilir. Ayrı ayrı derebeyleri birbirleriyle savaştığı sırada ufak vakaları yatıştıracak, daha büyük vakalarda ise, ya başka derebeylerinin yardımını isteyecek, yahut yeni durumu tasvip edecek bir hakeme ihtiyaç vardı. Bunlar, zaten M. ö. 771'den itibaren, artık hükümdarın asıl vazifesi olmuştu.

Devletin hudutları Bu sıralarda Çin, dış sınırlarını da değiştirdi. Burada sınırdan bahsettiğimiz zaman, Batıda sınır mefhumiyle kastedilen fikirden çok uzaklaşmalıdır. Avrupalılar'la çarpışmağa başlayıncaya kadar Çin'de, bildiğimiz manada, sınır yoktu. Çin nazariyesine (yani gök dinine) göre, dünyanın bütün memleketleri, göğün oğlu olan Çin imparatoruna tabî idiler. Bunun için tabiatiyle başka devletler yoktu. Fakat ayrı ayrı bölgelerin imparatora tabiiyetleri muhtelif tarzlarda oluyordu: Merkeze yakın, yani imparatorun bulunduğu yerlere yakın olan kısımlarda kuvvetli bir bağ vardı, bu merkezden uzaklaşdıkça yavaş yavaş azalıyordu; iç bölgelerin derebeyleri daha az tâbi idiler, daha uzakta olanlar yine daha az, ve çok uzak olan bölgelerdeki kabile reisleri ise, sözde Çinli'lerin hâkimiyeti altında bulunmakla beraber, yine kendilerini müstakil addediyorlardı. Görülüyor ki, "bütün dünya Çin imparatorunun tebaasıdır" nazariyesi hâkim oldukça "sınır" mevcut olamıyordu. Hakikatte ise tabiî dış derebeylerin nüfuzunun bittiği yerde bir sınır vardı. Başlarında hükümdar bulunan eski derebeylere ait şehirlerin genişliyerek derebeylik devleti haline gelmesi -yukarda söylendiği gibi- yalnız Çin'in içinde değil, kenarlarında da görülüyor. Kenarlarda bulunan beylikler, istedikleri gibi genişliyebildiklerinden, bu hususta içerde bulunanlardan daha müsait durumda olup, kuvvetleri de gittikçe artmakta idi. Güneye en çok ilerlemiş olan derebeylikler, gittikçe daha fazla girdikleri yerlerin ahalisine uymuş ve garnizon şehirlerine beraberlerinde getir-

dikleri Chou kültürünü kaybetmişler ve kendilerine has kültürleri olan bir derebeylik devleti meydana getirmişlerdi. Bu vaziyet, her halde güneydeki teşebbüsleri üzerine alan garnizonların çok küçük ve birbirlerinden çok uzakta olmalarından ileri gelmiş olmalıdır. Güneyde, bilhassa 3 derebeyliği önem kazanmıştır: Ch'u (Çu), bugünkü Chungking ve Hankou civarında, Wu, bugünkü Nankin civarında, ve Yüe, bügünkü Hang-chou civarında. M. ö. 704 yılında Wu derebeyi kendini "wang„ ilân etti. Wang, Chou sülâlesinin hükümdarının unvanı idi. Bu olay, Wu'da, Chou'ların eski gök dinlerine göre, dünyada yalnız bir tek hükümdar (wang)'ın mevcut olabileceği fikrinden ayrıldıklarını göstermektedir. Bundan, Wu kültürünün ne kadar farklı olduğunu anlıyoruz.

Diktatörler Yukarda, derebeylerinin arasında büyük ihtilâflar olduğu zaman Chou hükümdarının, başka derebeylerin müdahalelerini temin etmek zorunda kaldığı söylenmişti. 7 inci yüzyılda hükümdar, zamanının en kudretli derebeyi ile birleşmişti. Bu derebeyi "Pa„ (Ba), yani diktatör oldu ve, tıpkı 19 uncu yüzyılda Japonya'da Şogune'ler gibi, bütün askerî kuvveti eline aldı. Bir geçimsizlik olunca, Pa müdahale eder ve askerî kuvvetle onu yatıştırırdı. Bu diktatörlerin ilki, bugünkü Shantung eyaletindeki Ch'i (Çi) devletinin derebeyi idi. Bu derebeyliği, henüz müstakil olan Shantung yarımadasının ucunu istilâ etmek suretiyle cok büyümüştü. Fakat bundan başka en mühim âmil, Ch'i devletinin bir ticaret merkezinin yanında olması idi. Kuzey Çin'in yavaş yavaş kullanmağa başladığı brons ve demir güneyden gelerek bu ticaret merkezinden geçiyordu. Nakliyat, gemilerle nehir yoliyle Ch'i'ye gelerek oradan kuzey, kuzey-doğu ve kuzey-batı bölgelerine dağılıyordu. Bundan başka Ch'i, sahillere de hâkim olması dolayısiyle, tuz istihsal etmek imkânını da buluyor ve Doğu Çin'in büyük bir kısmının tuzunu temin ediyordu. Bu sayede servet ve kuvveti artıyordu. İlk önce Ch'i'de para yapmağa başladı. Ayrıca burada lükse çok ehemmiyet verilmeğe başlanmış ve hattâ Chou'ların sarayındaki lüksü bile geçmişti.

Ch'i, en yüksek kültürün merkezi olmuştu. Chi'nin derebeyi, derebeyliğinin servetine ve kudretine güvenerek diktator olduğu

HARİTA 2; FEODAL DEVRİ (722-481)

zaman, yalnız başka derebeylere karşı değil, fakat diğer halkın isyan eden kısımlarına ve bilhassa bugünkü Şansi eyaletinin güney kısmındaki göçebe kabilelere karşı da savaşmak zorunda kalmıştı. 7 nci yüzyılda yalnız Ch'i derebeyliği değil, başka derebeylikler de büyümüşlerdi. Böylece göçebe kabilelerin dolaştıkları bölgeler gittikçe küçülüyor ve göçebe kabilelerin yaşadıkları bölgelerdeki derebeyleri onları doğrudan doğruya kendi hâkimiyetleri altına almak istiyorlardı. Bu devirde en büyük çarpışma, M. ö. 660 yılında, Kuzey Honan'da Wei derebeyliğinde olmuştur. Göçebe kabileler (bu sefer Proto-Moğol olacaklar), doğrudan doğruya garnizon şehrine hücum ederek zaptettiler ve geri kalan halk (730 kişi !), güneye kaçmak zorunda kaldı. Bu bize, bu sıralarda, göçebe kabilelerin hâlâ Çin'in ortasında, derebeyliklerin arasında yaşadıklarını ve oldukça kuvvetli bulunduklarını, fakat yine Chou'ların nufuzunu tamamen kıracak durumda olmadıklarını göstermektedir.

Diktatörler devri takriben bir yüzyıl sonra nihayet bulmuştur, çünkü zamanla hiçbir derebeyi, hepsine hâkim olacak kadar kudretli değildi. Diğerleri birleşmeğe başlayınca, diktatör onlara karşı birşey yapamıyordu. Böylece bu devir nihayet buldu ve Çinli'lerin "muharip derebeyleri devri„ dedikleri devre geçildi (M. ö. 480-256).

Literatür: Bu devrin siyasî olayları en iyi O. Franke: "Geschichte des chinesischen Reiches„ cilt 1'de anlatılmıştır, fakat L. Wieger'in "La Chine à travers les âges„ adlı kısa eseri de kullanılabilir. Şimdiye kadar intişar eden kitapların hiçbirinde siyasî olayların arkasında bulunan sosyal gelişmeden, Chou hükümdarlarının ve beylerin birbirleriyle olan münasebetlerinden ve şehirlerden uzakta yaşayan eski halkla olduğu gibi göçebelerden de sarih olarak bahsedilmemiştir. Bundan önceki bahiste adı geçen G. Haloun'un eserlerinde bazı noktalara işaret edilmiştir.

III. Chou devrinin zihnî kültürü (Konfüçyüz)

Siyasî tarihi gözden geçirdikten sonra, kısaca, bu devrin fikir tarihine bakalım; çünkü M. ö. 550-280 yılları arasındaki

devirde bütün Çin felsefesinin ve cemiyet nizamının esası kurulmaktadır.

Yukarda (bu bahsin 1 inci fıkrasında), geçen sülâlenin papaslarından "âlimler» (Çince: Ju) denilen grubun meydana geldiğini söylemiştik. M. ö. 771 yılından sonra, hükümdar siyasî iktidarını kaybedip yalnız dinî iktidarı elinde tuttuğu zaman, bu âlimlerin nufuzları artmıştır. Bunlar, âdetler, kurbanlar ve bütün merasimlerin mütehassısları sayılıyorlardı. Chou sarayında gittikçe artmakta olan din törenlerinin böyle adamlara ihtiyacı artmakta idi. Münferit derebeyler, böyle "âlimler„ ı yanlarına celp ederek çocuklarına ders verdiriyor, kurbanları ve merasimleri idare ettiriyordu.

Konfüçyüz ve hayatı Çin'in en mühim filozofu Konfüçyüz (Çince: K'ung-tze), bunlardan biri idi. 551 yılında Shantung eyaletinde, Lu derebeyliğinde doğmuştu ve Shang sülâlesinin papaslarından neşet eden bir ailenin oğlu idi. "Âlimler„ in bilmeleri icap eden bilgiyi elde ettikten sonra, âsil ailelerin çocuklarına ders vermeğe başlamıştı. Müteaddit defalar yüksek vazifelere girmeğe çalışmış, elde ettiği hizmetlerde başarı gösteremediğinden az bir zaman çalıştıktan sonra işten uzaklaştırılmıştı. Böylece bütün ömrünce, aynı mesleğe intisap etmek istiyen ve "Ju„ lara mensup olan birkaç gencin refakatiyle mütemadiyen derebeyliklerin arasında dolaşmıştır. Nihayet bu dolaşmaya son vererek doğduğu yer olan Lu'ya giderek, M. ö. 479 yılında ölünceye kadar ders vermiştir.

Bu birkaç kelime ile, Konfüçyüz'ün hayatından bahs etmiş olduk. Hasımları, onun çok müthiş bir siyasî entrikacı olduğunu, bir derebeylikten diğerine gittiği zaman derebeylerini birbirleri aleyhine kışkırttığını ve bunu, iktidar sahibi olmak için yaptığını, iddia ederler. Bunların bir kısmının doğru olması muhtemeldir.

Akidesinin esası Konfüçyüz'ün ehemiyeti, hiçbir suretle kendisi tarafından hazırlanmamış olan akideleri talebelerine öğretmesindedir. Bu akideler, bilâhara kayıd edilmiştir ve Çin'in yüksek tabakası için ahlâk kanunları kitabı olmuştur.

Konfüçyüz kendini, mevcudiyeti derebeyi tabakasının mevcudiyetine bağlı olan, bir cemiyetin azası olarak saydığı çok bariz görülmektedir. Derebeyler tabakası kaybolduğu zaman "âlimler„ tabakasına da lüzum yoktu. Çünkü kendini, avam tabakasını teşkil eden halktan çok yüksek tutuyordu. Onun ahlâk akidesi zadegân içindi. Bundan dolayı hemen yalnız eski gök dinin unsurlarını, yani kuzey kavimlerinden gelen ananeleri ihtiva ediyordu. Ona göre, gök, keyfî olarak idare eden ilâhî bir müstebit değil, fakat kanuniyetin tecessümüdür. Gök kendi başına hareket etmez, Tao (okunuşu: Dav) denilen dünya kanununa göre hareket eder. Nasıl gök yüzünde güneş, ay ve yıldızlar kanunlara göre hareket ediyorlarsa, insan da dünyada bu dünya kanununun çerçevesi için hareket etmelidir, dünya kanuna aykırı hareket etmemelidir. Hükümdar filî olarak gündelik siyasete karışmamalıdır, gök gibi bir örnek olarak tesir etmelidir; merasimlere göre hareket etmeli, bütün kurbanları ritlere göre vermeli, o zaman dünya yüzünde her şey yolunda gidecektir. Fertler de hayatlarını ritlere, merasimlere göre uydurmalıdır, o zaman dünyada her şey doğru olacaktır. Bu, tabiî yalnız zadegâna ve derebeylerine ait idi, halk için değil. Bu fikir, ufak değişikliklerle en son zamanlara kadar devam etmiş, hatta son zamanlarda garip neticelere sebebiyet vermiştir. Meselâ Şanghay'da ilk şimendüfer inşa edildiği zaman, halk büyük bir dehşet içinde kalmıştı, zira demiryolunun inşası toprağa zorla müdahale etmek demekti. Bu, her şeyin kanunî cereyanına, Tao'ya karşı çalışmak demektir. Böyle bir müdahale korkunç neticeler verebilir. İhlâl edilen dünya nizamı, kuraklık, feyazanlar yahut başka şeylerde tezahür eder. Bunun için halk, yeni inşa edilen demiryollarını tekrar sökmüştür. Bu tipik bir misaldir.

Sosyal felsefe

Konfüçyüz'ün ikinci bir fikri de, yine Chou müstevlilerinin, yani yine kuzey kavimlerinin eski fikirlerinden gelmektedir. Bu patriarkal bir fikirdir ki, buna göre aile, cemiyetin bir hücresidir ve ailenin başında en yaşlı erkek aza bir nevi reis olarak bulunmaktadır. Devlet, yalnız ailenin genişlemiş bir şeklinden ibaretti (burada devletle, tabiî olarak, yine derebeyler tabakası kastedilmiştir). Aile nasıl tanzim edil

mişse, tanrılar âlemi de öyle tanzim edilmiştir. Aile içinde tek taraflı birçok bağlar vardır: Baba ile oğul arasında (buna göre oğul, babasına kayıtsız şartsız itaate mecburdur ve kendi hakları yoktur); karı ile koca arasında (kadının kendi hakları yoktur); ağabey ile kardeş arasında, bunun daha geniş şekli arkadaşlar arasındadır, bu ağabey ile kardeş arasındaki bağlar gibi telâkki edilmektedir. Bunların en sonuncusu ailenin dışına çıkarak devletle aileyi bağlayan hükümdarla tebası arasındakidir ve baba ile oğul arasındaki bağ gibi telâkki edilmektedir. Hükümdarla gök arasındaki bağ da, baba ile oğulda olduğu gibidir. Böylece Konfüçyanizm'de, gök dini, aile sistemi ve devlet sistemi bir birlik haline gelmiştir. Bu sistemin ihtilâfsız olarak işlemesinin sebebi, herkesin emredilen ritlere göre hareket etmesidir. Zaten umumiyetle 100 kişiye kadar varan büyük ailelerde devamlı geçimsizliklerin önüne geçebilmek için fertlerin birbirlerine karşı muameleleri bir nizam dahilinde tesbit edilmelidir. "Rit„ denilen bu nizamın ehemmiyetini Konfüçyüz çok iyi anlıyordu. Çünkü kendisi bu merasimleri idare eden ve onlar hakkında bilgisi olan "Ju„lara, yani âlim'lere mensuptu.

Siyasî gayesi Şimdiye kadar söylediklerimize göre, Konfüçyüz'ün akidesi, gök dininin sırf bir gelişmesinden ibarettir. Fakat Konfüçyüz, o zamanki hükümdar ailesiyle iş yapacağını göremiyecek kadar gündelik hayattan uzak yaşamıyordu. O zamanki hükümdar gibi bir kukla, hiçbir zaman Konfüçyüz'ün isteklerini yerine getiremiyecekti. Müdekkiklerin mütalealarıl, onun hakikî fikirleri hakkında ayrılmaktadır. Bazıları, "İlkbahar ve sonbahar vakayınâmeleri„ (Ch'un-ch'iu) de tam bir imparator hakkındaki fikirlerini göstermek istediğini söylerler; bazıları da, bu kitapta, kendi imparator olsaydı nasıl hareket edeceğini ve yalnız kendini imparator yapmak için fırsat beklediğini söylerler. Zaten bunun için de ona sonraları "Taçsız hükümdar„ (su-wang)adını verdiler. Mamafih, Ch'un-ch'iu adındaki kitap, ondan kalan yegâne kitaptır. Bu eser, elde bulunan eski vesikalara göre, vatanı olan Lu'nan tarihinden ibaret çok kuru bir vakayinâmedir. Fakat metinde bazı tenkitler ve medihler gibi bazı küçük değişiklikler de bulunmaktadır; bunlarla, kendisine göre, bir hükümdarın nasıl hareket etmesi veya

hareket etmemesi icap ettiğini göstermiştir. Bugün isbat edebildiğimiz gibi bu hususta tarihte tahrifler yapmaktan da çekinmemiştir. Meselâ anlattığına göre, bir defa bir hükümdar, bir derebeyinden kaçmak zorunda kaldığı zaman, Konfüçyüz bunu " hükümdar ava çıktı ". şeklinde tahrif eder, zira onun telâkkisine göre imparatorun firarı ayıp bir harekettir. Başka yerlerde güneşin tutulduğunu iddia eder, hakikatte o gün güneş tutulmamıştır.

Güneş tutulmasından bahsetmekle, hükümdarın idaresini tenkid etmek istiyor, çünkü güneş hükümdarı temsil ediyor, kararması da hükümdarın aydın olmadığını gösteriyor. Ch'un-ch'iu'nun bu tarzda tefsir edilmesi icabettiği, ancak son seneler zarfında anlaşılmıştır. Bu yüzden eski Sinologlar tarafından çok kuru ve mânasız olarak vasıflandırılan kitap, bizim için çok büyük bir ehemmiyet kazanmıştır. Fakat bundan başka diğer tarih kitaplarının çoğu da, Ch'un-ch'iu'dan örnek alınarak yazıldıkları ve kasten tahrif edilmiş şeylerden bahsettikleri görülmüştür. Bu, bilhassa *de Mailla*'nın "Histoire générale de la Chine" adlı kitabının esasını teşkil eden T'ung-chien kang-mu'da görülmektedir.

Demek ki Konfüçyüz'de bazı ihtilâlci fikirlerin bulunduğu muhakkaktı. Bunlar da, hükümdar sülâlesinin iktidarsız olduğunu ve yerine bir başkasının getirilmesi icabettiği fikri idi. Diğer fikirler, yalnız bir cemiyet akidesiyle ahlâk akidesinden ibarettir. Metafizik, mantık, bilgi nazariyesi, yani Batıda büyük bir rol oynayan felsefe kolları, onu hiç alâkadar etmez. Ona bir din kurucusu da denemez, çünkü onun bahsettiği ve şart koştuğu gök dini, ondan önce de aynı şekilde mevcuttu. O, bu fikirleri ilk defa sistemleştiren adamdır. Hayatta iken hiçbir başarı kazanmamış ve takdir edilmemiştir. Hatta kendi talebeleri ve talebelerinin talebeleri de onu pek fazla takdir edememişlerdi. Akidesi, ancak çok sonra ehemmiyet kazanmıştır. Bundan aşağıda bahsedilecektir.

Literatür: Konfüçyüz'ün yeni tefsiri için bakınız: W. Eberhard: "Eski Çin felsefesinin esasları" (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi cilt 2, sayı 2, s. 266-270). Daha eski tefsiri ile Konfüçyüz'ün resmî bibliyoğrafyasının tercümesi: R. Wilhelm: "K'ung-tse und der Konfuzianismus"

(Berlin 1928). Sonra L. Wieger: "Textes philosophiques„ (Hienhien) (çok eskimiştir). Konfücyüz ve burada zikredilen diğer filozoflar için bakınız: Fung Yu-lan: „A History of Chinese Philosophy„ (Peking 1937), şimdilik en iyisi, fakat bazı kısımları eskimiş olan Çin felsefesinin izahı. Ch'unch'iu'nun L. Couvreur tarafından yapılan iyi bir Fransızca tercümesi vardır.

IV. Chou devrinin zihnî kültürü (Lao-tse)

Son yıllar zarfında Lao-tse'nın felsefesi, Avrupa'da daha çok takdir edilmiştir, halbuki 18 inci yüzyılda yalnız Konfüçyüz takdir ediliyordu. Çinliler'de hâkim olan nazariyeye göre Lao-tse (okunuşu: Lav-dzı), Konfüçyüz'ün yaşlı bir muasırıdır; yeni Çin ve Batı tetkikleri bunu redder ve Lao-tse'yi M. ö. 4 üncü yüzyılın başlangıcına koyarlar. Hayatı hakkında hemen hiçbir şey bilinmiyor, yalnız hükümdarın sarayında memur olarak bulunduğu, bir gün bu hayattan bıkıp şehirden uzaklaşarak çiftliğine çekilip orada yaşlı bir adam olarak ölünceye kadar yaşadığı bildiriliyor. M. s. 2 inci yüzyıldan itibaren, yani ölümünden takriben 500 yıl sonra, hakkında birçok hikâyeler anlatılıyor ve bunlara göre Uzak Batı'ya gitmiş ve daha sonraları da Türkistan'a gitmiştir (orada T'ang devrinde bir tapınak bile yapılmıştır). Başka kaynaklara göre, Hindistan'a yahut Soğdiyana'ya hicret etmiş ve güya Buddha'nın hocası yahut ceddi, hatta Mani'nin de ceddi imiş. Bunların hiçbirinde, bir zerre bile, tarihî hakikat yoktur.

Kaynaklar Lao-tse'nın akidesi ufak bir kitapta toplanmıştır (Tao-te-ching, okunuşu: Dav-dığ-ciğ). Bu kitap, Çin literatüründen en çok tercüme edilen kitaptır. Metin itibariyle çok basittir, fakat müteaddit mânaları vardır. Böylece felsefe bakımından hepsi doğru olabilen, fakat birbirlerinden çok farklı sayısız tercümeler meydana gelmiştir. Bunun bukadar müteaddit mânalı olması kasten yapılmıştır.

Lao-tse'nın akidesi, prensip itibarile, Konfüçyüz'ünkünden farklı değildir; bu da yalnız yüksek tabakaya mahsus bir akidedir. Bu akide, hayatta inkisar-ı hayale uğrıyarak inzivaya çekilenlerin telâkkisidir. Bir taoist (bilâhara Lao-tse taraftarlarına

verilen ad) cemiyet hayatından çekilir, yüksek tabakaya mensup olanların riayet etmek zorunda kaldıkları ritlerin ve merasimlerin hiçbirine riayet etmez, kendi başına, seçtiği bir iptidailik içinde ve kendi tabiatına uygun bir hayat sürer. Kendi tabiatı, tıpkı diğer bütün şeyler gibi, Tao'nun (s. 46'ya bakınız) bir parçasıdır; bizim vazifemiz, mümkün olduğu kadar mükemmel olarak bu Tao'nun harekâtına uymak, ve hiçbir zaman Tao'ya karşı faal bir harekette bulunmamaktır. Bundan, Lao-tse'nın baş akidesi olan Wu-we "hareket etmemek„ akidesi meydana gelir.

Akidesinin esası

Lao-tse'nın akidesine de din denilemez. Bu da, bir nevi cemiyet felsefesidir. Bunun için bir adamın hem konfüçyanist, hem de taoist olması mümkün olduğu gibi, emsali de vardır. Memuriyet hayatında bir memur ve aile reisi olarak, bir konfüçyanist gibi düşünür; hususî hayatında şehirden uzak, çiftliğine çekilerek yaşarken, işten çıkarılmış yahut başka dertleri ve üzüntüleri olduğu zaman da taoist gibi düşünür. Bir taoist gibi yaşamak için tabii zengin olmak, bedenen çalışmıyacağı bir çiftliğe sahip olmak ve oraya çekilerek yaşamak şarttır.

Lao-tse'nın akidesi hiçbir zaman umumî cemiyet nizamının esasını teşkil edemiyecek bir ferdiyetci-anarşist akide olarak vasıflandırılır. Bunun için bütün tarih boyunca, hatta bugüne kadar, Taoizm, yalnız yüksek tabakaya mensup münferit şahısların felsefî bir akidesi olmuştur, hiçbir zaman umumileşmemiştir.

Literatür: Lao-tse'nın eserinin en yeni ve en iyi tercümesi J. J. L. Duyvendak: "Tao-te-king„ (Aarnhem 1943; Felemenk dilinde); Türkçe tercümesi M. N. Özerdim (M. Eğitim Bakanlığı, Çin klâsikleri No. 4; 1946) tarafından yapılmıştır. Lao-tse'nın şahsiyeti ve eserinin hangi devre ait olduğu hakkında esaslı yeni araştırmalar: A. Waley: "The Way and its Power„ (London) ve H. H. Dubs tarafından yapılmıştır, Lao-tse efsanelerinin teşekkülü ve yüzyıllar zarfında yavaş yavaş gelişmesi hakkında en iyi araştırmalar bilgin Wang Wei-ch'eng: "Lao-tse-Hua-Hu-shuo k'ao cheng„ (Peking 1934) tarafından yapılmıştır.

V. Muharip devletler zamanında iktisadî ve sosyal değişiklikler

Konfüçyüz'ün yukarda zikredilen tarih kitabı Ch'un-ch'iu, 481 yılında nihayet bulur ve, içindeki tahriflere rağmen, demin bahsedilen devir için, en mühim kaynak olarak kalmıştır. Bundan sonra gelen devre, "muharip devletler devri„ (M. ö. 481 - 256) adı verilmiştir. Zamanla 1000 derebeylikten yalnız 14 tanesi kalmıştı ve bunlar da bundan sonraki devirde birer birer kaybolmuş ve yalnız bir tanesi kalmıştır. Bu devir, Çin tarihinde, muharebeleri en bol olan bir devirdir. Derebeylerinin hepsi imparatorlara bağlılık hislerini kaybetmiş ve müstakil, beylikler olarak hareket etmişlerdi. Hiçbiri, hepsine hâkim olacak kadar kuvvetli olmadığından, aralarında ittifaklar yapıyorlardı. Bunların en çok rağbet göreni doğu - batı beylere karşı savaşan kuzey - güney-mihveriydi. Fakat bu ittifaklar devam etmiyor ve daima rüşvetler yahut başka entrikalar yüzünden bozuluyor ve yeni ittifaklar aktediliyordu. Burada bütün muharebelerden ayrı ayrı bahsetmek biraz uzun sürecekti. Bunun yerine bu muharebelerin arkasında saklı olan en mühim hadiselere dikkat nazarı çekilecektir.

Âlimler a) Devamlı savaşlar neticesinde derebeyleri gittikçe fazla toprak kaypediyorlardı ve yalnız kendileri değil, ona tâbi olan ve kendilerine tâli beylikler verilen asıl aileler de topraklarından mahrum kalıyorlardı. Geri kalan asillerin bir kısmı imha ediliyor, bir kısmı ise derebeylerinin yanında asker yahut müşavir olarak çalışmak zorunda kalıyorlardı. Bunun için, bu devirde, pek çok dolaşan siyaset adamlarına tesadüf edilmektedir. Bunlar, dolaşan "âlimler„e refakat etmekte idiler. Her iki grup, efendilerine, öbür derebeylerini yenmeği ve kendisinin hükümdar olması için icap eden vasıta ve usulleri öğretiyorlardı. Bu plânlarını tatbik etmek için de vekillik veya başvekillik mevkilerine geçirilmelerini teklif ediyorlardı.

Yeni harpler b) Eskiden yalnız asiller arasında yapılan savaşlar, şimdi, sayıca az olduklarından, artık yalnız bunlar tarafından yapılamıyordu. Bunun için para ile, meselâ yukarda zikredildiği gibi, topraklarını kaybeden asillere yahut

başkalarına, para vermek suretiyle onları askere alıyorlardı. Çok geçmeden köylülere de silâh vererek harbe sokmuşlar ve bu suretle ordular çok büyümüştü. Meydan muharebesinde ölen erlerin sayısı her halde pek çok mubalâğalı olacaktır (Meselâ M. ö. 260 yılında bir meydan muharebesinde 450,000 kişinin öldüğü yazılıyor, bu sayının doğru olmasına imkân yoktur), buna rağmen, o zamanlar, birkaç bin belki 10.000 kişilik ordular bulunmuş olacaktır.

Harb tekniği c) Eski zamanların orduları, bilhassa asillerin harb arabalarından müteşekkildi. Şimdi buna, köylülerden müteşekkil piyadeler de ilâve olunuyordu. Fakat bundan başka M.ö. 5 inci yüzyılın sonunda kuzey devleti olan Chao (Cav ; bugünkü Şansi eyaletinde), Türk ve Moğol komşularından biniciliği öğrendi. Atın ilk önce arabaya koşulduğunu ve biniciliğin çok sonra icat edildiğini ileri süren Etnolojide hâkim olan nazariyeye karşı olarak, ben, biniciliği daha önce bildikleri, fakat harpte bundan istifade edemedikleri, çünkü gruplar halinde savaşmayı henüz bilmedikleri ve disiplinli suvari olmadıkları ve koşmakta olan attan (ve bilhassa geriye) silâh atmayı henüz öğrenmemiş oldukları fikrindeyim. Herhalde Chao derebeyliği yeni suvarilerle kısa bir zaman için askerî hâkimiyeti ele almıştı. Fakat çok geçmeden diğer Kuzey devletleri, bilhassa Kuzey - batı Çin'de bir suvari kıtası teşkil etmişlerdir. Süvarilerin gelmesiyle Çin giyiminde bir değişiklik olmuştur, çünkü evvelce kullanılan uzun etek biçimindeki elbiseler, ata binerken kullanılmaz olmuştur. Bunun yerine kuzeyden pantalon ile kasket gelmiştir.

Nufuzun çoğalması d) Şimdi asilzadelerden müteşekkil ordular yerine büyük ordular kurduklarından, her devlet için çok miktarda asker tedarik etmek ve düşmanın mümkün olduğu kadar askerini azaltmak icap ediyordu. Bu hal, bir yandan galiplerin çok fazla düşman öldürmelerini ve harblerin bu yüzden daha kanlı olmalarını gerektiriyor, diğer taraftan da galiplerin başka memleketlerden köylüler celp ederek kendi memleketlerine yerleştirmelerini ve vergilerden istifade etmelerini ve bununla yine asker temin etmelerini icap ettiriyordu. Bu siyaset, bilhassa Ch'in devletinde geniş ölçü-

de tatbik edilmiş ve köylüleri asker olarak kullanmak usulü genişletilmişti. Bu devletin gayesi, mümkün olduğu kadar çok asker celbetmekti.

Toprak siyaseti e) Birçok derebeylerin bertaraf edilmesiyle ve muharebeler esnasında âsilerin dağılmasiyle çok arazi boşalmıştı. Buraya, muzaffer derebeyi çok asker temin etmek için, bilhassa köylü yerleştiriyordu. Eskiden arazi, bir ticaret vasıtası olmayıp, asilzadelere aitti ve Chou sülâlesinin başlangıcında tabiiyet altına alınan ve yavaş yavaş köle haline gelen köylüler tarafından işleniyordu. Şimdi artık arazi alınabilen ve satılabilen bir mal haline gelmişti.

İlk para f) Bunun, para ekonomisinin başlamasiyle çok sıkı bir münasebeti vardır. Bu sıralarda maden gittikçe daha fazla kullanılıyor ve demir görülmeğe başlıyordu. İlk ziraî âletler madenden yapılmağa başlanmış, maden sikke olarak kullanılmıştır. Bu yüzden ticaret inkişaf etmişti, çünkü maden ticareti geniş nisbette yapılmakta idi. Fakat tüccarlar kazançlariyle ne yapacaklardı? Çin'de son zamanlara kadar, hattâ bugüne kadar, çok miktarda para biriktirmek kabil değildi. Para umumiyetle bakırdan yapılırdı. Bakır para halinde bulunan büyük bir meblâğı saklamak için geniş bir yere ihtiyaç vardı. Birinin parası çok olursa bunu herkes bilir; bu, haydutların celbine ve emniyetsizliğe sebebiyet verir. Bunun için hiç kimse yanında çok para bulundurmağa cesaret etmez. Tüccarlar, eski asillerin seviyelerine erişmeğe, yani arazi sahibi olmağa çalışıyorlardı. Böylece ilk defa, para mukabilinde arazi satın almağa başlayanlar bunlar olmuşlardır. Bunu çok kolaylıkla yapıyorlardı, çünkü bazen ufak bir asilzade yahut bir köylü çok fazla borçlandığından, borcunu ödemek için toprağını terk etmek mecburiyetinde kalıyordu.

Tüccarların önemi g) Çok geçmeden tüccarlara bir vazife daha verildi. Birçok derebeylikleri mevcut olduğu müddetçe ve bu derebeylerinin maiyyetinde ufak tâli derebeyleri bulundukça, köylüden vergiyi memurlar ve tâli derebeylerinin köleleri topluyordu. Fakat şimdi yalnız birkaç büyük

derebeyliği kalınca bu artık eski tarzda yapılamıyordu. Tüccarlar işe karışıyorlardı. Ayrı ayrı derebeyler tüccarlara vergileri toplamak vazifesini veriyorlardı. Bunun büyük faydaları vardı: vergi derhal toplanabiliyordu; çünkü tüccar ekseriya anbarında hububat (vergi, hububatla ödenirdi) bulunduruyordu; zaten kendisi de emlâk sahibi idi ve onu çabuk verebilirdi. Bu suretle tüccarlar, eyaletlerin ilk idare memurları olmuşlardır.

İlk demir

h) Maden ve bununla demir yayılmakta idi. Böylece ziraat âletleri de mükemmelleşti ve hayvan tarafından çekilen ve bilhassa kuzeyde çok ehemmiyet kesbeden sapan icat edildi. İnsan tarafından çekilen, bundan evvel kullanılan sapana benziyen kürek pek işe yaramıyor ve sapana ihtiyaç olmıyan hakikî pirinç ziraati henüz ekonomide büyük bir rol oynamıyordu. Ekonominin esasını buğday ziraati teşkil ediyordu ve hayvan tarafından çekilen sapanın kullanmasiyle daha çok ekiliyor ve daha fazla mahsul alınıyordu. Bu suretle nüfus artıyor, yeni tarlalar işleniyor, fakat artan ahali aynı zamanda bir bölgeden diğerine, bilhassa daha az meskûn olan Güney Çin'e göç ediyordu.

Ulaştırma işleri

i) Gittikçe daha çok insanın iştirak ettiği harpler için iaşe, yerinde tedarik edilmeyip beraber götürülmek zorunda kalındığından, idare merkezi büyümekte olduğundan ve hükümdarın emrinde bulunanların ihtiyaçları için cıvardan elde edilen iaşe maddeleri kâfi gelmediğinden yollar inşa etmek zorunda kaldılar. Bu yollar idare merkezlerini birbirlerine bağlayan yollar değil, bilhassa istihlâk merkezinden civara yayılan yollardır. Uzun mesafelerde, münakale için nehirler daha mühimdi, çünkü yük hayvanı azaldığından bu vasıta daha pahalıya mal oluyordu. Böylece bu devirde en çok kanal inşaatının ve münakalâtın geliştiğini görüyoruz. Sonra kanal inşaatına sulama ve kurutma tertibatı da bağlanmıştır. Bu ziraî mahsullere çok yaramıştır ve artmasına çok yardım etmiştir.

Bundan görülüyor ki bu devirde Çin'in bünyesinde derebeylik sisteminin kalkmasiyle meydana gelen esaslı bir değişiklik olmuştur. 480 ile 250 yılları arasındaki zamanda bir

feodal devletten yeni bir gentry devleti nüvesinin meydana geldiğini görüyoruz. Bu evrim, takriben M. ö. 150 yılında tam gelişmiş olarak karşımızda bulunmaktadır.

Literatür: Burada bahsedilen gelişmeden literatürün bu şubesinde hemen hiçbir şey bulunmaz. Bunun hakkında bazı mütalâalar K. A. Wittfogel: "Wirtschaft und Gesellschaft Chinas„ (Frankfurt 1931) ve "Zeitschrift für Sozialwissenschaften„ (Paris 1938) da çıkan "Die Theorie der orientalischen Gesellschaft„ bulunur. En mühim esaslardan hemen hiç bahsetmiyen ve bu devrin tarihine ait tradisyonal cepheyi bize en iyi gösteren kitap, H. Maspero'nun: "La Chine antique„ dir, bazı hususlarda daha iyi olan M. Granet: "La civilisation chinoise„ (Paris 1929, bilhassa sayfa 274-439 da) dır.

VI. Muharip devletler zamanında zihnî değişiklikler

Bu devirde, ekonomik ve sosyal durum nasıl değişiyorsa, kültürel durum da öyle değişmektedir.

Bu devir, yeni fikirler bakımından en zenginidir. Bu çok tabiidir, çünkü değişiklikler ve krizler esnasında yeni bir yol bulmağa çalışanlar olur. Biz burada kısaca en mühim filozoflara işaret edelim:

Filozoflar

a) Meng-tse (okunuşu: Mınğ-dzı; M. ö. 372-289) ve Hsün-tse (okunuşu: Sün-dzı; takriben M.ö. 298-238), her ikisi de Konfuçyüz taraftarıdırlar. Her ikisi de "âlimler„ denilen sınıfa mensupturlar ve bugünkü Shantung (Şandung)'da, yani Doğu Çin'de doğmuşlardır. Her ikisi de Konfüçyüz'ün fikirlerini geliştirmeğe çalışmışlar, fakat hiçbiri pratik hayatta muvaffak olamamıştır. Meng-tse, Chou sülâlesini bertaraf etmenin bir mesele olmadığını görüyordu ve bunun için bir ihtilâlın ne zaman ve nasıl haklı olacağı meselesini düşünüyordu. Göğün halefi olarak kimi seçtiği ve iktidarda olan sülâleyi ne zaman ilga edeceği nasıl anlaşılabilecekti? Meng-tse buna şöyle cevap verir: "halk„, yani eski derebeylerinden ve onların taraftarlarından müteşekkil yüksek tabaka, münasip kimseyi seçtiği takdirde bu kimse gök tarafından da seçilmiş olur. Bu nazariye, bütün tarih boyunca değişmemiştir.

Hsün-tse'nın ehemmiyeti, Konfüçyüz'ün fikirlerini daha sıkı birleştirerek, bir birlik teşkil eden bir sistem halinde getirilmesindedir.

Mo Ti b) Muhafazakâr olan bu istikametin en kuvvetli tezadını Mo Ti'nin (okunuşu: Mo Di; takriben 479-381 arasında yaşamıştır) mektebi teşkil etmiştir. Konfüçyanist mektebi eski derebeylik cemiyet nizamına çok bağlı olduğundan yalnız birkaç haricî değişikliğe müsaade ediyordu. Mo Ti'nin mektebi ise cemiyetin esas prensiplerini değiştiriyordu. Aile ahlâkı muhafaza edilmemelidir, yani aile sevgisi prensipleri bir aile çerçevesini aşarak bütün yüksek tabakaya yayılmalıdır. İnsan, yüksek tabakaya mensup bir başkasını tıpkı kendi babası kadar sevmelidir. O zaman fertler ve devletler arasındaki muhasemata bir nihayet verilmiş olacaktır. Tüccarlarla sanatkârlar, loncalar kurdukları gibi, aile yerine birbirleriyle ahbap olan büyük gruplar meydana getirmelidir. Muhtelif bölgelerde yaşayan tüccarlar cemiyetler kurmuşlardır ve bir tüccar kuzeyden güneye seyahat ettiği zaman, orada onu meslekdaşları, akraba olmadıkları halde, bir arkadaş ve akraba gibi karşılarlardı. Yüksek tabakaya mensup herkes birbirine böyle bağlanmalıdır. Sonra -bu fikir de tüccarların muhitinden doğmuştur- muktesit olmalıdır, Konfüçyanistler gibi boş ritler için fazla para sarf etmemelidir. Konfüçyanist âdetlerine göre, düğün ve cenaze masrafları o kadar fazla oluyordu ki, bazı aileler bu yüzden borca giriyor ve bu borçlarını ödeyemedikleri zaman da zadegân tabakasından avam tabakasına indikleri oluyordu. Yüksek tabakayı korumak için muktesit olmak lâzımdır. Mo Ti'nin akidesi büyük bir tesir uyandırmıştı. Kendisi ve halefleri, taraftarlarından müteşekkil iyi tanzim edilmiş ve her zaman şeflerinin emirlerine amade bulunan hususî bir ordu meydana getirmişlerdi. Böylece Mohistler, daima ayrı ayrı görünen Konfüçyanistlere nazaran, bambaşka esaslarla her yerde görülmeğe başlamışlardı. Bir hükümdara yardımda bulunmayı teklif ettikleri zaman, aynı prensiplere göre yetiştirilmiş bir grup insanın yardımını da teklif ediyorlardı. Bu yüzden bu akidenin tesiri çok artmış ve bilhassa Konfüçyanistler tarafından şiddetli hücumlara maruz kalmıştır.

Chuang-tse

c) Taoist akidenin fikirleri, bilhassa Chuang-tse (okunuşu: Cvanğ-dzı; takriben M. ö. 4 üncü yüzyılın sonunda) tarafından daha genişletilmiştir. Kendisi ve kendisine benziyen filozofların hepsi, umumî hayattan çekilerek çiftliklerinde istedikleri gibi yaşayan anarşiştler ve ferdiyetcilerden müteşekkildir. Onlar bir yandan bilhassa edebiyatla (Chuang-tse eski zamanın üslûp bakımından en güzel eserini yazmıştır), diğer taraftan mistik ve mistik oyunlarla meşgul olmuşlardır. Çok geçmeden halkın Şamanizmin'den, sunî olarak ömrü uzatmak usulleri alınmıştır. Bunlar, Hindistan'daki Yoga'ya benziyen metodlar hazırlıyorlardı. Bu mektep, siyasî bir ehemmiyet kazanmamıştır. Yang Chu (okunuşu: Yanğ Cu), bu filozofla fikir bakımından akraba idi, takriben aynı zamanda yahut biraz daha evvel yaşamıştır ve anarşızmle ferdiyetçilik tasavvur edilebilen en yüksek mertebeye çıkarmıştır.

Dialektik felsefe

d) Chuang-tse'nın zamanında dialektikçiler de meydana çıkmışlardı. Burada zikredilecek birçok isimler vardır; en mühimi Kung-sun Lung ve Hui-tse (Gung-sun Lunğ ve Hui-dzı) dır. Bunlar, eski Yunan dialektikçileri ve sofistlerine benzetilebilirler. Onların başlıca vazifeleri, münazaralarda kazanabilmek için, bir isbat etme sanatı geliştirmekti. Evvelce söylendiği gibi, saraylara, derebeylerin nasıl iktidarı ellerine alacaklarını kendi usulleriyle öğretmek istiyen birçok dolaşan "âlimler„ ve daha başkaları geldikleri zaman, bunlarla ikna edici bir tarzda konuşmak, bir muarızı mükâleme ile mağlûp etmek, çok mühimdi.

Hukuk felsefesi

e) Fakat bu devrin en mühim mektebi, şüphesiz ki "hukuk mektebi„ adını taşıyanıdır. Bunun mühim mümessili, Shang Yang yahut Shang-tse (Şanğ Yanğ; Şanğdzı; M. ö. 338'de ölmüştür)dır. Bu mektebin mümessilleri, ekseriya eski vazifelerinden çıkarılan derebeylerin ailelerine mensuptular, "âlimler„e mensup değildiler. Bunlar, yüksek tabakaya mensup olan ve siyaset hayatında tecrübeleri olan, şimdi bu tecrübelerden istifade etmeleri için, henüz toprakları bulunan başka derebeylerine yardım etmek istiyen adamlardı. Bu adamlar, Konfüçyanizmin eski muhafazakâr ananelerini tamamen terk ederek, yeni cemiyet nizamından mantıkî neti-

celer çıkaran ilk insanlardır. Derebeylerinin teşkil ettiği eski yüksek tabakanın ve bunlara bağlı olanların hepsinin kaybolduğunu, ancak pek azının kaldığını görüyorlardı. Bu topraksız derebeyler ya geri kalan derebeyliklerde oturuyorlar ve hükümdarların en yakınında bulunanları teşkil ediyorlar, yahut ta kendi çiftliklerinde sessiz olarak yaşıyorlardı. Ahlâken de bozulan böyle bir tabaka devlette hâkim bir tabaka olamazdı. Bunun için hukuk filozofları yalnız hükümdarı, yanında faal ve mes'ul şahıs olarak başvekili ve büyük yahut küçük köylülerden müteşekkil olan halkı tanıyorlardı. Bu halkın vazifesi, yalnız hükümdar için yaşamak, çalışmak ve kendilerine emredilenleri yapmaktı. Halk münazara etmemelidir, düşünmelidir, fakat itaat etmelidir. Başvekil, otomatik olarak tatbik edilen kanunları hazırlamalıdır. Hükümdar, şahsen idare ve kanunların tatbikiyle alâkadar olmamalı, O yalnız, yine faal olmıyan göğün mümessili kalmalıdır. Bu nazariyeler, şüphesiz ki, M. ö. 300 yıllarındaki duruma en iyi uyanlardı. Bunun için, yabancı kavimlerin, bilhassa Türkler'in bulunduğu Ch'in devletinde, derebeylik fikrinin en az geliştiği ve faal bir ideolojinin en kuvvetli temsil edildiği bu devlette, ilk önce kabul edilmişti. Shang-tse, Ch'in devletinin organizatörüdür. Bu nazariyelerin artık eski gök dini ve aile-bağlılıklariyle hemen hiçbir ilgisi olmadığını söylemek icap eder, fakat askerî ruh, itaat fikri asker olan batı kavimlerine iyi uymaktadır. Yeni fikirlere göre teşkilâtlandırılan Ch'in halkı, bir düşmanı bertaraf edecek durumda idi. M. ö. 250 yıllarında o zamanki Çin'in en büyük kısmı Ch'in'in eline geçmişti. M. ö. 256'de Chou sülâlesinin, hiçbir kıymeti olmıyan, en son imparator " Nan-wang „ hükümdarlık payesini Ch'in hükümdarına terk etti.

Literatür : Ayrı ayrı filozofların teorilerinden ve eserlerinden bahseden kitapların büyük bir kısmı Batı dillerine tercüme edilmiştir ve bazıları oldukça iyi malûmat verir, fakat hemen hiçbir eser, yukarda gösterildiği gibi, filozofların siyasî ehemmiyetlerini doğru olarak takdir etmez. En iyisi Fung Yu-lan'ın: "History of Chinese Philosophy„ sidir (Peking 1937). Bundan başka A. Forke: "Geschichte der alten chinesischen Philosophie„ (Hamburg);

H. Hackmann: "Chinesische Philosophie„ (München 1927). Fransızca eserler şunlardır: L. Wieger: "Textes philosophiques„ (Hsien-hsien) ve de Harlez'in eserleri; fakat bunlar tamamen eskimiştir.

VII. Dışâlemle münasebetler

Bitirirken daha iki noktaya işaret edilecektir. Halk arasında, bütün bu şeylerle birlikte, bilhassa ziraî bereket dinlerinden müteşekkil olan eski halk dini de hemen hiç değişmeden devam ediyordu. Zaten yalnız feodal yüksek tabakada yayılmış olan gök dini fikirleri, bu yüksek tabaka ile hemen tamamen kaybolmaktadır. Buna mukabil Çin'e ilk defa olarak yabancı fikirler gelmektedir. Bu fikirlerin menşei Hindistan gibi görünüyor, fakat Soğud bölgesi yahut İran'ın da olması muhtemeldir. Burada 5 unsur nazariyesi, dünyayı teşkil eden muhtelif kıtalara dair nazariyeler, merkezî dünya dağına ve daha başka birçok şeylere dair nazariyeler mevzubahistir. Biz yabancı fikirleri en çok Doğu Çin'de, Şantung'da tesbit ediyoruz. Buna göre, bu fikirlerin deniz yoluyle sahil bölgelere geldiğini kabul etmemiz lâzımdır. Fakat diğer taraftan bu fikirlerin bazıları, meselâ dünya dağı fikri, Orta Asya'da da bulunduğu için bu tesirlerin Orta Asya'dan da Çin'e gelmiş olması da muhtemeldir.

Dış siyaseti Bu zamana kadar Çin'in dış siyasetinden hiç bahsedilmemiştir; merkezdeki hükümdar ailesi, tamamen iktidarsız ve derebeyleri müstakil hükümdarlar olarak yalnız başlarına idareyi ellerinde bulundurduklarından "Çin„ in dış siyasetinden bahsetmek hemen hemen kabil değildir. Filvaki bu sahada, M. ö. 480-256 yıllarındaki devir hakkında pek az söylenebilir. Çin tacirleri ve çok geçmeden Çin köyleri de gittikçe daha fazla ovalara giriyor ve oranın sakinlerine uymadıkları takdirde ovalardan çıkarıyorlardı. Buna mukabil kuzeyde "Hun„ kabileleriyle devamlı savaşlar oluyordu. Takriben M. ö. 300'den beri ilk defa Hsiung-nu adı geçmektedir. Bu kuzey kavimlerinin at sırtında muharebe etme tekniğinde üstat oldukları ve Çinli'ler de sonraları bu tekniği taklid ettikleri halde, ötekiler kadar başaramamış oldukları görülmektedir. Gittikçe kuzeye giden Çinli köylüler, efendileri tarafından kuzey kavimlerine

karşı korunmak zorunda idiler. Fakat bunlar, ordularını ve suvarilerini Çin'in iç savaşlarında kullanmak zorunda kaldıklarından, köylü müstamerelerine karşı yapılan kuzey kavimlerinin suvari taarruzlarına mâni olmak için, bir hudut duvarı inşa ettiler. Böylece "büyük Çin seddi„ nin ilk şeklini meydana getirmiş oldular. Bundan dolayı ilk defa olarak Çinli'lerle Çinli olmıyanlar arasında sabit bir hudut yapılmış oldu. Fakat bu hudutlarda, tıpkı şehir duvarlarının yanında olduğu gibi, büyük pazarlar kuruluyor ve Çinli köylüler mahsullerini Çinli olmıyan göçebelerle mübadele ediyorlardı. Böylece ticaret yapan iki grup buna çok alışıyor ve her ikisi için de çok faydalı oluyordu. Göçebelerden at satın alıp Çin'in içinde satan birçok at tüccarına tesadüf ediyoruz.

Literatür : Bu devrin halk dini ve resmî dini hakkında en iyi malûmat M. Granet: " La pensée chinoise „ (Paris) de bulunur. M. Granet'in diğer eserleri de (bilhassa " Danses et légendes de la Chine ancienne „) iyidir. Gök dini hakkında J. J. M. de Groot: " Universismus „ (Berlin 1918) da yazar.

VIII. Eski zamanlarda Çin'de mitoloji, edebiyat ve sanat sahalarındaki en mühim gelişmelere bir bakış

Genel karakteri

a) Bundan önceki bahislerde, Çin'in eski zamanlarında, siyasî gelişmelerin genel hatlarından bahsedilmişti. Orada, gelişmenin anlaşılması için, lâzım olan fikrî kültüre de temas edilmişti. Burada, Çin kültürünün gelişmesinin neticeleri olan, fakat biraz kenarda kaldıklarından siyasî olaylar üzerine katî tesirleri olmıyan fikrî kültür sahalarına da kısaca temas etmek faydalı olacaktır. Biz bu sahadaki gelişmenin esas hatlarını, eskiden bildiklerimizi birçok noktalarda yeniden inceleyen ve son zamanlarda yapılan araştırmalardan elde edilen neticelere göre vereceğiz.

Bundan az bir zaman evveline kadar Çinliler'in, dünyanın en soğuk kanlı halkı ve mitolojisi bulunmıyan yegâne millet olduğuna dair umumî bir kanaat vardı. Vakıa bunların tanrıları varmış, fakat bunlar gök âlemindeki memurlardan başka

birşey değillermiş, hakikî efsaneler ve masallar yokmuş. Bu yanlışlık, Sinologların meşgul oldukları tarih ve felsefe eserlerinde mitolojiye dair hiçbir şey bulunamamasından ileri gelmiştir. Çin mitolojisinin bulunmasını, bilhassa M. Granet, H. Maspero ile birkaç Çinli'nin çalışmalarına medyunuz. Bugün durum okadar değişmiştir ki, artık Çin'in diğer kavimler kadar gelişmiş bir mitolojisi vardır diyebiliriz.

Ziraî din Çinliler'in Shang - sülâlesinden önceki zamanlarında, yukarda söylendiği gibi, ziraî bir din yayılmış bulunuyordu. Birçok tabiat tanrılarına ibadet ediliyordu. Bütün büyümeyi ve teşekkülü idare eden " Ti „ adında bir neşvünema tanrısı vardı. Devrin sonunda kuzey kavimlerinin gök dininin tesiriyle bir tanrı kıral insan şekline giriyor ve insanların ecdadı oluyor. Toprak bir ana-ilâhe olarak tasavvur ediliyor (Hou-t'u) ve bir ana gibi Ti'den hasıl olan nebatları ve hayvanları doğuruyordu. Shang - devletinin bazı kısımlarında, Hou-t'u ile Ti bilâhara doğurduğu çocuklarından biri tarafından ayrılan, evli bir çift olarak tasavvur edilirdi. Erkek göktür ve yağmur toprağa hayat veren erkek tohumdur. Başka bölgelerde de dünyanın başlangıcında, içinde gövdesi dünya, saçları, nebatlar, uzuvlarının da dağlar ve vadiler v.s. olan dünya yumurtasının mevcut olduğu zannedilirdi. Bu tanrının adı Pan-ku idi. Bu iki efsane, bugün bile Çin Hindistan'ı ve Doğu Asya kavimlerinde bulunmaktadır.

Kurbanlar Toprağın bereketli olmasına yardım için, toprağa kurban vermek zorunda kalındığı zannediliyordu. Bunun için Shang devletinde ve etraftaki bölgelerde birçok insan kurban etme nevileri vardı. Bazı bölgelerde, ilkbaharda, başka köylerden adamlar avlanır, öldürülür, toprağa kurban edilir ve parçaları tarla sahiplerine dağıtılır, onlar da bunları gömerlerdi. Sonraki zamanlarda insan kurban etmek yasak edildiği halde M. s. 11 inci yüzyılda ve hatta daha sonraki zamanlarda Orta Çin'in belli bölgelerinde böyle kurbanların gizli olarak verilmeğe devam olunduğunu gösteren raporlar vardır. Bu âdet, Çin Hindistan'ında bugün bile mevcuttur. Başka bölgelerde, ilkbaharda, büyük kayık bayramları kutlarlardı. Bu kayıkların hiç olmazsa bir tanesi devrilmek zorunda

idi; bu esnada ölenler bereket tanrıları için verilen kurbanlardı. Bugüne kadar hâlâ korku uyandıran bu bayram, şimdi değiştiği halde, esas karakterini tamamen kaybetmemiştir. Bereket getiren, suya verilen kurbanlar toprak kurbanından ziyade nehir tanrılarına verilen kurbanlardır. Zaten her nehrin bir tanrısı bulunduğuna inanıyorlardı. Bu tanrıları, ekseriya manda yahut boğa şeklinde tasavvur ederlerdi. Bunların zaman zaman nehirden çıkıp çok korkulan su baskınlarını yaptıkları zannediliyordu. Her sene bir sal üzerine bir kız oturtarak onu nehirde batıran ve bu suretle nehir tanrısına kurban veren bölgeler vardı. Bu âdetlerin bakiyeleri sonraları uzun zamanlar görünmektedir ve bugün halk masallarında da geçiyor. Birçok raporlar, su baskınlarında kahraman erkeklerin nehre girip nehir tanrısını savaşa davet ederek onunla savaştıklarından ve böylece bu baskınını bertaraf etmeğe muvaffak olduklarından bahsederler.

Diğer ilâhlar

Aynı zamanda her büyük dağ da bir tanrı idi. Dağ zirvelerinin etrafına bulutlar toplandığından dağlar yağmur getiricidir. Çin'in bazı bölgelerinde bir kız çocukla bir erkek çocuk seçilir ve bunlar tanrının vekili olarak bir yıl bütün şereflere nail olduktan sonra kurban edilirlerdi. Bulutlar, rüzgâr, gök gürlemesi ve şimşek de tanrı idiler. Bu bulutların arasında ejderhanın (Lung) bulunduğu zannedilirdi. Fakat bunu, Güney Çin'de nehir tanrısı olarak tapılan ejderhayla (Chiao) karıştırmamalıdır. Bulut ejderi kışın toprağın içinde uyur ve ilkbaharda (2 nci ayın 2 nci gününde) göğe çıkar ve ilkbahar yağmuru yağdırır. Gökyüzüne çıkışı bayram olarak kutlanır. Sonbaharda yine toprağa girer. Onun göğe çıkması ve yere inmesi gök gürlemesi ile olur.

Gök gürlemesi, birbirine çarpan birçok trampetleri olan bir mahlûktur, şimşek tanrısının da aynaları vardır. Rüzgâr tanrısı, hayvan şeklindedir ve çok sür'atlı koşabilir.

Kendilerine daha sonraki zamanlarda da tapıldığı için ve yukarıda (s. 59) bahsedilen halk dinine nüfuz ettiklerinden bilhassa iyi bildiğimiz bu tanrılardan başka yalnız resimlerden bildiğimiz başka daha pek çok tanrılar vardır. Shang devrinin sayısız bronz kapları, hayvan ve kuş şeklinde bizim henüz pek

iyi bilmediğimiz pek çok muhtelif tanrılar ihtiva etmektedir. Bu bronzların üzerindeki en mühim şekil T'ao-t'ieh (okunuşu: Tav-tie) adında olanıdır. Bunun başı manda, fakat dişleri kaplanınkiler gibidir. Bunun üzerinde yılan başlarının görüldüğü de nadir değildir. Shang devrinde iyi tanzim edilmiş bir Panteon bulunmadığı, fakat her bölgede muhtelif adlarla başka başka tanrılara tapıldığı gözönünde tutulmalıdır. Bu münferit tanrıların karakterleri birbirlerine benzerlerdi; sonraları bunların coğu birleştirilmişlerdir. Bu, kıralın papaslarının vazifeleri idi. Bunlara benzer olaylar eski Sümerler'de de görülüyor. Bu tarzda birleştirilen tanrıya resmî bir kült verilirdi. Bunlar, kültleri mevcut olduğu kadar yaşarlardı. Shang sülâlesi kaybolduktan sonra da bu kült köylerde daha yüzlerce yıl devam etmiştir. Kurbanlar, halk bayramları olmuştur. Böylece bu tanrılar kendilerini unutulmaktan kurtarıyorlardı. Bu suretle kendileri yahut halefleri halk dininde, kısmen şimdiki zamanlara kadar yaşamağa devam etmişlerdir.

Halk dini Chou sülâlesiyle (M. ö. 1050'den itibaren) gök kültü Doğu Çin'e geldikten sonra bu halk tanrılarının birkaçını resmî gök kültüne aldılar. Halk tanrılarından, gök tanrılarının derebeyleri meydana geldi. Han devriyle (M. ö. 206) gentry devletinin yeni cemiyet nizamı meydana gelince, bunlar "memur" oldular. Fakat bunların ancak karakterinde az değişiklik yapıldıktan sonra halk arasında yaşamağa devam ettiler. Bunlara yeni zamanların bir fikri, eski halk fikirlerine bağlanarak ilâve edildi: Çin'de, hiçbir zaman bizde eski Akdeniz kültürünün monarşistik-despotik-devri tesirinden dolayı olduğu gibi, tanrıların kadiri mutlak oldukları fikri yoktu; buna mukabil insanlarla tanrılar arasında karşılıklı münasebetlerin mevcut olduğunu zannediyorlardı. İnsanlar, tanrıya kurban vermek zorundadırlar. Vakıa tanrının insandan çok kudreti vardır, fakat onun da kendisine göre ifa etmek zorunda olduğu ödevleri vardır. Eğer onu yapmazsa insan mukabele-i bilmisil yapmağa hak kazanır: Eski zamanlardan bunu gösteren misaller vardır. Bunların arasında, dağ tanrısı yağmur yağdırmadığı için insanların onu cezalandırmak maksadiyle dağdaki ağaçları kesdirdikleri görülmüştür. Daha sonraki zamanlarda yağmur getirmiyen yağmur

tanrılarının heykellerini kızgın güneşe koydukları hatta kırdıkları bile olmuştur. Gentry devleti zamanında (mufassal bilgi için bölüm 5, bahis 1'e bk.) tanrıları memur gibi tasavvur ederlerdi. Vazifesini unutan bir tanrı, tanrılar-heyetine şikâyet edilir ve buna mukabil onun cezalandırılmasını yahut ta azlini beklerlerdi. Bundan Orta zamanlarda, tanrıların tıpkı memur gibi muayyen bir çalışma müddetinden sonra başka bir yere nakledilebilecekleri, terfih edebilecekleri yahut ta rütbelerinin indirileceği fikri gelişmiştir.

Bunun gibi tanrılar Shang devri tanrılarının bir grubudur ve bunların sonraki halk dinine karıştıkları müşahede edilmiştir. Fakat Shang devrinde başka bir tanrılar grubu daha vardır.

Ruhlar Her insanda iki ruhun mevcudiyetine inanılıyordu: biri hayatı, diğeri şahsiyeti yapan. Ölümle beraber iki ruh da vücuttan ayrılır. Hayat ruhu vücuda yakın kalır; eğer vücut çabuk gömülmezse o zaman ruh tekrar vücuda girebilir; böylece "yaşayan ölü„ muzır, insan yiyen mahlûklar meydana gelir. Şahsiyet ruhu serbest olarak hareket edebilir, kendisini hatırlayacak insanlar bulundukça, yani umumiyetle 5 nesil boyunca yaşayabilirler. Fakat açlıktan ölmemesi için ona kurban vermek lâzımdır; kurban verilirse bu ruh geri kalan ailesine yardım eder, tarlaların da bereketli kalmalarını temin eder. Onun yaşadığı yer, evde ekimlik tohumun muhafaza edildiği yerdir. Demek ki bütün bu itikat "ata kültü„ ne götürmektedir. Bu, Chou devrinde, kuzey kavimlerinde evvelce de bulunan gök dini'nin ve muayyen benzer fikirlerin tesiriyle değişmiş, sistemleşmiş ve bu değişik şekilde Yeni zamanlara kadar muhafaza edilmiştir.

Totem dini Eski zamanda totemizm vardı, bu hem Shang devletine mensup olan kavimlerde, hem de Kuzey kavimlerinde mevcuttu. Bugünün etnolojisi artık totemizmi muhtelif kültürlerde görülebilen tasavvurlardan müteşekkil umumi bir din olarak kabul etmiyor. Esas fikir, daima bir insan grubunun, umumiyetle bir ailenin, insan olmayan bir mahluktan (hayvan, nebat, taş v. s.) neşet etmiş olması idi. Bu efsanevî atalara tanrı gibi taparlardı.

Shantung eyaletinin muayyen bir bölgesinde fil şeklinde ve "Shun„ adında bir tanrı vardı; bu fil olarak tarlaları çiğner ve böylece çift sürerdi. Bugünkü An-hui eyaletinde Yü adında başka bir tanrı vardı ki, bu, domuz şeklinde idi. Başka bölgelerde ise ayı şeklindedir ve toprağı kabartır, böylece nehirlerin sularını kanallarla sevk ederdi. Bugünkü Hupei eyaletinde tarlaları süren sığır şeklinde bir tanrı vardı. Güney Shensi'de bir darı tanrısı mevcuttur. Güney Shansi'de bereketli toprak tanrısı (Huang-ti) bulunuyordu. Bunların hepsi muayyen ailelerin totemistik ataları sayılırlardı. Yarı efsanevî Hsia sülâlesinin hükümdar ailesi ayı tanrısı Yü'den, Chou sülâlesinin hükümdar ailesi darı tanrısından, Shang sülâlesinin hükümdar ailesinin kabile anasının yumurtadan hamile kaldığı ve bir kırlangıçtan geldiklerini iddia ederlerdi.

Feodal sistemiyle tanrılar hakkında fikirler arasındaki münasebetleri

Feodal devirde, yani Chou sülâlesi zamanında büyük asilzâde aileleri, eski totemistik efsaneleri işaret ederek "çok eski„ olduklarını ispata çalıştılar ve her aile kendisinin daha kibar olduğunu göstermeğe uğraştı. Totemistik kabile efsanesi olmıyan aileler, tanınmıyan efsanelere göre, kendilerine efsaneler uyduruyorlardı. Hayvan tanrılarının insanlaşmasına ve aynı zamanda "tarihleştirilmesine„ başlandı. Bu ameliyeye, M. ö. 5 inci yüzyılda başlanmış ve bu M. ö. 1 inci yüzyıla kadar devam etmiş olacaktır. Bilginler, yavaş yavaş bu durumla meşgul olmağa başladılar. Onlar, bu atalar hakikaten yaşamışlarsa, muayyen bir zamanda ve muayyen bir sırayı takib ederek yaşadıkları faraziyesini ileri sürüyorlardı. Büyük hükümdar ve asilzâde ailelerini hemen hepsi atalarının "imparator„ yahut kıral olduklarını iddia ettiklerinden, bilginlerin önünde böyle birçok imparatorların bulunmasında onları bir yere yerleştirmek zorunda idiler. Böylece o zamanki bilginler tarafından bilinen sülâlelerin önüne "imparator„ları koydular. Tabiî sırayı hazırlarlarken bilginler, hizmetinde bulundukları asilzâdenin arzusuna göre hareket etmek mecburiyetinde idiler; bunun için M. ö. 1 inci yüzyılda hâlâ muhtelif sıralar bulunmaktadır. Fakat atası bir hayvan-atha ("Yü„; yukarıya bk.) olan Hsia sülâlesinden önce Yao ile Sun'un geldiklerinde herkes

hemfikirdir. Bunlardan önce daha 5 sülâle getirmektedirler. Ancak İsa'nın doğumundan sonra, genel olarak, şu sıra kabul edilmiştir: Fu-hsi, Shen-nung, Huang-ti, Shao-hao ve Chuan-hsü.

Mitoloji'nin Çin tarihçiliği üzerindeki tesiri

Tabiî, aile-atası, yalnız bu yedi taneden ibaret değildi. Bu sistem, iki şekil arz ediyerdu: 1) Birçok atalar birbirine eş tutuluyordu ; (böylece, meselâ T'ai-hao müsavidir Fu-hsì) o zaman ilgili imparatorun birkaç adı bulunduğunu ve birkaç ailenin atası olduğunu söylüyorlardı. 2) Bazı nufuzlu ailelerin ataları arasında hükümdar - nazır münasebeti kabul edilirdi. Bu tarzda herkes bir yere yerleştiriliyor ve birbirine uyan sistemler meydana geliyordu. Ayrı ayrı ailelerin kabile tanrılarına atfettikleri işler, imparatorların ve nazırların yaptıkları şeyler olarak gösteriliyor ve ona göre değiştiriliyordu. Bu suretle M. ö. 5-1 inci yüzyılarda, bilginlerin çalışmaları neticesinde, asıl Çin tarihinin önüne eklenen büyük bir sahte tarih meydana gelmiş oluyor. Büyük tarihçi Sih-ma Ch'ien'in 1 inci yüzyılın başlangıcında ilk 5 imparatordan hiçbir şey zikretmemesi işarete değer: onlara tarihî şahıslar olarak bakmıyordu. Fakat sonraki tarih kitapları onu ihtiva etmekte ve eser ne kadar yeni olursa bunlar hakkında verilen malûmat da o kadar mufassal olmaktadır. Tarih raporları haline getirilen efsaneler, "tarih" olarak Batı dillerinde yazılan kitaplara da de Mailla'nın büyük eserleri getirilmiştir ve bugün bile birçok eserlerde elan sezilmektedir. Demek ki traditionel "Çin tarihi" nin bütün başlangıcına tarih olarak değil, fakat eski Çin mitolojisi nazariyle bakmalıdır. Nehirleri idare eden ayı şeklindeki tanrı efsanesinden, büyük bir feyezan esnasında, kendisine imparator Yao (yine efsanevî bir şahsiyet) tarafından kanalizasyon işi verilen nazır Kun olmuştur. O, bu işi başaramamıştır, fakat oğlu Yü, yorucu ve uzun seneler çalışarak, nehirlerin yataklarını değiştirmiş ve nihayet kendisi imparator seçilmiştir. Eski efsanede Yü, tarlaları kazan bir domuzdur, Pseudo-tarihinde ise bir imparatordur. Buna benzer daha pek çok misaller verilebilir. Burada yalnız bir misal vermekle iktifa edeceğim:

Shang devrinde bile Çinli olmıyan ve brons döğücülüğü ile iştigal eden K'un-wu (okunuşu: Kun-wu) adında bir Kuzey

kabilesi vardı. Onların kabile tanrısı Ch'ih-yo (okunuşu: Çıyo) adında brons kafalı ve demir alınlı bir boğa idi. Shansi'ye giren (takriben M. ö. 2000'lerde) bu kabile ile orada yaşıyan ve ziraatçı olan aileler arasında birçok savaşlar verilmiştir. Esas hasım, atası ziraat tanrısı Huang-ti olan bir aile tarafından idare ediliyordu. Bundan böyle bir tarih meydana geldi: imparator Huang-ti zamanında bunun Ch'ih-yo adında bir nazırı vardı. Bu kötü ve fena karakterli bir adamdı. Bütün ikazlara rağmen ıslâh olmadı ve günün birinde imparatora karşı isyan etti. Böylece o zamana kadar sulh içinde bulunan dünya yüzünde ilk âsi olmuş oldu. Bakır baş ve demir alınla imparatora karşı savaştı. Ağır savaşlar esnasında sihirli silâhlarla imparator onu mağlûp etti ve öldürdü. Cesedinin gömüldüğü yerde bugün bile maden bulunmaktadır (Resim 2).

Bunun karşısında, hakikatte efsanelerden azade bulunan gök dini bulunuyordu. Bu, Chou devrinin hâkim tabakasının ve eski Türk dinine çok sıkı bağlı olarak bizzat Chou'ların dini idi. Herhalde burada da eskiden güneş tanrılı olan gök tanrısı T'ien hakkında efsaneler, ay ve diğer yıldız ve tabiat tanrıları hakkında efsaneler bulunuyordu. Fakat hâkim tabaka, bilgin tabaka olarak, Konfüçyüz zamanında bile, bu efsaneleri kaldıracak kadar aydındı. Geriye devlet kültü olarak, bugünkü Japonya'daki Shintoizm'e çok benziyen, tabiat kuvvetlerinden müteşekkil saf bir kült kalmıştır. Bu kültü tatbik eden, bütün ritlere riayet eden, devletin yüksek tabakasına mensup olduğunu ispat ediyordu. Konfüçyüz'den bahsederken bunlar zikredildiğinden burada fazla bahsetmiyeceğiz.

Literatür: Modern tarzda hülâsalar henüz yoktur. Şimdilik VII. bahiste zikredilen M. Granet'in eserlerine bakınız; bundan başka H. Maspero: "Légendes historiques dans le Chou-king„ (Journal Asiatique 1924) ve W. Eberhard: "Lokalkulturen im alten China„ (Leiden ve Peking 1942: 2 cilt) ve "Neuere Forschungen zur Religion Chinas„ (Archiv f. Religionswiss. cilt 33).

Sanat b) Aşağıdaki satırlarda s a n a t t a n bahsettiğimiz zaman, Çin telâkkisine göre, bu eşyanın sanat olmayıp zanaat olduğunu gözönünde bulundurmalıdır. Bugün eski Çin sanatı

olarak hayran olduğumuz eşya, günlük yahut külte ait ihtiyaçlar için zanaatkârlar tarafından yapılmıştır; Çin telâkkisine göre sanat eserleri, muayyen pratik bir maksat için yapılmayan, fakat yapanın hususî zevki yahut arkadaşlarının zevki için yapılan şeyrlerdir.

Plâstik Bizim Çin tarihi hakkındaki çok noksan malûmatımız, Shang devletinin başkenti Anyang'daki kazılarla çok zenginleşmiştir. Plâstiğin, ancak Budizm ile Batıdan Çin'e geldiği kabul edildiği halde, bu kazıda bilhassa en eski plâstikler bulunmuştur. Bu plâstikler, sarayların yahut mezarların kapılarında bulunuyordu; bunların çoğu efsanevî heykellerdir, fakat insan plâstiğinin (oturan bir adam) bakiyeleri de bulunmuştur. Fakat müteakip Chou devrinde (M. ö. 1050-249) plâstiğin çok fazla gelişmediği zannediliyor; vakıa edebiyatta arada plâstiklerin mevcudiyetini duyuyoruz; fakat hiçbir şey muhafaza edilmemiştir. Bunun sebebi, belki Çin'in çekmekte olduğu mütemadî maden kıtlığında bu plâstiklerin eritilmiş olmaları, yahut taştan yapıldıkları takdirde inşaat malzemesi olarak kullanılmış olmalarıdır. Her şeye rağmen plâstik, ancak M. s. 3 üncü yüzyılda, parçalanmış olan feodal devletin yerine iktidara gelen Ch'in sülâlesinin hükümdarı, dünya tarihi boyunca bütün zalim hükümdarların yaptıkları gibi, yeni kazandığı kudreti muazzam inşaatla harice göstermek istediği zaman (M. ö. 249 - 206) kuvvetli olarak gelişmeğe başlamıştır.

Shang sanatı Shang devrinin en yüksek sanat eserleri, şüphesiz ki, yukarıda bahsedilen bronslardır. Memleketin muhtelif kısımları, kültür bakımından, tamamen ayrı olduğu halde, bütün Çin'de aynı şekiller ve tezyinatın bulunmasını brons yapı sanatının brons döken bir kabilenin elinde bulunmasına atfetmeliyiz. Kuzeyden hicret etmiş görünen bu kabilenin adı, K'un-wu olacaktır. Bunun için Shang devri bitip Chou devri başladığı zaman, bronsların şekilleri ve örnekleri de değişmemiştir. Ancak M. ö. 9 uncu yüzyılda bir gerileme bariz olarak görülmektedir: Eski zengin tezyinat sadeleşiyor, kısmen yanlış anlaşılıyor ve bu, M. ö. 600'da artık hiç kimsenin başlangıçta dinî mânası olan bu tezyinatı anlıyamayıncaya kadar devam ediyor.

Çin bronslarının bulunduğu bölgenin kuzeyinde, Shang devrinde bile, başka bir sanatın bulunduğu bölgenin mevcudiyetine inanmalıyız. Orada geliştirilen üslûba kısaca "hayvan üslûbu„ deniyor (Resim 3).

Hayvan üslûbu Hayvan üslûbunun "Hun„ kavimleriyle doğrudan doğruya ilgili (Resim 4) olduğu, bugün herkes tarafından kabul edilmiştir; yalnız şimdiye kadar gelişmiş hayvan üslûbunun tarihi, çok yeni, yani M. ö. 2 nci yüzyıla yahut daha sonraya koymaktadırlar. Fakat B. Karlgren tarafından yapılan yeni araştırmalar, bu üslûbun M. ö. 600'lerde doğrudan doğruya brons sanatına tesir edebilecek kadar gelişmiş olduğuna Shang devrinden en yeni buluntular, hayvan üslûbunun silâh sanatının, hiç olmazsa, M. ö. 14 üncü yüzyılda tamamen gelişmiş olarak mevcut olduğuna şüphe bırakmamaktadır (G. Ecke'nin araştırmaları). Avrupa literatüründe hayvan üslûbuna ekseriya "İskit„ üslûbu denir. Çünkü Ön Asya'da, İskit bölgelerinde de bulunmuştur; fakat hayvan üslûbunun Yunan sanatı tesiri olarak İskitlere atfeden bütün teoriler nihayet reddedilebilir.

En aşağı M. ö. 600'denberi bu hayvan üslûbu, eski Çin brons kültürüne kuvvetle tesir etmektedir. Kuvvetli bir hayvan üslûbu gelişmekte ve tamamen yeni şekiller ve yeni tezyinat meydana gelmektedir. Binicilik sanatının Çin'e girmesiyle koşum takımının ve arabaların madenî kısımlarında hayvan üslûbunun tatbik edildiğini görüyoruz. Bunlar, önce mevcut olmıyan şeylerdi. Tezyinat daha ince ve zarif olmaktadır. Yeni tekniklerde kakma tekniği (renkli taşların kakılması) ve gümüş iplik tekniği (gümüş telin kakılması) çok kullanılmıştır. Bu yeni sanat, yalnız Çin'de kalmayıp, Güney Çin'e ve Çin Hindistanı'na gitmiş, fakat Japonya'ya girmemiştir (Resim 5).

Mimarlık Birkaç mezardan başka mimarî bakiyeleri kalmamıştır. Bunlar da sanat hakkında bir fikir vermeğe kâfi gelmemektedir. Shang sülâlesi imparatorlarının mezarları dört köşeli ve yerin altında idi. Araba ile girilecek dört tane yolu, dört tane de giriş kapusu vardı. Chou hükümdarlarının mezarları ise, Orta Asya'dakilerin şekillerine çok benziyen büyük tepeler halinde idi. Mimarî, umumiyetle, tahta mimarisi olduğundan, az çok muhafaza edilmiştir. Bugün bile mimarî, esas itiba-

riyle, tahta mimarisinden yahut bundan gelmektedir. Demek ki Avrupa'dakinden çok farklı gelişmiştir. Buna, büyük mâbet inşaatının noksanlığı da eklenmektedir. Chou devrinde resmî kurbanlar açıkta, daha küçükleri ise evde verilirdi. Daha sonraları, mâbetler inşa edildiği zaman bile, bunlar, mimarî bakımından, resmî binalardan tefrik edilmiyorlardı ("mâbet„ kelimesi, "resmî bina„ kelimesiyle aynıdır). Demek ki Çin mimarisinde, Batı mimarîsinde o kadar mühim olan ve ev inşaatından ayrılan kilise, manastır gibi binalar noksandır (Resim 6).

Mezarların duvarları, yüksek şahsiyetlerin evleri, Shang devrinde bile, boyalı resimlerle süslenmiş olacak, fakat şimdiye kadar bunların pek az örnekleri bulunmuştur. Han devrinden (M. s. 2 inci yüzyıldan), duvarları kabartmalarla süslenmiş, birçok mezar odaları kalmıştır. Bunların üzerine mitoloji'den alınma resimlerden başka tarihî olayları ve bunların arasında Batı Çin'de (Sih-ch'uan eyaleti) icat olunan l â k e tekniği, Shang devrinde bile biliniyordu ; Chou devrinde büyüklerin arabalarının, silâhlarının ve diğer âletlerinin tahta kısmı lâkelenmişti ; bilhassa kırmızı lâke tercih olunuyordu. Sonra lâkenin üzerine resim yapılırdı. Bilâhara çok sevilen ve üstüste sürülen muhtelif renklerdeki lâke tabakalarının hakkedilmeleri tekniğini, henüz bilmemiş olacaklar.

Zikredilen lâke resimlerden hakikî tablolar kalmamıştır' fakat bunların mevcut olmuş oldugunu kabul etmemiz lâzımdır. Çin yazısı bir resim yazısı olduğu için, Çin'de yazı ile resim arasındaki münasebet, dünyanın diğer kısımlarında olduğundan daha sıkı olmuş olacaktır.

Çin yazısı Yazının mevcudiyetinden çok önce edebiyat vardı- Ondan hemen hiçbir şey kalmamıştır. Ancak bize ilk devirlerin sözlü edebiyatı hakkında bir fikir verebilecek olan, daha sonraki zamanlara ait, masalların ve efsanelerin izleri mevcuttur. Fakat bu bakiyeler, bizim bu sözlü edebiyatın şekli hakkında bir fikir edinmemize yetmiyecek kadar azdır. Destanlar var mıydı? Masallar var mıydı? Bunların hiçbirisini bilmiyoruz.

Çin'de yazı, takriben M. ö. 1500'lerde icat edilmiş olacaktır. En eski yazılı belgeler, Shang sülâlesinin (takriben M. ö.

1450 - 1050) "Falyazıtları„ dır. Bunlar, kaplumbağa kabuğu yahut sığır kemikleri üzerine yazılmış kısa yazıtlardır. Hususî bir usulle fala bakılır ve fal için kullanılan kemiğin arkasına ekseriya sorulan soru ve bazan da verilen cevap hakkedilirdi. Yazıtlar, ekseriya bir cümleden ibaret olup, çok eski bir dilde ve kısmen de bugün çok zor anlaşılan bir şekilde yazılmıştır. Burada, hükümdarların hizmetinde bulunan papaslar tarafından meydana getirilen bir edebiyat bahis mevzuudur. Bunlardan başka bu devre ait hiçbir şey kalmamıştır. Tahta üzerine yazdıklarından, edebiyatın başka nevileri de bulunduğunu, fakat kaybolduklarını kabul etmemiz lâzımdır.

Edebiyatın başlangıcı

Eski Çin edebiyatına bakarken, yazının çok masraflı ve güç olduğunu daima hatırlamalıdır. Yazı, dar tahta yahut bambu levhalar üzerine yazılırdı. Bunların içine yazı işaretleri hakkedilirdi. Takriben 11 inci yüzyıldanberi mürekkep de kullanmağa başlamışlardı ve mürekkeple tahta üzerine yazı yazarlardı. Uzunca belgeler çok ağır ve kullanışsız oluyorlardı. Bunun için uzun belgeler yazmaktan kaçınıyor, mümkün olduğu kadar kısa yazmağa çalışıyorlardı. Böylece Çin yazı dili, mümkün olduğu kadar, bütün fuzulî kelimeleri tasarruf eden ve bizim telgraf üslûbumuzla mukayese edilebilen bir şekilde gelişmiştir. Bu yazı dili, nihayet istenen bütün fikirleri ifade edecek ve böylece bugüne kadar hakikî edebiyat dili olacak bir hale gelmiştir. Gündelik hayatta edebiyat dilinden çok farklı, kelime itibariyle daha zengin ve ifadede daha sarih olan konuşma dilini kullanıyorlardı. Sözlü halk edebiyatı bu halk dilinde idi, yazılı ise değil. Ancak çok sonraları halk dilinde yazılmış yazılar bulunmuştur. Yazının tahta levhalar üzerine yazıldığı devirden sonra ipek üzerine yazmağa başlamışlardır. Bu da, çok harcanamıyan ve herkesin kullanamıyacağı bir malzeme idi. Kâğıt, takriben M. ö. 200'de ortaya çıktı (eskiden kabul edildiği gibi ancak M. s. 100 yılında değil). Bilginlerin kâğıt alamadıklarından şikâyet eden birçok raporları vardır. Ancak son binyılda kâğıt, yavaş yavaş ucuzlamağa başlamaktadır. Buna tabı sanatının keşfi de eklenmektedir. Bundan önceki her kitabı elle kopya etmek zorunda kaldıklarından, az kitap vardı, herkes bir müstensih tutamazdı, yahut

kitabı kopya etmek için vakit bulamazdı. Ancak matbaanın icadı ile çok ve ucuz kitap temin etmek mümkün oluyordu. Böyle ucuz kitapları orta tabaka halkı da satın alabiliyordu. Fakat orta halk tabakaları, bu yazı dilini iyi anlıyamadıklarından, yazı dili edebiyatına da fazla ilgi gösteremiyorlardı. Bunlar için, şimdi gündelik konuşma dilinde yazılmış ilk eserler telif ediliyor. Demek ki yazı malzemesinin nevi ve kitapların yazılması için lâzım olan masraf, Çin edebiyatının gelişme tarzını tayin etmektedir. Çin edebiyatı incelendiği zaman, bu kanun da daima gözönünde tutulmalıdır.

Beş klâsik kitap

Muhafaza edilen en eski kitaplar, " 5 klâsik kitap„ (Wu-ching) adında olanlarıdır. Bunlar, ilk Chou devrine (M. ö. 1050'den sonra) aittirler. Aşağıdaki kitaplar bahis mevzuudur :

Şarkılar kitabı

1. Shih-ching (şarkılar kitabı) : Bu, tam 300 şarkı ihtiva eden bir külliyattır. Şimdi mevcut olan külliyat, Konfüçyüz (M. ö. 500'lerde) tarafından tanzim edilmiş ve seçilmiştir. Eskiden daha büyük olmuş olması muhtemeldir. Konfüçyüz ahlâkî - siyasî noktaları nazarı itibara alarak mevzularını seçmiştir. Şarkılar muhtelif zamanlara ait, bazıları Shang devrinden bile kalmış olduğunu söylerler. Buna, bugün artık inanılmıyor. Yeni araştırmalara nazaran, daha ziyade M. ö. 800'lerde teşekkül etmiş olacaklar. Şarkılar, "dörtler - şiiri„ denilen şiirlerdir, yani bir satırdaki yazı işaretleri (ve kelimeler) daima dört tanedir. Mısra, genel olarak, 4 satırdan ibarettir. Şiirlerin bir veya birkaç mısraı vardır.

Şarkıların birçoğu, bilhassa ilk kısımları, üslûp bakımından, tamamen halk şarkılarına benziyen hakikî aşk şarkılarıdır. Bunlar, bilhassa Güney Çin yerlilerininkine benzerler. Kısmen bugün bile, Güney Çin yerlileriye Annam'da olduğu gibi, muayyen halk bayramlarında söylendikleri bile ispat ediliyor. Shih - ching'deki şarkılar, kısmen hükümdarı eğlendirmek için, memleketin muhtelif bölgelerinden getirilip, bu bölgelerden gelen şarkıcılar ve rakkaslar tarafından okunan halk şarkılarıdır. Bundan başka, metinler sarayda anlaşılmaları için, saraydaki adamlar tarfından, dil bakımından, değiştiriliyorlardı. Bu şarkılar

tashih edildikten sonra saray edebiyatı haline getirilen halk edebiyatını temsil ediyorlar. Belki bunların bir kısmı yalnız eğlence için okunuyorlardı, fakat saraydaki kurbanlar ile de ilgileri vardı.

İlk tarih kitapları 2. *Shu-ching* (Belgeler kitabı). Bu kitap, büyük meydan muharebelerinden önce verilen nutuklar gibi muhtelif nevilerde birçok resmî belgeleri ihtiva eder. Fakat felsefî mahiyette, halka yapılan hitabelerle idare belgeleri ve buna benzerleri de bulunur. Bu kitap, elde mevcut eski malzemenin Konfüçyüz tarafından toplanmasiyle meydana gelmiştir, fakat sonra pek çok ilâveler de yapılmıştır; bazı kısımlar da zamanla kaybolmuştur. Böylece bugün metin meselesi oldukça şüphelidir. Ch'in sülâlesi (M. ö. 249-206) zamanında bu kitap, daha başka birçokları gibi, yasak edilmiş ve bunun için hemen tamamen kaybolmuştur. M. ö. 2 inci yüzyılda, tekrar eski kitaplar toplanmağa başlanınca, Shu-ching'in iki muhtelif kopyası meydana çıktı. Shu-ching'in ayrı ayrı kısımlarının muhtelif tarihleri vardır; bazıları yarı efsanevî Hsia sülâlesi (M. ö. 1450'den önce), başkaları ise Shang sülâlesi zamanından ve yine başkaları da ilk Chou devrine ait olacaklardır. Fakat modern Çin araştırmaları, en eski olduğu söylenen kısımların, dil ve maddî sebeplerden dolayı, daha yeni olmaları icap ettiğini ve hattâ kısmen ancak Konfüçyüz'den sonra yazılmış olabildiklerini ispat etmiştir. En eski kısımları, Shang devrinin sonlarında ve Chou sülâlesinin başlangıcında yazılmış olacaklar.

Fal kitabı 3. *I - ching* (Değişiklikler kitabı). Bu kitap, Chou devrinin başlangıcına ait bir fal kitabıdır. Fala, nebat sapları ile bakılırdı. Alelâde bir sap, erkek dünya prensibini (yang), bunun kırığı ise dişiyi (yin) temsil eder. İkişer sap bir arada 8 dünya olaylarının (diyağramları) 8 esas burcunu temsil eder. 3 böyle sap çifti (yani 6 sap) 64 "altıken" eder. Bu nevi fala bakmak Chou devri için tipiktir ve Shang devrinin kaplumbağa kabuğu falından ayrılır. Ayrı ayrı altıkenlerin metinleri tabiî zor anlaşılır ve pek çok mânaları vardır. Fakat birçok felsefî ve başka fikirleri de ihtiva ederler. Kitabın yazıldığı üslûp eskidir.

Âdetler kitabı 4-5. Biraz sonra zikredilecek Ch'un-ch'iu ve Li-chi ile birlikte bu kitaplar, Çinli'ler tarafından "beş klâsik kitap„ olarak bir araya toplanır. Mamafih Li-chi (Âdet kitabı), ancak çok sonraki zamanlarda kaydedilmiştir. 5 klâsik kitap, Han devrinden itibaren bilginler tarafından okunuyor ve ezberleniyor. Devlet imtihanlarından birini kazanabilmek için de birkaçını ezbere bilmek lâzımdı. Çünkü bu kitaplara yüksek tabakanın, gentry'nin ders kitabı nazariyle bakılıyordu. Bu kitaplar, Çin'in feodal zamanında teşekkül etmiş ve feodal yüksek tabakasının, asilzâdelerin, halkın nasıl idare edilmesi gerektiği hakkında fikirleri ihtiva eder; Ch'un-ch'iu, asilzâdelerin siyasetteki ahlâkları hakkında fikirlerini; I-ching, asilzâdelerin dinî fikirlerini; Li-chi, asilzâdelerin hayatta ne tarzda hareket etmeleri icab ettiğine dair tarifler ihtiva eder. Shih-ching, aşk şarkılariyle tefsir ediliyordu. Şarkıları, asilzâdelerle hükümdarlar arasındaki münasebetleri gösterdiği ve bunda maşuk, hükümdar olarak, âşık ta hükmedilen olarak tasavvur edilmektedir. Han devrinde ahlâk hakkındaki düşüncelerini alıyor, kendi tarzında tefsir ediyor; çünkü gentry, Avrupa'daki bourgeoisie gibi, eski zaman asilzâdelerini kopya etmeğe çalışıyordu.

Vekayınâmeler Ch'un-ch'iu, Konfüçyüz'ün yaşadığı Lu derebeyliği kroniğinin üzerinde çalışılmış şeklidir. Konfüçyüz'ün bunda yaptığı şey, ehemmiyetsiz bulduğu şeyleri çıkarması, ifade tarziyle tarihî olaylar hakkında ahlâkî hükümler vermesidir. Demek ki ayrı ayrı kelimelerin ifade şekillerini değiştiriyor, meselâ gayri ahlâkî bulduğu bir hükümdarın ölümünden bahsederken "hükümdar öldü„ demez, "hükümdar geberdi„ der. Bir harbi haksız bulduğu zaman "X devletinin hükümdarı Y devletine hücum etti„ demez, "X'in halkı Y'e saldırdı„ der. Demek ki kitap, kuru bir kronik gibi görüldüğü halde, Konfüçyüz'ün ahlâk ve devlet felsefesini ihtiva etmektedir. Uzun zaman tarih bu şekilde yazılmıştır. 25 sülâlenin bütün büyük resmî yıllıkları, kronolojik bölümlerinde, Ch'un-ch'iu'nun kullandığı üslûbu taklid ederler. M. s. 12 inci yüzyılın sonunda Chu Hsi tarafından yazılan bütün Batı eserlerinin dayandığı kitap tamamen bu usule göre hazırlanmıştır. Maalesef bu eserlerin üzerlerindeki ilk çalışmalar bu usulü

anlamamışlardır; bunun için Çin tarihi hakkındaki tefsirlerde birçok hatalar yapılmıştır. Demek ki Ch'un-ch'iu, bu tarzda yazılmış olup, Çin ve Avrupa tarih kitaplarının üzerinde önemli bir tesiri olan ve hâlâ muhafaza edilen en eski tarih kitabıdır.

Bu devirde Ch'un-ch'iu'dan da başka tarih kitapları bulunmuştur. Bunların arasında bilhassa başka eserlerde bulunmayan en eski Çin tarihinin birçok olaylarını ihtiva eden meşhur "Bambu-yıllıkları„ vardır. Bütün bu eserler, yıllık şeklinde yazılmıştır, yani, ayrı ayrı olayları mantıkî olarak birbirlerine bağlamadan, kronolojik olarak, arka arkaya dizilmişlerdir.

Diğer kitaplar

Ancak M. ö. 4 üncü yüzyılın sonlarında (o zamanlar vuku bulan sosyal karşılığa uygun olarak) ayrı ayrı olayları hikâye şeklinde anlatan tarih kitapları meydana gelmiştir. Bunların en meşhurları, Ch'un-ch'iu'nun da bahsettiği zamanı ele alan ve bunun mühim bir ilâvesi olan Tso-chu'an ve M. ö. 5-3. yüzyılların siyasî ve diplomatik karışıklıklarından bahseden Chan-kuo-ts'ê ("Savaşan devletlerin plânları„)'dır. Her iki eser de, kuru yıllıklardan ziyade şahsî şeyleri belirtiyor ve sonra tarih kitaplarında geçen biyoğrafyaların öncüleri oluyorlar.

Burada ele alınan devrin felsefî eserleri, Konfüçyüz'le başlar. Ne Konfüçyüz, ne de aşağıdaki pek çok filozofların hiçbirisi kendi akidelerini kendileri yazmışlardır. Onu şifahen talebelerine öğretmişler. Bunlar not tutmuşlar, sonra bu notları birleştirerek üstadın adını vermişlerdir; böylece Konfüçyüz'ün "Mükâlemeleri„ (Lun-yü), kendisi tarafından değil, talebelerinin muayyen bir grubu tarafından yazılmıştır; bu eser, akidesini ne bir kül olarak, ne de sistematik olarak temsil ediyor, fakat bir kısmını ve ancak bazı talebelerinin hatıralarında kalan kısımları veriyor. Diğer filozoflar ile de böyle olmuştur. Adlarını taşıyan eserlerin hiçbirisi sistematik kurulmamıştır, hepsi yanyana dizilmiş notlardan müteşekkildir. Ancak M. ö. 3 üncü yüzyılda sistematik olarak kurulmuş kitâbeler yazmağa başladılar.

Yazı malzemesi

Eski zamanların bütün edebiyat kitapları, çok kısa, bizim telgraf dilimize benzetilebilecek ve " yazı dili „ adı verilen üslûbu ile yazılmıştır. pekli kumaş yahut ta tahta levhalar üzerine yazı yazdıkların-

dan (Bambu'dan yapılmış levhalar, Bambu yıllıkları adı buradan gelmektedir) ve bu malzeme çok pahalı yahut çok ağır olduğundan, mümkün olduğu kadar az yazı yazmağa çalışırlar ve fikirlerini kısa ifade ederlerdi. Eski zamanlarından bambaşka konuştuklarını, bazı eserlerde muhafaza edilmiş olan "konuşma dili„ nde yazılmış cümlelerden anlıyoruz. Konuşma dili ile yazı dili arasındaki bu fark, bugüne kadar devam etmiştir.

Literatür : Shang sanatı ve hayvan üslûbu hakkında en faydalı ve en yeni bilgiler "Museum of Far Eastern Antiquities„ (Stockholm) isimli mecmuasında bulunur. Hayvan üslûbu hakkında E. Diez'in "Türk sanatı„ (İstanbul, Edebiyat Fakültesi yayımlarından 1946) isimli kitabında bazı malûmat vardır. -Klâsik kitaplar hakkında bütün "Edebiyat tarihleri„ faydalı bilgiler vermektedir. Şimdiye kadar onlardan en iyisi R. Wilhelm'in "Die chinesische Literatur„ (Handbuch der Literaturwissenschaft, Potsdam 1926) ve H. A. Giles'in "A History of Chinese Literature„ (London 1901) 'dır, fakat son senelerde Çin ve Japon sinologları tarafından yazılan edebiyat tarihleri tercih edilmelidir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CH'İN SÜLÂLESİ

I. Yeni cemiyetin teşekkülü; Ch'in'ların reformları

M. ö. 256 yılında Chou sülâlesinin son imparatoru, Ch'in derebeyliğinin hükümdarı lehine tahttan feragat etti. Bunun için bazıları, Ch'in sülâlesinin başlangıcını M. ö. 256 yılına, bazıları ise M. ö. 249 yahut 221 yılına koyarlar; çünkü 221'de bütün geri kalan sülâleler bertaraf edilerek Ch'in yalnız başına bütün Çin'e hâkim olmuştu. M. ö. 207 yılı, umumiyetle, sülâlenin nihayet bulduğu yıl olarak kabul edilmiştir.

Devletin kuruluşu Ch'in derebeyliğinden yukarıda bahsedilmişti. Chou hükümdarı Lo-yang'a naklettikten sonra, Batı Çin'de Ch'in'in nüfuzunun arttığı söylenmişti. Başlangıçtanberi ahalinin ekserisinin saf Çinli olmadığına, Türkler ve Tibet-li'lerle çok karışmış olduğuna şüphe yoktur. Saf Çinliler, bu devletten daima yarı "barbar devleti„ diye bahsederler. Zamanla bu yabancı tesir azalmıyor, mütemadiyen tazeleniyordu. Ch'in'in en meşhur nazırlarından biri olan Yo Yü, yabancı menşedendi. Yabancı tesirlerle devlet, Çin'in diğer feodal kültürleriyle hiçbir zaman fazla kaynaşmamıştır. Bunun için feodalizmden en kolay kurtulabilen bu devlet olmuştur. Geçen bahiste, Çin'in içtimaî bünyesindeki değişikliklere yardım eden birçok âmillerden bahsetmiştik. Bu âmillerin çoğu, bilhassa Ch'in derebeyliğine tesir etmiştir. Bu devlette göçebe muharip kavimlerin tesirleri çok olduğundan, ilk defa burada, bütün halkın hatta köylülerin de harpte kullanılacakları fikri yayılmaktadır. Bu şekilde toplanan büyük orduların yollara ihtiyacı vardı. Devletin teşvikiyle doğudan hicret eden halk büyük sulama tesisleri yaptı. Bu suretle umumî istihsalât arttı. Buna ilâve edilecek birşey daha vardır: Ch'in devletinin bulunduğu bugünkü Shensi ve Doğu Kansu, coğrafya bakımından, geçit bölgeleridir. Güneyde yüksek ve hemen hemen geçilemiyecek dağlar, kuzeyde

bozkır ve çöl vardır. Yalnız ortada (Shensi'de) Wei ve (Kansu'da) T'ao nehirleri boyunca ziraata elverişli birkaç bölge vardı ki, bu aynı zamanda doğu ile batı arasındaki yegâne yoldur. Türkistan'a gidip gelenler bu geçit bölgeden geçmek zorundadırlar. Türkistan'la ilk münasebetlerin bu zamanlarda teessüs etmeğe başladığını kabul etmemiz icap ettiğinden, Ch'in devletinin bu "dış ticaretle„ büyük kazançlar temin ettiğini de kabul etmemiz lâzımdır. Bütün bu âmiller, bir arada tesir ederek, Ch'in'in 250'de en kuvvetli ve, ekonomi bakımından, en ileri bir devlet olmasına yardım etmiştir. Dahilde derebeylik sistemi hemen tamamiyle kaldırılmıştı. Devlet, yeni ekonomik ve sosyal durumdan en iyi tarzda istifade edecek olan "hukuk mektebi„ prensiplerine göre idare edilmektedir.

Shih-huang-ti Ch'in hükümdarının bir gayri meşru oğlu, Chao devletinde (okunuşu: Cav) tutak olarak bulunuyordu. Bu, orada Lü Pu-wei (okunuşu : Lü Bu-veğ) adında bir büyük tüccarla tanıştı. Bu adam büyük bir siyasî rol oynamış olacak; çünkü Ch'in hükümdarının gayrı meşru olan çocuğunu veliaht ilân edilmesini temin etti ve bundan başka veliahta zevce olarak bir kız sattı. Bu evlenmeden meşhur imparator Shih-huang-ti (okunuşu : Şı Huanğ - di) dünyaya gelmiştir. Lü Pu - wei mahmisi ile Ch'in'e gelerek başvekil olan ve 247'de hükümdar olarak öldü. Shih - huang - ti (o zamanlar adı daha Cheng (okunuşu: Cınğ) idi) daha reşit olmadan naip olmuşur. İlk defa olarak Çin tarihinde bir tüccar, yani asîlzadere mensup olmıyan birisi bukadar yüksek bir mevki sahibi olmuştur. Lü Pu - wei'nin ne ticareti yaptığı kat'î olarak bilinmiyorsa da, Chao (Shansi'nin kuzeyinde) devletinin başlıca ihracatı olan at ticareti yapmış olması muhtemeldir. O zamanki askeriye için at'a ihtiyaçları olduğundan, at ticaretinin büyük siyasî tesiri de olduğu kabul edilebilir.

Shih-huang-ti iktidarı eline aldıktan bir müddet sonra Lü Pu-wei işinden bırakılarak yerine sırf "hukuk mektebi„ ne mensup olan bir grup müşavir iktidar mevkiine geçirilmektedir. Bunların en mühimi Li Sih'dir. Bunlar, Lü Pu-wei'nin başlamış olduğu sâkin siyaset yerine faal bir istilâ politikasına başlamışlardır. 230 ile 222 yılları arasında bir muharebe diğerini takip ediyor ve nihayet bütün derebeylikleri zapt ve ilhak ediliyordu.

221'den itibaren bütün Çin'e hâkim olan Shih-huang-ti hakkındaki hükümler muhteliftir: Resmî Çin tarihi onu tanımaz. Bunun başlıca sebebi, Konfüçyüz'e muhalif olması ve muahhar müelliflerin hepsinin de Konfüçyanist olmalarıdır. Batı sinolojisi onu birçok defalar tarihin en büyük adamları arasında sayarak över. Daha yakın araştırmalar, Shih-huang-ti'nin vasatî bir adam olup, büyük kabiliyetlere malik olmadığını, batıl itikatlara inandığını, mistik ve şamanistik fikirlere bağlandığını göstermiştir. İdaresinin esas prensipleri, evvelce hukuk filozofları tarafından hazırlanmıştı; sonra başvekil olan Li Sih (okunuşu: Li Sı) tarafından tatbik edilmiştir. Zamanının mühim şahsiyeti asıl budur.

İdarenin tanzimi

Görülen başlıca iş, idarenin tanzimidir. O devirdeki nazırların hepsi derebeylik sistemine muhaliftiler. Bu, yine kuvvetin dağılmasına ve imparatorun iktidarının azalmasına sebep olmuştur. Bu suretle ilk işlerden biri, geri kalan derebeylerini mağlûp ettikten sonra, orada bulunan bütün hükümdar ailelerini ve daha başka mühim asilzadeleri Ch'in'in hükümet merkezine nakletmeleri olmuştur. Böylece nüfuzlarını kaybetmiş oluyorlardı. Şimdi Ch'in'de muvaffakıyetle tatbik ettikleri sistemi bütün memlekette tatbik etmeğe karar vermişlerdir. Demek ki bütün memleket "illere„ (Chün; okunuşu: Cün) ve iller de bucaklara (Hsien; okunuşu: Hiyen) ayrılıyordu. Bucakların ve illerin başında memurlar bulunuyordu. Eskiden bucaklar ilçe idiler ve doğrudan doğruya merkeze bağlı bulunuyorlardı ve bir memur, ekseriya tüccar, vergileri topluyordu. İller ise bir nevi askerî idarenin bulunduğu bölgelerde ve bilhassa yeni zaptedilen hudut bölgelerde bulunuyorlardı. Ch'in'in gittikçe daha fazla askerî bir mahiyet almasından illerin ehemmiyeti artmış ve bucaklar onların emirleri altına verilmiştir. Onun için illerdeki memurlar eskiden asker idiler. Halbuki şimdi, memleketin yeni nizamında mülkî ile askerî idare arasındaki fark kaldırılıyordu. İlin başında bir mülkî ve bir askerî vali bulunuyor ve her ikisi de doğrudan doğruya hükümdarın maiyetinde olan bir denetleyici tarafından kontrol ediliyordu. Tabiatiyle bu üç memur arasında devamlı surette iktidar kavgaları olduğundan, bu, içlerinden birinin hâkim olup, derebeyi olmasına mani oluyordu.

Bu idare nizamında, bütün muahhar Çin idare sisteminin nüvesi görülmektedir. Shih-huang-ti'nin ölümünden sonra bu sistem yine yıkılmıştır. Bunun sebebini, fena olmasında değil, fakat bu işe uygun adamların kifayetsizliğinde aramak icap eder.

Yeni kültürel gelişmeler

Çin'in yüzyıllarca münferit ve müstakil derebeyliklerine ayrılmış olması, memleketin muhtelif bölümlerinin muhtelif tarzlarda gelişmesine sebep olmuştur. Gittikçe daha çok lehçeler meydana geliyor ve bilhassa o bölgelerin eski sakinlerinin dilinden birçok kelimeler alınıyordu; her bölgenin yerli dili başka olduğundan Çince'ye alınan kelimeler de başka başkadır. Bu suretle muhtelif bölgelerdeki yazı üslûpları da muhtelif tarzlarda gelişmiştir. Bugün bile bu yabancı kelimeleri kaydeden birçok lûgatlar vardır, bu kelimelerin pek çoğu Türkçe'den veya Moğolca'dan gelmiş olabilir. Eski yazı şekillerini gösteren kitaplar da hâlâ mevcuttur. Bunun için Ch'in'in eski bölgelerinden bir adamı memur olarak doğuya gönderdikleri zaman bu müşkülâtla karşılaşıyordu. Dili pek iyi anlamıyor, okuması olsa bile, yabancı kelimeleri okuyamıyordu. Çünkü o zamanki memurların ve bilhassa askerî idareye mensup askerlerin çoğu herhalde okuma bilmiyorlardı. Bunun için hükümet, bütün memlekette yazıda bir birlik temin etmesini ve muayyen bir yazı üslûbunun kabul edilmesini istiyordu. Bundan başka kullanılması icab eden kelimelerin listesi hazırlanıyordu. Bunun için idarî ihtiyaçlardan dolayı, daha çok eski zamanlarda Babil'de olduğu gibi, lûgat ilmi meydana gelmektedir.

Tüccarların Ch'in devrinde kazanmış oldukları ehemmiyetten başka, ıslahata da çok fazla kıymet verdiklerini kabul etmemiz gayet tabiidir. Bu da ölçü, vezin ve arabalarda bir birlik meydana gelmesine sebep olmuştur. Evvelce her yerde muhtelif ölçüler ve vezinler kullanılıyordu ki, bu bilhassa vergilerin toplanmasında büyük bir müşkülât çıkarmakta idi. Aynı zamanda tüccarların da böyle bir vahdette menfaatleri vardı. Vergi olarak ödenen buğday, kısmen araba ile merkeze nakledildiğinden ve Ch'in'in hükümet merkezi olan Hsien-yang'da (Shensi eyaletinde bugünkü Hsi-an-fu civarında) asilzâdeler yerleştirildiğinden ve nüfusu çok arttığından, yani fazla

buğdaya ihtiyaçları olduğundan ve bunu da yalnız eski Ch'in bölgelerinden temin edemeyip başka yerlerden getirttiklerinden, arabaların da aynı şekilde olmaları icap ediyordu. Araba yolları, derin araba izlerinden müteşekkildir. Tekerleklerin mihverleri aynı olmadığı takdirde arabaları sürmek kabil değildi. Bunun için her yerde arabaların mihverleri aynı boyda olacak ve eskisi gibi her bölgede başka olmıyacaktı.

Yeni ahlâk Aynı zamanda Ch'in'de tatbik edilen ve hukuk mektebine dayanan diğer prensipleri de bütün memlekette tatbik etmeğe çalıştılar. Bunun için bilhassa halkı, memurlara karşı koymamaları için, disipline ve itaat etmeğe alıştırmak lâzımdı. Halk, mümkün olduğu kadar vergileri ödiyen köylülerden müteşekkil olmalıdır. Bunun için Konfüçyanist kitaplarına, konfüçyanistlere ve başka filozoflara karşı bir cereyan başlamıştır. Konfüçyanist kitaplarına karşı cephe alınmasının sebebi, eski derebeylik durumunu hatırlatmaları ve eski feodal sınıfın henüz ortadan kaldırıldığı ve tekrar ihya edilmesini istemedikleri ahlâkından (Ethik) bahsetmeleridir. Çünkü bu, devletin yeniden parçalanmasına ve merkezin kuvvetten düşmesine sebep olacaktı. M. ö. 213 yılında bütün kitapların yakılması emredildi. Bununla, devlet kütüphanesi müstesna, Konfüçyanist kitapların hepsi ortadan kaldırılmış oldu. İlmî kitaplar zarar görmemiştir. Kitapların yakılmasının tesiri çok mubalâğalandırılmıştır. Asıl zarar, Ch'in sülâlesinin nihayetlerinde savaşlar esnasında devlet kütüphanesinin yanmasıyle meydana gelmiştir. Bu yüzden eski eserlerin birçoğu nataman ve şüpheli bir vaziyette elimize geçmiştir.

İmparator Shih-huang-ti şimdi ne yapıyordu? Hukuk filozoflarına göre mümkün olduğu kadar az idareye karışıp bunu daha ziyade nazırına bırakmalıydı. Kendisi göğün timsalidir ve timsal olarak zaman zaman memleket dahilinde seyahat ederdi. İlk önce Doğuya gitmiştir. Seyahatleri, pratik teftiş seyahatlerinden ziyade dinî mahiyette idi; güneşin devrine tekâbül etmekte idiler. Bundan Shih-huang-ti'nin göçebe kavimlerin eski kuzey kültürlerine ait bir fikri kabul ettiğini görüyoruz. Bundan başka pratik ihtiyaçlara göre başşehri çok büyüterek yeniden inşa ettirdi, fakat bilhassa kendine pek muazzam bir

saray yaptırdı. Bu sarayı ve ölümünden evvel inşa ettirdiği anıtkabri, astral tasavvurlara göre yapılmıştır; böylece anıtkabirin iç tarafı yıldızların bulunduğu bir kubbe şeklindedir. İmparator, sarayın içinde daima yer değiştirirdi. Bunu, herhalde suikasttan korktuğu için değil, astral sebeplerden dolayı yapmış olacaktır. Bundan başka şamanistik-sihirci marifetlerle de uğraşıyordu.

> *Literatür:* Çin tarihi hakkında bütün kitaplar bu devirden bahsederlerse de hemen hiçbiri problemlerin esasını tetkik etmemiştir. Bütün eserlerin en iyisi D. Bodde'nin "China's first Unifier; a Study of the Ch'in Dynasty„ (Leiden 1938) adlı kitabıdır.

II. Dış siyaset

Memlekette tekrar birlik temin edildikten ve derebeylikler imha olunduktan sonra hükümet, sınırlarını harice karşı korumak vazifesiyle de mükellef oluyordu. Bu işi güneye karşı yapmak kolaydı; çünkü orada kültürleri aşağı olan kavimler bulunuyordu ki, bunlar Çinli'lere karşı büyük bir tehlike teşkil edemezlerdi. Kanton'a ve daha güneye kadar uzanan ticaret kolonileri, il ve bucak şeklinde bulunan Çin idare merkezinin en mühim noktalarında bulunduklarından dolayı korunmakta idiler. Her il ve bucağın kendisine göre ufak bir ordusu bulunduğundan tehlike anında kendini koruyacak durumda idi. Bu da güney için kâfi idi. Kuzeyde durum daha çok müşküldü. Ch'in'ler, Çin dahilindeki istilâlariyle birlikte, kuzeyde de sınırlarını genişletmişler ve göçebe kavimleri geri itmişlerdi. Bu yüzden bu kabileler, Ordos bölgesindeki en iyi otlaklarını kaybediyorlar ve ekonomi bakımından müşkülbir vaziyette kalıyorlardı. Üstelik kıtlık da baş göstermeğe başlayınca, göçebe kavimler, kolaylıkla bir kabile reisinin idaresi altında toplanıyorlardı; bu da, cebirle yeni otlaklar elde ederek, onlara daha iyi hayat şartları temin etmeğe çalışıyordu. Böylece, ilk defa olarak, bu devirde Çin'in kuzeyinde T'ou-man (okunuşu : Tov-man) adındaki şeflerinin idaresi altında, bir Hsiung-nu devleti kurmak için, büyük bir kabile birliği teşkil etmişlerdir. Bu ilk Hsiung-nu devleti henüz

büyük değildi, fakat, muharip ve faal durumda olmasından dolayı, Ch'in için bir tehlike teşkil ediyordu. Bunun için kuzeyde devamlı olarak büyük bir ordu bulundurmayı ve bundan başka evvelce inşa ettikleri sedleri yeniden tamir etmeyi ve büyük bir sistem kurmayı kararlaştırdılar. Bu suretle M. ö. 214'de büyük bir sed meydana gelmiştir (Resim 7).

III. Çökme

Mevkut seyahatlarından biri esnasında imparator hastalanarak öldü (M. ö. 210). Li Sih ile baş haremağası Chao Kao (okunuşu : Cav Gav), küçük oğlunu tahta çıkardılar ve, iktidarı elden bırakmamak için, daha kabiliyetli olan ağabeysini bertaraf tetiler. 20 yaşında olan yeni imparator Erh-shih-huang-ti (okunuşu : Irğ-şı-huang-di), tamamen kendi siyasetlerini idame ettiren nazırların tesiri altında idi. Fakat imparator Shih-huang-ti'nin ölümü, reaksiyonun doğmasına vesile olmuştur. İllerde bulunan eski asilzadeler nüfuzlarını tamamen kaybettiklerinden ayaklandılar. Bazı generaller, merkezin tazyikinden ve denetleyiciler tarafından devamlı olarak kontrol edilmelerinden hoşlanmadıkları için, münferit şahıslar da eskisinden fazla mecburî hizmete tâbi olduklarından ve bu mükellefiyeti memleketlerinden uzaklarda yapmak zorunda kaldıklarından ayaklandılar. Birkaç ay zarfında 6 muhtelif isyan çıktı. Ch'in'e karşı ve kendi aralarında savaşan 6 ayrı "kıral„ vardı. İmparatorun yanında bulunanlardan Chao Kao ile Li Sih savaştılar ve bu esnada Li Sih katledildi; Chao Kao imparatoru öldürdü ve yine öldürmek istediği yeni bir imparator tarafından hançerlendi. M. ö. 206'da âsilerden biri olan Liu Pang (okunuşu: Liu Banğ), hükümet merkezine girerek imparatoru tahttan indirdi. Liu Pang geri çekilmek ve hasmı ile savaşmak zorunda kaldı. Nihayet hasmına karşı koymağa ve bu yıllar zarfında Çin'de yeni teşekkül eden diğer 18 devleti bertaraf etmege muvaffak oldu (Resim 8).

BEŞİNCİ BÖLÜM

HAN SÜLÂLESİ (M. ö. 206 - M. s. 220)

I. Gentry devletinin gelişmesi

Liu Pang, M. ö. 206 yılında imparator oldu ve Han sülâlesine adını verdi. Kendisine, bilâhara imparator adı olan Kao-tsu (Gav-dzu) adı verildi. Han sülâlesi devrine, Çin Orta zamanlarının başlangıcı denebilir; halbuki Ch'in sülâlesi zamanı, Eski zamanlarla Orta zamanlar arasında bir geçit teşkil ediyordu. Bu ayırma doğrudur, çünkü Han sülâlesiyle birlikte Çin'de gentry devletle karşılaşıyoruz.

Liu Pang Liu Pang'ın hükümdarlığı, bilhassa Ch'in sülâlesinin son senelerinde istiklâllerini ellerine alan kırallara karşı savaşmakla geçmiştir. Burada ona yardım edenler kendisinin yüksek generaller ve yüksek mevki sahibi yaptığı eski hemşehrileri idi. Kendisi Doğu Çinlidir ve ailesinin köylü olması muhtemeldir; herhalde eski asilzadelere mensup değildi. Başlıca düşmanı olan Hsiang Yü'yü yok ettikten sonra diğer düşmanlarını imha etmek nisbeten kolaydı. Fakat şimdi memleketi nasıl idare edeceği ve generallerini ne yapacağı meselesi ile karşılaşıyordu. Eski yardımcılarından birçoğunu, yükselmiş olmalarına rağmen, yavaş yavaş bertaraf ediyordu; fakat yine memleketi idare edecek adamlara ihtiyacı vardı. Bu hususta herhalde pek az nazariyesi vardı, daha ziyade filî olarak hareket etmiş olacaktır. Böylece Ch'in'lerin birçok kanun ve teşekkülleri ve bunların arasında Konfüçyanist kitaplarının okunması yasağını değiştirmedi.

İdare sistemi Fakat akrabalariyle taraftarlarından birkaçına beylikler verdi. Böylece karışık bir idare vücuda geldi. Memleketin bir kısmı yeni derebeylerinin elinde, bir başka kısmı ise bucak ve illere ayrılmış ve memurların yardımı ile doğrudan doğruya merkezin idaresi altında

bulunuyordu. Yeni derebeyleri artık eski asilzâdelere mensup değildiler, ekseriya küçük ve ehemmiyetsiz ailelerden geliyorlardı. Fakat memurlar nereden geliyordu? Doğu Çin köylüleri olan Kao-tsu ve taraftarları, tüccarlardan nefret ediyorlar, kendilerini onlardan daha faydalı buluyorlar ve onların işlerini pek müsmir bulmuyorlardı. Böylece, zamanla meydana gelen ve bilâhare "gentry„ adı verilen bir başka tabakaya meylediyorlardı. Gentry (bir İngilizce kelimedir) hem büyük mülk sahipleri, hem de aynı zamanda memur ve âlim olanlara denir. Feodal sistem parçalanıp, toprak satın alınabilindiği zaman, köyde büyük bir tabaka değişimi meydana geldi: eski asilzadeler kayboluyor ve onların yerine zenginleşen, paralariyle toprak alan, fakat kendileri şehirde yaşayan bir tabaka ile, iyi izdivaçlarla yahut miras yiyerek veyahut ta hâli araziyi açarak zenginleşen köylülerden ibaretti. Bunlar fakir köylülerden toprak satın alarak kendilerine büyük emlâk temin ediyorlardı. Fakat bu topraklar nasıl işletilecekti? Bu, ancak kölelerle yapılabilirdi. Köleler ise daima yabancılardı, hiçbir zaman Çinliler köle olmazlardı. Bu yabancılar da, ancak yabancılara karşı yapılan muharebelerle elde edilirdi. Fakat bu türlü muharebeler, bu karışık devirde, çok az yapılıyordu; aynı zamanda bütün esir edilen yabancılar ziraatte kullanılamıyorlardı. Çinliler de köle olarak kullanılamazdı, çünkü Çinli köle olarak alınsaydı, Çin *sip* sistemine göre, o kölenin mensup olduğu *sip* müttefik olduğu siplerle birlikte intikam alırdı. Demek ki köle mevcudu azdı. Bunun için büyük mülk sahipleri bu toprakları, araziyi kendilerinden satın aldıkları adamlara kiralamak zorunda kalıyorlardı. Büyük mülk sahipleri ekseriya yüksek olan faizlerle yaşıyorlar ve yalnız ailelerinin oturduğu ve oradan kiraya nezaret ettiği bir malikâneleri bulunuyordu. Böylece aileler ayrılıyordu. Bir kısmı köyde, diğer bir kısmı ise en yakın şehirde yaşıyordu. Bu adamlar devlet için vergi toplamağa çok müsait idiler. Köyde itibarları vardı ve aynı zamanda kuvvet sahibi idiler, vergilerin hakikaten toplanmasını temin edebilirlerdi. Aynı zamanda bu mülk sahiplerinin şehirde yaşayan akrabaları, başka şeylerle meşgul olabilecek kadar zengindirler: Bunlar tahsil edebilir yahut siyasete karışarak yine nüfuz kazanmak imkânları bulabilirlerdi. İmparatorun kendisi

de, böyle mülk sahibi olan bir aileye mensup olacaktır; onun için bu tabakaya karşı bir meyli vardı. Fakat aynı zamanda tüccarların da büyük bir kısmı, büyük mülk sahipleri olmuşlar ve bu yeni gentry tabakasına karışmışlardı. Kao-tsu' nun karışık idareli memleketinde, yeni gentry'lerle yeni derebeyleri arasında iktidar mücadelesi başlamıştı; bu iktidar mücadelesi, hemen hemen yüzyıla yakın bir zaman devam etti, nihayet gentry'nin lehine neticelendi. Mamafih gentry devleti, Kao-tsu ile başlar ve çok yakın zamanlarda nihayet bulur. Nasıl gentry'nin bünyesini ve gentry devletin esasını bilmeden Çin'in Orta zaman ve Yeni zaman tarihleri anlayamazsak, feodal sistemi bilmeden Çin'in Eski zaman tarihini de anlamak kabil değildir. Çin ile Avrupa cemiyeti arasında esaslı bir fark vardır; Çin'de feodal devletten gentry devlete geçilirken Avrupa'da feodal devletten burjuva devletine geçilmiştir.

II. Hsiung-nu devletinin sosyolojik kuruluşu; Çin ile çarpışmalar

Kao-tsu devletini kurmakta iken, kuzeyde T'ou-man'ın yerine Mao-tun geçmiş ve muhtelif istilâlarla devletini, henüz birleşmemiş olan Çin'e kuvvet bakımından tefevvuk eden bir büyük devlet haline getirmişti. Böylece Kao-tsu'yu bertaraf etmek istiyen kırallardan biri, Hsiung-nu'larla münasebet peyda ederek, Kao-tsu'ya karşı kendini korumak için onların himayesine sığındı. Zaten elde mevcut bütün emarelere göre, o zamanlar, herhalde Hsiung-nu'larla Kuzey Çinli'ler arasındaki münasebetler çok sıkı olduğundan birçok Çinli'ler Hsiung-nu'ların tarafına geçmiş bulunuyordu. Hsiungnu'ların bu Çinli'leri zanaatkâr, köylü ve, —bilhassa Mao-tun'un, Hsiung-nu asaletine dayanarak görünüş itibariyle Çinli'lerinkine benziyen bir devlet teşkilâtı kurmağa karar verdiği zaman,— memur olarak kullandıkları sanılmaktadır. Mao-tun ve ilk halefleri, muhakkak ki kendilerinden sonra gelen diğer Kuzey kavimlerinin tasarladıkları ve birçoğununda muvaffak olduğu gibi, bir gün Çin'e hâkim olmak istiyorlardı. Bunun başlıca sebebi daima göçebe olan efendilerin hâkimiyeti altına mümkün olduğu kadar fazla köylü almak ve bu tarzda munzam gıda meselesini her zaman için halletmektir. Böylece artık ticaret ve soygunculuk yapmağa lüzum kalmazdı ve lüzumlu herşeyi daha muntazam ve

daha iyi olarak temin edilirdi. Fakat Çin'e hâkim olabilmek için Hsiung-nu hükümdarı da göğün oğlu olarak görünmek ve Çin imparatoru gibi saray erkânına malik olmak lâzımdı. Böylece katiyetle söyliyebiliriz ki, Hsiung-nu devletinin teşekkülünde esas fikir Çin tesiri altında bulunmaktadır. Fakat şekil itibariyle saf Hsiung-nu cemiyetinin şartlarına uyan prensiplere dayanmaktadır. Mao-tun bir feodal devlet kurmuştur, fakat bu, Çin feodal devletine nazaran, daha merkezileştirilmişti ve ziraî olmayıp göçebe idi. Kendi saray erkânı için memurlar celbediyor ve Çin saray memurlarına tekabül eden memuriyetler ihdas ediyordu. Bu memuriyetlerin çoğu Çinliler tarafından işgal edilmiş görünüyor; çünkü kibar Hsiung-nu'lar, asıl haremağalarının gördükleri bu işleri herhalde kabul etmemiş olacaklardır. O zamanlar bir tahrirat kalemi kuruldu, fakat, görünüşe göre, Hsiung-nu'ların o zaman henüz yazıları olmadığı için, Çin'ce yazmışlardır. Kâtipler de Çinli idi. Çinliler askerî idareye de alınırdı ve bunlar Çinli'lere karşı yapılan muharebelerde müşavir olarak kullanılırdı. Çünkü Çinli'lerle yapılan savaşlar başkaydı, göçebelerle yapılan savaşlara benzemezdi.

Mao-tun (Mete) Demek ki Mao-tun, Kao-tsu'nun karşısında alelâde bir göçebe kabile reisi olarak değil, fakat en tehlikeli bir rakip olarak bulunuyordu. Kao-tsu'nun siyaseti, Hsiung-nu'ların Kuzey Çin işlerine karışmalarına ve bilhassa Hsiung-nu'larla Çinliler arasında ittifakların yapılmasına mani olmaktı. Suvari olan Hsiung-nu'lar kendi başlarına kuzeyin mustahkem şehirlerini ve büyük seddi zapt edecek durumda değildiler. Fakat Çin'in yardımı ile bunu yapabilirlerdi. Böylece M. ö. 200 yılında Kao-tsu, bizzat Mao-tun ile ittifak aktetmiş olan kırala hücum etti. Kuzey Shansi'de Mao-tun Kao-tsu'yu kuşatmakla az kalsın bir felâkete sebebiyet verecekti. Eğer Mao-tun, ittifak ettiği Çin kıralının kendisini terk edeceğinden korkmasaydı muhakkak ki Kao-tsu'yu imha eder yahut esir alırdı; Çin kıraliyle bir anlaşmaya varmış ve onun kıtalarını bekliyordu. Fakat bunlar gecikince Mao-tun, onların Kao-tsu tarafına geçtiklerini ve hiç gelmiyeceklerini zannetti. Bunun için muhasarayı kaldırıp geri çekildi. Böylece Çin'in Hsiung-nu hâkimiyeti altına girmesine mani olundu.

Çinli'lerin mağlûbiyeti

Müteaddit kereler fırsat düştüğü halde Mao-tun bir daha aynı şeyi tekrarlamağa teşebbüs etmedi. Bu, sarayda emperyalist siyaset yerine millî bir siyasetin kaim olmasiyle izah edilebilir. M.ö. 200 yılında Pai-teng (okunuşu : Bay-dınğ) muharebesi esnasında Mao-tun'un karısı bu siyasetin mürevvici görünüyor.Hsiung-nu'ların hizmetinde bulunan Chung-hang Yüeh (okunuşu : Cunğ-hanğ Yüe) adında bir Çinli, M. ö. 174 yılında, bu siyasetten daha bariz bir şekilde bahsediyor. Her ikisi de şöyle söylüyor : "Eğer sen, Shan-yü (bu, Hsiung-nu hükümdarının unvanı), Çin bölgelerini mağlûp etsen dahi yine oralarda yaşayamazsın!„ Bu, bizzat tamamiyle Çin kültürünü kabul etmeden yaşamak demektir. Çünkü Çin gibi nufusu fazla olan bir memleket, ancak Çin'de bulunan bir mahalden idare edilebilirdi. Demek ki Hsiung-nu'lar kendi vatanlarını terkedip Çin'in içinde icrayı hükmedeceklerdi. Bu, sürülerini terk etmek, göçebelikten vazgeçmek ve Çinli olmak demektir. Eski yaşayış tarzlarını muhafaza etmek noktayı nazarından hareket eden millî siyasetin diğer baş mümessilleri, kabile reisleri olmuş olacak. Mao-tun bu siyasete iştirak etmiştir. Bu da, şüphesiz ki doğru olanı idi. Hsiung-nu'lardan sonra birçok göçebe kavimleri (Toba, sonraki Hsiung-nu, Moğol ve Mançu), diğer siyasete karar vermişler ve hepsi siyaset sahasından ayrılmışlar, yalnız Hsiung-nu'lar kalmışlardır.

Pai-teng'in muhasarasından sonra daha birçok muharebeler olmuştur. Fakat iki taraftan da hiçbirisi için kat'i neticeler vermemiştir. Mamafih Kao-tsu, Hsiung-nu'ların devamlı soygunculuğuna mani olmak için, bu soygunculuktan vazgeçtikleri takdirde arzu ettikleri gıda maddelerini ve kumaşları onlara vermeğe hazır olduğunu bildirdi. Bu mukaveleyi, Mao-tun'la bir Çinli prensesi evlendirmek suretiyle sağlamlaştırdı. Bu, Doğu Asya'da müstakil ve müsavi sayılan iki büyük devletin arasında aktedilen ilk beynelmilel mukaveledir. Bu mukavele, her iki tarafta da tahta çıkan her yeni hükümdar tarafından yenileniyor, fakat her iki taraf da buna tamamiyle bağlı kalmıyordu. Devlet büyüdükçe ve Hsiung-nu sarayında lüks arttıkça, Hsiung-nu devletinin ihtiyaçları da o nisbette artıyordu. Fakat Çinliler, mümkün olduğu kadar az mal vermek istiyorlardı ve bunun için herhalde Hsiung-nu'ları her şekilde kandırmağa çalışmışlardır.

Çin kuvvetlenmeğe devam ettiği için Çinli gönüllülerin Hsiung-nu topraklarına akınları nihayet bulunca, Hsiung-nu'lar Çinli'leri de kaçırmağa başladılar. Bu, M. ö. 2 inci yüzyılın sonuna kadar Hsiung-nu'larla Çinliler arasındaki münasebetlerin esas hatlarını teşkil etmektedir. Daha mufassal malûmat, Hsiung-nu tarihinde bulunmaktadır.

Kanton devleti Kao-tsu'nun güneyde de Mao-tun'a benziyen bir rakibi vardı. Bu, intikal yıllarında güneyde, bugünkü Kanton dolaylarında bir devlet kuran Chao T'o (okunuşu: Cav To) adında bir Çinli'dir. Bu devletin esas temelleri herhalde ticaret kolonileri idi. Fakat bu temeller oldukça dardı. Yüeh kabileleri olan mütebaki kalk, kültürel bakımdan, o kadar aşağı idi ki, onlarla Çin'e karşı koyacak bir devlet kurmak imkânsızdı. Kao-tsu, evvelce Chao T'o'ya bir elçi heyeti göndererek hâkimiyeti altına girmesini teklif etti (M. ö. 196). Chao T'o ciddî bir mukavemette bulunamıyacağını, diğer taraftan da o zamanki şerait altında nisbeten mustakil kalacağını bildiğinden teslim oldu.

İmparatoriçe Lü M. ö. 195 yılında Kao-tsu, bir âsi derebeyliğine karşı verdiği savaşta bir ok yarasından öldü. Karısı imparatoriçe Lü, idareyi eline aldı. İlk önce oğlu imparator Hui-ti'nin naipliğini yaptı, fakat çok geçmeden bu öldü, sonra muhtelif çocuklarını tahta çıkarttı. Fakat fiilen kendisi M. ö. 179' a kadar idareyi elinden bırakmadı. Saltanatı esnasında, mümkün olduğu kadar imparator ailesine mensup olanları bertaraf edip, kendi ailesine mensup olanları ötekilerin yerine getirmeğe çalışmıştır. Hâkimiyetinden emin olmak için derebeylik sistemini yine en kuvvetli bir şekilde ihdas etti. Buna rağmen gentry'ye mensup olan sülâle ve taraftarları, kısmen ona karşı şiddetle mukavemet etmekte idiler. Derebeylik sisteminin büyümesiyle bunların durumu tehlikeye düşüyordu. Bunların hepsi devleti kuvvetten düşürüyordu. Böylece Mao-tun ona, meşhur olan mektupta, kendisiyle evlenmesini ve memleketi birlikte idare etmelerini teklif etmek cesaretinde bulunuyor. Bununla imparatoriçe Lü'nün iktidarsızlığını açıkca ima ettiği ve onu çok incittiği halde, imparatoriçe kendisini müdafaa edemedi.

IV. Gentry'nin sağlamlaşması

İmparatoriçe Lü'nün ölümünden sonra, Kao - tsu'nun halefi tarafından idare edilen bir irtica hareketi başlamıştır. Lü ailesinin bütün azası yok ediliyor ve bilâhara imparator Wen (yahut: Wen - ti) adiyle tanılan Kao - tsu'nun oğlu idareyi ele alıyor (M. ö. 179 - 157). Bunun saltanatı esnasında birçok derebeylikler vardır, fakat imparator Kao - tsu'nun ölümünden az evvel teklif ettiği bir usul tatbik edildi. Bu usule göre, yalnız imparator ailesine mensup olanlara büyük derebeylikler verilir ve orada kendilerine "kıral„ dedirtebilirlerdi. Demek ki bütün mühim derebeylikler imparator ailesinin elinde idi. Fakat burada da mücadelesiz kalmadılar; zira imparator, tam Mao-tun'a karşı bir sefer hazırlanırken akrabalarından biri olan Chi - pei kıralı (okunuşu: Ci - bey) isyan etti ve böylece seferden vazgeçilmek zorunda kalındı.

Wen-ti Bunlar hariç, Wen - ti'nin saltanat sürdüğü devir oldukça sükûnet içinde geçti. Çin tarihinin başlangıcındanberi ilk defa olarak büyük ve birbirine bağlı bölgeler, Shih-huang - ti ve Kao - tsu'nun zamanlarında olduğu gibi, devamlı mücadeleler olmadan bir hükümdarın idaresi altında bulunuyordu. Böyle bir "sulh bölgesi„ nin meydana getirilmesi, ekonominin ilerlemesine çok yardım eder. Köylü halkın yükü azalıyordu, bundan başka Wen - ti'nin sarayı da çok muktesitti. Nufus artıyor ve bununla birlikte istihsal ve buna bağlı diğer kolonizasyon da artıyordu. Nihayet eşya mücadelesi de artıyordu. Bu da, tedavüldeki tediye vasıtasının azlığından meydana gelecek deflâsyona mani olmak için bakır paranın serbestçe basılmasına müsaade edilmesiyle kendini göstermiştir. Böylece vergiler kısmen mahsul, kısmen de para şeklinde ödeniyordu. Bu da, yine merkezin kuvvetini arttırmakta idi. Yeni gentry, şehre akmağa başlıyor ve nihayet seviyesini de yükseltiyordu. Gentry, diğer halktan gittikçe daha fazla ayrılmakta idi. Bunlar, ilmî şeylerle meşgul olacak kadar vakitleri ve vasıtaları bol olan insanlardı. Gentry, eski kitapları yine ele alıyor ve tetkik ediyor, kendilerini eski feodal devrin asilzadeleriyle aynı seviyede tutuyor, Konfüçyanist kitaplarında yazılı olan adab-ı müaşeret ve ritleri tetkik etmeğe çalışıyor-

du. Bu suretle bu devirde yavaş yavaş Konfüçyanist kitapları gentry'nin adab-ı muaşeret kitabları oluyor ve bundan sonra Konfüçyanist fikirler ilk önce gentry'ye mensup olan memurlar ve sonra da bizzat devlet teşkilâtına nüfuz ediyordu. Bir memurdan Konfüçyanizm hakkında bilgisi olması beklenir ve Konfüçyanizm hakkında bilgi edinmek için mektepler açılıyordu. Bu, M. ö. 2 inci yüzyılda bir imtihan sisteminin meydana gelmesine vesile olmuştur. Bu sisteme göre, Çin memurlarının yeni nesilleri seçiliyordu. Bu sistem, bir çok defalar değiştirilmiş ve 1904'e kadar devam etmiştir.

Konfüçyanizm'ın kuvvetlenmesi

Sarayda yavaş yavaş eski Konfüçyanist âdetleri yeniden canlandı ve yeniden ihdas olundu. Eskiden verilen kurbanlar yine verildi. İmparator için mevcut olan ritual usullerin hepsi yeniden tatbik olundu. Bu sırada bazı tahriflerin yapılmış olması gayet tabiidir. Eski metinler kısmen kaybolmuş ve parçalar halinde bulunuyordu. Bunlara istenilen şekilde ilâveler yapılıyor ve tamamlanıyordu. Eski yazı güç okunuyor ve güç anlaşılıyordu. Böylece metinde bulunmıyan bazı şeyler istendiği gibi tefsir edilerek ilâve ediliyordu. Şimdi âdetleri bilenler olarak ortaya çıkan yeni Konfüçyanistler, eski Konfüçyanistlerden çok farklı idiler. Bilhassa, muasırları gibi, Ch'in devrinde gelişmiş olan şamanistik sihirbazlığın kuvvetli tesiri altında bulunuyorlardı. Böylece Han devletinin Konfüçyanizm'ine birçok sihirbazlık fikirleri ilâve olunmuştur.

O halde Wen-ti'nin devri ekonomi bakımından en parlak, içtimaî bakımından ise gentry tabakanın kendi sınıflarının ahlâkı (Ethik) olarak Konfüçyanizm'i kabul etmeleriyle ve böylece feodal devrin asilzâde tabakasının yaşama idealini ve yaşama tarzını kopya etmek istemeleriyle tam kemale erdiği devir olarak vasıflandırılabilir. Fikir bakımından bir Renaissance devridir, fakat her Renaissance gibi eskiyi tekrar yaşatmaz, eski şekillere tamamen yeni bir ruh verir.

Ching-ti

Memur gentry'nin artmakta olan tesirine karşı tekrar bir reaksyon başlamaktadır. Wen-ti'yi takip eden imparator Ching-ti (okunuşu: Ciğ-di) zamanında (M. ö. 157-141), birkaç derebeyi imparator aleyhine bir ittifak aktettiler.

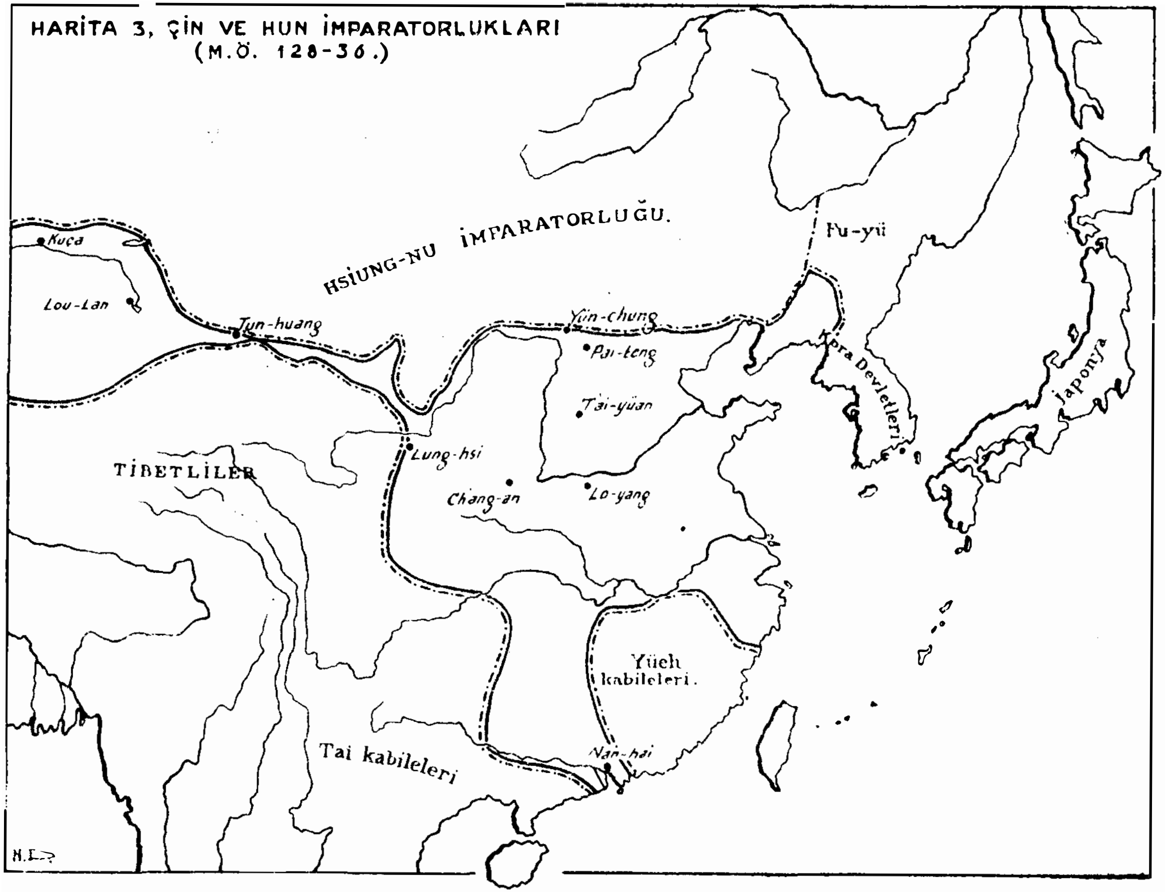
Buna iştirak etmeleri için Hsiung-nu'ları da teşvik ettiler. M. ö. 154 yılı isyanının sebebi, derebeylerinin ellerinden iktidarı almak istiyen bir gentry mümessilinin teşebbüsü idi. İsyan bastırılmıştı. Hsiung-nu'lar, harbi kazanacaklarına ümitleri olmayınca, iştirak etmediler. Bu isyan bastırıldıktan sonra derebeylerinin hakları daha ziyade ellerinden alındı. Derebeylerinin sarayda bir memuriyet almaları ve derebeylerini uzaktan idare etmeleri âdeti ortaya çıkmıştı. Bu suretle sarayda iktidar kazanabiliyorlardı. Şimdi derebeyleri iki sınıfa ayrılıyordu: tercih edilenler hükümet merkezinde bulunuyor, diğerleri ise memleketlerinde kalmak zorunda idiler. Orada derebeylik idaresi resmî bir denetleyicinin, yani bir memurun elinde bulunduğundan hakikî iktidar onlardan alınıyordu. Nihayet derebeyleri, artık iktidarları olmıyan ve devletten ücret alan mütekaitlerden başka bir şey değildiler.

V. Wu-ti'nin Türkistan siyaseti

Vakıa Ching-ti zamanında Hsiung-nu'larla çarpışmalar olmuştur, fakat büyük muharebeler olmamıştır. Ancak imparator Wu-ti (M. ö. 141 - 89) zamanında siyasette bir değişiklik olmuştur. İlk defa olarak Çinli'ler Hsiung-nu'lara karşı faal bir siyaset takip etmişlerdir. Bu siyasetin sebepleri ve hedefleri her halde çoktu. Hsiung-nu'ların Ordos bölgesinden ve Kuzey Shansi'den yaptıkları baskınlarla doğrudan doğruya hükümet merkezini ve etrafında bulunan çok mühim Hinterlandını tehlikeye maruz bırakabilecekleri müteaddit defalar görülmüştü. Kuzey Shansi çok dağlıktı. Suvarilerden müteşekkil büyük ordular, görülmeden kuzeyden içerlere kadar girebilirdi. Kuzey Shensi ve Ordos bölgesi bozkırdı ve orada pek az Çin müstamereleri bulunduğundan suvariler de çok büyük bir süratle ilerliyebiliyorlardı. Devlet ve bilhassa merkez, Wen-ti'nin siyasetinden dolayı, zengin olmuştu. Büyük bir debdebe hüküm sürüyordu.

Türkistan'ın önemi

Hükümet merkezine her taraftan nadide eşyalar geliyordu. Bilhassa Orta Asya yoluyla gelen Ön Asya eşyaları yüzünden Orta Asya ile ticaret artmıştı. Ticaret yolu Batı Shensi ve Kansu'dan Doğu

HARİTA 3, ÇİN VE HUN İMPARATORLUKLARI (M.Ö. 128-36.)

Türkistan'a gidiyordu. Bu ticaretten yalnız tüccarlar değil, fakat içlerinden geçtikleri il ve bucaklardaki memurlar da kazanıyordu ve bu ticarete mani olunmamasında büyük menfaatleri vardı. Fakat bu sıralarda Hsiung-nu'lar Türkistan'a giden yollara hâkimdiler ve ticaret yolunu değiştirebilir yahut kesebilirlerdi. Böylece Batı Çin'deki memurlar, kervanların muntazam vasıl olmaları ve yağma edilmemeleri için, ticaret yollarını doğrudan doğruya kendi kontrolleri altına almakta büyük menfaatleri vardı. Aynı zamanda Hsiung-nu'ların Kansu'da iktidar kazanmaları da siyasî bir tehlike teşkil ediyordu, çünkü bu suretle yine tehlikeli olan Tibetli'lerle birleşip müşterek plâna göre Çin'e hücum edebilirlerdi. Bunun için Tibetli'lerle Hsiung-nu'ları birbirlerinden ayırmağa çalışmaları lâzımdı. Nihayet Çin hükümeti, anlaşma siyasetine başladıkları zamandanberi, çok zenginleşmelerine ve kuvvetlenmelerine rağmen, hâlâ Hsiung-nu'lara hediyeler ve prensesler vermek mecburiyetini şerefsiz buluyorlardı.

Hsiung-nu'larla çarpışmalar

Shan-yü'yü şahsen esir almağa teşebbüs etmekle faal harekâta başladılar, fakat Shan-yü Chün-ch'en (okunuşu: Cün-çın) hileyi anlayarak geriye çekildi (M. ö. 133). Şimdi, M. ö. 119'a kadar inkıtasız olarak devam eden bir savaş devri gelmektedir. Çinli'ler Li Kuang, Huo Ch'ü-ping ve Wei Ch'ing (okunuşları: Li Guanğ, Hvo Çü-binğ, Veğ Çinğ) adlı generalleri komutası altında, kısa süren muvaffakiyetlerle neticelenen taarruzlarda bulunmuşlardır. Mamafih Hsiung-nu'ların eski kuvveti kalmıyor, bu da, Shan-yü Chün-ch'en'in ölümünden sonra, birçok kargaşalıkların meydana gelmesi ve Shan-yü'nün oğlunun Çinli'lere iltica etmesinden anlaşılmaktadır (M. ö. 127). Nihayet Çinli'ler tabiyelerini değiştirdiler ve M. ö. 119'da kendileri büyük kayıplara uğrayarak, fakat Hsiung-nu'lara da kayıplar verdirerek suvarilerden müteşekkil kuvvetli bir ordu ile hücum ettiler. Hsiung-nu'lar daha kuzeye çekildiler ve Çinli'ler de Kansu'nun bu mühim bölgesine köylüler yerleştirdiler (Resim 9).

Chang Ch'ien'in seyahati

Bu sıralarda, M. ö. 125 yılında, Chang Ch'ien (okunuşu: Canğ Çiyen) geri dönmüştü. M. ö. 138 yılında Hsiung-nu'lara karşı Yüeh-chih

(okunuşu: Yüe-cı)'lerle bir ittifak akdetmesi için gönderilmişti. Eskiden Hsiung-nu'larla komşu olan Yüeh-chih'ler, Alaşan bölgesine kadar uzanan Hsiung-nu'ların tazyikiyle Batı Türkistan'a kadar çekildiklerinden Chang Ch'ien onların arkalarından gitmişti. Vakıa siyaset bakımından hiçbir şey elde edememişti, fakat, yalnız tüccarların pek doğru olmıyan raporlarından başka, haklarında hiçbir şey bilinmiyen Uzak Batı memleketlerine dair doğru haberler getirmişti. Şimdi artık yabancı malların nerelerden geldiği ve Çin mallarının nerelere gittiği hakkında malûmatları vardı. Orta Asya tarihinin bu ilk devirleri hakkındaki en mühim kaynaklardan biri olan Chang Ch'ien'in raporu, bu uzak memleketlerle vasıtasız ve emin ticarî münasebetlerin temini arzusunu daha kuvvetlendiriyordu. Hükûmet, herhalde bu ticareti doğrudan doğruya elde etmeyi düşünmüş olacaktır. Bunun da çaresi, bu memleketleri haraç vermeğe icbar etmekti. Her sene getirilen haraç bir nevi ticaret mübadelesiydi. Haraçgüzar devlet, kendi hesabına muayyen mallar vermek zorunda idi ve buna mukabil hediye olarak kendilerine ekseriya haraç değerinde yerli malı verilirdi.

Böylece Chang Ch'ien'in verdiği raporlar, Hsiung-nu'lara karşı elde edilen ilk muvaffakiyetlerden sonra, daha fazla Orta Asya siyaseti ile meşgul olmalarına vesile olmuştur. M. ö. 104 ve 102-1'de, general Li Kuang'ın Fergana'ya yaptığı seferle bunun zirvesine erişilmiştir. Bu harekât ile, Tarım havzasında ve Batı Türkistan'da bulunan birkaç küçük devlet haraç vermeğe icbar edilmiştir.

Hindistan'la ticaret

Wu-ti'nin faal siyaseti yalnız, Hsiung-nu'lara karşı tatbik edilmiyordu, ticarî menfaatler yüzünden, Güney Çin ve Kanton etrafındaki bölge ile birlikte güney-doğu sahili de ağır savaşlar neticesinde Çin hâkimiyeti altına alındı. O zamanlar bile, Kanton'da ve başka sahil şehirlerinde, Hindistan ve Ön Asya mallariyle ticaret yapan yabancı tüccarların bulundukları koloniler mevcut olmuş olacaktır. Bu tüccarlar herhalde Soğutlar'dı. Güney savaşları sayesinde Wu-ti, ticaretten elde edilenleri kendi eline aldı. Karadan Hindistan'la irtibat temin etmek için müteaddit defalar Yünnan'dan Hindistan'a yürümeğe teşebbüs ettiler. Bu

teşebbüslerde muvaffak olamadılar, fakat Güney-batı Çin'de Çin tesiri artmıştı. M. ö. 108'de Kora'nın batı kısmı zaptedildi. Kora, o zamanlar bile, Japonya ile yapılan ticaret için mühim bir geçit bölgesi teşkil ediyordu. Böylece bu ticaret de, doğrudan doğruya Çin hükümeti tesiri altına girdi (bk.harita 3).

Kora'nın işgali Diğer taraftan Kora'nın zaptı, Hsiung-nu'ları kuvvetten düşürüyordu. Her şeye rağmen Hsiung-nu'larla savaşlara devam edildi; çünkü bunlar mağlûp edilmemiş, yalnız kuvvetten düşmüşler ve bu yüzden doğrudan doğruya Çin'in tazyikine maruz kalıyorlardı. M. ö. 104'de Çinli'leri hezimete uğrattılar; M. ö. 91'de tekrar Çinli'lerin Hsiung-nu'lara karşı vasıtasız güttükleri siyasetten maada bir de vasıtalı siyasetleri de devam ediyordu. Çinli'ler, Hsiung-nu'ların eski düşmanları olan Tarım havzasının kuzeyinde yerleştirilen Wu-sun'larla siyasî münasebetler tesis ettiler. Bu suretle Tarım bölgesini emniyet altına alıyor ve Hsiung-nu'ların arkasında Wu-sun'lar bir tehlike teşkil ediyorlardı. Kora'nın zaptı, Hsiung-nu'ların doğu cenahı için bir tehlike idi. Nihayet Çinli'ler, entrikaların bütün vasıtalariyle, casusluk ve sabotajlarla Hsiung-nu'ların arasında hoşnutsuzluk yaratmağa çalıştılar. Hsiung-nu'lar arasında bu devirde başlayan hoşnutsuzluklarda Çinli'lerin ne dereceye kadar suçlu oldukları Çin raporlarından anlaşılmıyor. Yalnız kısa bir zaman zarfında birçok Shan-yü'lerin gelip gittiği ve dahilî kargaşalıkları mevcut olduğu görülüyor.

Wu-ti'nin ölümünden sonra muharebeler, halefi Chao-ti (M. ö. 86 - 73) zamanında da devam etmiştir. Hsiung-nu'ların kuvvetleri azalmağa başlayınca eskiden onlara tâbi olan kuzeyde Ting-ling ve doğuda Wu-huan kabileleri de ayaklanmağa başladılar. Hsiung-nu'lar arasında da dahilî kargaşalıklar başlamakta idi.

VI. Dış siyasetin neticeleri; Hsiung-nu'larla Çinli'lerin çökmesi

Wu-ti, uzun zaman saltanat sürdüğü halde, ölümünden biraz önce büyük bir dâva esnasında veliaht öldürüldüğü için, reşit bir varis bırakmamıştı. Bu dâva muhtelif

sihirbazlıklarla imparatoru öldürmek istiyen büyük bir grup aleyhine açılmıştı. Hakikatte bu vakanın arkasında saklı olan şeylerin ne olduğunu bugün pek anlıyamıyoruz. Fakat herhalde gentry'lerden müteşekkil bir klik (clique)'in başka bir klik ile olan mücadelesinden ibaret olacaktır. Küçük veliaht için bir niyabet meclisi kurmak lâzımdı. Mecliste bulunanlar arasında Hsiung-nu kabilesine mensup olan Chin Jih-ti (okunuşu: Cin Jı-di) de vardı. Hsüan-ti (M. ö. 73-49)'nin saltanat sürmeğe başladığı zamandan Chao-ti'nin ölümüne ve hatta ondan sonra bile asıl memleketi general Huo Kuang ile klik'i idare ediyordu. Dış siyaset bakımından bu devirde birçok mühim hadiseler olmuştur: M. ö. 58'de uzun süren dahilî harplerden sonra nihayet aynı zamanda hükümdar olup birbirlerine karşı savaşan Shan-yü'ler arasından Shan-yü Hu-han-yeh idaresi altında Hsiung-nu devleti parçalandı. Bu Shan-yü Çinli'lere teslim olmak zorunda kaldı ve M. ö. 51 yılında bizzat Çin sarayına geldi. Hsiung-nu'ların munkariz olmalarına sebep, Çinli'lere karşı yaptıkları devamlı zayiat verici muharebelerde Çinli'lerin eline çok miktarda insan ve bilhassa hayvan geçmesidir. Bu yüzden Hsiung-nu'larda birçok ekonomik güçlükler doğmuştur; ve bunlar, sarı hastalıklar ve fazla soğuk olan kışlar yüzünden artmıştır. Diğer taraftan bir nizama sokulmamış olan veraset meseleleriyle bazı dahilî problemler de buna inzimam ediyordu. Mamafih Çinli'ler, M. ö. 58'denberi Hsiung-nu tehlikesinden kurtulmuş bulunuyorlar ve iktidarlarını Orta Asya'da idame ettirebiliyorlardı.

Çin'in iktisadı

Bununla beraber Çinli'lerde de vaziyet göründüğü kadar parlak değildi. Wu-ti ve haleflerinin muharebeleri çok pahalıya mal olmuştu. Yeni bölgelerde ve bilhassa Türkistan'daki büyük işgal ordularının masrafı pek fazla idi. Pek çok atlara da ihtiyaçları vardı, çünkü bozkır halkına karşı ancak suvarilerle karşı koyabilirlerdi. Hsiung-nu'lar at vermediklerinden bunları köylüler temin etmek zorunda idiler, yani at satın almak çok masraflı olduğundan daha yüksek vergi vermek zorunda kalıyorlardı. Bundan başka birçok köylüler de harb hizmetinde kullanılmak için çağrılıyordu. Dış ticaret de, Çin için, tahmin ettikleri kadar müsait netice vermemiştir. Vakıa haraç heyetleri haraçlarını getiriyorlardı, fakat

bunlara mukabil evvelâ hediyeler vermek, sonra da bu heyetleri hükümet merkezinde yerleştirmek ve, ekseriya resmî ziyaretler yılbaşı günü kabul olunduğundan, aylarca orada bekletmek zorunda idiler. Onları ağırlamak da çok masraflı idi. Bu esnada heyete mensup olanlar hükümet merkezinde oturanlarla hususî ticaret de yapıyorlar, onlardan ihtiyaçları olan şeyleri satın alıyorlar ve haraçtan başka getirdikleri malları satıyorlardı. Getirdikleri haraç ekseriya zikıymet eşya, yani pratik kıymeti olmıyan nadide şeylerdi. İmparator bunları şahsî lüksü için kullanıyor yahut bazı liyakatlı memurlara da hediye ediyordu. Fakat mukabil hediyeler umumiyetle ipek idi. İpek vergi olarak hükümete verildiğinden dolayı devlet bütçesinde mühim bir yer işgal ediyordu. Şimdi bu ipekler harice gidince yerlerine bütçeye aynı kıymette birşey girmiyordu. Hususî ticaret de aynı tarzda menfi bir netice veriyordu: burada da iktisadî bakımdan kıymetli olan ipek ve altun gibi mallar çıkıyor, buna mukabil ekonomi bakımdan kıymetsiz olan cam, mücevherat yahut pratik hayatta kullanılamıyacak olan lüks atlar giriyordu. Bu yüzden Çin'in ekonomik durumu, bu yüzyılda, oldukça büyük bir süratle fenalaşmaktadır. Devlet fakirleşiyor, köylüler de fazla vergilerden dolayı fakirleşiyor, altun tedavülden kalkıyordu.

Klik'lerin teşekkülü

Çin tarihinde, Wu-ti'nin zamanında ilk defa olarak, bundan sonra ise artık her zaman için, bir hadise görülmektedir: Aileleleri kendi aralarında bir ittifak akdediyorlar, aralarında evleniyor ve büyük bir klik teşkil ediyorlar. Bu klikler, en mühim idarî işleri ellerine almağa çalışıyor ve bu suretle memleketi kendileri idare etmek istiyorlardı. Meselâ Wu-ti zamanında bütün mühim generaller muayyen bir klik'e mensupturlar ve bu klik, Chao-ti ve Hsüan-ti zamanında hükümranlığa devam etmiştir (bunların başları Huo Kuang idi). Böyle bir grubun iktidarı eline alması için başlıca imkânlar, bu klik'e mensup bir kızı imparatora zevce olarak vermek ve imparatorun etrafındaki haremağalarının eskiden bu klik'e mensup adamlar olmasını temin etmektir. Haremağaları fakir halk tabakalarına mensuptular; büyük klik'e mensup olanlar da saraya getirilirler yahut imparatora hediye edilirlerdi.

Memur sistemi İmtihana girdikten sonra herkesin en yüksek vazifelere girebilmek imkânını bulabileceğini gösteren Çin memur sisteminin demokratik olduğuna dair birçok defalar ileri sürülen iddialara temas etmek zorundayız. İstatistik araştırmalar, aşağı tabakadan birisinin hiçbir zaman en yüksek mevkilere yükselmediğini göstermiştir [1]. Alelâde bir insanın bir öğretmen tutacak kadar parası yoktu. Pahalı kitapları da alamazdı, fakat bunları elde etmeğe muvaffak olsa bile yine öğretmenin tesiri olmadan imtihanda muvaffak olamazdı. Bundan başka Han devrinde imtihana girecek olanları il memurlarının tavsiye etmeleri lâzımdır. Bu memurların yalnız kendi klik'lerine mensup olanların yahut bunların ailelerinin veyahut ta en yakınlarının oğullarını tavsiye edecekleri aşikârdır. İmtihan edenler de yine il memurlarının ailelerine mensup olduklarından bunlar, arzu edilen şahısların imtihanda kazanmalarını, diğerlerinin ise kazanmamalarını temin ederlerdi.

Bu klik'lerin arasında imparatorlar umumiyetle iktidarsız kuklalardı. Şahsen enerjik olan imparatorlar müteaddit klik' leri biribirlerine karşı kışkırtırlar ve şahsî iktidarı elde ederler, daha kuvvetsiz olanlar ise tamamen bu grupların elinde oyuncak olurlardı. Çin'de klik'ler tarafından bertaraf edilen imparatorlar az değildi; bazı sülâlelere de bu klik'ler tarafından nihayet verilmiştir. Bunların arasında Han sülâlesi de vardır.

Wang ailesi Bu harekâta, Wang ailesine mensup olan imparator Yüan-ti'nin karısı tarafından başlanmıştır. Bu kadın, memleketi fiilen 18 yaşındaki oğlu imparator Ch'eng-ti' nin (okunuşu: Çıně-di; M. ö. 32-7) yerine idare ediyor ve bu devirde ağabeyleri ve bilhassa yeğeni en mühim idarî vazifeleri işgal ediyorlardı. Bunlar, diğer klik'leri bertaraf etmeğe yahut kendilerine tâbi kılmağa muvaffak olmuşlardır. Bu Wang, ailesine mensup olan imparatoriçenin yeğeni Wang Mang gittikçe yükseliyor ve kendi ailesine mensup birkaç kişi ile birlikte, imparator ailesini bertaraf etmek istiyor. Yüan-ti çocuğu olmadan öldüğü için, Wang Mang onun bir yeğenini tahta çıkarttı (Ai-ti, M. ö. 6-1); bu sıralarda da Wang'ların ve müttefiklerinin

[1] Yaptığım tetkikler, 10500 kişilik bir malzemeye dayanır; bu problem hakkında ayrı bir makale hazırlanmaktadır.

kuvveti gittikçe artıyordu. Bütün hasımları bertaraf edilmiş, imparator ailesinin de kuvveti daha ziyade azalmıştı. Ai-ti adındaki genç ölünce, Wang Mang 8 yaşındaki çocuğu (P'ing-ti; M. s. 1-5) tahta çıkarttı ve kendisi onun niyabetini yaptı. P'ing-ti hastalanarak ölünce, bunda herhalde Wang Mang'ın parmağı olacak, Wang Mang bir yaşında bir çocuk olan Ju-tsı-ying'i (M. s. 6-8) tahta çıkarttı ve kendini hükümdar yapmanın sırası geldiğini ileri sürerek M. s. 8 yılında, güya göğün emriyle, çocuğu tahttan indirerek kendisini "Hsin„ sülâlesinin imparatoru yaptı. Eskidenberi Wang Mang'a taraftar olanlar müstesna, imparator ailesine mensup olanların hepsini vatandaşlığa indirdiler.

VII. Wang Mang hükümeti

Wang Mang'ın sülâlesi, ancak M. s. 22'ye kadar devam etti. Fakat Çin tarihinin en karışık devirlerinden biridir. Kendi ve grubunun emniyetini temin etmek için her türlü vasıtaya başvurdu. İmkân dahilinde olduğu kadar bariz bir cebirle harekete geçmedi, fakat bize bugün bile modern gelen bir tarzda bir nevi propaganda geliştirmiştir. O zamanlar gentry arasında Konfüçyanizm çok revaç bulmuştu. Fakat burada yalnız muayyen bir istikamet kabul olunmuştu: Başka bir istikamet daha vardı ki, buna "Eski yazı mektebi„ deniyordu, ve bunun pek az mümessilleri vardı.

İktidara nasıl geldi?

Konfüçyanist kitapları yakıldıktan sonra eski klâsikler tekrar toplandığı zaman, Konfüçyüz'ün evinin dıvarları içinde eski yazılarla yazılmış metinlerin bulunması gariptir. Bu kitaplarla meşgul olanlara "Eski yazı mektebi„ mensupları deniyordu. Metinler şüpheli idi. Bilginlerin çoğu, onların hakikî olduklarına inanmıyorlardı. Wang Mang ve etrafındaki klik bu cereyana bilhassa fazla ehemmiyet vermişlerdi. Eski metinler yeniden neşrediliyor ve bu esnada, bugün anlaşıldığı gibi, Wang Mang'ın plânlarına çok uygun olan şeyler ilâve ediliyordu. Başka metinleri de tahrif ederek neşretmiştir. Kendisini de sanki kitaplara uygun bir şekilde hareket eden eski zaman hükümdarları ve nazırları gibi hareket eden adam gibi gösteriyordu. İlk önce onun örneği Chou sülâlesinin ilk hükümdarının kardeşi (bak. s. 35) idi, fakat

sonra imparator olunca kendisine eski efsanevî Çin imparatorunu örnek olarak seçti. Neşrettiği kanunlar iddia ettiği gibi hiçbir zaman yeni değildi, eskiden cari olan, fakat zamanla unutulan kanunların tahrif edilerek tekrar neşrinden ibaretti. Bunun için Wang Mang, ya metinde geçen bir yeri olduğundan tamamiyle başka bir tarzda tefsir etmiş, yahut ta eski metne muayyen bir kısım ilâve ettirerek sonra ona dayanmıştı.

Wang Mang ile adamlarının önce bilerek hile yaptıklarına şüphe yoktur. Fakat zamanla Wang Mang'ın da kendi hilelerine inanmağa başladığı görülmüştür.

Sosyalist kanunlar

Çevirdiği entrikalar sayesinde tahta çıkar çıkmaz, hükümet merkezinde bulunan eski imparator ailesine mensup olanların hepsini bertaraf ederek yalnız taşrada ehemmiyetsiz vazifelerde bulunanları bıraktı. Bunu müteakip birçok kanunlar neşrettirdi. Bu kanunlara göre ona "Çin tahtında ilk sosyalist„ adı veriliyordu. İlk bakışta kanunları hakikaten çok modern görünüyor. Bunlara göre hususi şahısların köle kullanmaları yasak ediliyordu. Bütün köleler "devlet köleleri„ olacaklardı. Hususî şahısların arazi sahibi olmaları da yasak ediliyordu. Bütün arazi devletin idi. Toprak, toprağı çok olanlardan alınarak toprağı olmıyan köylülere verilmek suretiyle yeniden taksim edilecekti. Bundan başka şarap, tuz, demir âletler ve sikkeler devletin inhisarı altına alınmıştı. "Göller ve dağlar„dan da yalnız devlet istifade edebiliyordu. Bununla, müstamerelere yakın, halkın yakacak odununu tedarik ettiği, balık avladığı ve avlandığı hali arazi kastedilmiştir. Bütün para işleri yeniden tanzim edildi; yeni para nevileri tedavüle çıkarıldı. Devlet halka kredi açtı ve alınan faiz de o zamana kadar hususî şahıslar tarafından alınan faizlerden daha aşağı idi. Nihayet "istikraz büroları„ açıldı. Bu bürolar, piyasada mal fazla olup fiyatlar düşünce mal ve bilhassa buğday satın alır ve piyasada mallar azalıp fiyatlar yükselince satardı.

Kanunların içyüzü

Eğer bu kanunlara uzaktan bakılacak olursa, hakikaten fakir halkın selâmeti için yapılmış gibi görünüyorlar. Fakat aslında katiyyen böyle değildi. Bu kanunları yapmaktan maksat, boşalmış olan devlet hazinesini tekrar doldurmaktı. Bundan başka o zamana kadar

iktidarda bulunan klik'in elinden iktidarı almaktı. Para reformundan dolayı memlekete çok miktarda maden geliyordu; çünkü Wang Mang'ın çıkardığı yeni paranın madenî kıymeti çok azdı. İnhisar vasıtasiyle de devlet çok para temin etmişti. Halk için en zararlı inhisar "dağlar ve göller„ inhisarıydı; çünkü bu, en çok fakir halkı ilgilendiriyordu. Bunlar, artık istedikleri gibi odun toplıyamıyor yahut balık avlıyamıyor, fakat bunları ancak para mukabilinde tedarik edebiliyorlardı; halbuki paraları da yoktu. Devlet, köylülere kredi açmakla da kâr ediyordu. Çünkü köylüler umumiyetle borçlarını ödeyemiyor, fakat hususî işlere göre bir muhtekirle bir anlaşma yapabiliyordu. Toprağı istediği zaman bir başka köylüye de verebilirdi. Halbuki şimdi köylü borcunu ödeyemediği takdirde devlet ondan toprağını alabilir ve kendisini de devlet kölesi olarak çalıştırabilirdi. İstikraz büroları ise hiçbir zaman vazifelerini ifa etmemişlerdir, mal satın alıp tekrar satmak suretiyle fiyatları tanzim etmemişlerdi, yalnız, ucuz satın alıp pahalıya satan devlet için, bir varidat kaynağı idiler. Hususî köleler kullanmak yasağı, yalnız birkaç zengin aileye şamildi; bunlar, bilhassa Wang Mang'dan önce, iktidar mevkiinde bulunan klik'in azaları idi. Yeni toprak dağıtımı, yalnız en zenginlere teşmil ediliyor ve bu suretle onların topraklarını ellerinden almakla iktidarlarını da azaltıyorlardı. Arazinin tekrar dağıtımı işi, hiçbir zaman yürümemiş ve herhalde çok ciddiye de alınmamış olacaktır.

Demek ki bu kanunlar hiçbir suretle içtimaî değildirler, yalnız devletin kasasını doldurmağa yarayacaktı. Fakat bu bile olmadı. Çünkü Wang Mang'ın tayin ettiği memurlar vergileri kendi şahsî istifadeleri için kullanıyorlardı. Bütün yeni kanunların getirdiği hasılat merkeze kadar gelmeden ufak memurların ceplerinde kalıyordu. Bunun neticesi şudur: Köylülerin yaşama seviyeleri daha fenalaşmıştır; devletin parasını arttıracak vasıtalar noksanlaşmıştır. Fakat Wang Mang'ın çok paraya ihityacı vardı; çünkü hem gösterişi seviyor, hem de yeni büyük bir muharebeye hazırlanıyordu. Orta Asya'nın bir tehlikeye maruz kalmaması ve Türkistan'ın idare masrafının biraz azalması için, Hsiung-nu'lar nihayet imha edilmeli idi.

Dış siyaset Aynı zamanda harb, halkı dahildeki fena durumu düşünmekten menedecekti. Harbe hazırlık olarak Hsiung-nu'lara bir elçi gönderdi ve tahkiramiz tekliflerde bulundu. Bilhassa halkın (Hsiung-nu yerine Hsiang-nu kullanmıştır, bu tabiiyet altına girmiş köle demektir) ve Shan-yü'nün adını tahkiramiz bir mana alacak bir şekilde değiştirmiştir. Bu, Hsiung-nu'ların ayaklanmalarına sebep olmuştur. Wang Mang bütün Hsiung-nu memleketini 15 Shan-yü'nün idaresi altında taksim etmeyi teklif etti. Bundan sonra Hsiung-nu memleketi bir Çin ili gibi muamele görecekti. Bu taksimde muvaffak olamadı, bilâkis Hsiung-nu'ları daha çok kızdırdı. Wang Mang hududa muazzam ordular yığdı. Aynı zamanda Türkistan, Çin hâkimiyetinden çıktı.

Devletin çözülüşü Fakat Wang Mang Hsiung-nu'lara karşı yürümeden önce dahildeki kargaşalıklar gittikçe artmakta idi. Wang Mang, M. s. 12 yılında bütün reform kanunlarını geri almak zorunda kaldı. Bunların tatbiki kabil olmadığı ve neticelerin eskisinden daha fena olduğu görülmüştür. Nihayet M. s. 18'de kıyama sebebiyet veren ufak isyanlar başlamıştı. İhtilâlciler, işaret olarak, kaşlarını kırmızıya boyuyor ve kendilerine "kırmızı kaşlılar„ diyorlardı. Bu isyan, Wang Mang'ın almış olduğu yanlış tedbirlerden dolayı köylülerin düştükleri müşkül duruma tahammül edemiyerek hakikî bir kıyam mahiyetini almasına başlangıç olmuştur. Bu isyanın nüvesini bir gizli cemiyet teşkil ediyordu. Bunların önderleri bu sefer taşradaki çiftlik sahipleri idi. Sulh zamanında, Avrupa'daki masonlar gibi, zararsız idiler, fakat tehlike anlarında köylüleri ayaklandırmakta çok müessir olabilirlerdi. Sonra bu gizli cemiyetler durumu cebren düzeltmek için köyleri teşkilâtlandırıyorlardı. Fakat, evvelce de olduğu gibi, bu hareket büyüdü ve asıl hedefleri aşarak, bütün hükümdar tabakasına karşı koyan bir isyan mahiyetini aldı. Bu sefer de, çok kısa bir zamanda, ufak bir gizli cemiyet tarafından hazırlanan isyan, bir ihtilâl halini almıştı. Köylülerden müteşekkil büyük halk kütlesi her yerde memurları ve ilerigelenleri öldürerek hükümet merkezine doğru ilerliyordu. Wang Mang tarafından bunlara karşı gönderilen kıtalar da, karşı tarafa geçmedikleri

takdirde, kırmızı kaşlılardan farklı hareket etmiyorlardı; onlar da rasgele yağma ediyor ve memurları öldürüyorlardı. Katliam ve çarpışmalar yüzünden Wang Mang'ın ordusu Hsiung-nu'lara hücum edeceği yerde takviye alamadığından yağmalara başlıyor ve yolunu da şaşırıyordu. Böylece ordu dağılarak ortadan yok oldu. Çin'in şansına o zamanın Shan-yü'sü, sulhperver olduğundan, bu fırsattan istifade etmedi. Bunun sebebi, belki Hsiung-nu devletinin dahilî vaziyetinin pek sağlam olmamasıdır.

Kıyam başlar başlamaz azledilen Han sülâlesinin halefleri meydana çıktılar, yüksek tabakayı etraflarına toplamak istediler. Hem gasıp Wang Mang'a karşı savaşmak, hem de ihtilâlcı halka karşı eski sosyal nizamı müdafaa etmek için ortaya çıktılar. Fakat Han prenslerinin etraflarına topladıkları ordularda karşı taraftakilerden daha iyi değildi. Bunlar da soygunculukla para ve servet elde etmek istiyen aç ve fakir köylülerden başka bir şey değildiler ve savaşmaktan ziyade yağma ve katlediyorlardı. Mamafih prenslerden Liu Hsiu tedricen muvaffak oldu. Prensin partisi hükümet merkezini zaptetti. Wang Mang, kendi kutsiyetine inanarak kaçmadı, resmî elbiseler giyerek tahtın bulunduğu salonda eski kitapları okuyordu ve söyliyeceği sözlerle hasmını tesir ederek her şeyi yoluna getireceğinden emindi. Bir asker onun kafasını kesti (M. s. 22). Bu kafa 200 yıl imparatorun hazinesinde muhafaza edildi.

Muharebelere devam edildi. Prenslere ait parti hem kendi arasında, hem de kırmızı kaşlılarla savaştı. Bu yıllar zarfında milyonlarca insan ölmüştür. Nihayet (M. s. 24) Liu Hsiu başarı kazanarak "İkinci Han sülâlesinin„ (doğu yahut muahhar sülâle) ilk imparatoru olarak tahta çıktı ve imparator Kuang-wu-ti adını aldı (M. s. 25-57).

VIII. Sonraki Han sülâlesinin yeni dış siyaseti

İç siyaset bakımından bakılacak olursa müteakip devir, bir reaksyon ve restorasyon devridir. Son seneler zarfında yapılan müthiş katliamlardan dolayı nüfusu o kadar azalmıştı ki, her yerde fazla miktarda arazi boş duruyordu. Sağ kalan köylülerin kâfi derecede toprakları vardı ve efendileri olan büyük emlâk sahipleri ve şehirli faizcilerin büyük bir kısmı öldürül-

müştü. Böylece köylüler borçlarından kurtulmuşlardı. Hükümet merkezi Hsi-an-fu'dan Lo-yang'a (bugünkü Honan eyaletinde, bk. harita 3) nakledilmişti. Bu suretle büyük buğday istihsal bölgelerine yaklaşmış oluyordu. Bu, merkeze verilen buğdayın nakil masrafını ve vergisini azaltıyordu. Yavaş yavaş temizlenmiş olan bu temel üzerine yeni büyük arazi sahipleri tabakası örtülmeğe başlanmıştır. Bunlar, yeni sülâlenin azaları ve taraftarlarıdır ve büyük bir kısmı da İlk Han devrinin eski büyük mülk sahiplerinin halefleridir.

Dış siyaset bakımından İkinci Han devrinin birinci yarısı çok müsait durumda idi, fakat bu, Çin'in başarısı olmaktan ziyade başka sebeplerden ileri gelmişti. Wang Mang'ın hükümdarlığı ve bunu takip eden muharebeler esnasında güneye ve güneybatıya büyük bir göç başlamıştır. Bu bölgeler, general Ma Yüan'ın komuta ettiği birçok seferler neticesinde anavatana ilhak edilmişti. Bu savaşlar, oldukça ufak kıtalarla idare edilebilir; yerliler de, kültür bakımından, Çinli'lerden çok aşağı olduklarından, onlara fazla mukavemet gösteremiyorlardı. Yalnız iklimin fazla sıcak olması müşkülât çıkarıyordu.

Türkistan harpleri

Wang Mang zamanında Hsiung-nu'ların Türkistan'daki nüfuzları yine artmıştı. Fakat Yarkend kıralı, Çinli'lerle Hsiung-nu'ları birbirleri aleyhine kışkırtmakla daha ziyade kuvvet kazanmış ve böylece çok geçmeden Hsiung-nu'lara karşı koyacak hale gelmişti. Yalnız, ufak Türkistan devletleri, kendilerine yakın bulunan ve hâkimiyetlerini daha ziyade gösterecek olan Yarkend veya Hsiung-nu'ların hâkimiyeti altına girmektense, kendilerinden uzak olan Çin hâkimiyeti altına girmeyi tercih ediyorlardı. Bunun için küçük devletler Çin'in müdahalesini istediler. Fakat Kuang-wu, bunu tereddütsüz reddetti ve sebep olarak Çin'i daha yeni nizama soktuğunu ve hemen Türkistan'a yürümek imkânını bulamadığını ileri sürdü. Bu, şüphesiz ki, doğru bir hareketti. Bu sayede Yarkend kıralı Türkistan'ın mütebaki küçük devletlerine de hâkim olabildi. Çünkü Hsiung-nu'lar başka sebeplerden dolayı Türkistan'dan çekilmek zorunda kalıyorlardı. Kuang-wu-ti Hsiung-nu'larla müteaddit defalar hudutlarda çarpışmış, fakat hiçbiri muvaffakiyet elde edememişti. M. s. 45 yıllarında çok şiddetli bir kuraklık

hüküm sürmüş ve buna çekirge âfeti inzimam etmişti. Bu yüzden Hsiung-nu'lar, hayvanlarının büyük bir kımını kaybetmişlerdi. Artık batıda, Türkistan'da tutunacak, güneyde Çinli'lerle savaşacak ve doğuda Hsien-pi (okunuşu: Siyen-bi) ve Wu-huan'larla harbe tutuşacak bir durumda değildirler. Büyük bir kısmının Moğol menşeinden geldikleri ve evvelce Hsiung-nu'ların hâkimiyeti altında bulundukları ihtimali olan bu iki kavim, Moğolistan ve Mançurya arasındaki hudut bölgelerde ve Hsiung-nu devletinin doğu kenarlarında yerleşmiş oldukça sükûnet içinde yaşıyorlardı. Hsiung-nu'lar Shansi ve Shensi eyaletlerinin kuzeyinde bulunan en iyi otlaklarını büyük siyasî yıkılma neticesinde kaybettikleri halde, bunlar en iyi otlaklara malik bulunduklarından, kuvvetlenmişlerdi. Bundan başka Hsiung-nu'ların gittikçe Çinli'lerle beraber yaşamağa alıştıklarını ve geçimlerini daha ziyade Çinli'lerle yaptıkları ticarette (hayvan satmak ve buğday almak) bağladıklarını, Hsien-pi'lerle Wu-huan'ların ise daha ziyade muharip göçebelik hayatı sürdükleri için Çinli'lerin bu hususta onlardan dun olduklarını hatırdan çıkartmamalıdır. Nihayet M. s. 46 yılında Hsiung-nu'lar kuraklık ve savaşlar neticesinde artık Wu-huan'larla Hsien-pi'lere karşı koyamamışlardır. Halk iki kısma ayrılmıştı ve bir kısmı kuzey taraflarına hicret etmiş olduklarından çok geçmeden Çinli'lerin gözleri önünden kaybolmuşlardı.

Hsiung-nu'ların güneyde kalan diğer kısımları ise, başka düşmanlara karşı kendilerini emniyet altına almak için, Çinli'lere tâbi olmak zorunda kaldılar. Bu suretle kuzeyde Çinli'ler hiçbir şey yapmadan büyük bir başarı kazandılar. Böylece yüzyıllardanberi Çinli'lerin en tehlikeli düşmanı olan Hsiung-nu'lar, siyasî bir kuvvet olarak ortadan kalkmış bulunuyordu. Bunların yerine Hsien-pi'lerle Wu-huan'lar gelmiştir, fakat ilk zamanlarda Hsiung-nu'lar kadar mühim olmamışlardır.

IX. Hsiung-nu siyaseti

60-70 yılları arasında Kuzey Hsiung-nu'lar Türkistan'da nüfuz kazanmak istiyorlardı. Bu kolay görünüyordu, çünkü bu sıralarda Yarkend kıralı esir edilmiş ve öldürülmüş, Türkistan'da vaziyet karışık bir hal almıştı. Çinli'ler, Kuzey Hsiung-nu'ları Güney Hsiung-nu'lara karşı kışkırtmak, kuzey ve batıda kuv-

vetler arasında muvazene temin etmek istiyorlardı. Fakat her iki Hsiung-nu bölümünün tekrar birleşerek Türkistan'ı ihata eden büyük bir devlet kurmak tehlikesi başgösterince, bir taarruzu lüzumlu gördüler. Türkistan'daki birçok küçük devletlerin bir kısmı Çin'le dost oldukça daima ticaret kervanları için yol açık oluyordu. Bu, Türkistan'da büyük bir ordu tutmaktan daha bile ucuz ve faydalı idi. Fakat şayet Türkistan büyük bir devletin hâkimiyeti altına girerse, o zaman bu devlet ticaret inhisarını kendi üzerine alacak, en iyi malları kendi çekecek ve Çin için de artık iyi ticaret imkânları kalkmış olacaktı. Bu sebeplerden dolayı M. s. 73 yılında Tou Ku'nun (okunuşu: Dov Gu) komutası altında büyük bir sefere çıkıldı. Bilhassa Çin şef muavini Pan Ch'ao (okunuşu: Ban Çav)'un maharetiyle, kısa bir zamanda, bütün Türkistan zaptedildi. Bu sıralarda imparator Ming-ti (M. s. 58-75) öldü. Türkistan'a gönderilen kıtalar zaptedilen bölgeleri tutmağa kâfi değildi. Daha fazla kıtaya ve paraya ihtiyaç vardı. Yeni imparator Chang-ti (76-88) zamanında "isolationistler„ partisi yine tefevvuk etti : Bir yeni Hsiung-nu devletinin tekrar kurulması tehlikesi artık mevcut değildi. Türkistan yine kendi başına bırakıldı. Eğer ona başka büyük bir devlet hâkim olmazsa, oradaki küçük devletler Çin'le nasıl olsa ticaret yaparlardı. Bunun için fazla kıta ve para göndermeyip bunu tasarruf ettiler.

Pan Ch'ao Fakat Pan Ch'ao yine Türkistan'da (Kotan ve Kaşgar da) kaldı ve, Türkistan'ın büyük bir kısmı yine Çin'den ayrıldığı için, müşkül bir durum içinde bocalayıp durdu. Pan Ch'ao bir raporunda (M. s. 78), kıtaların Türkistan'da kendi iaşelerini temin edebildiklerini ve iaşe ile ücrete ihtiyaçları olmadığını yazması üzerine, onlara artık büyük takviyeler göndermediler. Yalnız birkaç yüz yahut bin kişi, umumiyetle serbest bırakılan mücrimler, geldiler. Ancak, henüz reşit olmıyan imparator Ho-ti'nin (89-105) annesi, bayan Tou idareyi eline alınca Pan Ch'ao ile grubu tekrar iktidar mevkiine geçti. Bu bayan yukarda zikredilen Tou Ku ailesine mensuptu, ailesi azasiyle onlara taraftar olanların yaptıkları işlerin iyi netice vermesinde menfaatı vardı. 89'da kardeşi Tou Hsien'in komutası altında Kuzey Hsiung-nu'lara karşı muvaffakiyetle neticelenen

bir sefere çıkıldı. Bu seferle Türkistan'ın mukadderatı belirdi. Türkistan, artık Pan Ch'ao'nun (102) ölümüne kadar Çin'in hâkimiyeti altında kaldı. Bundan biraz sonra yine şiddetli muharebelere başlandı. Bu sefer güneyden hücumla Türkistan'ın yolunu kapatmak istiyenler Tankutlar'dı. Çinli'ler Tankut'ları (Ch'iang) vakıa geri püskürtebildiler, fakat Türkistan'daki kuvvetleri mutlak olmadığı halde, yine hisedilecek derecede idi.

X. Çin'de ekonomik durum; Han sülâlesinin çökmesi

Türkistan ticareti, bu devirde, İlk Han devrindeki kadar gayrı müsait bir şekilde gelişmemişti. Bu sefer daha az asker gönderilmiş ve Pan Ch'ao'nun siyaseti sayesinde Türkistan'daki askerleri kendi iaşelerini ve ücretlerini temin etmeğe muvaffak oldular. Demek ki hemen hiç masrafları yoktu. Artık halkın serveti de, bundan önceki devirde olduğu gibi, akıp gitmiyordu, çünkü Türkistan'ın hakikî Çin müstamereleri vardı ve bunlar da tüccarları celbediyor ve bu suretle eskisi gibi ticaret ecnebilerin elinde kalmıyordu. Buna rağmen 80'den itibaren Çin'in iç siyasetinde bir fenalaşma hisedilmektedir. Bunun sebebi, büyük arazi sahipçiliğinin, eskisine nazaran, daha çabuk teşekkül etmesi, diğer taraftan arazi sahiplerinin adedi, eskisine nazaran, daha az olmasıdır.

Klik mücadeleleri

Büyük arazi sahipleri kendi aralarında klik'ler meydana getiriyorlardı. Bunlar da ilk önce saray entrikaları içinde birbirleriyle iktidar mücadeleleri yapıyorlardı. Bu iktidar mücadelelerinde yeni bir temel olarak haremağaları ortaya çıkmaktadır. Ming-ti zamanında, ekonominin yükseldiği bir devirde ortaya çıkan Han imparatorlarının sarayında lüks artarken saray mensupları da daha artmakta idi. Sarayda bulunan yüzlerce zevce ve kuma için büyük bir haremağası ordusuna ihtiyaç vardı. Haremağaları da, imparatorla hususî olarak konuşup ona tesir edebileceklerinden muayyen bir grup için mühim bir âmil olmuşlardı. Esas mücadele zaman zaman haremağaları grubuyla edipler grubu arasında cereyan ediyordu. Haremağaları içlerinde imparatorun birkaç zevcesi de bulunan bir klik'in hizmetinde bulunuyordu; edipler, yani nazırlar ve nezaretlerde

çalışan ve idare işlerinde bulunanlar bir başka klik'e hizmet ediyorlardı. Bu mücadeleler neticesinde M. s. 2 inci yüzyılda daha fazla kan dökülmektedir. Teveffuk eden klik, diğer klik'e mensup olanların mümkünse hepsini katlediyordu. Çok geçmeden taşrada yerleşmiş olan grup daha müsait bir durum alıyordu; çünkü o zaman hâkim olan grup taşrada da artık fazla tutunamıyordu. Böylece takriben M. s. 150'den itibaren taşra kıtalarına komuta eden generaller baş rolü oynuyor, buna mukabil saraydaki olaylar gittikçe ehemmiyetlerini kaybediyorlardı. Bu muharebelerin bütün tafsilâtını vermek biraz uzun olacaktır.

T'sao T'sao

İlk devrin en mühim generalleri, Ts'ao Ts'ao (okunuşu: Tsav Tsav), Lü Pu, Yüan Shao ve Sun Ts'ê'dir. Bir müddet sonra da Liu Pei gelmektedir. Bunların hepsi, iktidarı ellerine almak istiyorlar ve takriben M. s. 180'den itibaren birbirleriyle savaşıyorlardı. Fakat, bundan başka diğer bir hedefleri, imparatoru kendi taraflarına celbetmekti. İkinci Han sülâlesinin son imparatoru zavallı Hsien-ti (M. s. 190-220), bu amacı güden müteaddit generaller tarafından esir edilmişti. Fakat muvaffakiyet kazanan general, umumiyetle, hükümet merkezini elinde tutacak kadar kuvvetli olmadığından, zavallı imparatoru da beraber sürükler, nihayet, bundan vazgeçmek zorunda kalınca, onu başka bir generale terk ederdi. İmparatorun bukadar arkasından koşmalarının sebebi, o zamanki telâkkilere göre, yeni sülâlenin ilk imparatorunun, eski sülâlenin son imparatorundan devlet mühürlerini almak zorunda olmasıdır. Son imparator bir nizam dahilinde istifâ etmelidir. Bunun için her general önce imparatoru elde etmek ister, sonra da, sırası gelince, kendisine mühürleri verdirirdi.

200 yılında yeni durum biraz daha tebellür etmektedir. Yalnız 3 büyük parti kalmıştı. Bunların en kuvvetlisi kuzeye hâkim olan, imparatoru her zaman için elinde tutan Ts'ao 'un partisidir. Batıda Sih-ch'uan'da Liu Pei ve güney doğuda Sun Ts'ê'nin kardeşi yerleşmiş bulunmaktadır.

Gizli cemiyetler

Fakat biz, bütün nazarımızı yalnız generallerin mücadelesine çevirmemeliyiz. Bu devirde, bunun kadar ehemmiyetli bir hadise daha vardır. Klik'

lerin birbirleriyle yaptıkları devamlı savaşlar, bu masrafı ödiyen halk için büyük bir yük olmuştur. Bunun için M. s. 150'den itibaren köylülerin sefaleti çok fazla artmıştı. Vaziyet, Wang Mang'ın zamanında olduğu gibi, bir felâket halini almıştı. Bu isyanda görülen vaziyet, bundan sonraki kıyamlar için tipik olmuştur. Bu cereyanın fikrî şefleri muayyen tarikatlara mensuptular. Bunları yayanlar halk taoistleri idi, yani aşağı yukarı 200 yıldanberi Çin'in sahil bölgelerinde ufak gizli cemiyetler kurmuş olan şamanlardı. Bu halk taoistleri resmî dinin mümessilleri, yani memurlarla (demek gentry ile) tabii bir tezat teşkil ediyorlardı. Kasaba ve köylerde hububat vesaire tanrıları için inşa edilen mâbetler (bk. resim 41), oranın mahallî memurları tarafından idare edilir ve bu memurlar kurbanları da verirlerdi. Eskiden mevcut olan halk mâbetleri ya bertaraf ediliyor (Han devrine ait tapınakların kaldırılmasına dair birçok fermanlar vardır), yahut, resmî din için kullanılmak üzere, değiştiriliyorlardı. Hâkim olan gentry, dine de tesir ediyordu. Halk taoistleri ise hem küçük, eski tapınakların papazları, hem de köylülerin dinleriyle meşgul olan papaslardı (bk. resim 18). Bunun için bu halk taoistlerini, gentry ve onların dinlerine karşı yaptıkları savaşlarda, kendi tabii şefleri telâkki ediyorlardı. Sarı sarıklılar isyanı, M. ö. 184'de başladı ve birçok eyâletlerden geçerek bilhassa gentry'ye karşı cephe aldı. Klik'lerin ve generallerin bütün partileri bu ihtilâlcilerden korkuyorlardı, çünkü bunlar bilâistisna hepsini tehdit ediyorlardı. Bu suretle oldukça büyük bir ordu toplıyarak sarı sarıklılara karşı gönderdiler ve onları mağlûp ettiler. Bu muharebeler esnasında Ts'ao Ts'ao çok fazla iktidar kazandığından, büyük generallerin en kuvvetlisi oldu. Fakat bu kuvvet, herhalde yalnız Çin askerlerinden müteşekkil değildi, içlerinde Hun askerleri de vardı. Anlaşılması kolay olan bazı sebeplerden dolayı Çin vekayinâmeleri bu yerde susarlar. Yalnız hadiselerden bazı neticeler çıkarılabilir. Bunlara göre durum şöyledir: Ayrı ayrı generaller, ordularını takviye için, yalnız Çinli askerleri değil, yabancıları da toplamışlardır. Bugünkü Pekin civarında savaşan generaller, Wu-huan'lar ve Hsien-pi'lerden müteşekkil kontenjanları vardı. Başkalarında, Ting-ling askerleri bile bulunuyordu; Liu Pei, batıda Tankut'larla birlikte savaşıyor.

Hsiung-nu'ların Çin'de yerleşmeleri

Ts'ao Ts'ao bu hususta hepsinden ileri gitmiş görünüyor: Askerî yardım temin ettiklerinden dolayı, mükâfat olarak, 180-200 yılları arasında bir Çin eyaleti olan Shansi'de ondokuz Hsiung-nu kabilesinin yerleşmesinden onun mes'ul olduğu zannediliyor. Bu suretle Ts'ao, Hsiung-nu kabilelerinin yardımı ile iktidarı eline alıyor ve ölümünden hemen sonra oğlu Ts'ao P'i, M. s. 220 yılında imparatora istifasını verdiriyor ve yeni sülâle olan Wei sülâlesini kurabiliyor. Fakat, buna mukabil, yüzlerce senedenberi Çinli'lere ait olan bir kısım arazi Hsiung-nu'lara geçmişti. Tabii Ts'ao bunun böyle olmasını istememişti. O, Hsiung-nu'lara Shansi'de bazı otlaklar vermiş, fakat bunları etrafta bulunan ilçe ve bucak memurlarına idare ettirmek istemişti. Plân, Çinli'lerin eskiden de birçok defalar tecrübe ettikleri plânlara benziyordu: Yabancılar gruplar halinde memlekete alınır, sonra etrafta bulunan idare merkezlerinin nüfuzu onlar üzerinde gittikçe artar ve nihayet yabancılar tamamen kendi hususiyetlerini kaybederek Çinli olurlardı. Fakat Hsiung-nu'ların 19 kabilesi çok kalabalıktı. İllerin idaresi de, son harpler yüzünden, çok zayıfladığından bu plân tatbik edilemedi. Bu suretle Çin dahilinde, birçok Shan-yü'lerin idaresi altında ufak bir Hsiung-nu devleti kurulmuş oldu. Bu hâdise, bundan sonraki 4 yüzyıl için büyük bir ehemmiyet kespetmiştir.

Han devrinin sona ermesiyle, Çin tarihinde, yeni bir devre kapanmış oluyor. Han devri, gentry cemiyetinin nihaî tekemmül ve sağlamlaşma devresidir. Bundan sonraki devir, yani M. s. 618'e kadar olan zaman, Çinli'lerle kuzey arasındaki kültürel ve siyasî çarpışmalarla doludur.

Bu hulâsada, fazla uzun olmaması icap ettiğinden, ancak siyasî tarihten ve bunun esasını teşkil eden içtimai durumlardan bahsedebildik. Budhizmin nüfuzunda ve ilk yayılışından hiç temas edilmemiştir. Bunlardan gelecek bahiste bahsedilecektir. Burada nazım, edebiyat, san'at ve ilimler hakkında söylenecek pek çok şeyler olduğu halde hiçbirinden bahsetmedik, bu konulara kısaca gelecek bahiste temas edilecektir.

Literatür: Bu eserin 4 üncü ve 5 inci bahisleri hakkında Avrupa dillerinde yazılmış ve burada bahis

mevzuu olabilecek ancak bir kitap vardır: O. Franke: "Geschichte des chinesischen Reiches„ cilt I. Vakıa bizim tefsirlerimiz onunkilerden çok ayrılmaktadır, fakat müspet şeylerden Franke'de daha mufassal ve diğer bütün eserlerden daha iyi bahsedilmiştir. Hsiung-nu tarihi için bilhassa bakınız: W. M. Mc Gowern : "The Early Empires of Central Asia„ (Chapel Hill 1939); R. Grousset'in: "L'empire des steppes„ (Paris 1939) o kadar iyi değildir. Bütün yazılanlar Çin vakayınamelerine dayanmaktadır. Vakayınamelerde bu devirden bahseden bütün kısımlar henüz tercüme edilmemiştir. Ch'in devriyle İlk Han devrinin başlangıcını ihtiva eden tercüme, E. Chavannes ("Les mémoires historiques de Ssu-ma Ts'ien„) tarafından, diğeri ise, İlk Han devrini başlangıçtan itibaren alan H. H. Dubs ("History of the Former Han Dynasty„, yalnız ilk cildi yayınlanmıştır; 2 incisi yayınlanmak üzere, 3 cüncüsü de hazırlanıyor) tarafından tercüme edilmiştir. Bu devrin ilmi için bakınız: W. Eberhard: "Beitraege zur kosmologischen Spekulation der Chinesen in der Han-Zeit„ (Berlin 1932) ve W. Eberhard: "Beitraege zur Astronomie der Han-Zeit„ (Berlin 1932-4). Bu devrin giyimi için bakınız: W. Eberhard: Die Mode der Han- und Chin-Zeit (Antwerpen 1945). Devrin felsefesi için bakınız: A. Forke : "Geschichte der mittelalterlichen chinesischen Philosophie„. Bu devrin sanatı için bakınız: O. Fischer: "Die Malerei der Han-Zeit„ ve O. Sirén'in muhtelif eserleri. Devrin edebiyatı için bakınız: R. Wilhelm: "Chinesische Literatur„. Bu devrin coğrafî bilgisi hakkında da enteresan şeyler biliniyor; fakat malzeme her zaman pek mükemmel değildir. A. Herrmann: "Die Westlaender in der chinesischen Kartographie„ (S. Hedin'in "Southern Tibet„ adlı kitabının 8 inci cildinde bulunur: Berlin 1922). Bu kitap, Hsiung-nu'lara karşı yapılan seferler hakkında da coğrafî izahat verir.

XI. Han devrinin edebiyatı ve sanatı

Bahse nihayet verirken, yukarıda temas etmediğimiz Han devrinin edebiyat ve sanat sahalarındaki en mühim kültürel

eserlerine burada işaret edilecektir. Dinî meselelerden de muhtasaran aşağıda bahsedilecektir.

Han devri, bilhassa literatür sahasında yaratıcı olmuştur. Bugün elân mevcut olan edebî sanat şekillerinin en çoğu o zaman meydana gelmişti.

Ansiklopediler Han devrinde, ilk defa olarak, modern mânada hakikî "kitaplar„ ortaya çıkmaktadır, yani bunlar muayyen bir plâna göre hazırlanmış eserlerdir. Bundan önceki devrin felsefî eserleri, muhteva bakımından tanzim edilmeden, ayrı ayrı fikirlerin bir araya toplanmasından meydana gelmişlerdir. Tarih kitapları da, yıllık olarak, baştan kronolojik olarak sıralanmadıkça, ayrı ayrı tarihî raporların külliyatıdır. Han devrinde, yeni gentry cemiyetinin kurulmasiyle ilk "ansiklopediler„ meydana gelmiştir. Böyle eserlerin ortaya çıkması tesadüfî olmamıştır. Yeni hükümdar tabakası, eski bilgiyi ve eskiden ancak ufak bir grup aristokratın ve onların etrafındakilerin (öğretmenler) malı olan bilgiyi, mümkün olduğu kadar çabuk edinmeyi istiyordu. Ansiklopediler, bütün bilgileri kolay anlaşılan ve gözden geçirilebilen bir tarzda vermektedirler. Bu nevi ilk ansiklopedi, M. ö. 3 üncü yüzyılda yazılan "Lü-shih ch'un-ch'iu„ (Lü Pu-wei'in İlkbahar ve Sonbaharı)'dır. Bu kitap, umumî bilgiyi takviye için, merasimler, görenekler gibi tarihî ve daha başka şeyler hakkında da umumî malûmat vermektedir. Bundan biraz sonra, başka ansiklopediler de meydana gelmiştir; Huai-nan-tse'nin müellifi olan imparator ailesine mensup bir prens, kendi adını taşıyan bu eseri bilginlerden müteşekkil bir komisyona hazırlatmış ve bu eser, o zamanlar, kosmoloji, taoizm, devlet idaresi, tabiat bilgisi, coğrafya v. s.'ye dair bilinenler hakkında her şeyi, çok kısa olarak, ihtiva etmekte idi (takriben M. ö. 140'larda). Bu sistemleşme temayülü tarih kitaplarında da kendini göstermektedir.

Tarik kitapları Eski Çin tarihi ve Hsiung-nu'ların eski tarihi için başlıca kaynak olan meşhur Shih-chi, ilk modern kaynak olup, sonraki bütün resmî tarih kitaplarına da örnek teşkil etmiştir. Müellifi Sih-ma Ch'ien ve babası, eserlerine malzeme olarak, devlet arşivinde mevcut

belgelerle hususî belgeleri, felsefî, tarihî ve daha başka eski kitapları kullanmışlardır. Bundan başka da yazıtları ve kendi seyahatlerinden elde ettiklerini de kullanmışlardır. Belgeleri kullanırken, sonra bütün resmî tarihçilerin kullandıkları usulleri tatbik etmişlerdir: Belgeleri kısaltmış, fakat manalarını değiştirmemişlerdir. Bu suretle teşekkül eden tarih kitapları orijinal kaynak olmadıkları halde onların haiz oldukları kıymeti, haizdirler. Shih-chi'yı hazırlarken, müellifler, eski tarzda tarih yazma terkibini meydana getirmişlerdir: Shih-chi'nin (ve sonraki bütün tarih kitapları) ilk kısmı yıllık şeklinde, Ch'un-ch'iu'-nun tarzında yazılmıştır (sahife 47 ye bakınız). Sonra doğrudan doğruya nezaretlerin malzemelerinden alınan, memuriyetlerle beylikleri işgal edenleri gösteren cetveller gelmektedir; bundan sonra da münferit, mühim şahsiyetlerin biyoğrafyaları bulunmaktadır ve Shih-chi'nin biyoğrafyalarında açık olarak münferit şahıslar hakkında sözler yahut hikâyelerin bir araya toplandıkları görülmektedir. Buna benzer hikâyeler, Tso-chuan, Chan-kuo-ts'ê ve daha başka eski kitaplarda bulunuyordu (bk. s. 75). Ancak sonraki tarih kitapları mükemmel ve doğru biyoğrafya tipini meydana getirmişlerdir. Gentry bu biyoğrafyaya çok fazla ehemmiyet veriyordu, çünkü bunlara üyelerin gördükleri işler yazılıyordu. Shih-chi ve sonraki tarih kitapların bir başka kısmı "monoğrafyalar„ dır; bunlar, müzik, takvim, astronomi, uğursuzluk getiren alâmetler, ekonomi, saray elbiseleri gibi muayyen sahalardan bahsederler. Yapılan incelemeler, böyle tarih kitapları yazan müelliflerin ellerinde hususî malzeme kaynakları bulunduğunu ve bunların yine münferit nezaretlerin yahut memuriyetlerin evrakı olduğu anlaşılmıştır. Bir tarih eserinin kuruluş tarzı, Yunanlı Tukydides yahut Herodotos'un meşhur tarih eserinin kuruluşundan tamamen farklıdır; Çinli'lerin eserlerinin Yunanlı'larınkinin dununda olduğu birçok defalar iddia olunmuştur. Çünkü Çinli'ler vakaları oldukları gibi vermişler ve müellifler bunları, kendi noktayı nazarlarına göre, süzmemişlerdir.

Buna Çinli'ler itiraz ederek Çin eserlerinin daha objektif olduklarını, çünkü yalnız bir müverrihin fikirlerini vermeyip, bütün bir cemiyetin, yani gentry'nin; diğer bakımdan kançalaryalarda gentry üyeleri tarafından yazılan belgeleri müverrih yahut mü-

verrihlerin kendileri değiştirmeyip yalnız kısalttıkları ve Sih-ma Ch'ien'den hemen sonra kurulan tarih dairesinde gentry üyelerinin kendilerinin de müverrih olarak bulunduklarını iddia etmektedirler. Bundan başka Çin eserlerinin şu faydaları da vardır: Muayyen bir yılın olayları hakkında (yıllık bölümünün yardımı ile) yahut da muayyen bir mevzu hakkında (monoğrafya bölümünün yardımı ile) malûmat edinilebilir. Bu, Avrupa eserlerinde mümkün değildir.

Hukuk Han devrinin diğer zengin nesir eserlerinden burada daha fazla bahsetmek için plânımız müsait değildir. Birçok felsefî kitaplar yazılmıştır, fakat bunların çoğu, esaslı yeni fikirler vermeyip, zengin gentry üyelerinin boş vakitlerini geçirmek için yazdıkları eserlerden meydana gelmiştir. Bunlardan yalnız ikisi mühimdir: Biri, Sih-ma Ch'ien'den hemen önce, yani M. ö. 2 inci yüzyılın son yarısında, yaşamış olan Tung Chung-shu'nundur. Ch'in devrinin diktatör olan devlet sistemi devrinde, idareciler sadece hukukî düşünürken (ve bu hususta sonraki Roma sistemine çok yakınken), Hanlar devrinde gentry cemiyetinin tekemmülü ile yine Konfüçyanist düşünüş ön plâna gelmiştir. Tung Chung-shu, Konfüçyanist klâsikçileri ve bilhassa Ch'un-ch'iu'yi, kanunî hukuk kitaplarına karşılık olmak üzere, bir hukuk kitabı olarak tefsir etmeğe çalıştı. Kanun kitapları, kanun ve maddelere göre hareket ederken, o "emsal„ e göre hareket eden bir Konfüçyanist hukuku meydana getirmek istiyordu. Sistemi muayyen bir dereceye kadar muvaffak oldu : Aşağı halk tabakasına kanunlar tatbik olunur, yahut alışık olunduğu gibi hareket edilirken, bir gentry üyesi daima klâsiklere dayanabiliyor ve klâsiklerdeki emsaline göre hüküm giymesini istiyebiliyordu. İki sistemin muhtelif tarzda hüküm verdikleri vakalar da çok mühimdi : Meselâ kan dâvası, kanuna göre cezalandırılır, klâsiklere göre ise bir vazife idi.

Tabiat felsefesi Han devrinin ikinci mühim kitabı, Wang Ch'ung'un (M. s. 1 inci yüzyıl) Lun-heng'idir. Muhakemeli düşünme güden ve sonraki Chou devri tabiat filozoflarının (bilhassa Tsou Yen'in) yarattıkları filizlerin devamı olan, serbest bir tabiat ilmine yol açmak istiyen bir kitaptır.

Lun-heng, eski kitapların ve gündelik hayatın göreneklerinin raporlarını tahlil etmektedir ve bunların batıl itikatlara ve tabiî hadiseler hakkındaki bilgisizliğe ne kadar dayandığını göstermektedir. Avrupa'da Orta çağların hikâyetlerinde olduğu gibi, burada da bu tefsirlerden modern bir ilim gelişebilirdi, fakat bu istikametin bastırılması gentry'nin menfaati icabı idi, çünkü bu istikamet eskileri tekrar canlandırmanın, gentry'nin iktidarı elinde bulundurmasının aleyhinde idi ve bilhassa tüccarlarla zanaatkârların yükseltmesini istiyordu.

Şiir En büyük yenilikler, şiir sahasında olmuştur. Han sülâlesinin yeni sarayındaki debdebe ve zarafet, imparatoru ve sarayı tebcil eden ve bu suretle iş ve şeref temin eden kasideci şairler celbediyordu. Bu tebcil eserleri, büyük kasideler, " Ts'ih - şiiri „ dir. Bu, M. ö. 4.-3. yüzyılda yazılan "Ch'u mersiyeleri „ nin daha gelişmiş başka bir şeklidir ; tantanalı, yüklü şiirler, garip mukayese ve kinayelerle doludur, fakat hakikî hisler hususunda fakirdir. Umumiyetle köle olarak Güney Çin'den gelmiş olan şarkıcı ve rakkaselerle, sarayda Güney Çin şarkı ve şiirleri okunurdu ; çok geçmeden bunlar şairler tarafından kaydedilir ve geliştirilirdi. Önce Doğu-güney Çin'den gelmiş olan "beşler şiiri„ (her satırı 5 işaretten, yani kelimeden ibarettir) ortaya çıkmıştır ; hemen bununla aynı zamanda raks şarkısı, ("musiki - kanun - şarkı„ da denir) ; yine Doğu-güney Çin'den gelmiştir bunda satırların uzunluğu nağmeye tâbidir, bu da umumiyetle 5 işaretten ibarettir. Her iki şiir nevi de, Çin şiirinin en güzelidir. Bunlar tabiî hislerle doludur, dil bakımından sade ve muhteviyat itibariyle heyecan vericidirler. M. s. 2 inci yüzyılda Güney-batı Çin'den gelen "yediler şiiri„ de (her satırda 7 yazı işareti vardır) meydana çıkmaktadır ; fakat en parlak devrine biraz daha sonra erişmektedir.

Aynı zamanda risalenin de başlangıcı görülmektedir. Bu, bilhassa gentry tarafından her zaman çok rağbet gören bir sanat nevidir. Risale, en büyük kıymeti ifadenin güzelliğine, kuruluşuna vermektedir ; buna mukabil muhteviyata daha az ehemmiyet vermektedir. Risale, birkaç tâli gruba ayrılır :

Meselâ mektup, önsöz, yazıt, ölü sicili, imparatora verilen istida, teşekkürname, kinaye v. s..

Sanatkâr kimdir? Han devrinde, ilk defa olarak, Çinli'lerin "sanat„ dedikleri ressamlık ortaya çıkmaktadır. Han sülâlesinin hâkimiyeti, ipliğin çok istihsal olunduğu Güney Çin'e de yayıldığı için, ipek ucuzladı; bundan başka bu müddet zarfında kâğıt da icad olunmuştu (M. ö. 2 inci yüzyılda olacak, umumiyetle kabul olunduğu gibi M. s. 100 yıllarında değil) ve böylece başka ve daha ucuz yazı malzemesi elde edilmiş oldu. Fırça ile çinî mürekkebi çoktanberi vardı ve kullanılıyordu. Han devrinin zengin, kibar gentry'si, şarkı ve raks temsillerinden, arkadaş muhitindeki felsefî konuşmalardan, vakit geçirme maksadiyle müşterek şiir yazmadan başka, resim yapma ile de vakit geçiriyordu. Resim, eğlence için yapılırdı, para kazanmak için değil. Arkadaşların toplantısında yapılan resimler, hatıra olarak hediye edilirdi. Resim figürlerinde felsefî fikirler yahut arzular ifade edilir, hayalen arzu edilen manzaraları gösteren resimler de yapılırdı. Aydınların muhitlerini ve hayatlarını gösteren resimler de yapılırdı (demek ki bunlar, hiçbir zaman naturalistik değillerdi ve olmak istemiyorlardı).

Resim Han devrinin sonlarına doğru bu hakikî resim sanatı meydana çıkmadan, resim yapmak, "resim işçileri„ nin, yani zanaatkârların işi idi. Bu nevi ilk ressamlardan biri, ressam Mao'dur; bu, imparator Hsüan-ti için saraylılarının portrelerini yapar ve imparator onların arasında, o gece ziyaret edeceği saraylıyı seçerdi. Mao, zanaatkâr olarak, çok fakirdi, bunun için rüşvet de alırdı; böylece kendisine rüşvet vermiyen bayan Wang'ın resmini çok çirkin yaptı; imparator da Hsiung-nu'ların Shan-yü'sü kendisinden imparator ailesine mensup bir prensesi zevce olarak istediği zaman, bu bayan Wang'ı vermeğe karar verdi. Halbuki bunun çok güzel olduğu sonradan anlaşıldı.

Bu rapor, tarih bakımından tutunacak değilse de, hiç olmazsa Han devrinde birçok defalar bildirilen portre yapmanın sanatkârların değil, zanaatkârların işi sayıldığını gösterir. Bunun için hiçbir gentry üyesi portre yapmazdı; bu, zanaatkâra bırakılmıştı. Tanrı heykelleri de — ki Avrupa'da bunların arasında

bazan portreler de bulunuyor — zanaatkâr işi idi; çünkü gentry'ler nadiren dindardılar ve nadiren tanrı heykelleri yapmak ihtiyacını duyuyorlardı. Bunu, bu sanatı çok iyi hazırlanmış ders kitaplarına göre ve tecrübeli ustalar yanında öğrenmiş zanaatkârlar yaparlardı.

Zaten gentry mensupları, mümkün olduğu kadar ellerine âlet almaz ve prensip olarak elle çalışmazlardı. Bu, sosyal durumundan anlaşılmaktadır. Fakat bu, aynı zamanda bir gentry'nin heykeltraş yahut brons dökücüsü de olamıyacağını gösterir.

Çin sanatının özellikleri

Batı sanatı ile Çin sanatı arasında bulunan bir başka fark da, menazır (perspektiv) noksanlığıdır. Bu, kendisini bilhassa ressamlıkta göstermektedir. Manzara noksanlığı bilgi noksanlığından ileri gelmez, çünkü Avrupa resim tekniğini öğrendikten sonra bile, onlarda yerleşememiştir. Bundan başka Çin resimlerinde, manzara tesirine benzer bir vasıta vardır. Manzaranın Avrupa tarzının noksanlığı, bir Çinli'nin bir resme Avrupalı'dan daha başka bir tarzda bakmasından ileri gelmektedir. Avrupalı, bir resimden muayyen bir uzaklıkta durur ve bir bakışta bütün resmi kavramağa çalışır. Resim, bu nevi bakış için yapılmıştır: Ekseriya çok mühim bir noktayı (meselâ, ortada duran bir şahıs veya başka şeyi) ihtiva eder ve diğer şeyler de bunun etrafında toplanmışlardır. Demek ki Batıda bir resim, umumiyetle bir iç birlik teşkil eder.

Çinli, resme çok yaklaşır, bir nazarda resmin yalnız bir noktasına bakar, sonra o noktadan başlıyarak bir kitap okur gibi bütün resmi gözden geçirir. Böylece meselâ metrelerce uzunlukta manzara tomarları vardır; bunlar, hiçbir zaman, bir Avrupalı'nın yapacağı gibi, tamamen açılmaz, fakat kısım kısım yavaş açılır ve bu suretle ağır ağır resimde dolaşılmış olur. Böyle bir incelemede bir Avrupa menazırı manasız olur, yalnız ihlâl edici bir tarzda tesir eder.

Son yüzyılın Avrupalı ressamı yeni konular ortaya koymakla herkesi hayrete düşürmeğe çalışır. Daha eski zamanların ressamı bunu yapmayıp, önce başkaları tarafından yapılan konulara yanaşır. Çinli ressam da böyledir. Yalnız at resmi yapan Han Kan gibi bütün ömürlerince yalnız bir

konu üzerinde çalışan ressamlar az değildir. Resmi inceliyen, kompozisyondan ziyade fırça çekme tarzına hayrandır. Çin'de hiçbir zaman yağlı boya resim yapılmamıştır; yalnız mürekkep (siyah veya renkli) ile kâğıt yahut ipek üzerine çizilir. Kâğıt, mürekkebi çok çabuk çeker; ipekli kumaş, kullanılmadan önce mürekkebin akmıyacağı, fakat çabuk emeceği bir şekilde hazırlanır. Böylece bir kere çizilen bir çizgi hiçbir suretle çıkarılamaz, resim hemen yapılmalıdır; bir Avrupalı yağlı boya ressamının yapabileceği gibi, resmi istediği zaman düzeltemez yahut boya ile üzerinden geçemez. Bunun için Çinli ressam, istenilen resmi birkaç dakikada yapabilmek için, bazan senelerce fırça ile çizmeyi tâlim eder. Nihayet şunu da söylemek lâzımdır ki, Çin resimleri hiçbir zaman çerçevelenmez ve umumiyetle duvara asılmaz. Onlar tomarlar halinde bir sandıkta dururlar ve ancak sahipleri onları hakikaten görmek veya bir başkasına göstermek istedikleri zaman açar ve asar. Demek ki bunlar kitap muamelesi görürler (bilhassa Eski zamanlar); zaten Çin'de tomar halinde pek çok kitap vardır.

Burada işaret edilen şeyler, Doğu Asya sanatını anlamak için lâzım gelen birkaç esas fikri ortaya koymak içindi. Daha mufassal malûmat için bu sahada yazılmış kitapları okumak lâzımdır.

Diğer sanat eserleri

Bizim sanat diyebileceğimiz bu devirden kalma eserlerden bronslar, kabartmalar ve küçük plâstikler kalmıştır. Brons sanatında yukarda (bölüm III. s. 68) tarif edilen yeni Chou brons üslûbundan Han üslûb denilen üslûp gelişmiştir. Bu, tezyinatın yalnız kabın bir kısmını ve umumiyetle kemer şeklinde kaplar ve bu kemerin yüksek teknik zarafette ve mükemmeliyette bulunmasiyle bilhassa kendisini göstermiştir. Bu kapların, zarif ve incelmiş bir kültür devresinden geldikleri görülüyor; çünkü bronsun Han devrinde de her zaman pahalı olduğunu ve halkın kaba topraktan yapılmış kaplar kullanmağa devam ettiklerini hatırdan çıkarmamalıdır. Bundan başka ucuz malzeme olarak silâh ve kapların (sapan, tencere) imâlinde kullanılmak üzere demir de ortaya çıkmaktadır. İlk demir, Çin'de M. ö. 1 inci binyılın ortasında bulunmuş olacak, fakat o zamanlar daha çok nadirdi. O zamanlar bile münferit derebeylikleri demiri devletin inhisarı

altına aldılar ve bu, Han devrinde de devam etmiştir. Demir ocaklariyle demir dökümü, resmî komiserlerin nezareti altında, babadan oğula geçen mecburî hizmetlerde çalışanlar tarafından yaptırılırdı. Hatta İsa'nın doğumu sıralarında bu maden ocaklarında grevlerin ve işçi ayaklanmalarının vukubulduğunu öğreniyoruz. Madenlerin hususî olarak işletilmesine müsaade edilmezdi ve zaten demirin istihsali de gizli yapılamazdı; bu sebepten hususî endüstri gelişemediği gibi bunun neticesinde gerçek manada kapitalizm de gelişememiştir.

Kabartmalar Zenginlerin evleriyle sarayların duvarlarını süsliyen kabartmalar ve resimlerden hiçbir şey kalmamış, mimarî bakiyelerinden ise ancak pek az kalmış, fakat mezar odalarının duvarlarındaki bazı kabartmalar muhafaza edilmiştir. Bilhassa Shantung eyaletinde bulunan bu kabartmalar (bunlara benzer duvar resimlerini Kora'dan biliyoruz) mitolojiden, günlük hayattan ve tarihten muhtelif sahneleri sert ve resmî bir üslûpta göstermektedirler; bunların arasında Hsiung-nu'lara karşı verilen savaşlara ait resimler de bulunmuştur. Shang devrinden kalan plâstikler bulunmadan önce, en eski plâstik, meşhur Çin generali Huo Ch'ü-ping'in (M. ö.115, de ölmüştür) bir Hsiung-nu'yu çiğnemekte olan atının heykeliydi. Han devrinin sonlarına doğru Budizm'le beraber bronsdan dökülmüş ilk Budizm tanrı heykelleri de meydana çıkmaktadır (res.11). Bunlardan hiçbir şey muhafaza edilmemiştir, çünkü pahalılık zamanında, maden kıtlığından dolayı, para basmak için bütün heykelleri eritmişlerdi. Tipik Çin parası (yuvarlak ve ortasında dört köşeli bir delik vardır, paralar herbirinde 1000 sikke bulunan diziler halinde idi), Han devrinden önce meydana gelmişti, bundan önce bıçak şeklinde idi (bıçağın sapından yuvarlak sikke meydana gelmiştir). Normal zamanlarda paranın kıymeti, onu teşkil eden bakırın kıymeti kadardı. Sikke olarak altın (çubuk halinde) Han devrinde zamanla kaybolmuş, bunun yerine gümüş gittikçe artmıştı. Altının mühim bir kısmı yabancı memleketlere gitmiş olmalıdır.

Ölülere verilen hediyeler Han devri ile küçük plâstikler de başlamaktadır. Bunlar, ölünün mezarına konan ve üzerlerine insan, hayvan ve evler tersim edilen ufak

toprak heykeller (Eski zamanlardaki insan kurbanlarının yerini tutar) in ölüye ahirette hizmet edecekleri kanaatinde idiler. Bu heykeller, Han devrinden T'ang devrinin nihayetlerine kadar, bilhassa Honan eyaletinde yapılırdı. Bunları tarihlendirmek çok zordur; pek çok sahteleri vardır. Milâdî 10'uncu yüzyıldan sonra bu heykeller sırlı topraktan yapılırdı, sonraları tamamen kaybolmuşlardır. Çin'in başka bölgelerinde, aynı maksat için, ölülere hasırdan örülmüş heykeller verilirdi; M. s. 4 üncü yüzyıldan itibaren bundan mezarın başında yakılan kâğıt heykeller gelişmiştir; bu âdet, bugüne kadar muhafaza edilmiştir. Bu toprak heykeller bizim için yalnız sanat tarihi bakımından değil, fakat (pek çok yabancıları ve bilhassa Orta Asyalı'ları, Soğutlar, rakkaslar ve akrobatları tasvir ettikleri için) etnoloji bakımından da enteresandırlar. Bazı heykellerin elbiselerinden anlaşıldığına göre, bunların arasında Türklerin de bulunmaları muhtemeldir, fakat bunlar üzerinde henüz esaslı incelemeler yapılmamıştır.

Literatür : Çinli'lerin sanat anlayışı için bk. E. Diez: "Shan Shui, die chinesische Landschaftsmalerei„ (Wien 1943), O. Sirén: "The Chinese on the Art of Painting„ ve J. C. Ferguson : "Chinese Painting„ (Chicago 1927). - Han devrin felsefesi hakkında A Forke: "Geschichte der mittelalterlichen chinesischen Philosophie„ (Hamburg 1934) iyi malzeme veriyor; Wang Dh'ung'un eseri yine A. Forke (Mitt. d. Sem. f. Or. Sprachen 1911; kısmen İngilizce, kısmen Almanca olarak), Tung Chung-shu'dan parçalar O. Franke (" Studien zur Geschichte des konfuzianischen Dogmas„; Hamburg 1920) tarafından tercüme edilmiştir. - Han ve daha sonraki devirlerin edebiyatı için bk. W. Eberhard: "Çin denemeleri (Çin klâsikleri 3; Ankara 1946). - Kabartmaların reprodüksyonları için E. Chavannes: "Mission archéologique dans la Chine septentrionale„ (Paris 1913)'de bulunur; küçük figürleri hakkında bk. B. Laufer: "Chinese Clay Figures„ (Chicago 1914). - İlk demir hakkında Z. V. Togan: "Umumî Türk Tarihine Giriş„ (İstanbul 1946, s. 30)'de bazı malûmat bulunur.

ALTINCI BÖLÜM

ÇİN'İN PARÇALANMA DEVRİ (M. S. 220-589)

I. Üç devlet devri

1. Parçalanmanın sebebi

Çinli'ler, tıpkı bizim gibi, Çin'in, Orta çağ'da ikiye ayrıldığından bahsediyorlar. Fakat bu parçalanmanın tarihini, ancak 420 yılına koyuyorlar. Bu, ilim bakımından, doğru değildir. Ancak parçalanma, Çin'de ilk defa mustakil bir sülâlenin güneyde, bir başkasının kuzeyde hüküm sürdüğü bir devir olan 307 yılından başlatılsa bile, yine tereddüt edilebilir. Fakat diğer taraftan Çin, 220'de bile, kuzeyde büyükçe bir devlet, güney - doğu ile güney - batıda ise ufakça iki devlet olmak üzere, 3 devlete ayrılmaktadır; vakıa 265'te bütün Çin'e hâkim olmak istiyen Chin sülâlesi kurulmaktadır, fakat bu kuzey ile güney arasındaki birlik, ancak bir geçit devri teşkil eden 280 (3 devletin sonuncusunun ilhak edildiği zaman) ile 317 (Chin sülâlesinin güneye kaçmak zorunda kaldığı ve kuzeyde bir başka sülâlenin başladığı yıl) arasında meydana gelmiştir. 369 yıllık bir devirde böyle 27 yıllık bir ara devri, bu devrin ikiye bölünmesinin sebebi olarak göstermek kâfi değildir.

Türklerin Çin' in içerisinde yerleşmeleri

Türk tarihi bakımından, bizim teklif ettiğimiz bölüm, başka birçok mühim sebeplerden dolayı, şayanı tavsiyedir. M. s. 2 inci yüzyılda Kuzey Çin'e hicret etmiş olan 19 Hsiung-nu kabilesi, 220'de, ilk defa olarak, çok kuvvetli olmasa da, bir yeni siyasî birlik olarak sahneye çıkmışlardır. Hsiung'nu Shan-yü'lerinin idaresi altındaki siyasî birlik, 589'a kadar Kuzey Çin'de hâkim olan, hakikî sülâleler kuran, müteakip devirde daha fazla kuvvetlenen Kuzey Çin'deki Hsiung-nu'larla diğer Türk devletlerinin nüvesini teşkil etmektedir. O halde biz, bütün bu devri Çin'in yabancılar ve bilhassa Türkler tarafından

idare edildiği bir devir olarak vasıflandırabiliriz. Bu sebepten bu devir, Çin tarihinde, bizim için, en mühim ve enteresan devirler arasında sayılmaktadır. Bizim vazifemiz, bu devri daha yakından incelemek, bilhassa kuzeyde cereyan edenlere çok ehemmiyet vermek, güneydekilere de kısaca temas etmektir.

2. Ekonomik ve sosyal durumunun özellikleri

Şimdi bahsedeceğimiz devir, Çin'in iç gelişmesi için de fevkalâde mühimdir. Çin'den bahseden eski Avrupa eserlerinin yaptıkları gibi, bunu kısaca bir kelime ile "geçit devri„ olarak vasıflandırmak katiyen doğru değildir: Bundan önceki (Han) devri Çin'de "gentry sosyete„ sini sosyal şekil olarak geliştirmiştir, bu sosyal şekil birçok noktalarda Avrupa'daki bourgeoisie ile mukayese edilebilir, fakat yalnız gentry'ye mensup olan bir şahıs Avrupalı bir bourgeoisie'e tekabül etmez. Şimdi bahsedeceğimiz devirde bu cemiyet, ilk defa tamamen aksi olan görüş ve sistemlere karşı kendini müdafaa etmiştir; şimdi Kuzey Çin'e hâkim olan Türk ve Moğol kavimleri beraberlerinde, içlerinde asalet fikirleri bulunan kuvvetli ananelerle bir nevi feodal cemiyet getiriyorlar. Gelecek devir, içtimaî bakımdan, Çin gentry cemiyeti ile Kuzey asalet cemiyeti arasında bir ayrılma devridir.

Orta ve Güney Asya ile münasebetleri

Fikir bakımından bu devir, Buddhizm'in iki yoldan Çin'e girmesiyle belirmektedir. Vakıa bu girme daha önceleri başlamıştı; fakat bu, Çin için, Avrupa kültürünün 1580 ile 1842 yılları arasında Çin'e girmesine kadar ehemmiyetsizdi. Buddhizm, ancak milâdî 220'den sonra önem kazanmağa başlamıştır. Buddhizm birçok yeni kültür maddeleri ve ilimleri de beraberinde getirmiştir. Eski Çin felsefesiyle ilmi, bununla anlaşmak zorunda idi. Aynı zamanda Buddhizm'le birlikte ilk defa Çin'in batısında büyük kültür devletleri hakkında doğrudan doğruya bilgi de edinilmektedir. O zamana kadar yalnız Çin'i kültür memleketi olarak gösteriyorlar, diğer memleketlerin hepsini barbar sayıyorlardı. Kültür memleketi denildiği zaman, şehir kültürü ve ziraatı olan memleketler anlaşılıyordu. Demek ki hemen hiç şehir kültürüne sahip olmıyan, ziraatla fazla uğraşmıyan, Türk

kavimlerini barbar telâkki ediyorlardı. Fakat bizim devrimizde Çin'le Ön ve Güney Asya arasındaki münasebetler o kadar artmaktadır ki, artık Çin'den başka kültür memleketlerinin de mevcut olduğu kabul edilmek zorundadır. Ve Kuzey Çin'de yabancı sülâleler hâkim olup, Kuzey Çin'de yeni yüksek bir kültür meydana gelince, bu hükümdarlara artık barbar denilemiyordu; hattâ Çin imparatorunun göğün oğlu olduğu ve dünyanın ortasındaki taht'a oturduğu nazariyesi de artık tutunamaz olmuştu. Demek ki bu devirde Çin'in fikir ufkunda bir genişleme hasıl oldu.

Ziraat ve hayvan besleme ekonomisi

Ekonomik bakımdan bu devir fevkalâde önemlidir. İlk önce Çin noktai nazarından alalım: Bu devir, Kuzey Çin için, Çin'in ziraati ile Orta Asya'nın hayvan beslemesi arasında bir ayrılma devridir. Kuzey Çin hayvan beslemek için bir mer'a memleketi mi olsun, yoksa ziraî bir memleket mi kalsın? Güney Çin'de, büyük bir grup Çinli'nin kuru tarlalarda buğday ekmekten yaş tarlalarda pirinç ekmeğe geçmesi, yani tarla ziraatinden bahçe ziraatine geçmesi, bahis mevzuudur. Burada da devrimiz kuzeyden gelen yüksek Çin kültüriyle güneyin yerli ekonomisi arasında bir ayrılma devridir (resim 13).

Türk - Moğol müstevlilerinin noktai nazarına göre, bu devir, ekonomi bakımından, az enteresan değildir. Yukarıda bu kavimlerin, bundan önceki devirde de, eski ziraatlerini bırakıp sırf göçebe olduklarını ve ziraî mahsullerini soygunculuk veya ticaretle elde ettiklerini söylemiştim. Şimdi bu mesele yine değişmektedir: Kuzey Çin'in hükümdarları göçebe mi kalsınlar, Kuzey Çin'i bir mer'a memleketi haline mi getirsinler, yahut köylüleri güneye sürüp katletsinler, yahut da çoban-köleler mi yapsınlar? Yoksa hâkim olan yüksek tabaka olarak boyunduruk altında bulunan köylülerin başında asilzade olarak mı kalsınlar? Aynı sorunun çok sonra, Moğollar devrinde tekrar sorulduğu hatırdadır. Moğollar, bu soruya bizim devrimizdeki kavimlerden daha başka bir cevap vermişlerdir. O halde bizim vazifemiz, siyasî tarihi incelerken, burada işaret edilen noktalara dikkat etmek olacaktır, çünkü, ancak bu suretle, Türk kavimlerinin hâkimiyetinin neden devam etmediğini, bu kavimlerin neden tedricen kaybolduklarını ve karıştıklarını, anlıyabileceğiz.

3. Üç devletin tarihi

Han sülâlesinin son imparatoru, 220' de Ts'ao P'i'nin lehine tahttan feragat etmek zorunda kaldığı ve bununla Wei sülâlesi (220-265) başladığı zaman, Çin, hiçbir suretle, bir birlik teşkil eden ülke değildi. Çoktanberi istiklâllerini ellerine almış olan başka iki ordu komutanı, kendilerini derhal imparator ilân etmişlerdi.

Wu devleti Batı Çin'de, bugünkü Sih-ch'uan (okunuşu: Sı-çuan) eyaletinde, 221'de Liu Pei kendini imparator ilân etti ve Çin'in güney - doğusunda, bugünkü Nankin civarında, aynı yıl zarfında, Sun Ch'üan (okunuşu: Sun Çüan; resim 12), kendini Wu kıralı ilân ederek, Wu sülâlesini (221 - 280) kurdu. Eğer üç devletin durumu tetkik edilecek olursa, o zaman siyasî vaziyet derhal anlaşılır. Wu'nun hâkim olduğu bölge, memurlardan, askerlerden ve tüccarlardan müteşekkil olan ve bilhassa şehir ve idare merkezleri az olup, içinde Çinli' lerin yüksek tabakasından az bulunduğu yerleri ihtiva ediyor. Asıl ahaliyi teşkil eden aşağı tabakanın hâlâ büyük bir kısmı Çinli olmıyanlardı. Buralarda en eski zamanlardan kalma Yao-Yüeh ve Tai kabileleri yaşıyordu (s. 18'e bakınız). Memleket, bataklık boş ovalardan (resim 13), yahut dağlık dar vadilerden müteşekkildi. Burada, Tai kavimleri eskidenberi çeltik yetiştiriyorlardı; dağlarda ise Yao'lar, kısmen avcılıkla, kısmen de yakma ziraatiyle iştigal ediyorlardı. Güneye göçeden köylüler, buğdaylariyle darılarının burada gelişmediğini gördüler, yavaş yavaş pirinç ekmeğe alışmak zorunda kaldılar. Onlar, koyunlarından ve sığırlarından da vazgeçip, kendilerinden önce orada yaşıyanlar gibi, domuz ve manda beslemek zorunda kaldılar. Bütün bunlardan, memleketin fakir olduğu ve yegâne iktisadî kuvvetin ticarete dayandığı anlaşılmaktadır. Bu ticaret, maden, kereste ve güneyin daha başka istihsalatından ibaretti, fakat çok geçmeden buna deniz aşırı ticareti de ilâve olundu. Bu suretle gittikçe daha fazla miktarda Hindistan ve Ön Asya'dan mallar getiriliyor ve bu mallar, Wu'dan yine kuzeye satılınca, devlet için bir gelir kaynağı oluyordu. Üç devlet zamanında cereyan eden devamlı savaşlarda, Wu daha faal bir rol oynuyordu: Wu, hiçbir zaman, bütün Çin'e hâkim

olmağa teşebbüs etmemişti, yalnız bu sarp bölgede tutunmağa, burada sağlam temel atan bir devlet kurmağa çalışıyordu. 229' da Wu hükümdarı, imparator unvanını aldı ve bugünkü Nankin'i hükümet merkezi yaptı. Bunu, hemen Wu devletinin büyük darbesi takib etti; fakat bu darbe askerî değil, siyasîdir. 232'de bugünkü Güney Mançurya'yı hâkimiyeti altına alan ve çok geçmeden kendini kıral yapan Kung-sun Yüan (okunuşu: Gunğ-sun Yüan) adında bir adamla temasa geldiler. Bu yeni "Yen„ hükümdarı, kuzeyden Wei sülâlesine hücum etmeğe karar vermişti ve Wu ile işbirliği yaparak müşterek bir tazyikle kuzeyden ve güneyden Wei'leri bertaraf etmek istiyorlardı. Bu hileye Wei'in verdiği cevap da diplomatikti, fakat çok müessirdi. Önce Wu'yu, belki, batı komşusu Shu Han'ın taarruzuna uğrar diye, şüpheye düşürdüler, sonra, Wei'den Japonya'ya bir sefaret heyeti göndererek, onlarla müzakereye giriştiler. Japonya, o zamanlar, Taş devrini bitirmiş, Maden devrine geçmekte idi ve orada birçok ufak prenslikler ve devletler bulunuyordu. Bunların en nüfuzlusu, başlarında bir kıraliçe bulunan Yamato devleti idi. Yamato'nun Kora'da bazı menfaatleri vardı, yani Kora'da ufak bir sahil bölgeye hâkimdi ve Kora'nın diğer kısımları ile de alâkadardı. Wei, Yamato'ya, Güney Mançurya'da Yen devletine karşı döndüğü takdirde, bütün Kora için ümit veriyordu. Tabii Wu da, Japonya'ya dönmüş ve Japonya ile müzakereye girişmeğe teşebbüs etmişti. Fakat bu müzakerelerden birşey çıkmadı, çünkü Wu'nun teklif edecek birşeyi yoktu ve aynı zamanda Yen ile de müttefikti. Japonya'da Yamato kıraliçesi, Wei ile uzlaşmağa karar verdikten sonra, 238'de Wei'ye bir sefaret heyeti gönderdi. Böylece Wei, 237'de, Yen'e karşı savaşmağa cesaret ederek, Yen'i yok edebildi. Bununla Wu'nun bütün diplomatik plânları suya düştü. Bundan sonra Wu'nun büyük plânları artık işitilmez oldu.

Shu-Han devleti

Güney-batıda bulunan Shu-Han devleti için durum bambaşka idi. Shu-Han, evvelâ sülâlelerin meşruiyet meselesini ortaya attı. Hükümdar Liu Pei, tahttan indirilmiş olan Han sülâlesinin imparator ailesine mensup olduğunu ve bunun için Çin'in meşru hükümdarı olmağa hak kazandığını iddia etti. Mamafih menşei biraz şüpheli idi ve hiç

olmazsa uzak mazide bulunuyordu. Buna mukabil kuzeyde Wei'ler, Han sülâlesinin son imparatoru devlet mührünü ve bununla iktidar selâhiyetini kendi ellerine verdiğini ve bununla kendilerinin meşru olduklarını söylüyorlardı. Hakikatte bu mücadelenin büyük bir ehemmiyeti yoktur, fakat Çin devlet felsefesinde 12 inci yüzyıla kadar büyük bir rol oynamıştır ve meşruiyet hakkındaki eski tasavvurların tekrar gözden geçirilmesine yardım etmiştir.

Shu-Han'ın durumu, Wu'nunkinden daha müsaitti: Takriben 1938-1945 yıllarının Chungking hükümetine tekabül ediyordu. Batıda yüksek Tibet dağları bulunuyordu ki, bunlardan hemen hemen büyük bir taarruz beklenemezdi. Kuzeyde yükselen bir dağ silsilesi tarafından korunuyorlardı; Doğuda da aşılması güç olan dağlar vardı. Güney açıktı, fakat orada Çinli'ler değil, oldukça aşağı kültüre sahip yerliler oturuyordu. Memleket, ancak iki köşeden taarruza uğrayabilirdi; güney-batı köşe ki, burada kuzeyde Ch'in-ling dağlariyle (okunuşu: Çin-linğ) batıda Tibet dağları arasında kolay aşılabilen dağlık bölge vardı. Buralarda aynı zamanda oldukça yüksek bir kültüre sahip Tibetli kabileler oturuyorlardı. Bir de güney-doğu köşe ki, buraya Yangtse'den girilebilirdi. Bu iki tehlikeli köşede hemen daima muharebeler olmuştur.

Shu-Han'ın ekonomik durumu da fena değildi. Sih-ch'uan, çoktanberi Çin'in buğday yetiştirme bölgesine dahildi ve Ch'eng-tu (okunuşu: Çıngdu) ovasında oldukça fazla Çin köylüsü bulunuyordu; bundan başka burada, dağlarda yaşıyan kavimlere buğday veren, buna mukabil çok para getiren ilâçlar ve daha başka Tibet mamulâtı satın alan zengin tüccarlar vardı. Bugünkü Yünnan eyaletinden geçerek Hindistan'a giden ticaret yolları da vardı.

Shu-Han'ın zayıf tarafı, Wei devletine karşı koyacak kadar nüfusunun fazla olmayışı ve kolay müdafaa edilebilen memleketinin bir tecavüz için gereken şartları haiz bulunmayışıdır. Bunun için Shu-Han'ın ilk hazırlığı, bugünkü Yünnan eyaletindeki kabilelere karşı sefere çıkmaktır. Bu suretle önce orduya asker, sonra da ticaret için köle tedarik edebilecekti, çünkü güney-batı birkaç yüzyıldanberi kölelerin başlıca kaynağı idi. Nihayet Hindistan ile yapılan ticareti kontrol

etmeğe çalıştılar. Bütün bu ihtiyat tedbirleri, Shu-Han'nın iç kuvvetini arttıracaktı. Bazı askerî muvaffakiyetlere rağmen hiçbir ekonomik başarı kazanamadılar, çünkü Çinli'ler, zamanla iklimle yerlilerin çeteci hilelerine tahammül edemiyorlardı. Diğer taraftan Shu-Han, para mukabilinde, Tibetli'leri satın almağa ve onların yardımı ile Wei'lere karşı bir taarruza girişmeye uğraşıyordu. Oldukça iyi düşünülmüş, uzağı gören plânların siyasî şefi, Chu-ko Liang (okunuşu: Cugo Lyanğ) adında Shangtung'lu bir adamdı. Hükümdar Liu Pei 226'da ölmüştü, halefi, bir çocuk olduğundan, idarede faal bir vazife alamıyordu. Chu-ko Liang'un ölümünden sonra (234) Shu-Han'ın sukutu çabuk olmuştu, halefleri artık ipin ucunu kaçırmışlardı. Böylece Wei, Shu-Han'a karşı birçok askerî muvaffakiyetler kazanıyor ve nihayet onu 263'de mağlûp etmeğe muvaffak oluyor.

Bu iki Güney devlette müşterek olan şey, her ikisinin de "Condottière devletler„ (askerler tarafından kurulan devletler) olmaları, yani oradaki cemiyetin mahsulü olmayıp kuzeyden gelen askerleri tarafından zaptedilen bölgeler olmaları ve yine kuzeyden gelen ordular tarafından bir müddet tutunmalarıdır. Yerliler gittikçe daha fazla orduya girdiler ve Kuzeylilerin de yüzde nisbetleri süratle azalmakta ise de yerli gentry ile yabancı askerî hükümdarlar arasında bir uçurum vardı. Bu, Güney devletlerin artma kuvvetini azaltıyordu.

Diğer taraftan bu devrin müspet tarafları da olmuştur. Güney Çin'de, ilk defa olarak, bir imparator kendisine lâzım olan memur ve haremağaları ile dolu bir hükümet merkezine malikti. Böyle bir merkez, kuvvetli bir tahrik âmili idi. Başkent, büyük bir erzak pazarı idi. Bu yüzden etrafta bulunan köyler eskisinden daha iyi satış yapabiliyorlar. İktisadî bakımdan kuvvetleniyorlar, böylece zerredilen bölgenin genişlemesi meselesi ve münakale meselesi de ortaya çıkıyor. Bu, elinde münakalenin de bulunduğu ticaretin büyük miktarda teşvikine de vesile oluyor. Şimdi ihtiyaç hasıl olan ve inşa edilmesi icap eden yollar ve münakale vasıtaları (gemiler) ve hanlar, sülâleye nihayet verildiği zaman bile kalmıştır. Bilhassa bir sarayın etrafında gentry azalarından müteşekkil bir münevverler grubu meydana geliyordu. Güney sülâlelerinin hükümdarları beraberlerinde gentry'ye mensup olanları çok getirmemişlerdir; bunlar, yalnız bilgisiz as-

kerlerle çok bilgisi olmıyan birkaç general getirmişlerdi. Fakat idare tekniği için lâzım olan münevverler, etrafta bulunan bölgelerden yeni hükümet merkezine geliyorlardı. Böylece güneyde yeni kültür ve iktisadî merkezleri meydana geldi. Bu, Çin'in ilerdeki gelişmesi için çok mühimdir.

4. Wei'nin sonu

Wei devleti Fakat kuzeyde Wei devletinin de (220-265) durumu pek parlak değildi. Han devrinin sonundaki olaylardan memleketin iktisadî bakımdan nasıl zarara uğradığı zaten yukarıda gösterilmişti. Vakıa Wei, Çin'in (Batı Shensi vadisi, Lo-yang'dan itibaren doğudaki bütün ova) evvelce en mühim olan bölgelerine hâkimdi. En fazla nüfus da buralarda bulunuyordu. Fakat bu bölgeler, devamlı harpler yüzünden, fakir düşmüştü. Şimdi Güney ve Güney-batı Çin müstakil olmuştu, fakat, buna mukabil olarak, Orta Asya Wei'ye bağlı idi ve Orta Asya, yukarıda söylendiği gibi, ekonomi bakımdan faydalı olmaktan ziyade zararlı idi. Mütemadiyen masrafı mucib oluyordu. Saray tabii, Han sülâlesi zamanında olduğu gibi, israf ediyordu. Çünkü hükümetin bütün Çin'i temsil ettiği fikrinden vazgeçmek istemiyorlar ve mutlaka Güney sülâleleri hükümdarlarından daha büyük görünmek istiyorlardı. Fakat şimdi çok küçülmüş bir memleket, böyle büyük bir saray idare etmek zorunda idi. Kuzeyde Hsiung-nu'ların 19 kabilesi bulunuyor ki bunlara, askerî yardımlarından dolayı, toprak ve para vermek zorunda kalmışlardı. Bu, toplanan vergiden bir kısmının elden gittiğini gösterir. Nihayet askeri de silâhsızlandıramıyor ve büyük orduların iaşelerini temin etmek zorunda kalıyorlardı. Bunun sebebi, Güney devletleriyle devamlı olarak mücadele halinde olmalarıdır. Aynı zamanda münferit ordu komutanlarını itaatları altına alacak kadar hükümet merkezine de bağlanmağa muvaffak olamadılar. Böylece bunlar, gentry'nin münferit klik (grub) leriyle işbirliği yaparak zenginleşiyor ve nüfusu arttıracak bölgeler temin ediyorlardı.

Çin'in nüfusu Bütün bu söylenenlerin uyandırdıkları tesire geçmeden onları birkaç sayı ile desteklemek istiyorum. Bunu yapmayı mühim buluyorum, çünkü bu suretle

Orta çağların ilerdeki gelişmesi daha iyi anlaşılacaktır. 220 yıllarına tekabül eden sayılar önümde bulunmadığı için M. s. 140 yılının sayılarını kullanıyorum. Çünkü verilen sayılar zaten takribidir. M. s. 140'da Sonraki Wei devletine ait olan bölgelerin nüfusu, tam 29 milyondu; sonraları Wu'lara ait olanlar da 11,7; Shu'lara ait olanların da hemen hemen 7,5 milyon nüfusu vardı. Bu, üç devletin kuvvet nisbetlerini çok iyi göstermektedir. Çinli olmıyanlar bunlara dahil değildir. Mao-tun zamanında (yani M.ö. 200 yıllarında) kurulan Hsiung-nu devletinin nüfusu, sonraları 2 kısma ayrıldığından, bundan çok daha az olması icabeder. Bizim zamanımızda bundan daha da az olmaları lâzımdır. Çünkü Çin'de, ancak 19 kabile yaşıyordu. Bu aynı zamanda Hsiung-nu'larla Çinli'lerin arasındaki kuvvet nisbetini göstermektedir. Wei'in hükümran olduğu bölgelerin nüfusu tam 29 milyon iken yalnız hükümet merkezinin etrafındaki bölgenin nüfusu 1 milyondan fazla idi. Fakat bunların arasında memurlarla askerlerin çoğu sayılmamıştır. Çünkü onlar memleketlerinde vergi vermek zorunda olduklarından orada sayılıyorlardı. Bundan, merkezin etrafında kesafetin ne kadar fazla olduğu ve bunların nakliye ve vergi masraflarına ne kadar tesir ettikleri görülüyor.

Merkezin zayıf olması

Bunlara bir de sosyal hakikat ekleniyor ki bu da, o zamanlar merkezin neden kuvvetli olamadığını anlatmaktadır. Sonraki Han devrinde gelişmiş olan büyük mülk sistemi (s. 106) hâlâ mevcuttu. İmparator adı Wen-ti (Wın-di) olan Ts'ao P'i'nin ailesi böyle bir büyük emlâk sahibi grubuna mensuptu. Bu grubun nüvesi, Han devrinden de gayet iyi bildiğimiz, Ts'ui ailesidir. 10'uncu yüzyıla kadar iktidarını muhafaza etmiş, daima arka plânda kalmış ve aslâ doğrudan doğruya yüksek siyasete karışmamıştır. Bundan başka Hsia-hu ailesi de böyle bir gruba mensuptu, bununla gayet sıkı münasebetler mevcuttu (hükümdar ailesi Hsia-hu'ların evlâtlıkları idi). Çok geçmeden Sih-ma ailesi de bunlara katılmıştı. Şimdi, imparator Wen-ti'nin iktidarı eline almasiyle bu muazzam ailelerin mensuplarına teveccüh göstermesi gayet tabii idi, çünkü ancak onların yardımı ile nüfuz kazanır ve

ancak onların sayesinde tutunabilirdi. Böylece resmî makamlarda Hsia-hou ve Sih-ma ailelerine mensup olanlar görülmektedir. Bilhassa Sih-ma ailesi kabiliyetli olduğunu göstermişti ve Wen-tin'in (226'da öldü) saltanatının sonunda kuvvetleri çok arttı. Sih-ma I adında birisi hükümeti eline aldığı için yeni hükümdarın (Ming-ti, 227-239) böylece hiçbir nüfuzu kalmadı. Bununla Wei sülâlesinin mukadderatı tayin edilmiş oldu. Bundan sonra imparator Sih-ma'lar tarafından tayin edilip indiriliyordu. Hükümdar ailesi arasında başlıyan anlaşmazlıklar yüzünden aile azaları birbirlerini katlediyorlardı. 264' de Sih-ma Chao (okunuşu: Sıma Cav) kendini "Chin kıralı„ yaptı ve öldüğü zaman yerine oğlu Sih-ma Yen geçti. Bu da Wei sülâlesinin tahttan feragat ettiğini bildirerek kendisini yeni Chin sülâlesinin (265) ilk imparatoru ilân etti. Bu neticeye varılıncaya kadar cereyan eden küçük ve büyük saray entrikalarından burada bahsetmeğe lüzum yoktur, çünkü bunlar yalnız sarayın en yakınları arasında oluyor ve saray masraflariyle rüşvetlerin vergilerden temin edilmesi müstesna, halkı alâkadar etmiyordu.

Wei devletinin yıkılışı

Sarayda durum böyle iken, taşrada, anlattığımız gibi fena bir ekonomik vaziyet varken ve iki güney devletle mütemadiyen harb devam ederken bir dış siyasetten bahsedilemiyeceği aşikârdır. Doğu Türkistan'ın bazı kısımları hâlâ Çin'e az çok bağlı idi. Fakat bunun da sebebi, o zamanlar daha kuvvetli bir rakibin bulunmaması idi. Hsiung-nu'lar aynı zamanda, bir yeni teşekkül icabı olarak, iniş devrinde bulunuyorlardı. Çin'in kuzeyinde yaşıyan ve orada askeri teşkilâtlandırılmış göçebeler olarak birbirlerine daha ziyade yaklaşan bu 19 kabile, sayıca büyük bir kuvvet teşkil etmiyorlardı. Bundan başka Wei'lere de sadık idiler. Mütebaki Hsiung-nu kabileleri yavaş yavaş Juan-juan' lar ile yeni bir birlik teşkil ediyorlardı. Fakat bu zamanlarda henüz gayrı faal bulunmıyorlardı. Ancak Wu-huan kabileleri ile ve belki de Hsiung-nu'ların bakiyeleriyle Doğu Moğolistan'da birleşerek pek çok sınır akınları yapan Hsien-pi kabileleri mühimdi. Fakat bu Hsien-pi'lerin henüz Doğu Türkistan üzerinde tesirleri yoktu. Böylece Türkistan az çok Wei'lere tâbi

idi ve bu sayede serbestçe ticaret kervanları geçebiliyordu. Japonya ile elçilik münasebetleri devam ediyordu ve bu zamanlarda pek çok Çin kültür maddeleri Japonya'ya girerek Çin'in muhtelif bölgelerinden oraya göçetmiş Çinli'lerle birlikte eski iptidaî neolitik Japon kültürünün değişmesine çok tesir ediyorlardı.

Literatür: Bu devrin en iyi tasviri O. Franke: "Geschichte des chinesischen Reiches„ cilt 2 ve 3 de bulunur. Yukarda verilen sayılar şuradan alınmıştır: W. Eberhard: "Zur Landwirtschaft der Han-Zeit„ (Mitt. d. Sem. f. Or. Sprachen, cilt 35 (1932) s. 74 - 105). Buddhizmin nüfuzu için bakınız: O. Franke: "Zur Frage der Einführung des Buddhismus in China„ (Mitt. d. Sem. f. Or. Sprachen, cilt 13; 1910).

II. Batı Chin sülâlesi (265-317)

1. Chin devletinin iç durumu

Sülâlenin gelişmesi Çin'in iç tarihinde bir değişiklik yapmadı. İmparator adiyle Wu-ti anılan Sih-ma Yen (265-289; resim 13) avanesinin çok ve her tarafa yayılmış olan taraftarları yardımı ile iktidarı eline almıştı. Bunun için onlara mükâfat olarak memuriyetler ve vazîfeler vermek zorunda idi. Sarayda yine aynı terane başlamıştı, yalnız bu sefer, Wei sülâlesi zamanından farklı olarak, küçük ailelerden müteşekkil olan hükümdar tabakasının yerine, imparator ailesine mensup olan prensler rol oynuyorlardı. Ayrı ayrı prensler "derebeyi„ olarak, bulundukları illerde ordular kurmuş, kendi ayrı siyasetlerini gütmeğe çalışıyorlardı; hükümdar ailesiyle müttefik olan aile mensupları gittkçe daha fazla nüfuz toplamağa çalışıyorlardı. Böylece ilk imparator bile, hiç nüfuz sahibi olmadan, muhtelif menfaatler arasında bir oyuncak olmuştu. Entrikalar gittikçe artmakta idi; sülâle zaten entrikalarla tahta çıkmıştı, hükümdarın kendisi de Wei sülâlesi hükümdarından daha dikkatli idi ve daima rakip tarafları birbirlerine karşı kışkırtmakla sülâlenin nihayetlenmesi tehlikesini ortadan kaldırıyordu. Mamafih birçok defalar prensler tarafından idare edilen büyük ihtilâller olmuştur. Bu sülâle tarihi, bu devir içinde çok acıklı bir sahne arz etmektedir.

Silâhsızlandırma

Yalnız ehemmiyetli bir askerî teşebbüste bulunulmuştur. 280 'de son Güney devleti, Wu devletini yoketmeğe muvaffak oldu ve bununla devlette yine bir birlik kurulabildi. Wu'nun yokedilmesinden sonra artık tehlikeli olabilecek bir dış düşman kalmıyordu. İktisadî ve malî durum çoktanberi fena olduğundan ve bilhassa devamlı harpler büyük masraflara sebebiyet verdiğinden, 280'de umumî bir silâhsızlandırma yapıldı. Tabiî bu silâhsızlandırma doğrudan doğruya sülâlenin emrindeki kıtalar, yani saray ve hükümet merkezi kıtalariyle (bunlar daima iki ayrı bölümdür) illerdeki kıtalarda olmuştu. Buna mukabil prenslere verilen derebeyliklerinde bu silâhsızlandırma tatbik edilemiyordu, çünkü prensler hususî maiyet askerlerine ihtiyaçları olduğunu ileri sürüyorlardı. Silâhsızlandırma ile beraber, silâhların teslim edilmesine dair bir ferman neşredildi. Bundan, hükümetin, silâh madenlerinden sikke yaptıracağı kanaatine varılabilir. Çünkü o zamanlarda sikkeler pek kıt idi. Para yerine umumî tediyat (maaş), buğday ve ipekli kumaş ile yapılıyor ve sikke olarak Wei sülâlesinin eski paraları kullanılıyordu. Fakat silâhların teslimi tecrübesi tabiatiyle iyi netice vermedi. Terhis edilen askerler silâhları teslim etmiyor, berabelerinde götürüp satıyorlardı. Bu silâhların büyük bir kısmı o zamanlarda Çin'in kuzeyindeki Hsiung-nu'larla Hsien-pi'ler tarafından satın alınıyordu. Bunlar, herhalde silâhlara mukabil, bilhassa toprak vermişlerdir. Bu suretle gittikçe daha fazla Çinli, Çin'in kuzey bölgelerindeki hudutların öbür tarafında köylü olarak yerleşiyordu. Bunu memnuniyetle yapıyorlardı, çünkü Hsiung-nu'larla Hsien-pi'lerde, Çinli'lerde olduğu kadar iyi teşekkül etmiş bürokratik bir idare mevcut olmadığından, vergi toplama işleri de, Çinli'lerde olduğu gibi, iyi işlemiyordu; lüzumundan fazla vergi alan büyük mal sahipleri de yoktu. Hsiung-nu'larla Hsien-pi'ler köylülerin bu akınından müşteki değildiler, çünkü zaten ihtiyaçları olan ziraî mahsulleri bu suretle tedarik ediyorlardı. Aynı zamanda bu tarzda en modern silâhları büyük miktarda elde ediyorlardı.

Bu silâhsızlandırma, şüphesiz, Batı Chin sülâlesinin en mühim olayıdır. Bu, bir tasarruf tedbiri olacaktı (askerlerin iaşe masrafları kalkacak, asker tekrar köylü olarak çalışabilecek ve

böylece daha çok vergi toplanabilecekti), ve aynı zamanda tedavüldeki paranın kıymeti yükselecekti. Fakat bunun neticesi şöyle oldu: Terhis edilen askerler, kendilerine toprak verilmediğinden, nereye gideceklerini bilmiyorlardı. Hükümet merkezi bütün askerî nüfüzunu kaybetmiş, buna mukabil askerî kuvvet içerde tehlikeli prenslerle hudut kavimlerinde toplanmıştı. Bu siyasetin neticeleri kendini derhal belli etti.

2. Hudut kavimlerinin bu durum üzerindeki reaksyonları

Önce huduttaki kavimleri gözden geçirelim. Wei devrinde bunların hiçbiri Çin için ciddî bir tehlike teşkil etmiyordu. Bilhassa Hsien-pi kabileleri ile birkaç ufak çarpışma olmuştu. Bu çarpışmalar, kısmen Hsien-piler için müsait bir şekilde neticelenmişti. Böylece Hsien-pi'lerin Kuzey Çin'e karşı akınları gittikçe artmakta idi. Bu çarpışmalar esnasında, o zamana kadar gevşek bağlarla bağlı olan ayrı ayrı Hsien-pi kabileleri birleşerek sağlam birlikler haline geliyorlardı; bunların arasında bilhassa Mu-jung-Hsien-pi grubu temayüz etmiştir. 281'de, yani silâhsızlanma kanunundan bir yıl sonra, Mu-jung'lar güneye, asıl Çin'e girerek, Pekin dolayını işgal ettiler. Hsien-pi'ler için büyük kayıplara mal olan ağır savaşlar verilmiştir. Nihayet 289'da Hsien-pi'ler, kendilerini Çinli'lerin hâkimiyeti altına sokan bir anlaşma aktetmişler. Mu-jung'ların buna icbar edilmelerinin sebebi, en yakın akrabaları Yü-wen-Hsien-pi'ler tarafından devamlı olarak taarruza uğramalarıdır. Onlar, Çin'e karşı bu bağlılık devrini, Kuzey Çin'deki umumî durumlarını teşkilâtlandırmak için sarfettiler. Bunlar, birçok Çinli ve bilhassa sanatkârlar da celbetmeğe muvaffak oldular. Sanatkârlar, silâh imali bakımından önemli idiler.

Hsien-pi'lerin büyümesi

Hsien-pi'ler, bugün bildiğimize nazaran, proto-Moğol olup Hsiung-nu'larla çok fazla karışmışlardır. Tarihî rol oynadıkları bütün müddet zarfında fevkalâde devletler kuran Hsiung-nu'lara mukabil, büyük siyasî bir birlik kuramamışlardır. Hsien-pi'lerin münferit gruplarının ayrı siyasetleri vardı ve birçok defalar birbirlerine karşı savaşıyorlardı, hiçbir zaman umumî bir idareye tâbi

olmuyorlardı. Böylece tarihleri, daima ufak grupların tarihidir. Hsien-pi'lerin neden devlet kuracak bir kuvvete malik olmadıkları şimdiye kadar tesbit edilmemiştir. Mu-jung-Hsien-pi'ler Pekin dolayında, Yü-wen-Hsien-pi'leri ise bunların biraz kuzeyinde, Güney Mançurya'da tanımıştık. Fakat bu hicret başladığı sıralarda diğer taraftan Hsien-pi'lerin başka kavimleri de kuzeyde Hsiung-nu'ların oturdukları bölgelerin etrafında dolaşarak, Ordos ile bugünkü Kansu eyaletinin bazı kısımlarına girdiler. Çin kaynakları bu bölgede Hsien-pi'lerle yapılan pek çok savaşlardan bahsediyorlar, fakat henüz devlet teşekkülünden bahsetmiyorlar. Burada ilk önce Hsien-pi'ler, münferit göçebe kabileler halinde bulunuyorlar. Zamanla çok karıştıkları Hsiung-nu kabileleri işe karışıyorlardı. Böylece 250-300 yılları arasındaki zaman zarfında Ordos bölgesi, hem kavimler kazanı, hem de bir kavimler beşiği haline girmektedir. Müteakip yüzyıllar zarfındaki birçok hareketler buradan beslenmektedir.

T'o-pa'ların ilk devleti

Bu silâhsızlandırma kanunundan yalnız Hsien-pi'ler değil, 3 grup daha istifade etmiştir. Bunların biri, bugünkü Shansi eyaletinin kuzeyinde, şimdiki Ta-t'ung-fu (okunuşu : Datunğ-fu) şehrinin kuzeyinde T'o-pa (okunuşu: Toba)'lardır. Son araştırmalara göre, T'o-pa'lar, esas itibariyle Türktür; ve onlara en çok Hsiung-nu'larla Hsien-pi'ler karışmıştır. Biz, bu Kuzey kavimlerinin etnik mensubiyeti hakkındaki hükümlerimizde daima bugünkü millî birlik hakkındaki fikirlerimizden azade kalmalıyız. Bu Toba'larla burada zikredilenler zaten millet değildirlerki. Burada, etrafına birçok kabilelerin toplanmış olduğu bir esas kabile bahis mevzuudur. Toba'ların bu esas kabilesinin Türk olduğu zannediliyor. Bu "birlikler„ e mensup olan diğer kabileler muhteliftir. Toba'lara birçok Türk kabileleri de ilâve olunuyor, fakat Moğol, belki de Tunguz ve belki henüz daha tahlil edemediğimiz birçok başka kabileler de karışmıştır. Bilâhara Moğol devletinde yalnız Moğolca konuşulmayıp Türkçe de konuşulduğu gibi bu kabilelerin muhtelif dillerle konuşmuş olmaları da muhtemeldir. Bunlar bir milletten ziyade siyasî bir birlik, bir kabile ittifakı, bir kabile birliği teşkil ediyorlardı.

Toba'lar, ufak bir devlet kurarak, bunu büyütmeğe çalışıyorlardı. Bunların güneyinde, 287'de Liu Yüan'ın şef olduğu, Hsiung-nu'ların 19 kabilesi bulunuyordu. Liu Yüan, bu devrin en mühim şahsiyetlerinden biri olmuştur. Adı, has Çin adıdır. Fakat kendisi Hsiung-nu'ların Shan-yü'sünden, yani Mao-tun'in kabilesinden ve ailesinden inmişti. Kabilesinin adı Tu-ku (okunuşu: Dugu) olacak, bu kelimede galiba "Türk„ kelimesinin transkripsyonu görünmektedir. Hsiung-nu'ların eski meşhur asil kabilesine ve Hsiung-nu'ların hükümdar ailesine mensup olması ve büyük bir teşkilâtçı olması, itibarını arttırmaktadır. Bundan aşağıda bahsedilecektir.

Tibetli'lerin devletleri

Nihayet, bu yıllar zarfında, çok kuvvetlenen grupların sonuncusu da kendi aralarında iki tâli gruba ayrılan Tibetli'ler grubudur: Bir tanesi Ti (okunuşu: Di) grubu ki, bu bilhassa bugünkü Sih-ch'uan bölgesinde çokluk teşkil ediyordu. Ti'ler, M. ö. 3-2 yüzyıllarında Yüeh-chih'lerin (yukarda s. 96'ya bk.) bakiyeleriyle karışmış olan Tibetli'lerdi. Ti'lerin büyük isyanı 296'da başlamıştı, ve bu sıralarda şefleri Ch'i Wan-nien'i (okunuşu: Çi Wan-nyen) imparator yaptılar. Tibetli'lerin diğer grubu da Ch'iang'lar (okunuşu: Çyanğ), Kuzey Tibetli'ler yahut Tankut'lardır, yani bilhassa Türk-Moğol unsurlariyle karışmış olan Tibetli'lerdir. Mamafih bu karışmanın henüz çok az olduğu, fakat bilâhara arttığı da kabul edilebilir. Ch'iang'lar Ti'lerle beraber 296'da isyan ettiler ve ancak 312'de ayrı bir siyaset güttüler. Ti'lerin devlet kurmaları çok geçmeden ehemmiyetini kaybetti ve mahallî bir kıyam halini aldı; bunun için artık burada ondan bahsetmiyeceğiz. Fakat Ch'iang'ların isyanı bizi yakında çok meşgul edecektir.

Çin sarayındaki durum

Kızlarından biri imparatoriçe olduktan sonra, 290'da Yang ailesi, Çin sarayında en çok nüfuz kazanan aile olmuştu. İmparatorun ölümünden sonra, yeni imparator Hui-ti (290-306)'nın karısı, eski imparatoriçe Yang ile büyük ailesini yoketmeğe muvaffak oldu. Bununla sarayda Chia ailesinin saltanatı başladı. 299'de hoşlanmadığı veliahtı ile başka bir prensi katlettirdi. Bu, aralarında

fevkalâde büyük aile gruplarının bulunduğu prenslerinin büyük çapta hazırladıkları hareketlere bir işaret teşkil etmiştir. Prensler silâhsızlanmağa iştirak etmemişlerdi, onun için kuvvetli kalmışlardı. Bu silâhsızlanmayı takip eden sınır kavimlerinin isyanları, hükümeti tekrar silâhlanmağa icbar ediyordu. Fakat yeni tayin edilen generaller, prenslerle derhal ittifak ettiler ve böylece hükümet için hiçbir suretle şayanı itimat olmadılar. Bilâkis hükümetin iktidarı daha ziyade azalıyordu. Diğer taraftan generaller de, prensler gibi, hudut kavimleriyle, iktidar savaşlarında yardımlarını temin etmek için, anlaşmalar yaptılar. Bunların içlerinde, yardımcı kıtalar olarak en çok sevilenler, doğudaki bir prens için savaşan Hsien-pi'lerdi. Toba'lar, daima yaşadıkları bölgeler için savaşan Hsien-pi'lerin tabiî düşmanları olduklarından, daima Hsien-pi'lerin bulunmadıkları tarafı iltizam ederlerdi: Yani zahiren " hükümete sadık „ görünen generallerin tarafında bulunuyorlardı. Hsiung-nu'lar da onların generalleri ve prensleri ile istişarede bulunuyor ve cazip teklifler karşısında kalıyorlardı. Fakat bilhassa bütün hudut kavimleri teçhiz edilmeğe devam olunuyor ve zamanla onlarla işbirliği yapan Çinli'lerden harb malzemesi alıyorlardı.

Prenslerin isyanı

300' de prens Lun isyan ederek imparatoriçe Chia'yı katil ve onun grubunu bertaraf etti. 301' de kendini imparator yaptı, fakat prens tarafından öldürüldü; bu da, 303' de Tung-hai prensi tarafından öldürüldü. Ho-chien prensi 302' de isyan etti, 305' de öldürüldü, Ch'eng prensi, 303' de isyan etti, 305' de hükümet merkezini zaptetti. Fakat bu da, 306' da katledildi. Bu isimleri ve tarihleri vermemden maksat, dahilî mücadelelerin ne dereceye kadar geldiklerini göstermek içindir. Bu savaşlar esnasında en çok ıstırap çekenlerin Çin halkı olduğu tabiidir. Bu savaşların hepsi hükümet merkezine doğru geliyordu, çünkü prenslerin herbiri bütün iktidarı ele alıp imparatoru tahttan indirmek istiyordu. Bunun için kenar bölgeler nisbeten tahrip edilmeden kalıyor ve halkı harpten daha az müteessir oluyordu. Bunun için devletin ortasından çevresine doğru Çinli'ler kütle halinde göçetmeğe başlamışlardı. Bu olay, hudut kavimlerin yer değiştirmelerinin yanında devrin en mühim olaylarından biridir. Çinli'

lerin büyük bir kısmı bugünkü Kansu eyaletine göçetmiştir. Orada Chang Kui (okunuşu: Cang Guy) adlı bir vali bulunuyordu ve evvelce oraya Hsien-pi'lere karşı savaşmak için gönderilmişti. Sonra iyi ve sâkin siyasetiyle orayı cennete çevirmiştir. Vakıa Chang Kuí'nin ilk önce vâli, sonra mustakil olarak idare ettiği bölge, Hsien-pi'ler, Tibetli'ler ve başkaları ile çevrilmişti, fakat, Çinli'lerin gittikçe artan göçleri ve Türkistan'la esas ticaretin yapılması için müsait durumda bulunduğundan, tutunabiliyor ve genişliyerek refah içinde yaşıyabiliyordu.

Çin halkının güney ve kuzeye hicreti

Bundan başka Çinli köylülerden müteşekkil büyük gruplar, güneye, eskiden Wu devletinin bulunduğu bölgelere hicret etmişlerdir. Orada bugünkü Nankin'de Sih-ma adındaki Lang-ya prensi bulunuyordu. Onun maksadı, bu bölgeyi teşkilâtlandırmak, sonra da diğer prenslerin muharebelerine iştirak etmekti. Fakat henüz Güney bölgeleri oldukça sâkindi ve bunun için muhacirleri kendine celbediyordu.

Fakat nihayet Çinli'ler kuzeye, bilhassa Hsien-pi'lerle Hsiung-nu'ların bulundukları hudut bölgesine göçetmişlerdir. Resmen Çinli'lerin gözlerinde barbar da olsalar, bu yabancılar hâkim oldukları bölgelerde sükûneti muhafaza ediyor, yanlarına gelen köylülerle san'atkârlara dokunmuyor, fakat kendileri şu veya bu Çinli'ye yardım etmek için oralardan ayrılıyorlardı. Mamafih bu gelenler arasında yalnız köylülerle san'atkârlar bulunmıyor, sayıca artmakta olan münevverler, muharebelerde dağılmış, Çin'de nüfus ve topraklarını kaybetmiş gentry ailelerine mensup olanlar da vardı. Bunlar, Hsiung-nu'lar tarafından iyi karşılanıyor, Hsiung-nu'ların büyüklerinin hoca ve siyasî müşavirleri oluyorlardı. Böylece Liu Yüan da, Çin usulüne göre, iyi tahsil ve terbiye görmüş ve bütün klâsik metinleri okuyabilecek bir duruma gelmişti.

Hisung-nu'ların Çin toprağında ilk devleti

304' de artık Hsiung-nu'lar harekete geçtiler. Asilzadeler meclisi Hsiung-nu'ların kâh bu, kâh şu Çinli general veya prensi için savaşmalarının aleyhine olduğunu bildirdi. Onlar, Çin imparatoruna tâbi olduklarını bildirmişler, fakat herhangi

bir prense değil. Çin imparatorunun bir hiç olduğuna ve siyaset oyununda hiçbir rol oynamadığına şüphe yoktu. Bu mücadelelerin, generallerden veya prenslerden birinin diğerini mağlûp edip, kendisini imparator yapıncaya kadar devam edeceği biliniyordu. Neden Hsiung-nu'lar da aynı hakka sahip olmasınlar? Neden yeni bir aza olarak Çin tahtı için yapılan savaşa iştirak etmesinler?

Bu düşünce tamamen haklı idi. Fakat buna karşı bir şey vardı: Hsiung-nu'lar "barbar„ dılar. Bir "barbar„ Çin'e hâkim olabilir mi idi? Böyle bir şey henüz vaki olmamıştı (hiç olmazsa o zamanki telâkkilere göre) ve Ch'i Wan-nien'in teşebbüsü, kısa bir zamanda, muvaffakiyetsizlikle neticelendi. Böyle "mânevî„ üstünlüğün, siyasette rol oynamadığı söylenebilir. Fakat, Çinli'lerin birçok yüzyıllardanberi Hsiung-nu'lara kültürleri olmıyan "barbarlar„ olarak baktıklarından Hsiung-nu'larda tabiatiyle bir küçümseme kompleksi meydana gelmişti. Bundan dolayı kültür sahasında Çinli'lerle müsavî olmak ve artık "barbar„ sayılmamak için Hsiung-nu'lar, Çin terbiyesini iyice benimsemeğe başladılar. Bundan başka Hsiung-nu'larda "meşruiyet„ fikri çok sağlam olan bir asilzade tabakası vardı ki, bunu şimdi Çinli'lere de atfediyorlardı. Zaten biz yabancıların, hiçbir eski Çinli aileye mensup olmadığımız halde, Çin'de hükümdar olmağa hakkımız var mıdır? Buna ikinci bir soru daha ilâve olunur: Sayıca nisbeten az olan biz yabancılar (Liu Yüan'ın 304'de yalnız 50000 askeri vardı ki, bu nüfusun en fazla 500000 olabileceğini gösterir), "yabancı„ ve "barbar„ olarak tahkir edilirsek Çin'e hâkim olabilir miyiz?

Hsiung-nu imparatoru Liu Yüan

Liu Yüan ve müşavirleri burada iyi bir hal çaresi buldular. Liu Yüan'ın sülâlesine "Han„ adını verdiler, böylece Çin sülâlesinin en meşhurlariyle birleştiler. 500 yıl önce Mao-tun'in Han sülâlesinin ilk imparatoruyle aktetmiş olduğu ve bu iki devlete "kardeş„ adı veren antlaşmaya dayandılar. Bundan başka, Mao-tun ile halefleri Çin prensesleriyle evlendikleri için, Hsiung-nu'ların Çin hükümdar ailesiyle akraba olduklarını ileri sürdüler. Nihayet Liu Yüan'ın (Liu) soyadı, Han sülâlesinin hükümdarının da soyadı idi. Böylece Çin tahtına yabancı olarak

değil, antlaşma ve akrabalığa dayanarak, Han sülâlesinin kanunî halefleri olarak geçiyorlardı. Demek ki Hsiung-nu'lar, artık Mao-tun'un devletini, yani göçebe Hsiung-nu'ların devletini tekrar kurmak istemiyorlar. Onlar, Çin hükümdarı olmak istiyorlar ve Mao-tun'un halefi Çin imparatoru, bir ziraat memleketinin hükümdarı olacaktır. Eski Hsiung-nu devletiyle bu yenisinin arasındaki esas fark da burada bulunmaktadır. Bu fark, müteakip zamanlarda kendini göstermektedir.]

Liu Yüan kendini "Han sülâlesi„ imparatoru yaptıktan birkaç ay sonra bir Ti-Tibetli, bugünkü Sih-ch'uan'da kendini imparator yaptı ve halefi Ch'i Wan-nien'in muvaffak olamadığı şeyi yapmağa çalıştı. "Ch'eng„ sülâlesinin bu imparatoru Liu Yüan ile siyasi münasebetlerde bulunuyordu.

Liu Yüan, birçok defalar yer değiştirdikten sonra, Güney Shansi'de bulunan P'ing-ch'eng (okunuşu: Piñğ-çıñğ)' de kurduğu hükümet merkezinde, Çin usulüne göre, kendine saray erkânı topladı. Sarayına gentry'ye mensup Çinli'ler gittikçe daha fazla topluyor ve onlar bu biraz "barbar„ fakat iyi teşkilâtlandırılmış saraya memnuniyetle geliyorlardı. 309 yılında Çin hükümet merkezi olan Lo-yang'a ilk taarruz yapıldı; 311'de bu taarruz tekrarlandı, Lo-yang zaptedildi, o zamanki imparator Huai-ti (307-312) esir edildi ve P'ing-ch'eng'e götürüldü. Orada, Hsiung-nu devletinde kendi lehine bir suikast yaptığı anlaşıncaya kadar normal bir muamele gördü, fakat sonra bütün taraftarları ile öldürüldü (313).

Hsiung-nu önderi Shih Lo

Aynı sene zarfında, Liu Yüan'a iltihak etmiş olan Shih Lo adında bir kabile reisi bütün Çin'i katederek güneye kadar ilerledi ve orada harpte ölen prens için yapılan bir cenaze töreni ile karşılaştı. Yüz bin kişiden fazla katledildi, bunların arasında Chin sülâlesine mensup 48 prens de vardı. Başarıdan dolayı Shih Lo'nın nüfuzu çok arttı ve zaten gergin olan Liu Yüan ile münasebeti daha ziyade gerginleşti. Shih Lo, Chieh kabilesine mensuptu ve galiba bir Hsiung-nu idi, fakat diğer Hsiung-nu'larla doğrudan doğruya münasebeti yoktu. Liu Yüan, devletini gittikçe daha fazla Çinli'leştirmeğe ve bu suretle Çin'e hâkim olabilmeğe çalışırken, Shih Lo, daha ziyade göçebe ananeye

bağlı kalıyor, yani göçebe muhariplerle soygunculuk akınları yapıyordu. O, Orta ve Güney Çin'de zaptettiği bölgeleri tutmayı düşünmüyor, ilerdeki soygunculuk akınlarına temel teşkil etmeleri için geri çekilerek, müteakip yıllarda (314-5) Kuzey Çin'in daha büyük bölgelerini ve bilhassa Hsien-pi bölgelerini de doğrudan doğruya kendi hâkimiyeti altına alıyordu. Shih Lo, Çinliliği reddediyordu. Eskiden Çinli köle idi ve ancak firarından sonra çalışarak bir kabile grubu reisliğine yükselmişti. Liu Yüan'ın hâkimiyeti altında bulunan birçok Hsiung-nu'lara, Shih Lo'nun bu tarzdaki hareketi cazip geliyor ve bu hayat onlara Liu Yüan'ın kurmak istediği memur devletten daha uygun görünüyordu. Böylece gerginlik gittikçe artıyordu. Shih Lo, Liu Yüan'ın tabiiyetinden ayrılıyordu. Prensler arasında taht kavgası devam ederken, 2 inci hükümet merkezi Hsi-an'da acele bir prensi imparator yaptılar (Min-ti, 313-6). Hiç kimse kendi hükümet merkezinde bulunan zavallı imparatorun mukadderatı ile alâkadar olmuyordu. Takviye alamadığı için, Hsiungu'ların 316 'daki ikinci taarruzlarına karşı bir şey yapamadı. O da teslim olmak zorunda kaldı. Şimdi Hsiung-nu' lar, iki hükümet merkezini ve hemen bütün Kuzey Çin'in batısını ellerinde tutuyorlardı. Fakat doğu, Shih Lo'nun elinde idi. Demek ki geri kalan prensler, generaller, topraksız ve vatansız kalmışlardı. "Batı Chin sülâlesi„ de bu şekilde nihayet bulmuş oldu.

Literatür : İç Çin'in siyasî tarihi için bakınız : O. Franke : " Geschichte des chinesischen Reiches „ , cilt 2. Kuzey kavimleri için : W. Eberhard : " Chin devrindeki beş kavmin tarihine ait kronolojik bir bakış „ (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Enstitüsü neşriyatı No. 4) ve W. Eberhard:„ Çin toprağında ilk Hsiung-nu hanedanı' nın hükümdarı Liu Yüan ile Liu Ts'ung'un biyoğrafileri„ (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, Sinoloji Enstitüsü neşriyatı No. 4,1942). Bunlardan başka: R. Grousset : "L'empire des Steppes „ (Paris 1939) ve Mac Govern : "The early Empires of Central Asia„ (Chapel-Hill 1939).

III. Toba'ların zuhuruna kadar Kuzey Çin'deki devletler (317-385)

1. İlk Chao sülâlesi

Hsi-an (316) zaferinden sonra, Hunların *Han sülâlesi* imparatoru, Shansi ile Shensi ve Honan'dan bazı kısımlara, itibarî olarak da Hopei, Shantung, Anhui, Kiangsu ve Hupei'de bazı parçalara sahipti. Fakat hakikatte orada nüfuzu olmayıp, bu bölgeler, Shih Lo'nun idaresi altında bulunuyorlardı. Liu Yüan 310 'da ölmüştü ve bazı kargaşalıklardan sonra Liu Ts'ung (okunuşu: Liu Tsunğ) onun yerine geçmişti. Liu Ts'ung, görünüş olsun Shih Lo'yu itaat altında tutamıyordu. Birkaç harpten sonra, Shih Lo kendini 319' de "Chao kıralı„ ilân etti. Bununla İkinci Hun sülâlesi olan "Sonraki Chao sülâlesi„ ni kurdu. Çünkü, aynı sene zarfında, yeni hükümdar Liu Yao, Han sülâlesinin adını "Chao sülâlesini„ne (= İlk Chao sülâlesi) çevirdi. Aynı zamanda gittikçe nüfuzu artan Shih Lo'nun yolundan kaçarak hükümet merkezini daha batıda, Ch'ang-an (bugünkü Hsi-an)'da kurdu. Bu sülâleyi kuran Liu Yüan'dan maada, bu *İlk Chao sülâlesinin* (304-329) hiçbir hükümdarının şahsiyet sahibi olmadığını kabul etmeliyiz. Bu esasları, kabile förderation'ları olan göçebe tarafından kurulan devletlerde hükümdar değiştiği zaman daima büyük bir rol oynar. Ayrı ayrı kabile reisleri, sabık hükümdarın oğlunu ancak bir şahsiyet olduğu yahut olmağa söz verdiği zaman kabul ederler, aksi takdirde kuvvetli kabile reislerinin idaresi altında bir istiklâl harekâtına sebebiyet verir. Liu Ts'ung yeni rütbesinden, sanki bütün Çin'i tabiiyeti altına almış gibi bir tavır takınıyordu. Muazzam bir saray erkânı vardı, fakat kendisine lâzım olan iptidaî şartları, yani bütün Çin'i zaptetmeyi düşünmüyor; böylece kabilelerin bir kısmı onu bırakarak, Shih Lo'nun tarafına geçiyorlardı. Liu Yao'nun idaresindeki devletin mütebaki kısmı da acıklı bir hayat sürüyordu.

2. İlk Liang sülâlesi

Chin sülâlesinin imparatoru Huai-ti, Hunlar tarafından esir edildikten sonra, 313'de Liang valisi, yukarıda zikredilen Chang

Kui, bugünkü Kansu eyaletinde, kendini bağlı hisetmiyerek istiklâlini ilân etti. 376 yılına kadar devam eden "*İlk Liang sülâlesi*„ ni kurdu. Bu saf Çin devleti pek büyük değildi, fakat ekonomi bakımından çok iyi bir durumda bulunuyordu. Böylece nüfuzunu Türkistan'a kadar yayabiliyordu. Bundan önceki kargaşalıklar zamanında, Türkistan filen hür olmuştu. Şimdi münasebetler biraz daha sıkılaşmakta idi. Bilhassa birçok tüccarlar gelip, Liang'da ticarî müessesseler kuruyorlardı. Hükümet merkezinin birçok mahallelerinde yalnız Batı ve Doğu Türkistan'dan yahut Hindistan'dan gelen yabancılar oturuyorlardı. Ticaretle Budدhizm arasındaki bağlar çok sıkı olduğundan, tüccarlarla beraber Buddhist rahipleri de geliyordu (resim 21). Pazar meydanlarının yanında manastırlar açılıyordu. Bunlar herhangi bir taarruza karşı korunabilecek olan, etrafı dıvarlarla sıkı çevrilmiş ev bloklarından ibaretti. Bunlar paralarını buralarda depo eden (faizlerinden manastırda istifade ediyordu) tüccarları için banka, malları için de ardiye vazifesini görüyordu. Bazan da manastırların etrafında bir ticaret merkezi teşekkül ediyordu. Böyle hallerde manastırlar tüccarlar için bir otel vazifesi de görüyordu (resim 14).

Böylece Chang Kui ve haleflerinin bu devleti, "İlk Liang„ da ziraatla meşgul olduğu halde, Doğu Asya ziraat devletlerinden ziyade komisyonculuk yapan Türkistan şehir devletlerine daha yakın akraba idi.

3. Sonraki Chao sülâlesi

Her ne kadar Shih Lo, 318'denberi " İlk Chao sülâlesi„ nin imparatorundan daha çok nüfuzlu ise de, henüz imparator unvanını almağa cesaret edemiyor ve İlk Chao sülâlesinin son meşru imparatorunu bertaraf edip, bütün topraklarını ilhak ettiği 328 yılına kadar "kıral„ unvanını muhafaza etmişti. Bunun sebebi, Hsiung-nu'ların asalet görüşünde olacak. Buna göre, ancak meşru Shan-yü kabilesi olan Tu-ku kabilesinden gelen Shan-yü (yahut sonra imparator) olabilir. Bu, bilhassa sonra, bütün muahhar Hun sülâlelerinin Shih Lo'dan uzaklaşmaları ve onun aleyhinde olmaları ile kendini gösterir. Liu Yao'nun

imhasından sonra Shih Lo artık çekinmiyerek, eskiden köle olduğu ve Hsiung-nu'ların asil olmıyan bir kabilesinden ("Chieh„ kabilesi) geldiği halde, kendini "Sonraki Chao sülâlesi„ nin (328-352) imparatoru ilân etmekte tereddüt etmemişti. Bugünkü Kansu eyaletindeki Liang'dan maada bütün Kuzey Çin'e hâkim olmuştu. Vakıa Shih Lo büyük bir askerdi, fakat onun büyük bir kurucu devlet adamı olmadığı daima görülmektedir. 328'denberi sahip olduğu devlet, büyüktü, fakat dahilen sağlam değildi. Kendisi Hunların arasında "ihtilâlcı„ olduğundan, hiçbir zaman kendini emniyette hissetmiyordu. Vakıa eline geçirdiği ve eski Shan-yü ailesi olan Liu ailesinin bütün mensuplarını taht üzerindeki haklarını istemelerinin önüne geçmek için yokediyordu, fakat kabilelerin, yani Hsiung-nu'ların da sadakatine güvenemiyordu. Bu devirde Hsiung-nu'lardan, küçük Toba devletine gidenler az değildi; başka Hsiung-nu kabileleri de, siyasî işbirliğinden içtinap ederek, kabile göçebeleri olarak Shansi ve Ordos bölgelerinde sürülerinin yanında yaşıyordu. Shih Lo, bütün Çin'in imparatoru olmayı zaten arzu etmiyordu. Bütün bir bölgenin imparatoru olmak ona yetiyordu. Ancak, köle olarak zengin bir Çinli'nin sürülerini otlattığı için, Çince bilgisi de yoktu. Çinli'lerden nefret ediyordu ve her halde daha ziyade Kuzey Çin'i göçebe Hsiung-nu kabileleri için bir mer'a bölgesi yapmak istiyordu.

Hsiung-nu imparatoru Shih Hu

Ölümünden (333) az sonra tekrar tahta büyük bir şahsiyet olan Shih Hu (334-349) gelmektedir. Shih Hu hükümet merkezini, Wei sülâlesi hükümdarlarının hükümran oldukları Kuzey Ho-nan'da, Yeh şehrine nakletti. Yeh sarayının debdebe ve tantanası hakkında birçok raporlar vardır. Yabancılar, bilhassa Buddhist rahipleri orada büyük bir rol oynuyorlar, Çinli'ler ise daha az. Fakat devletin temelleri gittikçe sarsılmakta idi. Liu Yüan ve Shih Lo zamanında Hsiung-nu'larla işbirliği yapmış olan Hsien-pi kabileleleri kuzeyde tekrar istiklâllerini ellerine alıyorlardı. Yine Mu-junglar'dan bir adam, Hsien-pi'lerin kabile birliğinin şefi oluyor ve 337'de Yen devletini kuruyor. Tarihte "*İlk Yen*„ olarak anılan bu Mu-jung devleti, bu sıralarda, Güney Mançurya ve Kora'da Kao-li devletinden bazı kısımlar

zaptediyor. Bu devirde Kora'ya, sonra kendini hissettiren bir Hsien-pi akını başlıyor. Fakat Kora, Japon pazarı olarak, hâlâ eski ehemmiyetini muhafaza ediyordu ve bundan dolayı da çok zengindi. Kora ehemmiyetini, bir müddet sonra, Japonya'nın ticarî münasebetleri doğrudan doğruya Orta Çin'e döndüğü zaman, kaybetmişti. Böylece Kora'nın zaptı, Yen'in kuvvetini çok arttırmıştır. 349'da Shih Hu ölünce, oğullarının arasında müthiş katliâmlar oluyor; nihayet bambaşka bir Hsiungnu ailesinden Jan Min, ikdidarı kendi eline aldı, fakat bu da Hsien-pi'ler tarafından yokedildi. "Sonraki Chao sülâlesi„ bu suretle nihayet bulmuştur.

4. İlk Ch'in sülâlesi ve İlk Yen sülâlesi

Fakat Mu-jung, "Sonraki Chao„ ların bütün devletini zaptetmeğe muvaffak olamadı. Onlar, ancak doğu kısmını kendilerine temin edebilmişlerdi, çünkü bu sıralarda batıda, Shensi eyaletinde tehlikeli yeni bir rakip ortaya çıkmıştı. Nihayet Tibetli'ler de yine hükümdarlık talepleri ile meydan çıkmışlardı. Burada bilâhara adlarını "Fu„ ya çeviren P'u (okunuşu: Pu) ailesinin Ti Tibetli'leri bahis mevzuudur.

Tibetli imparatoru Fu Chien

Ailenin şefi Fu Chien, bir Tibetli yardımcı grubunun başı olarak Sonraki Chao'larda çalışarak yükseliyor ve gittikçe daha fazla nüfuz ve tâbi topluyordu. Sonraki Chao'da Shih Hu'nun ölümü ile umumî bir parçalanma başlayınca, batıda kendi istiklâlini eline aldı, Tibetli'leri etrafına topladı ve kendini 351'de *"İlk Ch'in sülâlesi„* nin (351-394) hükümdarı ilân etti.

Hsien-pi'lerin yeni devleti

O, bilhassa Shensi'ye hâkim olduğu sırada doğuda Mu-jung'lar hüküm sürüyorlardı. Onların sülâlesi, resmen 352-370 arasında icrayı saltanat etmiştir: Çünkü "Sonraki Chao„ ların devamı sayılmaktadır. Bunları, sonra teşekkül eden devletlerden ayırmak için onlara *"İlk Yen sülâlesi„* denilmektedir. Mu-jung sülâlesinin şöhreti, "Sonraki Chao„ nun kinden fazla değildir. Sülâlenin sahip olduğu ilk hükümdar, yeni kurulan devleti kâfi derecede sağlamlaştıracak durumda değildi. Çinli'lerle güneyde semeresiz

savaşlar veriyorlardı; yanlarında yavaş yavaş kuvvetlenmekte olan Toba devleti ve Tibetli'leri ile Fu Chien bulunuyordu. Devlet haricen çok tehlikede idi ve savaşlar veriyordu, dahilen "Sonraki Chao'lar„ ın ziraat aleyhtarı siyasetinden dolayı çok zayıflamıştı. Böylece "İlk Yen„„ "İlk Ch'in„ tarafından ilhak edildi ve Hsien-pi'ler Tibetli'lerin hâkimiyeti altına girdiler. Bölündüler ve asker (suvari) olarak muhtelif yerlerde garnizonlara dağıtıldılar. "İlk Ch'in„ in (okunuşu: Çin) hükümdarı Fu Chien, 355 'de öldü ve bir ara hükümetten sonra yerine Fu Chien (Çince'de yukardakinden farklı yazılır) geçti. Bu, şüphesiz ki, 4 üncü yüzyılın en meşhur simalarından biridir (357-385 'de icrayı saltanat etmiştir).

Tibetli'lerin ve Hsiung-nu'ların iç siyasetleri

Tibet devleti, Hun ve Hsien-pi devletlerinden bambaşka kurulmuştu. Hsiung-nu ve Hsien-pi kavimleri, yüzlerce senelik sıkı bir kabile teşkilâtına sahip olan devletlerdi. Devletin içinde hem hürler, hem de köleler vardı. Köleler asıl işleri görürler, hürler de muharebe ve siyaset için serbest bırakılırlardı. Bu köleler harb esirlerinden müteşekkildiler ve artık kabile bağlılıkları yoktu. Ayrı ayrı kabileler aynı ehemmiyette değildiler; en aşağı 500 yıldanberi siyasi şefler yetiştiren veya yetiştirdiği söylenen asîl bir kabile vardı. Askerî teşkilât o şekilde idi ki, her kabile yalnız kendine terettüp eden asker miktarını veriyor, böylece her kabile bünyesi, muhafaza etmiş oluyordu. Fakat Tibetli'lerde hemen hemen kabile teşkilâtı yoktu. Eskiden hiç yoktu, sonraları ise harpte bir grubun meşhur siması komutan seçilir, fakat harb biter bitmez derhal işinden çıkarılırdı. Bu yüzden Tibetli'ler, eskiden tarihte hiçbir zaman kuvvetli devletler kuramamışlardır. Fakat Hsiung-nu devletlerinde asker olmağa icbar edilmişlerdi. Tibetli'lerden müteşekkil ordu birlikleri kurulmuştu, başlarında da iyi yetiştirilmiş şefler vardı. Teşkilâtları kabile esaslarına değil, askerî temellere dayanıyordu. Böyle bir teşkilâtın şefi, kabile reislerine bakmak zorunda olmazdı, çünkü onlara bağlı da değildi. Onun bambaşka şahsi bir nüfüzü vardı, asilzade yahut da eski bir aileye mensup olması şart değildi. Şimdi Fu Chien, hangi kabileye mensup olduklarına ehemmiyet vermeden, bütün kıtalarını bu askerî

sisteme göre teşkilâtlandırdı. Onun idaresi altında Mu-jung-Hsien-pi'lerin Hsien-pi cüzütamları ile Hsiung-nu'lardan başka Tibetli'ler de bulunuyordu. 357 'de Yao ailesine mensup bir Tibetli'nin kıta efradı cedidesi ile iltihak etmesi mühimdir. Bundan bahsedilecektir.

Kabile orduları ve halk orduları

Fu Chien (okunuşu: Fu Cyen) devletinin bir başka müspet cephesi daha vardı: Eski Hsiung-nu ile Hsien-pi devletlerinin orduları aslen yalnız suvarilerden müteşekkildi. Kuzeyin göçebeleri suvari kavimlerdi, piyade olarak harb etmeğe alışık değildiler, yaya askerliği aşağı görüyorlardı. Bir devlet yalnız bir kabile birliğinden müteşekkil oldukça, ordunun bir kısmının piyade ve bir kısmının suvari olması kabil değildi. Fakat Fu Chien, büyük askerî teşkilâtı ile büyük suvari bölüklerinden başka, ekserisi Çinli'lerden müteşekkil olan piyade kıtaları da temin etmiştir. Kuzey Çin vadisiyle muhkem şehirlerin muhasarasında piyadeler çok kuvvetli idi. Böylece Fu Chien, çok geçmeden, askerî nüfuzu da elde etmiştir. Yalnız eski "İlk Yen„i değil, fakat "İlk Liang„ı da elde etti. Aynı yılda (376) küçük Toba devletini de yok etti. Böylece bundan önce bütün yabancı hükümdarlardan daha kuvvetli olarak Kuzey Çin'e hâkim oldu. Eski zamanın iki hükümet merkezi olan Ch'ang-an ile Lo-yang onun elinde idi. Kuzey Çin'in bütün zengin ziraat bölgeleri onun idi, Türkistan'a giden yollar onun idaresi altında bulunuyordu. Kendisi Çin'de tahsil gördüğünden, saraya Çinli celbediyor, Buddhistleri himaye ediyor ve böylece memleketi her hususta "Çinli„ leştirmeğe çalışıyordu. Eskiden Liu Yüan ile Hunların malik oldukları iktidarı eline alır almaz, Liu Yüan'ın yapmağa cesaret ettiği, fakat kabiliyetsiz haleflerinin yapamadıkları adımı atmak istedi. Yani bütün Çin'in hükümdarı, Çin imparatoru olmak istedi. Askerî bakımdan elindeki fırsatlar fena değildi. Elinde Güney Çin'de icrayı saltanat eden "Doğu Chin sülâlesi„nden daha çok asker bulunuyordu ve askeri, şüphesiz ki, daha iyi idi. Güney Çin devletinin 345'de "İlk Ch'in„ devletine karşı yaptığı sefer muvaffakiyetsizlikle neticelenmişti. Fakat Güney Çinli'ler şimdi de daha kuvvetli değildiler.

Diğer taraftan yukarda sayılan müspet cepheler de vardı: Kuzey Çin hükümetinin Çin'in en mümbit ziraat bölgesine sahip olması, ticaret yolları kontrolunun elinde bulunması, sarayın "Çin„ kültürü ile idaresi, fakat bunlar evvelce yalnız imkânlardı. Henüz hakikat değildi. Çünkü birçok harpler neticesinde harabeye dönmüş olan Kuzey bölgelerini yine verimli bir hale getirmek için, ticareti yeniden teşkilâtlandırmak, hakikaten iyi bir idare kurmak ve devleti yine kudretli ve zengin bir hale getirmek için 10 ilâ 20 seneye ihtiyaç vardı.

Fu Chien'in büyük Güney seferi

383'de Fu Chien, tam bir milyonluk ordu ile güneye karşı büyük sefere çıktı. Fakat Kuzey suvarileriyle, dağlık bölgelerde yaşıyan kavimlerden alınan askerler de Yang - tse bölgesinin rutubetli, yüzlerce ırmağın ve kanalın aktığı vadilerin tabiat ve iklimine alışık değillerdi. Başlıca kuvvetleri olan suvariler, bu durumda, kendilerini gösteremediler. Bukadar muazzam bir ordunun iaşesi de temin edilememişti. Bu müşküller yüzünden, önceden kararlaştırılmış olan zamanda bütün ordu bölümleri tayin edilen yerde toplanamamışlardı. Âdetçe çok az ve hiçbir suretle iyi asker olmıyan Güney hükümet kuvvetleri, Hsieh Hsüan'ın başkumandanlığı altında, henüz toplanmamış olan münferit kısımlara ansızın hücum ederek mağlûp ettiler. Bazı adamları para ile elde ederek, onları yanlış haberler yaymağa memur ettiler. Neticede Fu Chien'in ordusunda büyük panik başgösterdi. Son sür'atle geri dönmek zorunda kaldı. Bu da, devletin dahilen sağlam olmadığını göstermektedir. Filhakika çok kısa bir zaman zarfında devlet, ayrı ayrı kısımlara bölündü. Fakat Çinli'lerin bu parçalanmada tesirleri yoktu, çünkü, zaferlerine rağmen, ilerliyebilecek kadar kuvvetli değillerdi.

5. Sonraki Yen sülâlesi ve mütebaki küçük devletler

İlk isyan eden, "İlk Yen„ sülâlesinden hükümdar ailesi olan Mu-jung Ch'ui (Mu-junğ Çuy) olmuştu. Zaten savaşlar esnasında geri çekilerek, kendi siyasetini gütmege başlamıştı.

Ekserisi süvari olan mütebaki Hsien-pi'leri de alarak, kuzeye, eski Hsien-pi bölgesine, Çin halkı ve diğer generallere karşı mütemadiyen savaşarak, geri çekildi ve Orta Hopei'de (yani bugünkü Pekin'in güneyinde) "*Sonraki Yen sülâlesi*„ ni (384-409) kurdu. Yirmi beş sene süren bu sülâle, hayatında sekiz hükümdar görmüştür; bu sülâlenin az çok şahsiyet sahibi yegâne hükümdarı olan Mu-jung Ch'ui, ancak 396'ya kadar icrayı saltanat etti. Sonuncusu bir başka aileye mensup olan bu sülâlesinin diğer imparatorlarından bahsetmeğe lüzum görmiyerek, sülâlenin nasıl nihayet bulduğu ilerde görülecektir. Mamafih bu 25 senede mühim olaylar yoktu.

Hsien-pi sülâlesinin tarihi, pek te hoş olmıyan bir sıra entrikalardan müteşekkildir; hakikî bir devlet kurmak teşebbüsleri de noksandır.

«Batı Yen» sülâlesi

Eski Yen hükümdar sülâlesine mensup diğer birkaç Mu-jung prensleri arasından 384 senesinde yine aynı suretle"Batı Yen„ sülâlesi kuruldu. Bunun nüvesi, Hsien-pi'lerden müteşekkil olan ve Fu Chien tarafından devletinin batısına atılan bir kıt'a idi. Eski hükümet merkezi Ch'ang-an (Shensi'de) 'a yakın bulunuyordu. Fu Chien'in mağlûbiyeti üzerine istiklâllerini ilân ettiler. Fakat bu devlet, Batı Çin'de, Hsien-pi'lerin nüvesi ile her türlü rabıtadan uzakta tutunamıyordu. Kuzey-doğuya doğru gitmeyi tecrübe ediyorlar, fakat tecrübe esnasında imha ediliyorlardı (384-395). Burada zaten bir devletten bahsedilemez. Çünkü hiçbir zaman bunu kurmağa muvaffak olamamışlardır.

Tibetli'lerin «Sonraki Ch'in» sülâlesi

Bu, 384 senesinin üçüncü devlet teşekkülü Yao Ch'ang'ın(okunuşu:Yav Çang) devletidir; bunun, adamlariyle beraber Fu Chien'e iltihâk eden bir Tibetli olduğunu yukarda söyledik. Bu kumandan, Fu Chien mağlûp olarak Shensi'ye döndüğü zaman, istiklâlini ilân ve Fu Chien ile bütün ailesini öldürttü, hükümet merkezini zaptetti ve tam mânasiyle Fu Chien'in varisi oldu. Yao Ch'ang Tibet sülâlesine "*Sonraki Ch'in sülâlesi*„ (384-417) adı verildi. Bu, 384 de kurulan sülâlenin, şüphesiz ki, en kuvvetlisi idi, fakat, buna rağmen, Çin'in büyük kısımlarını zapt-

etmeğe muvaffak olamadı. Bu da yalnız mevziî ehemmiyet kazanarak, yalnız bugünkü Shensi'ye münhasır kalıyor. Bunun daha doğusunda "Batı Yen„ sülâlesi uzanıyordu. Güneyde, Güney Çin sülâlesi, batıda daha bahsedilecek olan iki başka sülâle vardır. Hakkında mühim bir şey söylenmiyecek olan bu sülâlenin akibetinden aşağıda bahsedilecektir.

Hsien - pi'lerin «Batı Ch'in» sülâlesi

3 üncü yüzyılda bazı Hsien-pi kabilelerinin Hsiung-nu'ların eski memleketi olan Ordos bölgesine göçettiklerinden yukarda bahsedilmişti. Fu Chien tarafından kurulan devletin yıkılması üzerine bunların bir devlet kurmak teşebbüsünden bahsediliyor. Hsien-pi kabilesinin Ch'i-fu (okunuşu : Çi-fu) ailesinden bir adam 385'de bir "*Batı Ch'in sülâlesi*„ (385-431) kurdu. Diğer Hsien-pi devletleri gibi bu devletin de, dahilî teşekkülü zayıftı. Sağlam bir temel üzerine kurulmamıştı; yalnız birkaç Hsien-pi kabilesinin askerî kuvvetine dayanıyordu. Bu devlet, bugünkü Kansu eyaletinin doğusunda idi, yani Batı-Asya'nın kervan yolunun doğu ucuna hâkimdi. Eğer ticareti bir organizasyonla doğuda kendine celbedip vergi almaya muvaffak olsaydı, Ch'i-fu için bir servet kaynağı olabilirdi. Bunun yerine bu devirde uzak ticaretin en büyük kısmı daha kuzeye, doğrudan doğruya Ordos bölgesine gidiyor ve, normal yol emniyetsiz olduğundan, Ch'i-fu'nun devletinin yanından geçiyordu. Ch'i-fu'lar bunun için memleketlerinin güneyindeki uzak dağlık bölgelerine sığınıyor ve böylece emniyet altına giriyorlardı, fakat Batı Çin'in siyasî olaylarına tesir edecek kabiliyette değillerdi.

Türkistan sınırındaki durumu

Son olarak, Fu Chien devletinin yıkılmasiyle meydana gelen bir devletten daha bahsedilecektir. Bu, Batı Çin'de, bugünkü Kansu eyaletinin batısında bulunmakta idi; adı "*Sonraki Liang*„ (386-403)'dır, ve hakikatte "İlk Liang„ın (376'da nihayet bulmuştur) devamıdır. "İlk Liang„ topraklarına çok miktarda Çinli'nin göçettiği söylenmişti. Kansu'da Fu Chien saltanatı nihayete erdiği haberi yayılınca, Lü Kuang istiklâlini ilân etti. Lü Kuang da, Ti grubuna mensup bir Tibetli'ye benzemektedir; fakat kurduğu devletin halkına bakılırsa, o, daha ziyade bir Çin devleti idi. Lü Kuang, 382'de, yani Fu Chien'in büyük Güney seferinden bir sene önce,

Fu Chien tarafından, Türkistan üzerinde nüfuz kazanmak için, batıya gönderilmişti. Bu, zaten Fu Chien'in büyük plânları ile ilgili idi. Şuurlu olarak Çin tahtına ve bu suretle siyasî ve kültürel bütün Çin'e hâkim olan ilk Hsiung-nu hükümdarlarından sonra, bu fikri idame ettiren ilk adamın Fu Chien olduğunu söylemiştim. Büyük bir Çin'e Türkistan da dahil olmalıydı. Türkistan'a hâkim olmak, Kuzey kavimleri ile Tibetli batı kavimlerinin siyasî birleşmesine mani oldu. Fu Chien'in kendisi de Tibetli ise de, hiçbir zaman "Tibet siyaseti„ gütmez, yalnız Çin siyaseti takibederdi ; bunun için Tibetlilerle Kuzey kavimlerinin birleşmesinin önüne geçilmesi lâzımdı. Nitekim bu arada bu tehlike başgöstermişti bile.

T'u-yü-hun'lar

Münferit Hsien-pi kabileleri yüksek Tibet dağlarına kadar göçetmiş ve hükümdar tabakası olarak orada yaşıyan iptidaî kabilelere hâkim olmuşlardı. Bu karışmadan orada T'u-yü-hun (okunuşu: Tu-yü-hun) adında Moğol ve Tibetli'lerden müteşekkil yeni bir kavim meydana geldi (bunda Türk kanı da karışıktı, fakat bu, herhalde ilk zamanlarda çok değildi). Saniyen Fu Chien, Türkistan ticaretinden kazanç temin etmeyi de düşünüyordu. Bunu yaparken en mühim noktalardan birini nazarı itibare almamıştı: Yani kervan yolları üzerinde bulunan ve içlerinden ticaret yollarını geçmek mecburiyetinde olduğu küçük devletler için uzak ticaretin iyi bir kazanç vasıtası olduğu halde, ziraat memleketi olan Çin için bu zararlı idi; çünkü mühim malların gittikçe daha fazla gireceği yerde, çıkması bütün Çin için pek faydalı değildi (halka yarıyan şeyler çıkıyor, lüks olarak yalnız saraya yarıyan şeyler giriyordu). Mamafih Lü Kuang Türkistan'da oldukça iyi başarılar kazanmış; Doğu Türkistan'ın büyükçe kısımları Fu Chien'in hâkimiyeti altına girmiş, bu bölgeleri hemen hemen yalnız başına idare etmişti. Dünya tarihi ve sosyoloji bakımından bu devlet, Türkistan'daki şehir devletleri gibi, yalnız bir "Ticaret devleti„ dir. Devletin temeli geçit ticareti idi. Bu yüzden çok zengindi.

Kansu eyaletindeki kabile devletleri

Bu devlette birkaç Tibetli ve pek çok Çin-li'den başka Hsien-pi'lerle Hsiung-nu'lar da yaşıyorlardı. Bu muhtelif kavim grupları muhtelif kültürleri ile çok uzak, fakat aynı za-

manda çok dar olan ve bu yüzden hemen hemen askerî bakımdan müdafaa edilemiyen "Sonraki Liang„ ların bölgesi, uzun zaman birliğini muhafaza edemedi. 397'de bir Hsiung-nu grubu memlekette istiklâlini ilân etti. Çok gecmeden bu gruptan Chü-ch'ü ailesi idareyi eline aldı. Bu Hsiung-nu devletine "Kuzey Liang„ devleti (397-439) denildi. Hsiung-nu'lar, "Sonraki Liang„ların büyük bir kısmını yok ettiler ve devlet parçalandı. Böylece Çinli'ler Batı Kansu'da "Batı-Liang„ (400-421) devletini, ve Hsien-pi'ler de Doğu Kansu'da "Güney-Liang„(379-414) devletini kurdular. Böylece "Sonraki Liang„ üç kısma ayrıldı, bunlar nisbeten kuvvetli idi, fakat bunlardan etnik bakımdan saf devletler olarak bahsedilemez. Meselâ Batı Liang'da çok Hsiung-nu kanı vardır, hatta "Li„ soyadını taşıyan hükümdar ailesinin hakikaten Çinli olup olmadığından emin bile değiliz.

6. Bu devrin sosyolojik tahlili

Şimdi bu karışık sülâle ve hükümdarlar sırasını bırakıp şöyle bir bakalım: Fu Chien'in devleti, Çinli olmıyan birinin, halkını Çin kültürüne çok fazla yaklaştırmakla bütün Çin üzerinde nüfuzunu idame ettirebilmek için yapılmış bir tecrübedir.

Hsiung-nu'ların devlet anlayışı

Bundan önce bunu bir Hsiung-nu olan Liu Yüan tecrübe etmişti. Bu iki tecrübe arasında büyük farklar vardır. Bu, bu iki kavmin muhtelif mazileri ile izah edilebilir. Hsiung-nu Liu Yüan, feodal bir anayasa olan kabileler birliğinin hükümdarı idi. O, bunu muhafaza etmek ve ziraatçı Çin halkı ile Çinli memur ve gentry devletlerine tahakküm etmek istiyordu. Bu tecrübe muvaffakiyetsizlikle neticelenmiştir, çünkü Hsiung-nu'ların millî reaksyonları (göçebe hayatının değişmemesi) Liu Yüan'ın yeni plânlarını hazmedemedi. Bu muvaffakiyetsizlik, vakıa Hsiung-nu kabileleri için siyasî ehemmiyetin kaybı, fakat millî birlik ve varlıklarının muhafazası demektir.

Tibetli'lerin devlet anlayışı

Bir Tibetli olarak Fu Chien, Tibet zihniyetine göre, bir harb kumandanı, bir askerdi. Onun idaresi altında grup halinde Tibetliler- fakat kabile reisleri değil-, parçalanmış Hsiung-nu kabilelerinin

bakiyeleri, Hsien-pi'ler, başka Tibetli'ler ve bilhassa Çinli'ler bulunuyordu. Teşkilâtı, sırf askerî idi ve bunun dışında memurlara uygun idi; elân mevcut olan Çin gentry'si, onunla çalışmayı seviyordu. Gentry ona güney seferinde yardım etmiş olacak, çünkü ailelerinin çok dağıtılmış olmasından bütün Çin'in bir iktisadî birlik teşkilini istiyorlardı. Fakat aynı hedefe varmak için, daha kolay olduğu takdirde, başka bir bölgenin başka bir grubu ile (burada Güney Çinli'ler kasdediliyor) de beraber çalışmaya hazırdılar. Demek ki, bu gentry sağlam bir iş değildir. Daima hıyanete temayül etmektedir. Nitekim böyle bir hıyanet güney seferini neticesiz kıldı. Bunun içindir ki sırf askerî esaslara göre kurulmuş bir devlet, askerî bakımdan bir darbe yeyince parçalanmak zorundadır. Böylece büyük bir devletin bir yıl içinde, yukarda anlatıldığı gibi, küçük küçük devletler halinde nasıl parçalandığını izah etmiş oluyoruz. Eğer kabile teşkilâtı yoksa, bu devleti kurmuş olan etnik gruplar kısa yahut uzun bir zaman için mahvolmuşlardır. Fu Chien'in mağlûbiyetinden birkaç sene sonra da bu vaziyet görülmektedir. Kendisinin mensup olduğu Tibet halk grubu tarihten silinmiştir. Ondan daha çok yaşıyan ve askerî devletler olup kabile devleti kuran iki Tibetli grup daha bundan biraz sonra tamamen ortadan kaybolmaktadır.

Hsien-pi'lerin devlet anlayışı Memleketin muhtelif kısımlarında (Kansu'daki küçük devlet müstesna) hâlâ mevcut olan Hsien-pi grubu ise, eski hükümdar ailelerinin idaresi altında kabile bakiyeleri olarak bulunuyordu. Bunlar da, kısa ve şerefsiz askerî bir saltanattan sonra, tamamen ortadan kalkmışlardır. Bunlar, artık tarihte bundan sonra "Hsien-pi„ adını yaşatmıyacak surette kaybolmuşlardır. Şüphe yok ki, Hsien-pi'lerin hepsi katledilmiş değildi. Fakat eski ekonomik şekilden husule gelen sosyolojik birleşme parçalanmış ve dağılmış olduğundan, fertler için iki imkân kalmıştı: a) Yeni bir ekonomi şekli kabul etme, yani Çin'de bir Çin şeklini alma. Birçok Hsien-pi'ler, 384 yılını takip eden yıllarda Çinli olmuşlardı; b) Eski ekonomi ve yaşama şeklini muhafaza ederek hâlâ mevcut olan başka bir kabileye iltihak etmek: Bu tarzda çok görülmüştür. Her ikisi de "Hsien-pi„ lerin müstakil etnik bir birlik

olarak ortadan kalktıklarını göstermektedir. Büyük bir kavmin birdenbire nasıl yok olabileceğini anlamak için bu ihtimalleri gözönünde tutmak lâzımdır. Yukarıda zikredilen esaslar, Liu Yüan ile Fu Chien'in devletlerinin temeli idi. Her ikisinin de temayülü ayni idi, fakat verdikleri netice farklıdır.

Çin'de 16 devlet devri

Şimdi Fu Chi'en devletini takibeden devletlerin kısa bir tahlilini yapalım: Bu sayısız küçük devletler (Çinli'ler bu zamanda 16 devlet devrinden bahsederler), iktisadiyat bakımından, iki gruba ayrılırlar: Ticaret devletleri ve harb devletleri. Harb devletleri sosyolojisi bakımından, yine iki gruba ayrılırlar: Kabile devletleri ve askerî devletler.

Kansu eyaletindeki devletlerin hususiyetleri

Kansu'daki küçük devletler (Sonraki Liang-Batı Liang, Kuzey Liang, Güney Liang) ticaret devletleridirler, yani Türkistan'la yapılan geçit ticaretinden kazanç temin eden devletler. Buna mukabil Doğu devletleri askerî devlettirler, yani Çinli olmıyanlardan müteşekkil olup, başında bir kumandanı bulunan, ziraat kavimlerinden istifade eden ordu grubu devletleridir. Böyle devletler, mantıkî olarak, yalnız kısa bir zaman yaşayabilirler, hakikatte da zaten hepsi az zaman yaşamışlardır.

Sosyolojik yönden bakılacak olursa, bu devirde, yalnız Güney ile Kuzey Liang'lar kabile devletleridir. Bunlara bir de yeni Toba devleti ilâve oluyor ki, bu da 385'de başlar, fakat burada henüz zikredilmemektedir. Bu devletlerde esas fert değil, kabiledir. Siyasî yıkılmadan sonra münferit kabileler kalır. Fakat Doğunun diğer devletleri askerî devletlerdir. Bunlar kabile ile alâkaları olmıyan ve bir askerî kumandanın idaresinde bulunan fertlerden müteşekkildir, siyasî inkırazdan sonra etnik bakımdan da ölmüşlerdir.

Son Hsiung-nu'lar

Şimdi bir soru daha sorabiliriz: Bütün Hsiung-nu'lar ne oldu? Demin bahsedilen sayısız küçük devletler arasında sayısız Hsien-pi devletleri vardı. Fakat Hsiung-nu devleti (Kuzey Liang) yalnız

bir tane idi ki, bu da gayet ufak bir devletti. Hsiung-nu'lar müşterek siyasî teşkilâtları olmadan, Ordos bölgesinde ve Shansi'de münferit göçebe kabileler olarak yaşamağa devam ettiler. Onların devri ancak şimdi tekrar başlamaktadır.

7. 16 devlet zamanında fikrî hayat

Şimdi incelediğimiz devrin biraz da fikrî durumunu tetkik etmek lâzımdır. Hâkim olan Çin nazariyesine göre, bu devirde mühim bir şey husule gelmemiştir; kültür, yalnız güneyde vardı, kuzeyde yoktu. Bu nevi kategorik hükümler hiçbir zaman doğru olmadığı gibi, bu da doğru değildir. Tabii bir Konfüçyanist için bu devir, yani 4 üncü yüzyıl, bir gerileme devridir; çünkü büyük Konfüçyanistler yetişmemiştir. Yukarda, Konfüçyanizm'in Han devrinden itibaren gentry cemiyeti ile çok yakından ilgili olduğunu söylemiştik. Bu gentry cemiyeti çok değişmiştir ve bilhassa bu devirde siyasî idareden uzaklaştırılmıştır. Bu sebepten Konfüçyanistler de bulunamazdı. Fakat hakikî manada Taoistlerin (Lao-tse akidesi taraftarlarının) da mevcudiyeti beklenemez, çünkü bunlar, Han devrindenberi gentry'ye bağlı idiler. Fakat bu iki istikamet, 4 üncü yüzyıldan önce bu devrin hâkim istikâmetleri idi.

O halde şimdi ne vardı? Yabancılar pek az vesika bırakmışlardı. Bunların çoğu Çince yazı yazmasını bilmiyorlardı ve muharip oldukları kadar yazı yazmakta yahut siyasî nazariyeler yürütmekte ilgileri de yoktu. Bunlar faal insanlardı. Bunlardan, yalnız kendi dillerinden Çince'ye tercüme edilmiş şarkılar ve şiirler kalmıştır. Bu şarkılar, at sırtında söylenen muharip ve asker türküleri idi, muharebeden ve ıstıraplardan bahseden şarkılardı.

Buddhizm'in önemi

Bundan başka eski edebiyat ve eski felsefe de Buddhist'tir. Buddhizm'in bu zaferini nasıl izah edebiliriz?

Buddhizm'in İlk Han devrinde (yani bilhasssa 1 inci yüzyılda) karadan ve denizden Çin'e geldiğini söylemiştik. Çinli'lerin, bazı bilginleri bununla, dinî yahut felsefî muhteviyatı için değil, Buddhizm'le beraber Çin'e gelen ilimler bakımından ilgi-

lenmişlerdi. Yabancı tüccarlarla gelen yabancı rahiplere Çin gentry'leri tarafından iyi nazarla bakılmıyordu. Bunlar, ikinci derece insanlardı ve, Çin mefhumuna göre, aşağı tabakaya mensuptular.

Buddhizm' in inkişafı Bunun için Çinli'lerin orta ve aşağı tabakalarına hitap etmek zorunda idiler. Burada derin felsefî fikirleriyle değil, fakat ahret hakkındaki akideleri ile rağbet gördüler. Bu akide, bazı hususlarda, ihtilâlci idi. Bu din, halka çok haksızlık eden, halkı soyan yüksek memurlarla büyüklerin tekrar dünyaya geldiklerinde fena eşkâlde doğacaklarını, yahut fena bir vazifede bulunacaklarını, yaptıkları bütün fenalıkların cezasını çekeceklerini, fakat haksızlık gören fakirler bir daha dünyaya geldiklerinde yüksek vazifelere gireceklerini ve iyi bir hayat süreceklerini söylüyordu. Bu kaide, "Sonraki Han„ devrindenberi (yani M. s. 2 ikinci yüzyıl) çok ıztırap çeken köylü halka bir işaret, bir vaat idi. Bu vaziyet, müteakip yıllarda 4 üncü yüzyıla kadar böyle devam etti. Yabancılar tarafından idare edilen Çin halkı Buddhist oldu.

Manastırlar ve tüccarlar Tüccarlar, Buddhist manastırlarını hem banka ve borsa olarak, hem de depo olarak kullanıyorlardı. Bunun için onlar da Buddhizm'e mütemayil idiler ve mabet için para ile toprak teberru ediyorlardı. Fakat bu topraklarda mabet kiracısı olarak mabet köylüleri yerleşebiliyorlardı. Bu devirde mabet, bir yabancı olmaktan ziyade, emin bir toprak sahibi idi. Fakir köylüler memnuniyetle mabet kiracıları oluyorlardı. Bu ise, Buddhizm'e karşı temayüllerini arttırıyordu.

Hariçten gelen Hintli, Soğutlu, Türkistanlı rahipler yabancı hükümdarlar tarafından memnuniyetle tayin olunuyorlardı, çünkü bunların bu yabancılara karşı millî bakımdan fena hisleri yoktu. Bu yabancılar, bilgili idiler ve hariçten faydalı bilgileri de beraberlerinde getiriyorlardı. Münevver Çinli'ler hemen hemen yoktu. Gentry, köyde çiftliklerine çekiliyor ve böylece mümkün olduğu kadar yabancı hükümdarların tahakkümünden korunmağa çalışıyordu. Memur yahut âlim olarak yalnız askerlikten ve ticaretten anlıyan ve Konfüçyanizm'den ve bunu koruyan

tabakadan anlamıyan yabancıların hizmetine girmeğe temayül göstermiyorlardı. Demek ki yabancı hükümdarların saraylarında, münevverlere ihtiyaç hasıl olduğu zaman, Buddhistleri tayin ediyorlardı.

Tercüme büroları

Buddhistler bütün mühim Buddhist eserleri Çince'ye tercüme ediyorlar ve böylece dinî propaganda için sarayda bütün nüfuzlarını kullanıyorlardı. Bütün eserlerin Hintçe'den tercüme edildiğini zannetmemelidir. Yani bunların hepsi Hindistan'da mevcut değildi. Bunlar, Türkistan yahut Soğudistan'da dahi, hatta Çin-de bile yeni yazılarak Çince'ye tercüme edilen eserlerdi. Büyük tercüme büroları açılıyordu. Burada bir üstat ile birkaç yerli yardımcı, birlikte tercüme yapıp dikte ederdi. Tercüme motamo değildi, daha ziyade mânayı veriyordu ve çok kısaltılıyordu; siyasî yahut başka maksatlar için yapılması doğru görülen ilâveler de yapılıyordu. Bu devrin bilhassa tahliller yapan tercümelerinin tetkiki, Türk kültür tarihi için mühim neticeler verebilir. Yalnız (daha sonraki zamanlara bir misal teşkil etmesi için) bu devirde yapılmış olan bir Uygurca tercüme ile bir Çince tercüme mukayese edilince, Çince'nin ne kadar kuru ve yavan, Uygurca'nın ise daha canlı ve cazibeli olduğu görülür (Res. 14).

Şamanizm

Çin'de Buddhizm'in yanında bilhassa köylerde, eskidenberi, yukarda bahsedilmiş olan bir nevi şamanistik din, kısmen de bereket dini yaşamaktadır. Taoizm'in M. ö. 3 üncü yüzyıldanberi bu halk dininden birçok unsurları kendi bünyesine ithal ettiğini ve kısmen Konfüçyanizm'in de bunun tesiri altında kaldığını söylemiştik. Bu halk dininin taşıyıcıları, köy şamanları ile köy papasları idi. Buddhizm'in intişarı ile bu papaslar, ilk defa olarak, kapalı bir organizasyon ile onun faydasını öğreniyorlardı. Böylece M. s. 2 inci yüzyıldan itibaren nisbeten teşkilâtlanmağa başlıyorlar ve yalnız olarak "Taoist„ dini denilen bir din kuruyorlar. Hakikatte hakikî Taoizm ile hiçbir alâkası yoktur. Bu yeni "din„ yukarda zikredilen "sarı sarıklılar„ adındaki gizli teşkilâttan meydana gelmiş ve ona bağlı bulunmuş olduğundan bütün köy papasları

ve şamanları bu yeni teşkilâta giremiyorlardı. Bunu takibeden devirde bu yeni "Taoist dini„ de, Buddhizm'i sadakatla kopya ettiğinden, az çok nüfuz kazanmıştı (Res. 18).

Resmî din Yabancı hükümdarların esas dini, bir nevi gök dini ve şamanizm idi. Gök dini resmî din, "temsilî„ din idi; şamanizm gündelik hayatın dini, "hususî„ din idi. Bunun için yabancı hükümdarlar Çinli şamanlara ve "Taoist dini„ ne büyük ilgi gösteriyorlardı. Fakat Buddhizm, Orta Asya'ya giderken yolda çok değişmiş ve oradaki şamanizmden kendi bünyesine birçok şeyler almıştır. Demek ki Buddhist rahipleri de şamanist pratiklerini idare ediyorlardı. Yabancı sülâle hükümdarlarının, iki dinin papaslarından bazan birini, bazan diğerini tercih ediyorlardı. Elde etmek için yarıştıkları bunlar aralarında fevkalâde iyi büyü yapan ve fala bakan rahipleri elde etmek için ekseriya kavga ederlerdi. Demek ki yabancıların "hususî„ dini, şamanistik, Buddhizm ve şamanistik "halk Taoizmi„ ile çok iyi uyuşuyorlardı.

Fakat "resmî„ din ne olmuştu? Kendi eski gök kültürünü muhafaza edecek mi idi? Konfüçyanizm'in içerisine nüfuz etmiş resmî Çin gök dinini kabul etmeli mi, yoksa ne yapmalı idi? Bugün anladığımız kadar 4 üncü yüzyılda henüz çözülmemişti; fakat mevcuttu.

Literatür: Yukarıda zikredilen kitaplardan maada bakınız: Mustafa Köymen: "Hsiung-nu'ların Tuku kabilesi„ (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, cilt 3, sayı 1, s. 51-68) ve Muhaddere N. Özerdim: "M. s. IV. - V. inci asırlarda Çin'in şimalinde hanedan kuran Türklerin şiirleri„ (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, cilt II, sayı 1, s. 89-98).

IV. Kuzey Çin'de Toba devleti (385-550)

1. Toba devletinin kuruluşu

Fu Chien devletinin çökmesiyle şimdiye kadar bahsedilmiyen yeni bir devlet ortaya çıkmaktadır. Bu, bugünkü Shansi eyaletinin kuzeyinde bulunan T'o-pa (okunuşu: Toba) devle-

tidir. Fu Chien, eski Toba devletini 376'da yoketmişti. Mamafih bu imha esaslı olmamıştı. Memleket, kısımlara bölündü ve bunların bir tanesi bir Hsiung-nu'nun idaresine geçti ve böylece, Hsiung-nu'larla Toba'lar arasındaki eski rekabetten dolayı, artık tekrar kalkınmalarına mani olunacağı zannediliyordu. Fakat evlenme suretiyle akraba oldukları kabilelerin yardımı ile eski hükümdar ailesinin haleflerinden birisi, tekrar iktidarı eline alarak yeni bir Toba devleti kurmağa muvaffak oldu. Çok geçmeden buna, hâlâ kuzeyde yaşıyan ve askerî birlikleri bulunan birçok kabileler iltihak ettiler. Bu kabileler arasında (sayıları en fazla 119'za kadar çıkmışlardır) Shansi'de birçok Hsiung-nu kabileleri ile Hsien-pi kabileleri de bulunuyordu. Şimdi şöyle bir soru ile karşılaşabiliriz: Tobalar kimlerdir? Buna cevap vermek güçtür. Hükümdar kabilesi, Kuzey Moğolistan ile Kuzey Mançurya arasındaki hudut bölgesindendir ve 3 üncü yüzyılda güneye göçetmiş ve orada ilk Tai devletinin (338-476) ilk Toba prensliğini kurmuştur. Bunun hakkında bilinenler çok değildir. 385' den itibaren bu hükümdar kabilesinin etrafında toplanan kabileler, hem Türk, hem de Moğoldur, fakat Toba kültürü ile, ya hükümdar kabilesinin bizzat Türk olduğu, yahut diğer kabilelerin büyük bir kısmının Türk oldukları, yani Türk tesirinin, Moğol tesirinden daha fazla bulunduğu neticesine varabileceğini zannediyoruz.

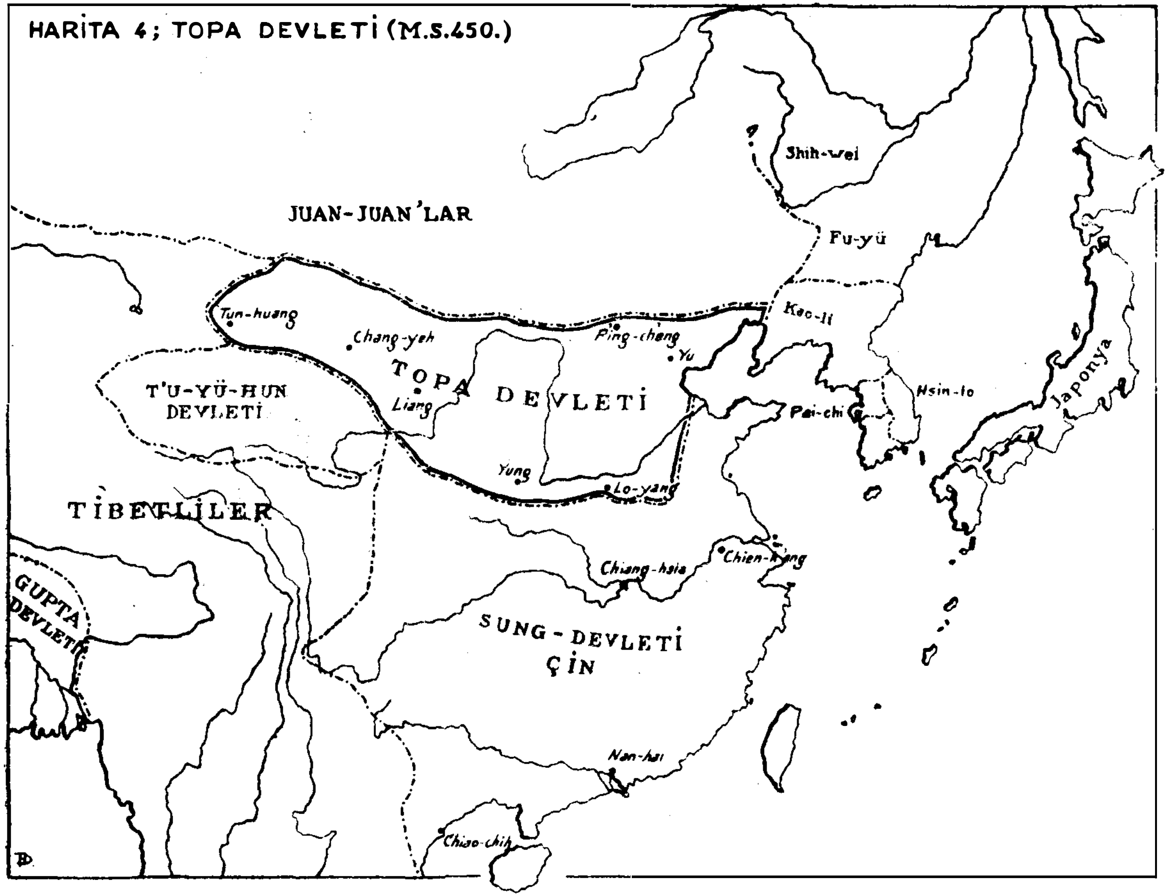
Toba devletinin hususiyeti

Demek ki bu yeni Toba devleti askerî bir devlet değil, bir kabile devletidir. Fakat kabileler, yüz sene evvel Liu Yüan'ın zamanındakilerin aynı değildi. Herhalde nüfuz itibariyle çok az idiler; 119 kabile olmaktan ziyade 119 kabilenin bakiyeleri olduklarını kabul etmemiz icabeder. Kabilelerin yalnız bir kısmı göçebe hayatı yaşıyordu, diğerleri Çin köylüleri ile beraber yaşamağa alışmışlardı. Bunlar, köylülerin efendileri olarak yaşıyorlardı. Fakat bu Toba'lar için şimdi müşkül bir durum hasıl olmuştu. Fu Chien devletinin her taraftan Shansi eyaletinin kuzeyine çekilen ve orada Toba devletini kuran kuzeylilerine Çin köylülerinin mahsulleri yetişmiyordu. Çünkü memleket kurak ve dağlık, ziraî mahsuller azdı. Bundan başka Liu Yüan'dan beri "imparator„ adı taşınmak istendiği ve bununla başkalarına

hâkim olmak gayesi güdüldüğü için, merkezi ile saray erkânında hükümet teşkilâtını kurmak itiyadı teessüs etmişti. Fakat böyle bir saray, devletinin büyük masraflarını mucip oluyordu. Tabiatiyle Çinli'lerden müteşekkil olan bütün nezaretlerdeki memurların, bütün köle ve haremağlarının iaşeleri için buğdaya ihtiyaç vardı. Yeni hükümet merkezinin etrafına daha fazla Çinli köle yerleştirmek tecrübesi akim kalınca, başka bir şey yapmak icabediyordu: Bereketli toprakları ile Doğu Çin ovasını zaptetmek için, doğuya bir akın yapmak lâzımdı. Müteaddit meydan muharebelerinden sonra "Sonraki Yen„ in Hsien-pi'leri imha edildi ve Doğu Çin zaptedildi (409).

Doğu Çin'in zaptı

Şimdi yeni bir mesele ile karşılaşılıyor: Bu insanları ne yapmalı? Bundan önce esirleri köle yapmak âdetti. Bu köleler de sürülere bakmak için kullanılırdı. Toba hükümeti, şimdi ansızın hâkim oldukları milyonlarca Çin köylüsünü, yine köle olarak kabile reislerinin idaresi altına vermek imkânı ile karşılaştılar. Böyle olduğu takdirde, bu kabileleri bütün Doğu Çin'e dağıtmak icabedeceği gibi, kabile de şimdiye kadar yaşadığı Kuzey Shansi'deki yerini terketmek zorunda kalacaktı. Bu ise, bazı kabilelerin çok fazla kuvvetlenmesine ve merkezin zayıflamasına sebebiyet verecekti. Bunu önlemek için merkez, saraydaki Çin memurlarının tavsiyesini dinledi. Bu Çinli memurların hemen hepsi, henüz zaptedilen bölgelerdendi. Bunlar, oradan takriben yüz sene önce göçetmişlerdi. Hepsinin hâlâ doğuda akrabaları vardı. Eğer Doğu bölgeler muhtelif kabilelerin hâkimiyeti altına verilerek bu suretle bölünürse, o zaman orada yaşıyan gentry imha edilmiş ve köle durumuna düşmüş olacaktı. Bunun için Çin memurları Toba hükümdarlarına yeni bölgelerdeki kabilelerin idaresine verilmiyerek merkeze bağlanmasını ve memurlar tarafından idare edilmesini tavsiye ettiler. Yalnız memurların bu bölgeyi gayet iyi bilmeleri lâzımdı. Çünkü ancak o zaman merkezin iaşesini temin için lüzumlu buğday köylülerden alınabilirdi. Bunun neticesi, merkezin Doğu bölgedeki Çinli'leri köle yapmayıp, orada eskidenberi yerleşmiş olan gentry'yi resmî memur tayin edip merkez için mümkün olduğu kadar fazla buğday temin etmelerini emretmek olmuştur. Mahallî Çin gentry'si

HARİTA 4; TOPA DEVLETİ (M.S.450.)
JUAN-JUAN'LAR
Shih-wei
Fu-yü
Kao-li
Tun-huang
Chang-yeh
Ping-cheng
Yu
TOPA DEVLETİ
Liang
T'U-YÜ-HUN
DEVLETİ
Yung
Lo-yang
Pai-chi
Hsin-lo
Japonya
TİBETLİLER
GUPTA
DEVLETİ
Chiang-hsia
Chien-k'ang
SUNG-DEVLETİ
ÇİN
Nan-hai
Chiao-chih

saraydaki Çin memurları ile elele vermiş çalışıyordu. Bu, bütün Toba mukadderatını tayin etmektedir.

Yeni zaptedilen bölgenin Hsien-pi'leri, yukarda da söylendiği gibi, artık kabilelere değil, yalnız askerî teşekküllere mensuptular. Asker olarak Toba sarayına nakledildiler ve doğrudan doğruya merkeze bağlandılar.

Toba devletinde Çinli'lerin önemi

Bu yüzden merkez çok kuvvetlendi: Doğrudan doğruya kendi emirleri altında bulunan ve kendi Çinli memurları tarafından idare edilen milyonlarca köylü vardı. Bundan başka asker olarak doğrudan doğruya emirleri altında bulunan pek çok Hsien-pi vardı. Böylece merkez, kendi Toba kabilelerini de askerî teşekküller haline sokmağa başladı. Kabilelerin asîl tatabakasını asker olarak saraya celbettiler ve onları, sürülerin yanında kalan avamla kölelerden ayırdılar. Kabilelere müstakilen hareket etmek imkânını kaybettiren bu değişiklik, tabiî, kan dökülmeden olmadı. Kabile reislerinin isyanına sebep olan bu tedbirler, kanla bastırıldı ve neticede merkez galip geldi ve onlar, yalnız hürriyete alışmış olan kendi kabile mensuplarından ziyade Çinli'lere itimat edebileceğini anladılar. Bu suretle gittikçe daha fazla Çinli memur tayin etmeğe meylettiler. Ve Çinli'ler de daha ziyade resmî memuriyetlere sokuluyorladı. Burada Toba ve Çinli'lerin muhtelif sosyal organizasyonları büyük bir rol oynamaktadır: Çinli'lerde baba eğemenliği bulunan bir sip teşkilâtı vardı. Aile azasından birisi bir memuriyette bulunduğu zaman, ailesinin diğer azalarını da celbetmek ve onlara da iyi vazifeler vermekle mükellefti, fakat bu yalnız kendi ailesiyle kalmaz, evlenmek suretiyle akraba olduğu ve menfaati olan diğer ailelere de şamil olurdu. Tobalar'da ise, baba eğemenliği ile küçük aile sistemi vardı. Oturacak muayyen yerleri olmadan, göçebe muharip olarak büyük aile teşkil edemezlerdi. Münferit aileler daha hürdüler. Herkes harpte kendi mukadderatını tayine çalışıyordu. Etrafına büyük bir klik toplamayı düşünmez, kendi saadetlerini kendileri temin etmek isterlerdi. Bunun için bir Çinli işe girince, onu birçok başkaları da takibederdi; halbuki bir Toba bir işe girince, yalnız kalırdı. Bu yüzden gittikçe Toba devleti Çinlileşiyordu.

2. Hsiung-nu'ların "Hsia„ sülâlesi

Fu Chien'in eski Toba devletini böldüğü zaman, bir kısmının idaresini bir Hsiung-nu'ya verdiğini söylemiştik. Bu Hsiung-nu, Hsiung-nu'ların hükümdar kabilesine mensuptu ve Mao-tun ile Liu Yüan'ın ailesinden geliyordu. 385'de Toba hükümdarı kurnaz bir siyasetle Hsiung-nu'ları yerlerinden çıkarmağa muvaffak oldu. Hsiung-nu'ların bir kısmı, diğer Hsiung-nu kabileleri gibi, Toba'ların hâkimiyeti altına girmedi, batıya Ordos bölgesine çekildi. Orada Ho-lien P'o-p'o, " Hsia „ adını verdiği yeni bir Hsiung-nu devleti kurdu (407-431).

Ho-lien P'o-p'o Ho-lien P'o-p'o, Mao-tun'in ailesine mensuptu, Liu Yüan gibi Çinlileşmiş "Liu„ soyadını almıştı. Fakat bunu bir Hsiung-nu adı şekline sokarak "Ho-lien„ soyadını aldı. Yalnız bundan da anlaşılıyor ki, " Hsia devleti „ Çinliliği red etmiş, millî bir Hsiung-nu devleti idi. Böylece Kuzey Çin'de iki devlet meydana gelmiş oldu. Bunlardan biri gittikçe daha fazla Çinlileşiyor, diğeri ise gittikçe daha fazla eski Hsiung-nu geleneklerine dönüyordu.

3. Toba'ların büyük devlet oluşu

Fu Chien devletine, Sih-ch'uan'daki sülâle (Ch'eng yahut Ch'eng-Han (304-347) (s. 141'e bakınız) bertaraf edildikten sonra, bir eyalete ilâve olundu. Bu devlet de munkariz olunca bu eyalet Güney Çinli'lere geçti.

Kervan yolu Bu suretle Güney Çinli'ler, pek güç te olsa, yine Türkistan'a giden bir kervan yolu ele geçirmiş oldular. Bu yola hâkim olan Kansu'daki küçük devletler, biri kuzeye, Toba'lara ve Kuzey Çin'deki yabancı devletlere, diğeri de Kuzey-batı Sih-ch'uan üzerinden Güney Çin'e olmak üzere ticareti iki istikamete sevk yapıyorlardı. Bu suretle bu devletler hem ekonomi bakımından, hem de siyaset bakımından kudret kazandılar. Çünkü Kuzey devletleriyle Güney Çin arasında vaziyeti idare edebiliyorlardı. Güney Çin, Fu Chien devletinin sayısız ufak devletlere parçalandığını görünce, Güney sarayında kadiri mutlak olan Liu Yü, doğudan Ch'ang-an'a

doğrudan doğruya yapılacak bir hücumla Batı Çin'i zaptetmeğe uğraştı (417). Bunu yaparken birçok hedefleri vardı: a) Türkistan ile irtibatın tekemmülü; b) Şahsî kudretinin kuvvetlenmesi. Liu Yü'nün maksadı, Güney sülâlesini devirmekti, bunun için de kuvvetli bir orduya, kendisine tâbi bir bölgeye ve itibarını arttıracak başarılara ihtiyacı vardı. Bunların hepsini seferle elde etmek istiyordu. Bu sefer, hem "Güney Yen„ lere, hem de "Sonraki Ch'in„ lere karşı idi. "Sonraki Ch'in'ler„in hükümdara yardım etmeleri için Toba'lara müracaat etti. Toba'lara bu müdaheleyi münasip görmediler, çünkü Güney Çin'in bu istilâyı uzun zaman tutamıyacağı ve ilerde kolay bir av elde edecekleri fikrinde idiler. Böylece 417'de "Sonraki Ch'in„ devleti, Güney Çin orduları tarafından yok edildi. Yüksek tabakanın büyük bir kısmı Toba'lara kaçtı. Fakat önceden de görüldüğü gibi, Güney Çinli'ler zaptedilen bölgeleri tutamadılar, buraları Ho-lien P'o-p'o zaptetti. Acaba neden Toba'lar zaptetmediler?

Juan-juan'ların kuvvetlenmesi

4 üncü yüzyılın sonlarına doğru Moğolistan'da yeni bir kabile meydana gelmişti. Hsiung-nu kabilelerinin bakiyeleri ile Hsien-pi kabilelerinin bakiyeleri ve daha başkaları birleşerek Juan-juan[1] adında yeni bir kavim birliği kurmuşlardı. Bunların ilimde, Türk mü, yoksa Moğol mu oldukları meselesi tarihçiler arasında bir tartışma konusu olmuştur; Batı tetkikleri, bazı dil bakiyelerine dayanarak, bunları Moğol olarak kabul ederler. Ayrı ayrı kabilelerin tetkiki, Juan-juanlar'ın arasında hem Türk, hem de Moğol kabilelerinin bulunduğunu ve bu soruya "ya böyle, ya şöyle„ ile cevap verilemiyeceğini göstermiştir. Juan-juan'lara mensup kabilelerin bazıları evvelce de Liu Yüan yahut Mu-jung grubuna mensup Hsien-pi hükümdarlığı altında yaşamıştı; fakat yine başka kabileler şimdiye kadar daima kuzeyde yahut batıda bulunmuşlar ve şimdi, ilk defa olarak, Doğu Asya tarihinde görünmeğe başlamışlardır.

Batı Çin'in zaptı

Bu Juan-juan'lar şimdi kuzeyde, Toba'ların arkasından onları tehdit ediyorlardı. Bunlar, tabii, Hsiung-nu'ların ziraî memleketi olan Çin'e yap-

[1] Yahut « Jou-jan »; bazı Batı kaynaklarda « Avar » denilen kabile ittifakı (bk. s. 173).

tıkları gibi, Toba'lara soygunculuk akınları yapıyorlardı. Demek ki Toba'lar, güneye yığılmağa başlamadan önce Juan-juan tehlikesini bertaraf etmeleri lâzımdı. Bu ise, çok güç ve her zaman başarı ile neticelenmiyen savaşlara sebebiyet veriyordu. Toba'ların Güney Çin'le olan savaşlara karışmamalarına ve derhal bu savaşlardan istifade edememelerine sebep budur. 429' dan sonra nihayet Juan-juan tehlikesi bertaraf edildi ve bunu takibeden yıllarda Batının bütün küçük devletleri, birer birer Toba'lar tarafından imha olundu. Bunlar yıkılırken beraberinde "Batı Ch'in„ ile "Hsia„ devleti (431) ve "Kuzey Liang„ devleti de (439) sürüklendiler. Bu devletlerin ahalisinden Çinli olmıyanlar kuzeye naklolundular ve Toba'lara askerlik ettiler, fakat aralarında Çinli'ler ve bilhassa Çin devleti olan "Batı Liang„lar 420'de yokedildiler, köle oldular ve kuzeye gönderildiler. Fakat çok geçmeden burada da yine Çin gentry'si kendisini gösterdi. "Batı Liang„ Çinli'leri, yukarda söylendiği gibi, aslen Doğu Çin'den göçetmişlerdi. Oradaki akrabaları şimdi Toba'ların yanında idiler. Böylece birçok ailelerin tekrar itibar görmelerine yardım ettiler. Siyaset bakımından ehemmiyetsiz olan bu meseleye temas etmenin sebebi, rivayetlere göre, T'ang sülâlesi (618 - 906) hükümdar ailesinin, "Batı Liang„ların hükümdar ailesinden geldiğinin iddia olunması ve böyle bir ailenin mukadderatını takib etmenin de mühim bulunmasıdır.

Kansu'ya yayılmakla Toba'lar, Türkistan'la yapılan ticarete hâkim oldular. Müteakip yıllarda birçok haraç getiren heyetlerden bahsediliyor: Bunların arasında Toba sarayını ziyaret eden Hintli'ler de vardır. Doğuda da Toba'lar ortalığı toplamağa başladılar ve nihayet birçok savaşlar sonunda Güney Çinli'ler, Honan eyaletinin büyük bir kısmı ile hükümet merkezi Lo-yang'ı terketmek zorunda kalmışlardır (430-1).

Böylece 440'de Toba'nın, istisnasız bütün Kuzey Çin'e hâkim olan, Doğu Asya'nın en büyük devleti olduğu söylenebilir. "Tobalar„ sözü, eski Orhon kitabelerinde geçen "Tabgaç„ tan gelmektedir. Bu ad ile, Kuzey Çin'e hâkim olan Toba'lar devleti ve muahhar zamanlarda da bütün Çin kastedilmiştir.

4. Toba devletinde ekonomi, cemiyet ve kültür

Toba devletinin birinci devresinde başgösteren dahilî değişiklikler, şimdi daha büyük bir tempo ile ilerlemektedir. Bunun için birçok âmiller müessir olmaktadır.

Devletin idaresi Çinli'lerin ellerine geçiyor

Bütün Kuzey Çin'e hâkim olan büyük Toba devleti, Kuzey Shansi'den artık idare edilemiyordu. Hemen tamamen Çinli'lerden müteşekkil olan idare mekanizması o kadar büyümüştü ki, artık yeter miktarda hububat taşımağa kâfi gelmiyordu. Hükümet merkezi seyrü sefere elverişli bir nehir kenarında bulunmadığı için, bütün hububat arabalar ile taşınıyordu. Bu da, çok pahalı ve emin değildi. Çin memurları hükümet merkezinin, hububat istihsal eden bölgelere, gemi ile nakliyat yapılabilmesi için seyrüsefere elverişli bir nehrin kenarına nakletmeyi istiyorlardı.

Bütün mülkî idare, yavaş yavaş Çinli memurların ellerine geçmişti. Toba'ların kendileri yalnız askerî idareyi ellerinde tutuyorlardı. Fakat burada da tedricen kaybolmağa başlıyorlar. Yukarıda zikredilen isyanlarda birçok aileler imha edildi; birçokları meydan muharebelerinde öldü. Bundan başka Güney savaşları için istihkâm ve piyade mütehassıslarına ihtiyaçları vardı; böylece asker olarak yine Çinli kullanıyorlardı. Onlar, bu sahada Toba'ları geride bırakıyordu.

440'a kadar cereyan eden muharebeler, daha ziyade istilâ muharebeleri idi. Büyük ganimet getiren sür'atli teşebbüslerle elde edilen hazineleri Toba'lar alıyor, debdebe ve tantana içinde yaşıyorlardı. Fakat bunu takibeden muharebeler, Güney Çin'e karşı yapılan harpler, büyük ganimetler vermiyordu. Düşman yavaş yavaş geri çekilmekte ve böylece her şeyi beraberinde götürmektedir. Sürüleri tedricen kıymetten düşüyor, çünkü hayvan mahsulleri gittikçe daha az kullanılmaktadır; ve güneye karşı yapılan seferlerde atlara da ihtiyaç yoktu, kuzeyde hemen hemen artık harb edilmemektedir. Fakirleşen Toba'ların yerine Çin gentry'si daha müessir ve aynı zamanda zengin oluyordu.

Bu suretle 440-490 yılları arasında hem ekonomik, hem de sosyal büyük değişiklikler olmuştur. Toba'lar sayıca ve

nüfuzca azalmaktadırlar. Birçok Toba'lar, zengin Çinli gentry aileleri ile evlenmekte ve böylece Çinli olmaktadırlar. Çok geçmeden saray tamamen Çinlileşmiştir.

Yeni başkent Lo-yang'dir

Saraydaki Çinli'ler, artık müessir unsur olarak bulunuyor ve imparatorun, hiç olmazsa nazarî olarak, bütün Çin'e hâkim olması ve hükümet merkezini Çin'in eski merkezi olan Lo-yang'a nakletmesi için teşvik ediyorlardı. Böyle bir nakilden istifade edebilirlerdi. Çünkü çiftliklerinin bulunduğu bölge hükümet merkezine yaklaşacak ve istihsal ettikleri hububat iyi satılabilecekti.

Fakat Çin imparatoru olmak istiyen ve yalnız Kuzey Çin'de yabancı bir sülâlenin imparatoru kalmak istemiyen, kültürce de Çinli olarak ortaya çıkmalı idi. Toba imparatoru Wen-ti (471-499), artık kendini bir Toba olarak değil, aldığı terbiye icabı Çin'li sayıyordu. 490-499 yılları arasında, dahilî gelişmenin icabettirdiği sebeplerden dolayı, Wen-ti kat'i kararlar vermeğe mecbur oldu: Yani bütün yabancılara resmî yerlerde kendi dillerinde konuşmağı yasak etti. Resmî dil, Çince'dir. Giyim ve âdetler de Çinli'lerinki gibidir. Hükümet merkezi Lo-yang'a nakledildi. Güney Çin devletine bir âsi devlet nazariyle bakılıyor ve Güney Çin'e hâkim olmak için de burası istilâ edilecektir. Her şey başarıldığı halde Güney Çin'e karşı yapılan sefer muvaffak olmadı. Başarılar yalnız mevzii kaldı.

Hükümet merkezi Lo-yang'a gelince, Toba asilzâdelerinin durumu eskisinden daha fenalaşmıştı. Sürüler artık kıymetlerini kaybetmişlerdi, çünkü hayvan mahsulleri bukadar uzak yollara nakledilemezdi. Toba büyükleri, kabilelerinden ayrı olarak Lo-yang'da alışmadıkları bir iklimde işsiz, şurada burada oturuyorladı, çünkü en mühim işleri Çinli'ler almışlardı. Hükümet, onların kuzeye dönmelerine müsaade etmiyordu. Böylece gittikçe daha ziyade fakirleşiyorlar ve büyük bir kısmı Çinli'leşiyordu (harita 4).

Buddhizm devlet dini oldu

Bundan önceki bölümde (sahife 159) dinî durumdan bahsedilmişti. Orada yabancı kavimler hakkında söylenenler Toba'lara da şamildir. Devletleri büyür büyümez " resmî „ bir dine ihtiyaçları vardı.

Birkaç sene daha eski yerli gök kurbanlarına devam ettiler, fakat sonra bir başka yol açıldı. Toba'lar gibi Toba devletinde yaşıyan Çinli'lerin de hepsi Buddhizm'in ve bilhassa bunun şamanistik istikametinin tesiri altında kalmışlardı. Doğu Asya Buddhizm'inin ilk zamanlarında daima şu mesele münakaşa ediliyordu : Buddhist rahibi, imparatora karşı nasıl bir hal takınacak, onun emrine itaat edecek mi, etmiyecek mi ? Bunu tabii, Doğu Asya zihniyetine göre, yabancıların yalnız bazı şartlar altında hükümdara itaat etmeleri icabettiği ve bu rahiplerin de çoğunun yabancı olmaları ile ilgisi vardı. Toba sarayındaki rahipler, imparatoru, Buddha'nın bir tenasühü olarak tasavvur ederek emri altına giriyorlardı. İmparator Buddhizm'in bir nevi hâmi hükümdarı ve bir nevi tanrısı oluyordu. Bu hal, imparatorun göğün oğlu olduğu nazariyesiyle tam denk gelmektedir ; sülâlenin parlaklığını ve itibarını arttırmaktadır. Bundan başka eski şamanizm de Buddhizm olarak tefsir edilmek suretiyle meşru kılınmıştır, böylece Buddhizm bir nevi millî din oluyordu. İmparator, bir Buddhist rahibini Buddhist dininin başı tayin etti ve bu Buddhist, "papa„ ile kiliseye külliyetli hediyeler verdi. Kuzey Shansi'deki büyük meşhur Yünkang Buddhist mağara mâbetleri bu zamana aittir ve Toba imparatorlarının emri üzerine inşa edilmişlerdir. Mağara mâbetlerinin bilhassa tercih edilmesinin sebebi, Toba'ların menşeinin mukaddes bir mağara ile ilgili eski bir Toba efsanesine bağlı bulunmalarıdır (resim: 15 ve 16).

Halk Buddhizm'i Fakat bütün Buddhistler, tıpkı bütün Taoistler gibi, bu dine iltihak etmemişlerdir. Bir kısmı, ufak şehirlerde ve köylerde kalarak, merkezî dinin tazyiki altında eziliyorlardı. Bu köy Buddhizm'inin rahipleri bir sürü oldukça, büyük ihtilâllerin ele başıları olmuşlardır. Onların Buddhizm'i, "Maitreya tarikatı„ dır ve bu bir yeni Buddha'nın meydana geleceğini ve ıstırabı bertaraf edip bir altın devir yaratacağını vaad etmektedir. Gentry'leri tarafından soyulan Çin köylüleri, "Mesih vaadi„ ile onlara yeni ümitler veren rahiplere iltihak ediyorlardı ; hükümet merkezinde yaşıyan ve asilzadeleri tarafından terkedilen, kıymetini kaybeden sürüleri ile zavallı bir halde göçebe hayatı süren kabileler

de bu rahiplere katılıyorlardı. Bu devirde, sebebi dinî gibi görünen, fakat aslında mütebaki kabilelerin çoğunda gayri müsait bir hale giren ekonomik durumlarından meydana gelen, Hsiung-nu ve başka Toba kabilelerinin pek çok isyanlarını biliyoruz.

Çin gentry'sinin nüfuzunun artmasiyle yine Konfüçyanizm de yükselmekte, hükümet merkezinin Lo-yang'a nakliyle ise tamamen galebe çalmakta ve Buddhizm'i "resmî" din olmaktan uzaklaştırmaktadır. Şimdi Konfüçyanizm de yine resmî devlet dinidir. Bu misallerden gentry cemiyetiyle Konfüçyanizm'in ne kadar bağlı olduğu görülmektedir.

5. Toba'ların çökmesinin sebebi

Bundan sonraki gelişme, mantıkî olarak devam etmektedir. Tamamen Çinlileşmiş merkez ve bilhassa Shansi ile Ordos bölgesinde sürülerinin yanında bulunan ve ümitsiz bir halde fakirleşen kabilelerin bakiyeleri arasındaki tezat gittikçe daha ziyade artmakta idi. 530'dan itibaren ihtilâller daha tehlikeli olmağa başlıyor, halen eski kabileleri ile irtibatları olan birkaç asîl Toba, yalnız bütün Shansi'yi değil, hükümet merkezini de zaptetmiş olan âsilerin başına geçtiler ve Çinli'lerle pro-Çinli olan Toba'lar arasında büyük bir katliam oldu. Onlar geri atılabildiler. Bu sıralarda Kao ailesine mensup birisi temayüz etti. Bütün Çinli'lerle pro-Çinli'ler bunun etrafında toplandılar. Kao ailesinin aslen bir Hsien-pi yahut Çinli aile olması muhtemeldir. Bunun esas memleketi, Doğu Çin'de idi ve Toba devletini idare eden bütün Doğu Çin gentry'sine bağlı idi. 534'de bu grup, tayin ettikleri iktidarsız imparatoru doğuya, Yeh şehrine götürdüler. 550'ye kadar onu tahtta bıraktılar, fakat sonra indirdiler. Kao Kang kendini "*Ch'i sülâlesi*" nin ilk imparatoru yaptı. (bk. resim 1)

Millî Toba devleti

Millî Toba grubu, imparator ailesine mensup başka birisini bularak onunla birlikte batıda yerleşti. 556'da kukla olan bu adamı da indirdiler ve Yü-wen ailesine mensup birisi kendisini "*Muahhar Chou sülâlesi*" imparatoru yaptı. Yü-wen ailesi, Hsiung-nu'lara çok yakın olan ve galiba aslen Türk olan bir Hsien-pi koludur. Hâlâ mevcut olan, fakat

henüz çinlileşmiyen bütün Toba kabilelerinin bakiyeleri bu Batı devlete gidiyorlardı.

Toba devletinin böyle iki devlete ayrılması, devletin kuruluşunda mevcut olan siyasetin neticesidir. Toba'lar kabile reislerini ve asilzadeleri kabilelerinden ayırıp askerî bakımdan teşkilâtlandırdıktan sonra her iki grup ayrı sosyal hayat geçirmişlerdir. Bir kısmı (asilzadeler) Çinli'lere karşı koyamadılar, kayboldular yahut Çinli oldular; diğerleri (kabile halkı) fakirleşerek isyana icbar edildiler. Demek ki Toba'ların, kabile teşkilâtını devam ettirmek ve aynı zamanda askerî teşkilâta geçmek (halbuki eskiden ya birisi yahut ta ötekisi yapılırdı) teşebbüsü, Kuzey kavimleri için tahakkuk ettirilemedi

Bu bölümde sosyolojik şeylere bilhassa ehemmiyet verdim. Bununla Çin'de Kuzey kavimlerinin ırkî değersizlik yahut hususî bir karışma kuvveti ("Assimilisationskraft„) ile meydana gelmeyip, Çinli'lerle Kuzey kavimlerinin muhtelif sosyal ve ekonomik organizasyonlarının icbar ettiği kanunî bir cereyan olduğunu gösterdiğini ümit ediyorum.

Literatür: Bu ve bundan önceki bölümdeki tasvirler, hemen hemen münhasıran kitap halinde çıkacak olan ("Das Reich der Toba in Nordchina„) kendi etüdlerime dayanmaktadır. Bu kitabın bazı kısımları Belleten, sayı 36, s. 485-496; sayı 37, s. 81-96; sayı 38, s. 255-270; Türk Dili Belletini, seri 3, sayı 6/7, s. 545-560 ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisinde (cilt I, sayı 2, s. 19-32 ve cilt IV, sayı 3, s. 297-311) yayımlanmıştır. Bundan başka O. Franke: "Geschichte des chinesischen Reiches„ cilt 2. Diğer bütün tarih kitapları bu devri ya tamamen yanlış tasvir eder, yahut ta birkaç kelime ile geçerler. Bu devrin Buddhizm'i ve Taoizm'i için şu makale mühimdir: J. R. Ware: "The Wei shu and the Sui shu on Taoizm„ (Journal of the American Oriental Society, cilt 53, No. 3, s. 215-250, 1933); Buddhizm hakkında buna paralel bir makale daha T'oung-pao dergisinde (1933) vardır: her iki makale de Çince'den tercümedir. Bahsedilen devrin kültür tarihi için "Harvard Journal of Oriental Studies„ de G. Boodberg'in bir makalesi mühimdir.

V. Kuzey Çin'de Toba'ların halefleri olan devletler (550 - 580)

1. Altıncı yüzyılda dış siyaset

5 inci yüzyılın başlarında Juan-juan'lar, Toba'lar tarafından mağlûp edildikten sonra, bu tehlike Toba'lar için bertaraf edilmiş oldu. Vakıa yine savaşlar olmuştur. Fakat hiçbiri ehemmiyetli değildi. Toba'lar göçebelere karşı kullandıkları eski müdafaa usullerini tatbik ettiler: Büyük duvarlar inşa ettiler, fakat güneye göçettikten sonra Kuzey bölgeleri ile artık alâkadar olmadılar. Juan-juan'lar da daha batıya döndüler ve Türkistan havzasında büyük tesirler uyandırmağa başladılar (460'larda). Burada bunlardan fazla bahsetmiyeceğiz, çünkü daha ziyade Orta Asya ve Türk tarihine aittir.

T'u-chüeh'lerin büyümesi

439'da Toba'lar, bir Hsiung'nu devleti olan " Kuzey - Liang „ devletini yok ettikten sonra A - shih - na adında bir kabile, kabile şefinin idaresi altında, başka kabilelerin de yaptıkları gibi, Juan-juan'lara kaçmıştır. Bu kabile menş'e itibariyle bir Hsiung'nu kabilesidir ve "T'u - chüeh„ ' yani "Türkler „ adını taşıyan halkın nüvesini teşkil etmektedir.

Şimdilik bu kabile daha büyük bir rol oynamamaktadır.

520'de Juan-juan'lar, burada tetkik edilmiyecek sebeplerle parçalanmışlardır. Bunların bir kısmı Toba'lara iltihak etmiştir. Çok geçmeden bu Juan-juan'lar, Toba kabilesiyle birleşmişlerdir. Sonra Toba devleti, Doğu ve Batı Toba'ya, sonra da " Ch'i „ ve " Kuzey Chou „ ya ayrılınca, Juan-juan'lar önce bir grupla, sonra diğer grupla pakt yaptılar. Her iki devlet de Toba'ların yardımını birbirlerine karşı yaptıkları savaşlar için temin etmek istiyorlardı.

Fakat bu sıralarda T'u-chüeh'ler (okunuşu: Tu-cüe) beklenmeden çıktılar. Kuvvetlenmişlerdi ve hâkanları T'u-men (Bumin)'in idaresi altında kendi siyasetlerini gütmek istiyorlardı.

546'da Batı devletine bir elçi göndererek, sonra devam ettirdikleri ilk münasebetleri tesis ettiler. Böylece " Batı Wei „, Türklerin müttefiki oldu. Bunun için Doğu Wei (yahut 550'den

beri : Ch'i) de Juan - juan'lara bağlı kaldı. Türkler, 552'de Juan-juan'lara yok edici bir darbe indirdiler. Doğuda bulunan Juan-juan'ların bakiyeleri Ch'i (okunuşu: Çi) devletine, diğerleri de arzuları hilâfına "Batı Wei„ 'lere kaçtılar. Juan - juan'larla Ch'i'ler arasında çarpışmalar oldu ve son Juan-juan'lar 555'de yok edildiler. Türklerin tazyıkı üzerine Batı Wei'lerde bulunan Juan-juan'lar da iade edildiler (555) ve öldürdüler. Bununla Juan-juan'lar, Doğu Asya tarihinden tamamen silindiler. Eskiden Juan-juan'lar, 558'de Ön Asya'da meydana geldikleri söylenirken bugün Ön Asya "Avarlar„ ının Juan-juan'larla aynı olmadıkları ve Juan-juan'ların 555'den itibaren birçok ayrı kabilelere ayrıldıkları ve bunların Türklerin kabile birliklerine girdikleri fikrine daha çok mütemayil bulunmaktadır. Birkaç sene sonra Türkler, Juan-juan'larla müttefik olan Eftalitleri (Çince: Yeh-ta) de yok ettiler ve bu suretle Orta Asya'nın en büyük devleti oldular. Çin'in Kuzey devletleri noktayı nazarından Juan-juan'lar tehlikesi bertaraf edilmişti.

2. "Kuzey Ch'i„ sülâlesi

Ch'i sülâlesi'nin (550-577) iç siyaseti hakkında söylenecek iyi şeyler pek azdır. Bu sülâlenin hükümdarları hiçbir müsbet eser meydana getirmiyen menfur şahsiyetlerdir. Konfüçyanizm yine Çin devletinin karakterine uygun olarak ihya edildi, Buddhistlerin ve bilhassa Taoistlerin vaziyeti pek iyi değildi. Buna rağmen 555'de yine büyük Yüan-kang mabedini örnek alarak büyük Buddhist mağara mabetleri inşa ettiler.

Batı devletiyle olan mücadeleler hemen hiç nihayet bulmadı, Ch'i nadiren başarı kazandı. 563' de Batı devleti Ch'i'lere kat'î bir darbe indirmek için hazırlandı, fakat bu, Batı devletinin hezimeti ile neticelendi; çünkü Türkler bunlara yardımda bulunmayı vaad ettikleri halde, bundan vazgeçmişlerdi. Çok geçmeden yalnız başına Ch'i'lere karşı yürüdüler. 571' de Ch'i, batıda Chou'lara karşı bazı başarılar kazandı ve 576-7'de Batı devletinin büyük karşı taarruzlarına maruz kaldı. Fakat bu idare, parlak Toba devrinde olduğu gibi kuvvetli değil, zayıftı, çünkü bütün bu seferlere Türkler de iştirak etmişlerdi ve şimdi bunlar Kuzey Çin'in bazı kısımlarına sahip çıkıyorlar ve kuvvetlerini doğuya kadar yayıyorlardı.

«Sonraki Chou» sülâlesi Çin devleti olan Ch'i'ye mukabil batıda eski Toba geleneklerine riayet ediliyordu; mamafih burada da inhilâl oldukça ilerlemişti. Vakıa imparatorun tahta çıkarken bir halının üzerinde kaldırılması, eski gök kurbanlarının yine tatbik edilmesi, zamanla çinlileşmiş aile adlarının yine değiştirilmesi, hatta Çinli'lere Toba adı verilmesi gibi eski âdetleri tekrar canlandırdılar, fakat, buna rağmen, iç bağlar çözülmüştü. Basit bir reaksyon, eski göçebe hayata ve kabile hayatına geri dönme, hemen hemen 200 yıllık bir maziden sonra kabil değildi. Çözülemiyen sıkı bağlar teessüs etmişti. Bunun için esas itibariyle Toba'larınkine benziyen bir devlet kurmaktan başka çare yoktu. Bu sebepten burada sağlam bir temel atılamazdı. Sarayda bir entrika diğerini takibediyor. Batı Wei hükümdarları, Toba'ları bertaraf ettikten ve *Chou sülâlesi* (yahut "Sonraki Chou„ sülâlesi; 557-580) kurulduktan sonra hükümdar tabakası arasında karşılıklı katliam, tıpkı Toba devletinin sonlarında olduğu gibi, devam etti. Dış siyasetleri, yeni faik müttefikleri olan Türklerle iyi geçinmek, siyasî münasebetler ve entrikalarla komşu memleketlerde başarılar elde etmekten ibaretti.

Mamafih entrika ve siyasetle Güney Çin ihtilâflarına karışmağa muvaffak oldular. Taht üzerinde hakkı olduğunu iddia edenlerden birini derebeyi olarak bugünkü Han-k'ou'ya tayin ettiler. Orada Chou'ya tâbi "*Muahhar Liang sülâlesi*„ni kurdular (555-586); bu sülâle, Chou'lar tarafından ilhak edilinceye kadar idare etti. Böylece hemen hiçbir şey yapmadan Chou'lar, Çin'in en büyük kısmını zaptetmiş oldular.

Yang Chien Fakat çok geçmeden Chou devletinde en büyük iktidar, hükümdar ve Toba maiyetinden Yang ailesine geçti. Yang Chien'in kızı, Chou imparatorunun karısı idi; oğlu Tu-ku ailesine mensup bir kadınla evlendi: Bu kadının kızkardeşi bir Chou imparatorunun babasının karısı idi; bu suretle Yang Chien'in (okunuşu: Yang Cyen) bukadar çok nüfuzu nasıl elde ettiği anlaşılabiliyor. Tu-ku (bk. s. 144); ailesi çok eski ve asîl bir Hsiung-nu ailesidir ve ismini Shan-yü'nün gelmiş olduğu kabileden almıştır. Demek ki bu aile, eski Hsiung-nu hükümdarının ananesine sadık kalıyordu

ve bu aileden birisiyle evlenmek büyük şeref sayılıyordu. Yang Chien'in ailesi bu evlenmeler sayesinde müstakbel hükümdarın seçilebileceği meşru bir aile addediliyordu. Yang Chien kâfi miktarda iktidar sahibi olduktan, yani Chou devletinde Çin klik'ini, Toba devletinde olduğu gibi, ele aldıktan sonra evvelâ bütün imparator ailesini katlettirdi ve 581 'de kendini imparator yaptırdı. Bununla yine bütün Çin'e hâkim olacak olan ilk sülâle, yani "*Sui sülâlesi*„ başlıyor.

Son Toba'lar Toba devleti ne olmuştu? Chou devletinin nihayet bulmasiyle, tabii, bundan önce Juan-juan'larla olduğu gibi, tamamen ortadan kayboldular. Toba'ların büyük bir kısmı çinlileşti. Bu hâdiseler, Çin vakayinamelerinin yardımiyle doğru olarak tetkik edilebilir.

Toba devleti zamanında parçalanmış olan kabileler, ailelere ayrıldı, bunların bir kısmı kabile adlarını soyadı olarak aldılar, başkaları da soyadı olarak Çin adları aldılar. Bu aileler bunu takibeden yıllarda, kısmen yeni zamanlara kadar görülmekte ve Çin tarihinde mühim bir rol oynamaktadırlar.

Kabileler henüz parçalanmadıkları takdirde (burada umumiyetle çinlileşmiş bir kabilenin asilzade tabakası değil, kabilenin halkı bahis mevzuudur), Toba ve Chou'ların nihayet buldukları yıllarda Türklere iltihak etmiş ve orada onlarla beraber yaşamış görünmektedirler. Bunlar, kabile adlarını kaybettiler ve yeni kabile birliğinin adı olan kabile adını taşıdılar.

VI. Doğu Chin sülâlesi ve mütebaki Güney sülâlesi

1. Güneyde ekonomik ve sosyal durum

Hsiung-nu'lar 317 'de Chin sülâlesini yok ettikleri ve Lang-ya prensi Sih-ma, güneyde bugünkü Nankin'deki Chien-k'ang'da (okunuşu: Cyen-kanğ) yeni bir hükümet merkezi kurduğu ve "Doğu Chin„ sülâlesinin (317-419) ilk imparatoru Yüan-ti adile imparator olduğu zaman, sayısız Çinli kuzeyden Güney devletine kaçtılar. Bunun sebebi, eski sülâleye bağlılıklarından yahut millî hislerden değil, yabancı saraylardan rütbe ve nüfuz kazanmak ümidi az olması, yabancıların tarlalarını alarak mera

yapmaları korkusu ve yabancıların gentry'nin (memurlar ve âlimler) geçimini teşkil eden iktisat sistemi ile para sistemini değiştirmeleri endişesi idi.

Güney Çin'in nüfusu

Bu sırada güneyde iki grup yaşıyordu: Bölüm I (s. 18)'de bahsedilen Yao, Tai ve Yüeh'lerden müteşekkil Çinliler'den önceki eski yerliler ve bilhassa 3 devlet zamanında, yani 3 üncü yüzyılın başlangıcında yahut daha önce görülen ve kuzeyden gelen eski Çin muhacirleri. Bunlar, yeni muhacirlerle bir tezad teşkil ediyorlardı. Biri diğerini küçük görüyor ve hakaret ediyordu. Yeni göçedenleri küçümsiyerek onlara " Ch'eng „ diyorlar ; onlar da yerlilere " Wu-jen „ yahut " Ch'i „ diyorlardı. Her ikisi de dil bakımından ayrılmışlardı ve örf ve âdetleri başka başka idi. Sosyal bakımdan da her iki grup birbirinden farklı idi. Eski muhacirler zaptettikleri büyük çiftliklerinde oturuyordu ve ekseriya yerlilerden müteşekkil olan müstecirlerine hükmediyorlardı, yahut ta büyük ticaret işleri ile meşgul oluyorlardı. Bunların büyük sermayeleri vardı, bu da kuzeyde gentry'nin sahip olduğundan fazla idi (şimdilik yalnız gentry'den bahsedeceğiz). Yeni muhacirler kısmen askerdiler, elleri boş geliyorlardı, toprakları da yoktu. Hükümetten mal mülk temin etmek için idareden iş istiyorlardı. Demek ki muhacirler, hükümeti ele geçirmeğe ve mümkün olduğu kadar eski halktan ayırmağa çalışıyorlardı. Bu hal, bir gerginlik yaratıyordu. Çinli'lerin daha ziyade akın etmeleri neticesinde burada, sömürge olan memleketlerde mal mülk alınırken görülen bir "konjünktür„ ile mukayese edilebilecek bir devir başlıyordu. Herkes, mümkün olduğu kadar çabuk, mümkün olduğu kadar yeni mülk kapmağa çalışmaktadır.

Eski ve yeni muhacirler

Bu iki Çin grubunun arasında bir başka fark daha vardı: Eski sakinler kuzeyde ailelerinin eski bakiyeleri ile irtibatlarını çoktan kesmişlerdi. Bunlar yerleşik oldular ve güneyle ilgili idiler. Fakat buraya yeni göçedenler aralarında, kuzeyde yabancıların hükümdarlığı altında, ailelerinin bakiyelerini bırakmışlardı. Demek ki kuzeyle ilgileri kesilmiş değildi. Askerî kuvvetle kuzeyi

tekrar elde etmek arzusunda bulunuyor, yahut münferit veya grup halinde kuzeye gidip kendi ailelerine mensup olanları güneye celbediyorlardı. Zaten iki kısma ayrılmış olan bir Çin'de, iç münasebetlerin sona ereceğini tasavvur etmek doğru değildir; Çin'in yabancı idare altında bulunan kısmında gentry, en ufak bir nüfuz kazansa, münferit aile ve aile gruplarının arasına resmî ve ekseriya muharip münasebetlerle beraber gayri resmî münasebetlere de başlıyordu; fakat bu münasebetler umumiyetle harple ilgili değildir.

Güneydeki aşağı tabaka, bilhassa Çin menşeinden olmıyan eski yerlilerin bakiyelerinden müteşekkildi; bunlar, bilhassa zamanla gelişmiş olan hudut bölgeleriyle Güney bölgelerinde eski karakterlerini muhafaza ediyorlar. Fakat Güney devletinin merkezinde bu Çinli olmıyanlar çok çabuk Çinli olmuşlardır; bundan başka gruplar, sukut etmiş Çin köylüleri ile büyüyordu. Bu tabakanın siyasete karışması nadirdir, fakat bazan büyük kıyamlarda rol oynar.

2. Doğu Chin sülâlesi zamanında grup muharebeleri

Kuzeyden göçedenler için güney, bir müstemleke ve aşağı yukarı gayrı medenî bir memleketti. Bunlar, zengin olmak için taşraya giderler, fakat taşrada yaşamasını istemezlerdi. Ailenin büyük bir kısmı, hükümet merkezinde saraya yakın bırakılırdı. Buraya taşrada toplanan servet gönderilirdi, çünkü hükümet merkezi aynı zamanda pek çok tüccarın bulunduğu büyük bir ticaret merkezi idi. Bunun için hükümet merkezinde tasavvur edilebilen en büyük lüks ile kültürün her türlü incelikleri vardı. Taşrada, asker yahut vâli olarak çalışan akrabaları tarafından beslenen ve bundan başka hemen hemen hiç işi olmayan birer vazife yakalamış bulunan büyük bir gentry grubu burada toplanıyordu; vakitleri çoktu ve zamanı entrikalarla geçiriyorlardı. Bu entrikalar da eskisinden daha fena idi; meşguliyet olarak da san'at, müzik, şiir ve kadınlar vardı. Doğu Asya san'atının en yüksek zirvesine 4 üncü ile 5 inci yüzyıllarda Güney Çin'de, Chien-k'ang şehrinde erişildiğine şüphe yoktu; fakat bu fazla yükselme fena neticeler verdi.

Bu devir hakkında söylenmesi icabeden büyük entrikalardan bahsetmemiz kâbil değildir. Zaten ayrı ayrı ele alınacak olurlarsa tarih bakımından mühim değillerdir. Bu hususta yalnız sarayla maiyeti bahis mevzuudur. Bizim gayemiz, tekâmülün arkasında cereyan eden olayları tasrih etmek için en mühim noktaları tebarüz ettirmektedir.

Wang T'un'un isyanı

Güney Chin sülâlesi hükümdarlarının hiçbirisi ehemmiyet kesbetmemiştir. Nüfuzları çok mahduttu, çünkü yeni göçedenlerden idiler ve bu sebepten temelleri yoktu. Bu suretle yeni teşekkül eden gentry'nin tuzağına düştüler. İlk imparator Yüan-ti, ilk büyük isyanla karşılaştı. Wang T'un isimli biri, Batı Chin sülâlesinin ilk imparatorunun bir prensesle evlenmesi dolayısiyle uzun zamandanberi saraya bağlı olan eski bir gentry ailesinden geliyordu. Bu adam, bugünkü Han-k'ou'da umumî vâli olmuştu. Bugün bile Çin'in en mühim bölgelerinden olan bu yer, o zamanlar da mühim bir kuvvet merkezi idi. Sih-ch'uan, Kui-chou, Hu-pei ve Kiang-si eyaletlerinin bütün ticaret yolları burada birleşmektedir. Bundan sonra münakale normal olarak Yang-tse'den aşağıya giderdi, bu suretle bu bölge, pek tabiî olarak, Nankin' in etrafında bulunan Aşağı Yang-tse bölgesiyle bir sayılırdı. Bunun, Nankin'den olduğu gibi Han-k'ou'dan idare edilmiş olması da mümkündür. Bu yüzden şimdi bahsettiğimiz devirde bugünkü Han-k'ou valileri, birçok defalar, bütün Güney devletini ele geçirmek için yapılan büyük ihtilâllerin merkezi olmuştur. Wang T'un bu bölgede zenginleşmiş, nüfuz kazanmıştı, bundan başka Chien-k'ang'da sarayda yakın akrabaları vardı. Kendisini artık kâfi derecede kuvvetli gördüğünden hükümet merkezine yürüdü. İktidarsız olan imparator çekilmeğe hazırdı, fakat bunu yapmadan öldü ve oğlu bir generalin yardımıyle Wang T'un'u mağlûp etti (323).

Yü Liang

Yü Liang adında biri de imparatoriçenin kardeşi idi, o da Kuzeyli bir aileye mensuptu. Bu imparator da ölünce, Yü Liang'ın kızkardeşinin henüz bir çocuk olan oğlu tahta çıktı (imparator Ch'eng-ti, 326-342); annesi naip olarak icrayı saltanat ediyor, Yü Liang da filî olarak hükümet

işlerini görüyordu. Bu klik'e karşı Su Chün ayaklandı. Bu adam Kuzey gentry'ye mensuptu ve 300' de çete reisi olduktan sonra sülâle tarafından kumandanlığa tayin edilmişti. 328' de hükümet merkezini zaptetti, imparatoru kaçırdı, fakat sonra Yü Liang partisine karşı yaptığı taarruzda öldü.

21 yaşındaki imparator öldüğü zamanda Yü Liang klikinin hükümdarlığı devam etti. 20 yaşındaki kardeşi tahta çıktı, fakat, bu da iki sene sonra ölünce, bunun 2 yaşındaki oğlunu tahta çıkardılar (Mu-ti, 345 - 361). Fakat bu klik, Huan adındaki çok mühim bir aile tarafından genişletildi. Bu aile, imparator ailesinin geldiği şehirden neşet etmişti ve eski bir gentry ailesine mensuptu. Yü Liang'ın şahsî dostluğu sayesinde ilk defa Huan Wen yüksek bir vazifeye girdi; bunun ölümünden sonra bilhassa oğlu da asker olarak ortaya çıkmaktadır.

Huan Wen'in kuzey seferi

Tıpkı kendinden önce Wang T'un ve başkalarının yaptığı gibi Huan Wen de yine Batıda sağlam bir kuvvet temin etmek için temel kurmağa teşebbüs etti. 347'de Sih-ch'uan'ı tekrar zaptedip oradaki mahallî idareyi bertaraf etmeğe muvaffak oldu. Huan Wen, Yü ailesiyle birlikte bundan sonra Kuzey devletlerine karşı birçok akınlar yaptı. Bundan önce daima kuzeyden güneye akınlar yapıldığı halde, şimdi ilk reaksiyon olarak güneyden kuzeye akınlar başlıyordu. İlk savaşlar doğrudan doğruya "Sonraki Chao„ un yıkılmasiyle taarruzların kolaylıkla yapıldığı kuzeye ilerliyordu. Burada, bilhassa Doğu Honan, Kuzey Anhui ve Kiangsu bölgelerinin tekrar ele geçirilmesi bahis mevzuudur. Buralarda Huan ile imparatorun, ailelerinin ikametgâhları bulunduğu gibi saray klik'inde mühim bir aile olan ve gittikçe daha çok nüfuz kazanan Hsieh ailesi de vardı. Bu Hsieh Shang, 352' de kuzeye karşı ilk sefere çıktı, fakat bu muvaffakiyetsizlikle neticelendi. Tabii burada yalnız saray klik'inin hususî menfaatlerinin müdafaası bahis mevzuu değildir, ova olduğu ve kolaylıkla aşılabildiği için zaten Güney devletinin en tehlikeli noktası kuzey hududu idi. Yeni devlet olan "İlk Ch'in„ in kuzey batıdan doğuya, yani bu ovaya doğru yayılmağa uğraştığı görülünce, Ch'in'e hücum edildi ve müsait bir hudut bölgesi temin etmeğe çalışıldı. Bütün bu uğraşmaların Güney

devleti için hemen hiçbir kıymeti yoktu, zaten bütün kuvvetlerini kullanmıyorlardı, çünkü bununla bütün halk değil, yalnız saray klik'i meşgul oluyordu. Fakat bu klik'de, saraydaki meşguliyeti yüzünden, bütün gayretini buna sarfedemiyordu.

Müteakip yıllarda Huan Wen gittikçe kuvvetlenmekteydi. Yukarı Yang-tse'daki bölgeleri kardeşlerine ve maiyetine idare ettiriyordu; bunlar, orada nüfuzunun temelini teşkil ediyorlardı. Kendisi 371' de o zamanki imparatoru tahttan indirerek yaşlıca ve hastalıklı bir prensi tahta çıkardı ve bu da bir sene sonra (372) ölüme sürükle ıdi ve bunun yerine bir çocuk getirildi. Şimdi Huan Wen'in tahta çıkabileceği zaman gelmişti. Fakat öldü. Ailesinden hiç kimse Huan Wen gibi bütün iktidarı kendi elinde tutamıyordu; nüfuz bakımından Huan'larla Hsieh'ler arasında bir müsavat vardı ve bu hal sülâleyi tekrar kurtardı.

383' de Fu Chien'in güneye yaptığı büyük akın başladı. Fakat savaş başarılarından ziyade siyaset ve entrika ile geri püskürtüldü ve kuzeyde, yukarda bahsedilen felâket başgösterdi. Mamafih temayüz eden generalleri ile Hsieh ailesi bu başarıları desteklemişlerdir. Çocuk olarak tahta çıkan imparator (Hsiao-wu-ti, 373-396), bütün saltanatı esnasında hiçbir rol oynamamıştır. Arada meşgul olduğu Buddhizm'den başka yalnız içki ve kadınla vakit geçiriyordu. Ondan sonra beş yaşındaki oğlu tahta çıktı.

Huan Hsüan

Bu devirde saray klik'i biraz değişti. Huan ailesinden Huan Wen'in bir oğlu olan Huan Hsüan temayüz etmişti. İmparatora en yakın olan Hsieh ailesinden ayrılarak, imparatoriçe ailesi olan Wang'lar ve Yin'lerle birleşti. Eski bir Shansi ailesi olan Wang'lar iki imparatoriçe verdiğinden sarayda çok nüfuzlu idiler. Yin'ler ve Hsieh'ler ayni havaliden geliyorlardı. Bu yeni klik, önce başarı kazanmıştı, fakat sonra generallerden Liu Lao-chih diğer klik'e gelince nüfuzları azaldı. Wang Kung öldürüldü; Yin Chung-k'an, Huan Hsüan'dan ayrıldı ve bunun tarafından öldürüldü. Fakat Huan Hsüan kendisine verilen topraklarda hâlâ tutunuyordu (399). Demin zikredilen Liu Lao-chih aslen Hsieh klik'ine mensuptu ve ailesi de Hsieh'lerinkine pek uzak olmı-

yan bir bölgede yaşıyordu. Fakat şahsen çok haris olduğundan daima daha iyi başarı kazanacağını tahmin ettiği tarafa intisap ediyordu. Böylece zaman zaman Huan Hsüan'ın yanında bulunuyor, sonra Hsieh'lere geçiyor ve nihayet 402' de nüfuzunun en yüksek zirvesine ulaşınca yine Huan Hsüan'a dönmüştü. O zamanlar Liu Lao-chih, Huan Hsüan'e karşı hükümet merkezini koruyacaktı, fakat bunun yerine onun tarafına geçti. Huan Hsüan bu suretle hükûmet merkezini zaptetti ve kendi sülâlesini kurmak için imparatoru tahttan indirdi.

Liu Yü

O zamanki Liu Lao-chih'in şef muavinlerinden Liu Yü tarafından idare edilen bir reaksiyon başladı. Her ne kadar iki ailenin kolları uzun zamandanberi birbirlerinden ayrı yaşadılarsa da, Liu Yü ile Liu Lao-chih'in akraba olduklarını kabul edilebilir. Liu Yü, bilhassa 400'de Çin'in güney-doğu sahilinden memleketin büyük bölgelerini kendi hâkimiyeti altına alan büyük bir kıyamın şefi ile yaptığı savaşlarda temayüz etmiştir. Bu, Güney Çin'de ilk kıyamdır. Bunun idaresini 3 ncü yüzyılın sonlarında mevcut olan "sarı sarıklılar„ın doğrudan doğruya bir devamı olan bir gizli cemiyet ele almıştı (s. 111'e bakınız). Böylece saray klik'inin devamlı iktidar kavgalariyle ezilen ve ıstırap çeken aşağı tabaka reaksiyonunun ifadesi olan kıyam, sarı sarıklıların kıyamına çok benzemektedir. Bu kıyam, Kanton dolaylarına kadar yayıldı, fakat nihayet bilhassa Liu Yü tarafından bastırıldı.

Bu başarılarla Liu Yü'nün askerî kuvveti ve nüfuzu çok arttı. Huan klik'e karşı çalışan diğer bütün klik'lerin üssü oldu. Önce kendi taraftarlarına Huan Hsüan'ın en mühim taraftarlarını bertaraf ettirdi, sonra kendisi 404'de hükümet merkezine yürüdü, Huan kaçmak zorunda kaldı ve firarı esnasında Yukarı Yang-tse bölgesinde öldü. Sürülmüş olan imparator, tekrar tahta çıkarıldı, fakat yine eskisi gibi hiç nüfuzu yoktu. Şimdi Liu Yü en nüfuzlu adam olmuştu.

Liu Yü'nün Kuzey seferi

Liu Yü kendisini imparator yapmadan önce "Sonraki Ch'in„ ile "Güney Yen„ e karşı büyük Kuzey seferine çıktı. "Güney Yen„ in imhasında cenahlarını kuvvetlendirdikten ve Toba'lardan

tarafsız kalmak vaadini aldıktan sonra Shensi'ye "Sonraki Ch'in„e karşı yürüyebilirdi. Bu seferlerde takibedilen gayeler şunlardır: a) Nüfuz kazanmak ve Sih-ch'uan„ a karşı cephe alan bir siyaset için kullanılacak olan Huan Wen'in bertaraf edilmesi; b) Güçlükle Sih-ch'uan üzerinden güçlükle geçen Orta Asya ticaret yollarının emniyet altına alınması ve bu maksat için Kansu'daki devletlerle "Sonraki Ch'in„ e karşı bir ittifak muahedelerinin yapılması; c) Emniyetle tahta çıkması için Liu Yü'ye bütün askerî iktidarın temin edilmesi.

Cetvel 1 : Kuzey ve Güney sülâleleri

Kuzey	Güney
Chin sülâlesi (265-317)	
İlk Chao (Hsiung-nu ; 304-329)	Doğu Chin sülâlesi (317-419)
Sonraki Chao (Hsiung-nu ; 328-352)	(Batı'da : Ch'eng ; 304-347)
İlk Ch'in (Tibetli ; 351-394)	
Sonraki Ch'in (Tibetli ; 384-417)	
Batı Ch'in (Hsiung-nu ; 385-431)	
İlk Yen (Hsienpi ; 352-370)	
Sonraki Yen (Hsien-pi ; 384-409)	
Batı Yen (Hsien-pi ; 384-395)	
Güney Yen (Hsien-pi ; 398-410)	
Kuzey Yen (Hsien-pi ; 409-436)	
Tai (İlk Toba ; 338-376)	
İlk Liang (Çin ; 313-376)	
Kuzey Liang (Hsiung-nu ; 397-439)	
Batı Liang (Çin?; 400-421)	
Sonraki Liang (Tibetli ; 386-403)	
Güney Liang (Hsien-pi ; 397-414)	
Hsia (Hsiung-nu ; 407-431)	
Toba (Türk Toba ; 385-550)	Sung (420-478)
	Güney Ch'i (479-501)
	Liang (502-556)
Kuzey Ch'i (Çin?; 550-576)	
Sonraki Chou (Toba ; 557-579)	Ch'en (557-588)
Sui (Çin ; 580-618)	

3. Liu-Sung sülâlesi

416-7 yıllarındaki Shensi'de kazandığı başarılardan sonra Liu Yü, Chien-k'ang'a geri döndü. Mamafih imparatoru öldürüp (419) yerine 420'de çekilmek zorunda kalan bir kuklayı imparator yapmağa uğraşırken en kısa bir zamanda zaferinin en büyük neticelerini kaybetti. Sülâlesine *Sung sülâlesi* (420-478) adını verdi. Bu sülâleyi ilerde aynı adı taşıyan daha meşhur bir sülâleden ayırmak için "Liu-Sung sülâlesi„ denilir.

Karşılıklı klik kavgalarının oyunları ve entrikaları nihayetlenmiyor, tıpkı yukarda anlatıldığı gibi, devam ediyordu. Bunun için yukardaki izahat bu savaşların sistemleri hakkında bir fikir verdiğinden burada kısa keseceğiz.

Eski imparator ailesinin bir kısmı ile maiyeti kuzeye kaçarak Toba'lara teslim oldular. Orada Güney Çin'e karşı bir intikam seferi için hazırlandılar ve Toba sarayında bulunan ve güneyde toprak menfaatleri olan pek çok gentry ailesinin yardımını gördüler. Böylece Sung sülâlesinin başlagıcında uzun süren savaşlar başlamaktadır. Bu savaşlar bilhassa saltanatı elinden alınan imparator ailesiyle maiyetinin vatanı için veriliyordu. Fakat pek az başarı elde ettiler. 420 yılı sonlarında Toba'larda başgösteren kriz, bu savaşların kesilmesine sebebiyet vermiştir. Sung'lar bu arada güneye döndüler ve Çin'in en güney kısmında nüfuz kazanmağa çalıştılar. Bu yayılma ile, bilhassa tüccar muhiti ile bunlara bağlı olan gentry aileleri ilgili idi.

Toba'larla muharebeler

450'de ilk defa olarak hükümet merkezini Huang-ho nehri bölgesine nakletmek istiyen Toba siyasetinin başlangıçları görülmektedir; bunu yapmak için hududu daha güneye yürütmek icabedecekti. Büyük bir sefer Toba'ları 450'de Yang-tse'ya kadar götürdü. Sung'lar büyük bir mağlûbiyete uğratıldılar ve haraç vermek zorunda kaldılar; Toba'lar, Sung'ların kuzey bölgelerinden parçalar ilhak ettiler. Bundan sonraki imparatorlar, öncekiler gibi, iktidarsız, fakat şahsen onlardan daha iğrençtiler. Sarayda içki, kadın ve kütle halinde katliâmlardan başka bir şey yoktu.

Sülâlenin sonu 460 'tan itibaren prenslerin büyük isyanları başlamaktadır; bazılarında Toba'ların da parmakları vardır. Bunlar, böyle bir saltanat müddeisine yardım etmekle bütün Güney devletine hâkim olmayı düşünüyorlardı. Bu savaşlar esnasında Hsiao ailesi, bilhassa general Hsiao Tao-ch'eng sayesinde, gittikçe daha fazla nüfuz kazanıyordu. Bu aile evlenme suretiyle imparator ailesine bağlı bulunuyordu. Nihayet Hsia Tao-ch'eng 677 'de imparatoru bir şaman kadının oğluna öldürttü ve yerine küçük bir erkek çocuk geçirerek kendisini naip yaptı. Çok geçmeden çocuk, imparator ile imparator ailesine mensup olanların hepsini katletti ve "Güney Ch'i sülalesi„ ni (479-501) kurdu. Devrilen sülâlenin mütebaki taraftarları tekrar kuzeye, Toba'lara kaçtılar. Toba'larla Güney arasındaki savaşlar da yine derhal başlamış oldu.

4. "Güney Ch'i„ sülâlesi

Bu savaşlar, Tobaların muvaffakiyeti ve Toba'ların yeni hükümet merkezinin Lo-yang'da kat'î olarak yerleşmesiyle bitiyor. Güney Çin, müteaddit defalar darbeler yediği halde, tam mağlûp edilemedi. Bu arada sulh oldukları zamanlar da olmuştur.

Mamafih 480-490 arasında güneyde, hiç olmazsa dahilde, eskisinden biraz daha sükûn vardı. Prensler, eskisine nazaran, daha çok vali tayin ediliyorlar ve böylece klik'lerin nüfuzu biraz daha azalıyordu. Buna rağmen sağlam bir hükümet kurmağa muvaffak olamıyorlar. 494 'de bir prens genç hükümdâra karşı isyan ediyor, kendi klik'i ve bilâhara çok ehemmiyet kazanan Ch'en ailesinin yardımiyle başarı kazanıyor. İmparatoru öldürerek kendisi imparator oluyor. Bunun hakkında söylenebilecek şeyler, yalnız bunun muvaffakiyetsizlikle Toba' lara karşı savaşması ve belki kendisi gibi yapar korkusu ile bütün ailesini öldürtmesidir. Ölümünden sonra imparatorun geri kalan akrabaları arasında yine Toba'ların parmağı ile kargaşalıklar çıkıyor. Bir Hsiao Yen galip geliyor, âdet olduğu gibi, iktidar mevkiindeki imparatoru bertaraf ederek kendini imparator yapıyor. Aynı aileye mensup olduğu halde sülâlenin adını değiştirerek 502 'den itibaren *Liang sülâlesi* (502-556) 'nin ilk imparatoru olarak icrayı saltanat ediyor.

5. Liang sülâlesi

Toba'larla olan savaşlar takriben 515'e kadar devam ediyor. Umumiyetle Toba'lar daha çok zafer kazanmışlardır. Onlar iktidar mevkiinden çekilmiş olan "Güney Ch'i sülâlesi„nin prensleriyle adamlarına yardım ediyorlardı. Savaşlar Toba'ların, Liang'ların Türkistan'a giden kervan yollarını kesmek istedikleri batıda da başlamıştır. Eskiden Kansu devletleriyle birlikte Kuzey devletlerine karşı yürümeğe uğraşırken, şimdi Toba'lar aynı şeyi düşünerek Liang'lara karşı kışkırttıkları güneyin yerli reislerinden büyük bir grup ile birleşiyorlardı. Bu yüzden bilhassa Yukarı Yang-tse eyaletlerinde yerliler arasında büyük kargaşalıklar olmuştur. Çinli köylüler tarafından kovulan, dağlara sürülen, yahut onlara yarı köle olarak hizmet etmek zorunda kalan yerliler, ayaklanarak Toba'larla birleşmeğe çok mütemayildiler. Bu kargaşalıklar kat'î neticeler vermemiştir, fakat Yukarı Yang-tse bölgesinin kuvveti çok azalmıştır. Güney devletinin kuvvet merkezi, şimdi yalnız Nankin'in etrafındaki bölgedir.

Güney Çin'de bir Toba hükümdarı

Wu-ti adını alan "Liang„ sülâlesinin ilk imparatoru (502-549), Batı literatüründe, edebiyat ve Buddhizmi sevmesiyle tanınmıştır. Fakat maiyetinin yardımiyle tahta çıktıktan sonra siyaset ile alâkalanmamıştır. Bunu, onun saray klik'i yapmıştır. Bundan sonra siyasî olaylar kuzeyden idare ediliyordu. Bu devirde, yukarda mufassal olarak bahsettiğimiz, Toba devletinde, kabile halkının hükümete karşı isyanları başlamaktadır. Kuzeyde askerî şef olarak nüfuz kazanan ve kabile reislerinden biri olan Hou Ching (okunuşu: Hov Cinğ), Liang'larla gitmek suretiyle başarı kazanmağa teşebbüs etti. 547'de hususî bir ittifak akdetmeğe uğraştı. Tam bu sıralarda teşekkül eden yeni Kuzey devleti, "Kuzey Ch'i„ (cetvel 1'e bakınız) kendi tarafından, Hou Ching'i bertaraf edebilmek için Liang ile bir ittifak akdetmeğe uğraştı. Liang da mütereddit vaziyette idi.

Bu sıralarda Hou Liang endişeye düşüyor. Liang'dan memnun olmıyan bir prensle anlaşarak onun yardımı ile 548'de Liang'a hücum ediyor, 549'da hükümet merkezini zaptediyor ve Wu-ti'yi öldürüyor. Hou Ching şimdi, âdet olduğu gibi, bir

kukla hükümdar tâyin ediyor. Onu birbuçuk sene sonra tekrar indiriyor ve kendisini imparator yapıyor.

Güney Çin tahtındaki bu Toba, orada tutunamadı. 552'de bir prens idaresindeki bir ordu tarafından kovuldu ve öldürüldü. Hou'nun arkası fazla kuvvetli değildi, Kuzey devletindeki nüfuz sahipleri ile arası açıktı, kendi ordusu da çok büyük değildi, şimdi daha da küçülmüştü; bilhassa onun Liang'a gitmesine yardım eden yardımcılarına karşı fazla sert davranmasından sonra saray klik'lerinin arasında taraftar toplıyamamıştı.

Devletin ikiye ayrılması

Yeni imparator prens iken Yukarı Yang-tse bölgesinde oturduğu ve en yakınları orada çalıştıklarından hükümet merkezini Nankin civarında kurmak istemiyorlardı, çünkü aksi takdirde hususî malî menfaatleri çok sarsılacaktı. Böylece imparator, bugün Han-k'ou adını taşıyan, şehirde kaldı. Doğuyu, iki nüfuzlu generale bıraktı; bunlardan biri, yok edemediği Ch'en ailesine mensuptu. Bu durum tabii yine derhal Liang devletinin doğu ile batı kısımları arasında bir gerginlik doğmasına sebebiyet vermiştir. Bu da yeni meydana gelmekte olan kuzeydeki "Chou„ devletinin (cetvel 1'e bk.) önderlerine istifade etmek fırsatını veriyordu. Bunlar bir Güney klik'inin yardımı ve teşviki ile bugünkü Hupei eyaletine girdiler ve 555'de Liang imparatorunun ikâmetgâhını zaptettiler. Ve onlar eski gayelerini tahakkuk ettirmek üzere sülâleden bir prensi, kuzeyin bir derebeyi olarak iktidar mevkiine getirdiler. Bu prens 587'ye kadar bugünkü Han-k'ou'da icrayı saltanat edecektir. Beyliğine "kırallık„, sülâlesine de *"Sonraki Liang„* adı verilir. Liang imparatoruna karşı girişilen harekâtta Doğu generalleri istiklâllerini ellerine aldılar. En mühimleri Ch'en Pa-hsien (okunuşu: Çın Basiyen) bir kukla imparator tayin etti ve ona istifasını verdirdikten sonra kendini imparator yaptı.

6. Ch'en sülâlesi

"Ch'en sülâlesi„ (557-588), bundan önceki Güney sülâlelerinden daha acıklı bir haldedir. Onun idaresi altındaki memleket Aşağı Yang-tse vadisine inhisar ediyordu. Yine klik'lerle muarızları iş başındadırlar ve herhangi bir yapıcı iç siyasete

mâni olmaktadırlar. Dış siyaset bakımından "Kuzey Ch'i„ sülâlesi için faydalar temin ediyorlar ve bunların büyük ehemmiyetleri olmuştur.

Bu zaman zarfında kuzeyde "Sui„ sülâlesi iktidar mevkiine geçmişti. İlk önce "Sonraki Liang„ların derebeyliklerini tasfiye ve 588-9 'da Ch'eng devletini zaptettiler. Bu esnada ciddî bir mukavemetle karşılaşılmamıştır. Bununla, bütün Çin tekrar bir tek idare altına girmiş bulunmaktadır. 350 yılında bu devir nihayet bulmuştur.

7. Güneydeki kültürel durum

Güney devletleri hakkındaki faslın ilk kısmında Güney devletlerinin ekonomik ve sosyal esasları anlatılmıştı. Siyasî olayların anlaşılması için bunların bilinmesi gereklidir. Şimdi kültürel hayat hakkında da kısa bir bahis ilâve edeceğiz.

Güney Çin gentry'si

Çin ile Yang-tse bölgesi çok münbittir ve iklim bakımından da gayet müsait bir durumdadır. Fakat 3 üncü yüzyıla kadar ekonomik bakımdan büyük bir rol oynamamıştır. Nüfusu çok azdı. Ekonomi şekilleri hâlâ kısmen eski yerlilerinki gibi, yani rationel değildi. Chin sülâlesinin güneye taşınması ve yeni muhaceretin başlamasiyle memleketin nüfusu daha ziyade artmakta ve memleketten daha çok istifade edilmektedir. Memleketin yeni zadegân tabakası (asker olarak oraya gelmiş olan gentry) ve eski Güney gentry'si (büyük arazi sahipleri ile münasebettar olan tüccarlar) kendilerine büyük servetler topluyor; bu, eskiden mümkün olduğundan daha fazla idi, çünkü burada arazi, nüfusu çok olan kuzeyden daha genişti ve iklim de daha müsait ve köylüler de kanaatkâr yerlilerden (bunlar henüz çinlileşmemişti) müteşekkil olduğundan daha verimli idiler. Bunun için hükümet merkezinde büyük bir servet ve aynı zamanda büyük bir kalabalık toplanıyordu. Bu devrin siyasî tesirlerini görmüştük: Dahilde asayişin teminini imkânsız bırakan büyük klik'lerin kendi aralarındaki mücadeleleri devam edip duruyordu.

Şiir ve müzik

Fakat kültür bakımından bu devir gayet zengindir. Zengin gentry'nin saraylarına ve imparatorun sarayına âlimlerle şairler celbediliyordu. Çünkü bunla-

rın edebiyat ve şiirle meşgul olacak vakitleri vardı. Meşhur Çin şairlerinin birçoğu bu devirde yaşamışlardır. Bunlar küçük bir grup teşkil eden gentry-bilginleri için birçok şiirler yazmışlardır. İçlerinde birçok iktibaslar ve imalar vardır. Vezin ve kafiyeye çok ehemmiyet verilmiştir ve denilebilir ki, Çin şiirleri estetik hislerin şaheserleridirler. Fakat bunları çok yüksek bilgisi olmıyanlarla saray gentry'sine mensup bulunmıyanlar anlayamazlardı.

Fahişelerle dolu olan umumî evlerin meydana gelmeleri, büyük ticaret kolonilerinin yahut tüccarların toplandıkları yerlerde, yani büyük pazar yerlerinde zarurî olan bir hadisedir. Hükümet merkezinin kendisi böyle bir yer olduğundan orada çok fazla fahişe bulunuyordu. Umumî evler, tüccarlarla cemiyette büyük bir yer işgal etmiyenler içindi. Fakat yüksek tabaka, gentry, ekseriya birçok fahişeler satın alır ve onlardan dans ve şarkı grupları teşkil ederlerdi. Çin'de hiçbir zaman musikiye bu devirde olduğu kadar ehemmiyet verilmemişti. Kuzey Çin'de yerli Çin musikisi kaybolup yerine Kansu'da ticaret kolonilerinde muzikacılarla dans gruplarının musikisi olan ve Batı Türkistan'dan gelen musiki kaim olduğu gibi, Güney Çin'de de eski Çin musikisi kaybolmuş, onun yerine yerlilerden müteşekkil olan fahişelerin sarayda ve gentry ziyafetlerinde okudukları eski yerli musiki kaim olmuştu. Şairler bunların metinlerini Çin'ce yazıyorlardı.

Buddhizm Çin gentry'si, yukarda gösterildiği gibi, ideoloji bakımından pro-Konfüçyanisttir. Fakat burada Güney gentry'nin hususî tebeddülünden ("kolonyal-gentry„ çok büyük malikâneleri ve tüccarlarla olan münasebetleri ile tanınmışır) Konfüçyanizm'e karşı temayülleri o kadar ciddî değildi. Burada vakıa Konfüçyanist yetiştirilmiştir, fakat birçok başka telâkkilerle, bilhassa Buddhizm ile ilgilidir. Kuzeye mukabil burada Buddhizmin bir başka istikameti olan, "meditation-Buddhizmi„ gelişmiştir; bu, ideoloji bakımından, eski Taoizme çok yakındı ve sosyolojik bakımdan onun gördüğü fonksyonları görür. Resmî hayatın entrikalarından iğrenenler meditation Buddhizmi ile meşgul olurdu. Rahipler fena insanların gelecek hayattaki mukadderatından bahsederek gentry'yi

korkutuyor ve fena hareketlerin affı için gentry'nin manastırlara külliyetli hediyeler vermelerini temin ediyorlardı. Bu devirde birçok imparatorlar, bilhassa Liang sülâlesi imparatoru Wu-ti, Buddhizme mütemayildi. Wu-ti'de bu. bilhassa yaşı ilerleyip hükümet işlerinden ayrıldıktan ve alelâde saray eğlenceleri kendisini tatmin etmemeğe başladığı zaman kendini göstermiştir. Birçok defalar büyük Buddhist temizleme merasimleriyle yaptırdığı katliamları affettirmek isterdi.

Eski Taoizm de yine meydana geldi, buna ilâveten şehir ile halk dini de çıktı. Şimdi güneyin yerlilerinden alınan birçok mahallî tanrılar da vardı. Zaman zaman sarayda Konfuçyanistler, Taoistler ve Buddhistler arasında münakaşalar ettirerek, vakit geçirmek moda olmuştu. Tıpkı birkaç yüzyıl önce küçük zengin Hint saraylarında olduğu gibi, saray klik'i için bu "inanç savaşı„ ndan ziyade vakit geçirmek için yapılıyordu. Burada enteresan olan şey, Çin felsefe tarihinde ilk defa olarak, tıpkı Hindistan'da olduğu gibi, materyalistik ceryanların başlamasıdır ve, tıpkı Hindistan'da olduğu gibi, bu materyalizm Mahiavelestik kuvvet teorileri burada büyük gentry' nin lehine olarak cereyan etmektedir.

Literatür: Siyasî tarih için O. Franke'nin etüdleri hem doğruluk ve hem de kullandığı malzeme bakımından en ileri gelenidir ("Geschichte des chinesischen Reiches„ cilt 2-3). L. Wieger: "La Chine à travers les âges„ gibi diğer bütün kitaplar hadiselerin arkasında gizli olan kuvvetlere bakmadan bu devirden kısaca bahsederler. Bu devrin literatüründen bir parça E. von Zach ("Übersetzungen aus dem Wen-hsüan„; Batavia 1937) başka parçalar L. Giles ("Gems of Chinese Literature„) ve Margoulies'in ("La prose artistique en Chine„ ve yine daha başka eserler) tarafından tercüme edilmiştir. Bu devrin edebiyat tarihi hakkında Batı dillerinde şimdiye kadar az yazılmıştır (Biraz W. Eberhard: "Die chinesische Novelle„, bahis 8; Ascona 1947). Buddhizm hakkında kısa, fakat kullanılır malûmat H. Hackmann ("Chinesische Philosophie„ München) verir. Bu devrin Kuzey ve Güney sanatından O. Sirén'in muhtelif kıymetli eserlerinde bahsedilir.

YEDİNCİ BÖLÜM

SUİ VE T'ANG DEVLETLERİ (580-906)

I. Sui sülâlesi (580-618)

1. Çin'de iç durum

Kuzey devletinde (Sonraki Chou), Yang Chien iktidarı eline alarak (580) ve seri seferlerle mütebaki kuvvetsiz devletleri bertaraf edince Çin, 350 yıllık bir kargaşalık devrinden sonra birleşmişti. Bununla Doğu Asya'nın yeni bir tarih devresi başlamaktadır. Fakat 350 yıllık hadisat bir sülâle değişmesiyle tamamen tasfiye edilemiyordu. Bunun için bütün Sui devrine, bir geçit devri, yeniden teşekkül devri denebilir.

Nihayet, Kuzey devleti zaferi kazanmıştı. Şüphesiz ki kuzey, askerî bakımdan, daima daha cevval ve faik idi, çünkü hükümdar tabakası muharip kollardan müteşekkildi ve daima hem Kuzey devletleri aralarında, hem büyük düşmanlarla (Juan-juanlar ve başkaları) ve hem de Güney ile savaşmışlardır. Diğer taraftan Çin'in birliğini temin eden adam, Kuzey kavimlerinden değildi (fakat herhalde evlenmelerle Kuzey kavimlerine pek yabancı da değildi). Kuzey kavimlerinin Kuzey Çin üzerindeki hâkimiyetleri nihayet bulmuştur. "Sonraki Chou„ de Sui sülâlesinin ortaya çıkması, tıpkı birkaç sene önce kuzey-doğuda "Kuzey Ch'i sülâlesi„ nde olduğu gibi, gentry'nin muharip göçebelere takaddüm ettiklerini gösteriyordu.

Türk kültürünün tesirleri Fakat gentry'ler de savaştan değişmemiş olarak çıkmamışlardır. Kültür bakımından onlar tamamen kuzeye uyan musiki ve giyimden başlamak üzere gündelik hayatta kullanılan pek çok şey almışlardır. Gentry muhitine, eskiden yabancı olup sonra çinlileşen birçok aileleri girdi. Yabancıların feodal görüşleri gentry'ye tesir etmiş, bunlarda da bir asalet hissi uyanmağa başlamıştır. Kendilerini diğerlerinden daha üstün gören gentry aileleri vardı ki, bunlar, tıpkı Kuzey kavimlerinde olduğu gibi, yalnız

kendi aralarında yahut hükümdar ailesiyle evlenirlerdi. Kuzeyin gentry'si, eskisi gibi, askerleri hakir görmüyordu ; yüksek askerî vazifeler almağa ve onlardan istifade etmeğe hazırdı.

Kuzey ile Güney arasındaki kültürel farklar Fakat yeni Sui devleti için daha birçok başka güçlükler doğuyordu. Kuzey ile Güney, 350 yıl ayrı bulunmalarından ötürü, birbirlerinden farklı olmuşlardı. Gündelik hayatta konuşulan dil değişmiş, biz bugün bile Nankin ile Pekin'in " yüksek Çincesi „ (lehçeleri nazarı itibara almıyoruz) arasında bir fark görüyoruz. Öğretim esasları başka, sosyal ve ekonomik bünyeleri ayrı idi. Burada bir birlik nasıl meydana getirilebilirdi?

Buna bir de nüfus ekleniyordu. Kuzeyde zaten daima kuzey-doğu vadisinin kesafeti fazla idi. Sonra çok erken Toba hükümdarlığı altına girmiş ve gelişme devam edebilmişti. Eski hükümet merkezi Ch'ang-an (okunuşu : Çanğ-an)'ın etrafındaki bölge, Toba devrinden önceki devirdeki savaşlarından dolayı mutazarrır olmuştu, o zamandanberi de zaten tamamiyle kendisine gelmemişti. Nüfusu azalmış ve bu durum, şehirlerdeki nüfusa bakılmıyacak olursa, bugüne kadar böyle devam etmiştir. Zamanla güneyde, Nankin'in kuzeyindeki nüfus artmıştı. Yang-tse ve Yukarı Yang-tse bölgesinin nüfusu daha azdı. Kuzey-doğu, şüphesiz ki, nüfus saflığı bakımından en ileri geleni idi.

İmparator adiyle Wen-ti diye anılan (589-604) Sui sülâlesinin ilk imparatoru, Ch'ang-an'a çok yakın bir yerden, yani Batıdan gelmişti. Buralarda kendisinin ve maiyetinin geniş beylikleri vardı. Nüfusun azlığından ve bunun neticesinde ziraat işçilerinin azlığından bu topraklar, kuzey-doğuda daha ufak topraklardan çok daha az varidat getiriyordu. Bu bilhassa Güney Çin'de biliniyor ve hükümetin her halde nüfusun bir kısmını, köylü tedarik etmek için, kuzey-batıda yerleştireceğini ve böylece pek çok memuru olan hükümet merkezinin iaşesini temin edip, yerli gentry'yi memnun edeceği düşünülüyordu. Bu sebepten güneyde birçok isyanlar çıktı. Bu, isyanların "Sonraki Chou„ ların eski imparator ailesi azaları, yani Toba' lar tarafından idare edilmeleri çok enteresandır.

2. İç siyaset

İmparator Wen-ti, eski bir asker ve Toba'ların uzun senelerdenberi tâbii olmasiyle, teoriden pek anlamıyıp, filiyat taraftarı idi. Kendisine kullanışlı memur temin etmediği için Konfüçyanist terbiyesine muhalifti. Memurlarından, bir askerden olduğu gibi, vazifeşinaslık bekliyordu, bilhassa muktesit, hattâ hasisti ve böylece muntazam bir idare kurmak imkânını arıyordu. Vergilerin toplanıp toplanamıyacağı, hükümet merkezine verilecek vergilerin nakil işinin işleyip işlemiyeceğini bilmeden muazzam anavatan toprakları için bir bütçe hazırlamak lâzımdı.

Bu siyasette tamamen haklı idi, fakat buna çok itiraz edildi. Güney gibi Doğu da, daha büyük bir yaşama tarzına alışıktı; şimdi her iki bölgenin gentry'si de daha muktesit olacaktı. Bundan başka siyasî idareden de ayrılmışlardı. Eskiden kuzeydoğuda "Kuzey Ch'i„ devleti ve güneyde "Ch'en„ devleti mevcutken sarayda, bütün gentry'nin herhangi bir yerde yerleşmesi için binlerce vazife vardı. Şimdi merkez çok batıda idi ve orada başkaları icrayı saltanat ediyordu.

İlk güçlükler

Eskiden hükümet merkezi onlara yakındı, mahsulleri orada kolay ve çok kârla satabiliyorlardı. Şimdi ise uzakta, batıda idi. Bu uzun yola ve büyük tehlikeye mukabil az kâr temin ediyorlardı. Kuzey-doğu ve güneydeki bu bucaklar, prens Kuang'ın himayesinde bulunuyorlardı. Bu prensle maiyeti, veliahtı bertaraf ederek imparatoru katletmeğe muvaffak oluyorlar. Böylece Kuang, Yang-ti adiyle 605'de tahta çıkıyor. İlk işi, hükümet merkezini doğuya, Lo-yang'a nakletmek, yani hububat bölgelerine yaklaştırmak oldu.

Büyük kanalların inşaatı

İkinci işi, büyük kanallar inşa ettirmektir. Bununla, hükümet merkezine yapılacak hububat nakliyatı kolaylaşacak ve müstahsillere kuzeydoğu ve güneyde iyi bir satış yeri temin edecekti. O zaman meşhur "imparator kanalı„nın ilk şekli inşa edildi. Bu, Yang-tse ile Sarı nehir bölgelerini birbirine bağlıyacaktı. Vakıa eskidenberi nehirleri birbirine bağlıyan küçük kanallar vardı ve gemilerle güneye kadar seyahat edilebiliyordu, fakat bunlar büyük yük gemilerinin geçebileceği kadar geniş ve derin değildi.

500 hattâ 800 ton yük alabilecek kadar mavnalar hakkında raporlar mevcuttur. Bu, o zamanki Batı için fevkalâde büyük sayılmaktadır. Güneye giden elverişli bir kanaldan başka Yang-ti, hemen hemen bugünkü Pekin'e kadar uzanan ve kuzeye akan bir kanal yaptırmıştır.

Bununla beraber Konfüçyanist mektep ve imtihan sistemi de yeniden teşkilâtlandırıldı ve zaten Konfüçyanizme karşı büyük bir temayül başlamıştı. Bunda da Kuzey-doğu ve Güney gentry'sinin tesiri kendisini göstermektedir.

3. Dış siyaset

Dış siyaset bakımından Sui sülâlesi için çok müsait bir durum hasıl olmuştu : Kuzeyin en kuvvetli halkı olan T'u-chüeh, 581'de iki kısma ayrılmıştı.

Türklerin durumu

Dış siyaseti önceden hazırlamışlardı. Birçok taarruzlarda bulunmuşlar, kuzeyin şu veya bu devletine yardım etmişlerdi. Önce Türklerin her iki kısmı da Çinli'lerle ittifak etmişti, fakat bu kâfi gelmiyordu. Çünkü hâkan Sha-po-lio'nun yanında birçok Toba'lar bulunuyordu. Bunlar imha edilmiş olan "Sonraki Chou,, devletinden kaçmışlar ve şimdi Kuzey Çin'in tekrar zaptı için Türkleri kışkırtmağa çalışıyorlardı. Bu siyasetin başı, bilhassa "Sonraki Chou,, hükümdar ailesinden bir prensti. Çinli'ler müteaddit defalar Türklerle savaştılar ; fakat bunların diplomatik elçileri bu savaşlardan daha müessirdi. Bunlar Doğu Türkleri Batı Türklere, Batı Türkleri de Doğu Türklere ve bundan başka Toba avenesine karşı kışkırtıyorlardı. Böylelikle daha iyi başarı kazanıyorlardı. Nihayet Türklerin bir grubu hâkan Ch'i-man Han ile Çin idaresi altına girdi. Bu da başka ağır savaşlara sebebiyet verdi (600-602 arasında), bu savaşlar da Çinli'lerin lehine olarak bitti. Bu başarı, savaşlardan ziyade diplomatik münasebetlerle elde edildi. Bu suretle Tölös kabilelerini Çin tarafına çekmeğe muvaffak oldular ve Türklerin arasında yeniden kargaşalıkların meydana gelmesine sebep oldular. Mamafih Türkler, tabii, ne mağlûp, ne de imha edilmişlerdi ; bu savaşların ve entrikaların neticesi, bunların bir müddet için "bitaraf,, kalmış olmalarıdır.

Kora harbi

Fakat şimdi Çin için bir problem daha vardı. Bu, Kora idi. Kora (Kora'da bulunan 3 devletten en mühimi), Çin'in parçalanmış bulunduğu zamanlarda, Güney devletile umumiyetle iyi geçinmişti ve böylece Kuzey Çin komşularına sağlam bir itimadı vardı. Fakat Çin tekrar birleşince bu muvazene sarsıldı. Çin'le yeni bir muvazene temin etmek için Kora'nın Türklerle birleşmesi lâzımdı. Bunlarla zaten aralarında münasebetler vardı: Ch'i-tan (okunuşu: Çi-dan) halkının bir kısmı Türkler'den kaçarak Kora'ya gitmişti. Şimdi bunların iade edilip edilmiyeceği hakkında müzakere cereyan ediyordu. Avrupa'da Kitan adiyle anılan bu Ch'i-tan'lar, yeni yapılan araştırmalar neticesinde, bundan önceki yıllarda teşekkül etmiş, fakat henüz bir ehemmiyet kesbetmemiş olan ve Moğol idaresi altında bulunan bir kavimler cemiyetidir.

Türkler Koralı'larla birleşmiş olsaydılar, Çinli'ler, fena neticeler verebilecek olan bir nevi kuşatmaya maruz kalacaklardı. Bu münasebetler, Kora'da bazı ilgileri olan Japonya'ya kadar uzanabilirdi. Böylece Çinli'ler, Kora'ya karşı taarruza hazırlanırken müzakereler için de tertibat alıyorlardı. Bütün Sui devri boyunca devam eden savaşlar teknik bakımdan oldukça güçtü, çünkü taarruzlar hem karadan, hem de denizden oluyordu; umumiyetle az muvaffakiyet elde etmişlerdi.

P'ei Chü ve Çin-Türkistan siyaseti

Yang-ti zamanında dış siyaset, bilhassa Kansu'da konaklıyarak yabancı tüccarlar hakkında malûmat veren Batı memleketlerinden bahseden eserleriyle tanıdığımız P'ei Chü (okunuşu: Pey Cü) tarafından idare ediliyordu. Bu devir için Orta ve Batı Asya hakkında bildiklerimizi P'ei Chü'nün bu eserine medyunuz. Bundan başka P'ei Chü, Çin'in en büyük entrikacılarından idi. Bu, Türklerin ayrı ayrı kabilelerini birbirlerine karşı ayaklandırmağa muvaffak olmuş ve bu siyaseti devam ettirmiştir. Tölös'leri T'u-yü-hun'lara (okunuşu: Tu-yü-hun) hücum ettirdi, sonra kendisi de onlara ansızın hücum ederek nüfuzlarını yıktı. T'u-yü-hun'lar, Kuzey Tibet'te yaşıyan ve hükümdarları Hsien-pi'lerden müteşekkil, fakat halkının çoğu Tibet'li olan bir kavimdir (bk. s. 152).

T'u-yü-hun'lar mağlûp edilince, Orta Asya'ya giden geçit, emniyet altına alınacak ve bir Türkistan siyaseti başlıyacaktı. Fakat Türkler, büyük bir devlet oldukça, bu plan gerçekleştirilemezdi. Bunun için Türkleri parçalayacak entrikalara devam edildi. 615'de hâkan Shih-pi tarafından idare edilen mukabil darbe indirildi. Hâkan, imparatorla bütün avenesini Ordos bölgesinde ansızın yakalayıp çember içine almağa muvaffak oldu. Durumu tıpkı, tam 800 yıl önce Mao - tun tarafından kuşatılan Çin imparatorunun durumu gibi perişandı. Çinli'ler tekrar bir hile ile kurtuldular. Genç kumandan Li Shih-min büyük takviye kıta'ları geliyormuş gibi yaptı, Türklerin yanında bulunan bir Çinli prenses Türkleri başka bir kabile tarafından taarruza uğramış gibi gösteriyor, Shih-pi de muhasarayı kaldırıyor.

4. Çökmenin sebepleri

Devamlı savaşlar çok pahalıya mal oluyordu, entrikalar da aynı derecede masraflı idi. Çünkü bunlar rüşvetle müessir bir hale getirilecekti. Fakat bunların hepsinden daha masraflısı, büyük kanal inşaatı idi. Bundan başka imparator Yang-ti, babasına nazaran çok masraf ediyordu. Muazzam saraylar inşa ettiriyor, kalabalık maiyetiyle beraber bütün memlekette mütemadiyen seyahatler yapıyordu. Bunların hepsi, Yang-ti'nin babasının kurduğu ve sağlaşması için uğraştığı genç devletin iktisadıyatını sarsıyordu. İmparatorun bu devamlı seyahatleri her halde kısmen eğlence için yapılmış olacak, fakat kısmen de, memleket dahilinde ihtilâllere mâni olmak için tedbir olarak, imparatorun doğrudan doğruya her bölgeyi bizzat kontrol edebilmesi maksadiyle yapılıyordu. Fakat memleket çok genişti ve idareyi böyle seyahatlerle temin etmek imkânsızdı. İmparatora bütün başvekâlet refakat ediyordu, imparatorla hükümetin iaşesini imparatorun konakladığı yere nakletmek lâzımdı. Bu, tatbik mevkiine konulamıyordu ve karışıklığa sebebiyet veriyordu. Başlangıçta imparatoru koruyan ve ona her istediğini yaptıran gentry, ondan ayrıldı ve kendi saltanat müddeisini himaye etti. Türkler tarafından hezimete uğrayınca, 615'den itibaren her yerde isyanlar başlıyor. İmparator, hükümeti daha emniyette bulduğu güneyde bırakmak zorunda kaldı. Fakat orada, başları Yü-wen

ailesi Toba'larından olan suikastçılar tarafından 618'de öldürüldü. Şimdi artık her yerde ufak devletler teşekkül etmeğe başlamış ve Çin sayısız ufak devletlere ayrılmıştı.

II. T'ang sülâlesi (618-906)

1. Çin'de iç durum ve ilk devrinin iç siyaseti

Yukarda zikredilmiş olan Li Shih-min, 615-6'da Türklerle münasebet peyda etti. Bunu kolayca yapabiliyordu, çünkü zaten ailesinde eskidenberi Toba ailelerinden zevce almak âdetti. Demek ki, Türkler arasında Toba partisi fazla itimat kazanmıştı. Kendi ailesi Li'nin menşei hakkında birçok nazariyeler vardır. Kendileri, "Batı Liang„ hükümdar ailesinin ahfadından olduklarını iddia ederler. Bundan yukarda bahsetmiştik (s. 166).

Li Shih-min Bu "Batı Liang„ ailesinin saf Çinli olup olmadığı şüphesinden sarfı nazar edilecek olsa bile, Li Shih-min'in bu aileden gelmiş olması da şüphelidir. Ailesinin çinlileşmiş Toba'lar oldukları (modern Çin müdekkikleri bunu ispat etmeğe çalışmışlardır), hiç olmazsa Toba memleketinden neşet etmiş olmaları imkânsız değildir. Her halde Li Shih-min, Sui sülâlesinin başlangıcındanberi "Sonraki Chou„ hükümdar ailesi azalarının takibettikleri siyaseti takibetmiştir: Sui'leri bertaraf etmek için Türklerle işbirliği yapmak. Şimdi başlıyan kıyamın idaresi, itibarî olarak, Li Shih-min'in babası Li Yüan'ın elinde idi; fakat filî olarak her şeyi Li Shih-min idare ediyordu. 617'de Türklerle ittifak ederek ve onlarla birlikte Sui'lerin ilk hükümet merkezi olan Ch'ang-an üzerine yürüdü. İsyandan sonra oraya yerleşen Yang-ti'nin torunu bir kukla imparator yapıldı. 618'de bu, tahttan indirildi. Li Yüan, kendisini T'ang sülâlesinin imparatoru ilân etti ve Kao-tsu (okunuşu: Gavdzu) adıyle icrayı saltanat etti. İç kargaşalıklar 623'e kadar devam etti; ancak bundan sonra devlet, T'ang'ların hâkimiyeti altına girdi.

Toprak kanunları Bundan sonra 624'de bir inkılâp ve kalkınma başladı. Yeni bir toprak dağıtımı kanunu ile toprak mütesaviyen dağılacak, bütün köylüye aynı miktarda

toprak verilecek ve bu suretle büyük mülk sahiplerinin teşekkülüne mâni olunacaktı. Bu kanun, köylünün topraklarını kaybetmemeleri için onları korumaya yarıyacaktı. Bununla, devletin sağlam temeli olan kuvvetli bir ekonominin esasını meydana getirmek istiyorlardı. Daha başlangıçta imparatorla ilgisi olan gentry âzalarına müsamahakâr davrandılar, sonra kiraya vermek yasağı memurlara teşmil edilmedi. Böylece müstakil köylüler değil, müstacirler de vardı. Sonra mâbetlere de çok iyi bakıldı (resim 20) ve vergiden istisna edildiler. Bütün bu istisnalar ve bazı kararların tatbik edilmemesi gentry'nin menfaatine idi. Kısa bir zamanda eski gentry'den ve imparatorun tahta çıkmasında doğrudan doğruya ilgisi olanlardan müteşekkil yeni bir gentry ortaya çıkmaktadır. 8'inci yüzyılın başlangıcından beri devamlı olarak köylülerin kayboldukları, yani topraklarını terkettikleri şikâyeti vaki oluyordu. Bunlar gentry'nin hizmetinde köylü yahut kiracı bulunuyor ve bu gentry'nin vergiden temin ettikleri fayda neticesinde serbest köylü azaldıkça vergi hasılatı da azalıyordu.

Yeni idare sistemi

Aynı zamanda 624'de idare yeniden tanzim edilmektedir. Han devrinde bile iki türlü idare vardı: Biri mülkî, diğeri bundan ayrı askerî bir idare. Aynı bölge hem mülkî, hem de bir askerî idare tarafından idare olunuyordu. Bu, Toba devrinde de böyle kalmıştı. Orada mülkî idare daima askerî idareden daha kuvvetli idi. Şimdi ise askerî idare daha kuvvetli idi. Bu, ilerde bahsedeceğimiz dış siyasetle ilgilidir.

T'ang devrinin idare sistemi, teknik bakımından da, büyük terakkiler gösterir. Han devrinde dokuz "nazırlık„ (chiu-ch'ing) vardı, ve bunların arasında bir "tarım„ ve bir "çalışma„ bakanlığı vardı. Fakat, sistem tetkik edilirse, bu bakanlıkların devlet idaresi ile ilgisi olmadığı, yalnız sarayın iç idaresinde tesis edildiği görülür, yani "tarım bakanı„ yalnız saraya ait tarlaların ve bahçelerin işleriyle meşgul olur, ve ayrıca sarayın iaşesini idare eder, "çalışma bakanı„ ise yalnız sarayın yapı ve diğer işlerine bakar. T'ang devrinde ise teşkilât çok daha modernleşti. İmparatorun yanında 6 "müşavir„ vardı, fakat onlar hiçbir zaman faal bir rol oynamadılar. En mühim işler

"başvekâlet„ tarafından idare edildi. Başvekâlet (Shang-shu-sheng)'de altı daire vardı: a) Memur dairesi memurların imtihanları ve terfilerine bakar; b) Nüfuz dairesi, nüfuz istatistiği ve vergileri idare eder; c) Merasimler dairesi, devlet kültüne ait istatistikleri ve kült sistemi ele alır; d) Savunma dairesi askerî imtihanları ve askerlerin terfilerini idare eder; e) Ceza dairesi, kanunların hazırlanmasına ve malî işlere bakar; f) Çalışma dairesi ise, nakliyat işleri ve askerî ziraat işlemelerini idare eder. Bütün diğer bakanlıklar, başvekâlete bağlı idiler. İkinci bakanlık, imparatorun hususî sekreterliğine, üçüncüsü saray sekreterliğine ve dördüncüsü de devlet arşivine bakardı. Sonra imparatorun hizmeti ve haremi için ayrıca iki büyük bakanlık vardı. Yedinci bakanlık "Sansör„ bakanlığıydı. Bu bakanlığın en mühim işi, bilhassa içişleri bakanlığına bağlı olan memurların faaliyetinin kontrölüdür. Sekizinci bakanlık, "Devlet kurbanları bakanlığı"dır. Ayrıca "İmparatorun atalar mabetleri bakanlığı„ da vardır. Diğer iki bakanlık, memurlara bayram münasebetiyle verilen yemekler ve hediyeleri temin etmek ve imparatorun misafirlerinin kabulü ile meşgul olur. Bir bakanlık silâh depoların muhafazası ile mükellefti, bir başka bakanlık ise imparatorun ahır ve mer'alarını idare eder. Sonra bütün devlet için bir "adalet bakanlığı„, bir "ticaret bakanlığı„ ve bir "tarım bakanlığı„ tesis edildi. Şu işler için ayrı ayrı daireler vardır: a) İmparator ve gentry ailelerinin çocuklarının tedrisatı b) zanaatkârları ve diğer işçileri, c) yapı işleri, d) silâh imalı, e) askerî nakliyatı. Veliaht sarayı için ayrı bir bakanlık tesis edildi. Bütün askerî teşkilâtı idare eden ve eyaletlerin askerî işlerini idare eden müstakil büyük bir "Millî savunma bakanlığı„ vardı, bunun yanında eyaletlerin sivil idaresini yapan bir "İçişleri Bakanlığı„ da vardı. Bu idare sistemi aynı zamanda Avrupa'da mevcut olan sistemlerinden çok daha gelişmiş ve moderndi ve bazı hususlarda bizim bugünkü sistemlerimizle bile mukayese edilebilir. "Millî Savunma Bakanlığı„nın çerçevesinde ayrıca, 622'de "Tu-tu„ (başkumandanlar) tayin edildi. Bunlar eskisi gibi bir ilçe büyüklüğünde bir askerî bölgeye kumanda etmezler, böyle ilçelerin birçoklarını birden, yani bütün ilçeleri idare ederlerdi. Bu askerî kuvvetin daha iyi işlemesini temin ediyor, fakat diğer taraftan bu Tu-tu'ların

Cetvel 2: Orta Çağ'da Çin idare sistemi

a) Han devri (M. s. 25-220)	b) T'ang devri (M. s. 618-906)
1) İmparator 2) Üç müşaviri	1) İmparator 2) Üç müşaviri ve üç yardımcısı
3) 8 büyük general (yalnız harb zamanında)	3) Generaller ve genel valileri (yalnız harb zamanında)
4) — (bk 5 i)	4) a) Devlet sekreterliği 1) Merkez sekreterliği(Başvekâlet) 2) Hususî sekreterliği 3) Saray sekreterliği ve Tarih Kurumu b) İmparatorun sekreterliği 1) Hususî arşivi 2) Saray yaverliği 3) Harem idaresi
5) Saray teşkilâtı (9 bakanlık): a) devlet kurbanları bakanı b) araba dairesi bakanı c) saray adalet bakanı d) teşrifat bakanı e) ata mabetleri bakanı f) iaşe bakanı g) harem dairesi bakanı h) muhafız kıt'aları bakanı i) saray bakanı (ve sekreterliği)	5) Saray teşkilâtı (9 bakanlık): a) devlet kurbanları bakanı b) araba dairesi bakanı c) saray adalet bakanı d) teşrifat bakanı (ve Dış işleri) e) ata mabetleri bakanı f) iaşe bakanı g) iktisat ve maliye bakanı h) maaş verme dairesi bakanı i) silâh deposu bakanı
6) Başkent idaresi: a) veliaht sarayı teşkilâtı b) emniyet teşkilâtı c) Başkent idaresi: a) muhafız kıt'aları, b) şehir kapuları muhafızları, c) inşaat dairesi	6) Başkent idaresi: a) veliaht sarayı teşkilâtı b) saray muhafızları teşkilâtı c) silâh istihsali teşkilâtı d) çalışma işleri teşkilâtı e) inşaat dairesi f) nakliyat işleri dairesi g) millî eğitim dairesi (yalnız memurların çocukları için)
7) İçişleri Bakanlığı 8) Hariciye Bakanlığı	7) İçişleri Bakanlığı 8) - (bk. 5 d)
9) — (bk 5 i)	9) Sansörlük.

merkez idarenin kendisine karşı bile kendi siyasetlerini güdecek duruma sokuyordu (bk. cetvel 2).

Devlet bütçesi Fakat 624 yılı inkılâbı, ilk önce iyi tesirler göstermiştir. İdare yolunda gidiyor, vergiler toplanıyordu. Devlet bütçesi, meselâ 8'inci yüzyılının ortasında aşağıdaki masrafları ihtiva ediyordu: 25 milyon shih buğdaya (1 shih: 41 kg' dan fazla), hükümet merkezinin, sarayın, mülkî ve askerî memurların maaşları için ihtiyaçları vardı; hükümet merkezinin, sarayın, ordunun ihtiyacı ve buğday satın alma için 27 milyon birlik mensucat sarfedildi; maaşlar ve ordu için 2 milyon dizi para kullanıldı (bir dizide 1000 para vardı). Bu bütçe Han devrinin devlet bütçesinden çok daha büyüktür. Memleketin nüfusu da daha çok; takriben 50 milyon kadardır. Bütün bu idarenin ihtiyacını karşılamak için büyük bir memur mekanizmasına lüzum vardı. Hükümet merkezinin nüfusu çok artmakta idi. Hâttâ 2 milyona çıktığı bile olmuştu. Birçok genç gentry mensupları hükümet merkezine sel halinde akarak Konfüçyanist usulüne göre açılan imtihanlara giriyorlar. Bu hal, hükümet merkezinde insan kütleleriyle servetin çarpışmasından zengin ve kültürlü bir hayatın ortaya çıkmasına yardım ediyordu. Bu devire ait fevkalâde güzel ve üstadca yazılmış şiirler biliyoruz; yüzlerce sene sonra bile takdir edilen, büyük eserler yaratan san'atkârlar yetişmiştir. Büyük bir lüks ve ince âdetler gelişmişti. İşten yorulup arkadaşlarla şehrin dışındaki çiftlikte âsude bir hayat geçirilmek istendiği zaman, Taoizm ve Buddhizm (bilhassa meditation buddhizmi) ile meşgul olunurdu. Gentry azasının Konfüçyanist olmak çok tabii olduğu için ondan bahsedilmez bile. Bu, gentry moralinin esasını teşkil ederdi, fakat felsefe olarak ehemmiyetini kaybetmişti.

Yeni kültür merkezler Aynı vaziyetler evvelce de, meselâ Han sarayında da hüküm sürmüştü. Şimdi büyük bir fark sezilmektedir. 360 yıllık ayrılık zarfında Çin'de muhtelif kültür merkezleri, aynı zamanda da muhtelif ekonomi merkezleri teşekkül etmişti. Eskiden herşey hükümet merkezinde cereyan ediyordu. Şimdi hükümet merkezi Ch'ang'dan başka, ehemmiyetini kaybetmiyen ikinci hükümet merkezi Lo-yang vardı ve güneydeki

büyük şehirler yine kültür merkezi olarak kalıyorlardı. Orada mahallî gentry, hükümet merkezindeki gentry kadar mükellef değilse de, yine ona yakın medenî bir hayat sürüyorlardı. Bir memur Yang-tse'ye tayin olunduğu zaman, bu, onun için eskisi gibi bir ceza değildi; çünkü cahiller arasına girmiyor, fakat hükümet merkezine yakın bir muhite giriyordu. Büyük askerî ilçelerin teşekkülü buna daha çok yardım ediyordu; Tu-tu etrafına ufak bir saray erkânı, mahallî gentry'yi, yani mahalli münevverleri topluyordu. Böylece, tabii, devlet daha geniş bir esasa dayanarak eskisinden daha geniş bir sahada birleşebiliyordu.

2. Türkistan ve Kora'nın zaptı

Takriben 690'a kadar uzanan T'ang devrinin (okunuşu: Tanğ) bu ilk zamanları, başlıca bir Türk ve Türkistan siyaseti gütmektedir. Zaten aralarında kuvvetli bir rekabet bulunan iki Türk devleti vardı. T'ang'lar, doğu Türkler'inin hâkanı Shih-pi'nin yardımı ile tahta çıkmışlardı. Diğer taraftan Batı Türkler'inden hâkan Ch'u-lo, T'ang'ların sarayında yaşıyordu. O, Sui devrinde bile Ch'ang-an'da bulunmuştu. 619 'da Çinli'ler Ch'u-lo'yu (okunuşu: Çulo), Shih-pi'nin ısrarı üzerine öldürdüler. Fakat Shih-pi de 619'da öldü, ve halefi Hsieh-li hâkan T'ang'lara karşı dönerek eski ittifakın T'ang'larla olmayıp Sui'lerle olduğunu söyledi ve Sui sülâlesinin elân mevcut olan saltanat müddeisinin tarafını iltizam etti. Burada yine bir Çinli prenses rol oynamaktadır. Bunun için T'ang'lar, biraz önce gücendiklerinden bahsettiğimiz {Batı Türklerle bir irtibat temin etmeğe çalıştılar. Fakat bu, Doğu Türklerle Batı Türklerin müzakereleri ve bütün Türklerin Çinli'lerin aleyhinde oldukları kanaatinden doğan itimatsızlıktan dolayı muvaffakiyetsizlikle neticelendi.

Türklere karşı büyük muharebeler

Bunu 624'de, Türklerin hükümet merkezlerine yaklaşan, büyük taarruzları takibetmektedir. Fakat Çin kaynaklarının bildirmedikleri sebeplerden dolayı ansızın geri çekildiler ve T'ang'lar oldukça şerefli bir sulh yapabildiler. Bu, Doğu (sonradan onlara "Kuzey Türkleri" derler) Türklerin en parlak devirlerini

teşkil etmektedir. Bundan biraz sonra Uygurlar ve Sır-Tarduş'lar tarafından idarė edilen kargaşalıklar başlamaktadır (627). Çinli'ler bu kargaşalıklardan istifade ettiler. Bu büyük savaşta (629-30) Doğu Türklerini hâkimiyetleri altına almağa muvaffak oldular. Hsieh-li hâkan, Ch'ang-an'da imparatorun sarayında yaşamak zorunda kaldı. İmparator, kendini Türklerin "Gök hâkanı„ yaptı. "Sonraki Han„ sülâlesinin iskân siyasetinin neticelerini işaret eden birçok nazırların protestolarına rağmen, Doğu Türkler, Yukarı Huang-ho dirseğinde yerleştirildiler ve iki Tu-tu'nun himayesi altına girdiler. Şefleri Çin ordusuna alındı, asilzâdelerin oğulları imparatorun sarayında yaşıyorlardı. Böylece Türkleri de (bambaşka sebeplerden de olsa), Toba'larda olduğu gibi, "çinlileştirmek„ istiyorlardı. Burada bir milyondan fazla Türk vardı. Bunların bazıları hakikaten sonra Çinli olmuşlar ve mühim vazifeler almışlardır.

Fakat bununla Türklerin kuvveti hiçbir suretle azalmamıştır. Bizans'a kadar uzanan büyük Türk devleti baki kalmıştır. Çin için bu başarıdan yalnız sınırların doğrudan doğruya tehlikeye maruz kalmamaları temin edilmişti. Taraftarları Doğu Türklerin yanında bulunan ve onlarda ümidi olan Sui ve Toba sülâlelerinin bütün reaksiyon tecrübeleri de neticesiz kaldı. Fakat Batı Türklerin kuvveti Tibetli'lerle beraber yürümeğe muvaffak oldukları zaman, Çin için daimî bir tehlike teşkil etmekte devam ediyordu. T'u-yü-hun'un imhasından sonra Kuzey Tibet'te yeni siyasî bir birlik olan T'u-fan (okunuşu: Tufan)'lar teşekkül etmişti. Bunların yanında da bir Türk-Moğol zadegân tabakası ve Tibetli'lerden müteşekkil bir avam tabakası bulunmuş olacak. Tıpkı Han devrinde olduğu gibi Çin siyasetinin gayesi, iki hasmın imhasıdır. Bu, Türkistan siyasetine önem verilmesinin sebebi olacak, buna bir de ticarî menfaatler ilâve olunmaktadır.

Türkistan'da Kao-ch'ang devleti

Türkistan savaşları, 639 'da Kao-ch'ang'a (okunuşu: Gav-çanğ) yapılan bir taarruzla başlamaktadır. K'ao-ch'ang zaten Toba devrinden, beri Kuzey Çin'le münasebetlerini azaltmış ve daima Türk'lerden ayrı olarak kalmağa muvaffak olmuştu. Fakat şimdi Kao-ch'ang gittikçe kuvvetlenmekte olan Batı

Türkleriyle uyuşmak zorunda kaldı ve bunu Çinli'ler harb için bir sebep telâkki ettiler (resim 17).

640'a kadar bütün Türkistan havzası Çin himayesi altında bulunuyordu. Bütün bu sefer, esas itibariyle Türkistan'ı tabiiyetleri altına almış olan Batı Türklerine karşı yapılmıştı. Fakat bunlar, Türklerde vukubulan iki iç olaydan sekteye uğramıştır ki, bunlar Çinli'lerin çok işine yaramıştır: Birincisi, Nu-shih-pi grubu kabilelerinin kıyamı (641), ikincisi Uygurların (640-650) isyanları ve kalkınmaları. Bu olayların Türk tarihine girmesi icabettiğinden, burada fazla bahsetmiyeceğiz. Fakat bunların Çin tarihinde gösterdikleri tesiri anlatacağız.

Çinli'ler Uygurlara güvenebiliyorlardı ve Tölös'ler onlara başında asilzadelere mensup bir Türkün bulunduğu bir ordu verdiler. Bununla 647-48 'de tekrar Türkistan'a karşı yürüdüler ve nihayet oradaki hâkimiyetlerini emniyet altına aldılar.

3. T'ang sülâlesinin en parlak zamanı

Asıl faal olan imparator Kao-tsu (618-626) olmayıp, oğlu Li Shih-min olduğunu, fakat bunun da, en büyük oğlu olmadığı için, veliaht olamadığını söylemiştik. Bu, baba ile Li Shih-min ve diğer kardeşler, ve bilhassa veliaht arasında gerginlik doğurmuştur. Kardeşler Li Shih-min'in taht üzerinde hak iddia ettiğini gördüklerinden ona bir suikast hazırladılar. 626 'da Batı Türkler, seri bir taarruzla hükümet merkezini tehdit ettikleri sırada, kardeşler arasında silâhlı bir çarpışma olmuştu, fakat bu isyan, Li Shih-min'in galibiyeti ile neticelenmiştir. Kardeşlerini aileleriyle beraber temizledi, baba ise çekilmek zorunda bırakıldı; Li Shih-min "T'ai-tsung„ (627-649) adile imparator oldu. Bunun icrayı saltanat ettiği devir, T'ang'ın ve zaten bütün Çin kudretinin en yüksek zirvesine erişmektedir. İç savaşlar ve Çinli'lerin Türkistan'a doğru ilerlemeleri ile Türklerin kuvvetleri azalmaktadır. İdarenin ve vergi usulünün tanzim edilmesi ile Sui'ler zamanında yeni inşa edilen ve askerî olduğundan sıkı bir kontrol altında bulunan su yollarının (kanallar) münakalât üzerindeki iyi tesirlerinden dolayı Çin, dahilen çok kuvvetli ve haricen de çok kudretli idi. T'ai-tsung (okunuşu: Taydzunğ) 'ın saltanatı zamanında islâmiyetin ve Arapların ilk yayılmaları başlamaktadır.

Çin ve İran Sasanî hükümdarı Jadzgerd bir elçilik hey'etiyle (638) Araplara karşı Çin'den yardım istedi. 651, 654 ve 661'de Piruz'dan daha başka elçilik hey'etleri geldiler. Fakat Çinli'ler, yardım taahhüdüne girmeyerek Piruz'a yalnız bir unvan verdiler; bunun faydası olmadı; Arap istilâsı üzerine Piruz, 675'de Çin sarayına kaçtı.

İkinci Kora harbi İmparator T'ai-tsung 'un saltanatının son yılları, büyük bir Kora savaşı ile geçmiştir. İmparator, yalnız Sui'lerden Yang-ti'nin elde etmek istediğini devam ettirmiştir. Kora, nihayet sağlam olarak Çin'in eline geçti. 661'lerde Kora savaşlarına yeniden başlandı ve bu esnada ilk defa olarak (663) Kora'daki menfaatlerini koruyan Japon'larla savaşıldı. Tam bu sıralarda Japonya'da Çin'e karşı büyük bir hayranlık besleniyordu. Çin anayasası kopya ediliyor, Buddhizm'den ve Çin kültüründen mümkün olduğu kadar alınıyordu. Bu, Çin için, Japonya ile ticarî münasebetlerin müsbet olduğunu, çok hasılât getirdiğini ve Koralı komisyoncuların aradan çıkarılmaları icabettiğini gösteriyordu.

4. En parlak devrin kültürel ve ekonomik durumu

Li Shih-min'in oğlu Kao-tsung (650-683) zamanında o zamana kadar başlanan şeyler tamamlanmaktadır. Haricen ihtişam devam etmektedir. Batı ve Orta Asya'dan Çin'e ticaret kervanları akın ederek Çok miktarda lüks eşya getiriyorlardı.

Çin'de yabancıların durumu Bu suretle hükümet merkezinde büyük ticaret evleri açılıyor ve bazı mahallerde yabancılar kendi memleketlerinde olduğu gibi yaşıyorlardı. Bunlar kendi yerli dinleri olan Maniheizmi, Mazdaizmi, ve Nasturiliği beraberlerinde getirmişlerdi. İlk Yahudiler, kumaş tüccarı olarak buraya göçettiler [1]. İlk müslümanlara da bu zamanlarda tesadüf edilir. Bunlar, Çin'den ipekli kumaş alıyorlar ve bulabildikleri bütün kıymetli eşya'ları topluyorlardı. Yabancıların bu akınları Çin için kültür bakımından faydalı idi. Fakat ekonomik bakımdan, bundan önceki devirlerde olduğu gibi, gayrı müsait bir şekilde tesir etmiştir. Bu tesir yalnız

[1] Çin Yahudileri hakkında bk. R. Löwenthal: «The Early Jews in China» (Folklore Studies, cilt 5. s. 353- 398: Peking 1946).

zaman zaman, Japonya'ya yapılan ihracat bilânçosu müsbet olduğu için, muvazene temin etmiştir. Fakat bu, uzun zaman sürmemiştir.

Dış ticaret

Bu devirde yabancıların kolonileri yalnız hükümet merkezinde değil, bütün büyük mübadele limanlarında ve iç ticaret merkezinde bulunuyordu. Bütün memlekette bir ağ teşkil ediyorlar, karadan gelen yabancılar denizden gelenlerle karşılaşıyorlardı.[1] Hükümet merkezinde ticaret yapan bu yabancılar Türklerle de buluşuyorlardı. Yukarda söylendiği gibi, hükümet merkezinde, asker olarak yahut sarayda çalışan birçok Türkler bulunuyordu. Bundan başka ticaretle meşgul olan Türkler, sonraları da Uygur'lar vardı. Bunlar, bilhassa Çinli'lerin orduda kullandıkları atlar üzerinde ticaret yapıyorlar ve büyük bir servet temin ediyorlardı. Birçok Çinli'nin bunlara borçlu olduklarını duyuyoruz. Soğut'lu, İran'lı ve diğer tüccarların Türklerle ayrı ayrı ticarî münasebetleri vardı ve bugün bunu artık göremiyorsak da, her halde bu münasebetlerin siyasette de kendini gösterdiğinden emin olabiliriz. Hükümet merkezinde yaşıyan Uygur'lar yabancı Maniheizmi öğrendiler ve Uygur hükümdarı nihayet bu dini kabul ederek onu resmî din yaptı. O zamanlar Türkler arasında çok yayılmış olan Buddhizm'in Türk kavimleri için resmî din sayılması pek az bahis mevzuu olabilirdi. Meditation Buddhizminin esasında anarşist fikir vardır; mutat olan manastır Buddhizmi ise o kadar teşkilâtlandırılmıştı ki, Toba devleti zamanında mümkün olabildiği gibi, bu teşkilâtın başına artık bir hükümdar getirmek kabil değildi.

Türk ve Tibetli'lerin kuvvetlenmesi

Kao-tsung zamanında dış siyaset sahasında, yukarıda bahsedilen, nihaî Kora savaşları verilmektedir. Bu müddet zarfında Batı Türklerin kuvveti çok azalmış, bundan başka Batı Türklerinin nazarları şimdi kendileri için yeni bir tehlike teşkil eden islâmiyetin intişarından ve Araplar'dan dolayı Batıya da dönmek zorunda idi. Buna mukabil 650'den itibaren Tibetli'lerin kuvveti çok fazla artmış ve güneyde Tarım havzasına girmeğe baş-

[1] bk. Mustafa Köymen: «T'ang sülâlesi zamanında Orta Asya ve Ön Asya ile yapılan ticaretin Çin masallarına tesiri» (Sinoloji Araştırmaları; İstanbul 1941).

lamışlardı. 678'de Çinli'leri ağır bir hezimete uğrattılar. 699'da Tibetli'lerde dahilî bir ihtilâl çıkarıp, kuvvetlerinin parçalanmasını temin etmek, Çinli'lere yıllarca siyasî uğraşmalara mal olmuştur. Kao-tsung'un son senesinde, 630'danberi Çinli'lerin himayesi altında bulunan Kuzey Türklerinden İlteres hâkan (Kutluk) ve müşaviri Tonyukuk (A-shih-tê Yüan-chen)'in tekrar kurdukları Türk devleti ortaya çıkmaktadır. Harekâta 683'de başlandı, 686'da Turgeşler tabiiyet altına alındı, 699'da Batı Türklerin memleketi işgal edildi. Hâkan İlteres istiklâl muharebelerinde bile birçok defalar Çinli'lere karşı savaştı. Halefi Mo-ch'o (okunuşu: Moço, Kapağan hâkan), 690'dan itibaren Çinli'lere ve bilâhare tâbiiyetleri altına girdiği (696) Ch'i-tan'lara karşı muharebeye devam etmiştir.

5. İmparatoriçe Wu devri

Fakat Kao-tsung'un idareyi eline almasiyle beraber T'ang hâkimiyetinin hezimeti de başlamıştır. Tarih kitapları bunu bir kadına, sonraki imparatoriçe Wu'ya atfediyorlar. Bu, T'ai-tsung'un kuması idi ve T'ai-tsung'un ölümünden sonra, o zamanlar âdet olduğu gibi, rahibe olmuştur. Bu kadın, Kao-tsung ona âşık olup kuma olarak alıncaya kadar rahibe kalmıştır. Ona karşı olan sevgisiyle meşru imparatoriçenin yerine onu imparatoriçe yaptı (665). Nüfuzu gittikçe artmakta, imparatoru hemen hemen işe karıştırmamakta, aynı hakka sahip gibi icrayı saltanat etmekte (674), meşru veliahtı bertaraf ederek (680) yerine kendi oğlunu geçirmektedir. Ve Kao-tsung ölünce (683), oğlunun yerine icrayı saltanat etmektedir.

İmparatoriçe Wu'nun «Chou» sülâlesi

Fakat bunu da tahttan indirerek bunun yerine 22 yaşındaki kardeşini geçirdi ; fakat yine çok geçmeden bunu da indirerek yerine "Chou" sülâlesinin (690-705) imparatoriçesi olarak kendisi çıktı. Bununla T'ang sülâlesi resmen ortadan kalkmış bulunuyordu.

Fakat bu olaylar göründükleri kadar kolay cereyan etmemiş olacaklardır. Aksi takdirde imparatoriçe Wu'nun ölümünden sonra aynı olayları imparatoriçe Wei (705-712) için hazırlıyan bukadar büyük bir taraftar kütlesine lüzum kalmı-

yacaktı. Birçok şeyler, imparatoriçe Wu'dan sonra icrayı saltanat eden grubun aleyhine dönen bir grubun bulunduğunu göstermektedir. Herşeye rağmen idareyi ellerinde tutanlar, Türkler'e ve Toba ailelerine mensup adamlara hükümet işlerinde ve bilhassa orduda mühim mevkiler vermekle, büyük bir Türk dostluğu göstermişlerdi. O zamanlar hiçbir askerî sefere, Türk halkının yardımı olmaksızın çıkılmıyordu. Bazı mahfiller bu grubun gentry aleyhtarı bir siyasetin güdüleceğinden korkuyordu. Bu grup, bilhassa Batı Çin'de kökleşmişti, bunun için Doğu Çin gentry'si zaten onlara muhalifti. Esasen imparatoriçe Wu, hükümetin ilk işi olarak, devlet merkezini Lo-yang'a, yani Doğuya naklettirmişti.

Buddhizm ve devlet

Bunlarda başka bu devirde ilk defa olarak büyük kapitalizmin başlangıcı görünmeğe başlamış olacak. Buddhist mabetlerinin bir nevi banka olduklarını önce söylemiştik. Dış ticaretin artmasiyle manastırların sermaye toplama yeri olarak ehemmiyetleri gittikçe artmaktaydı. Bu, manastırların daha fazla toprak satın almaları ve ekonomik bakımdan daha fazla ehemmiyet kesbetmeleriyle kendini göstermiştir. Bunlar, bronz Buddha heykelleri şeklinde birçok sikke madeni toplıyarak iktisadiyat üzerinde kat'î tesirler yapıyorlar. Diğer taraftan Buddhizm nüfuzunu, sayısız metinleri yeniden daha iyi tercüme ettirmekle ve (meşhur Hsüantsang gibi) hacıların ticaret yolu boyunca ve tüccarların yardımiyle Batı Asya'ya ve Hindistan'a gitmeleri ile göstermiştir. Bu esnada yalnız Hint'çe yahut başka dillerden Çince'ye tercümeler yapılıyor, Çince'den meselâ Uygurcaya ve başka Türk dillerine, sonraTibetçe'ye, Kora diline ve Japonca'ya da çevriliyordu (resim 21).

İmparatoriçe Wu'ya ve sonra imparatoriçe Wei'ye yardım eden Doğu gentry'leri, Türk nüfuzuna ve zaten Batı Çin gentrysine muhalifti; diğer taraftan yabancı (Batı Asya) tüccar sınıfı ile buna bağlı Buddhist dini birbiri ile çok yakından ilgili idi. Böylece imparatorçie Wu, Buddhistlere yardım etmek için külliyetli miktarda para verdi ve Buddhizmi bir nevi devlet dini yapmağa çalıştı. Bu devir nihayet bulur bulmaz manastırlara karşı derhal harekete geçilmektedir.

Kapagan ve imparatoriçe Wu

Ancak bu devrin esası bu şekilde tefsir edilirse, Türklerin aldıkları vaziyet anlaşılabilir. 698'de pek çok zaferlerden sonra ve iktidarının en yüksek zirvesine eriştiği zaman Mo-ch'o Kapagan, her zaman âdet olduğu gibi, oğluna bir prenses değil, kızına bir prens istedi. Bunu, elbet bir maksatla yaptı. Bu prensin yardım ile Çin'i zaptetmek, imparatoriçe Wu'yu bertaraf etmek ve Türklerin hâkimiyeti altında T'ang sülâlesini tekrar kurmak istiyordu. Fakat imparatoriçe Wu kendi ailesine mensup birisini ona gönderince Mo-ch'o bunu red etti ve tahttan indirilen T'ang imparatorunun tekrar tahta çıkarılmasını istedi (698). Bu talebi, Çin'e karşı yaptığı büyük bir seferle destekledi. Fakat Mo-ch'o bunu yaparken Çin'de bulunan kuvvetli bir gruba güvenmiş olacak, çünkü Mo-ch'o'nun taarruzu henüz bir tehlike teşkil etmeden imparatoriçe Wu, çekilmiş olan imparatoru önce veliaht olarak tekrar çağırdı, yani Mo-ch'o'nun arzusunu yerine getirdi. Mo-ch'o yine Çin'e hücum ederek, 703'de tekrar bir Çinli prens istedi. Bunun hakkında pek kat'î bir şey bilmiyorsak da imparatoriçe Wu'nun yine muvafakat etmek zorunda kalıp T'ang'ların bir prensini gönderdiği zannediliyor.

Burada bahsetmemize lüzum görülmiyen birçok olaylardan sonra, nihayet çekilmiş olan imparatorlardan birinin oğlu, taraftarları ile beraber imparatoriçe Wu'nun taraftarlarını, ki bunlar Wu'nun ölümünden sonra imparatoriçe Wei'ye dönmüşlerdi, bertaraf edip ortadan kaldırmağa muvaffak olmuştu. Şimdi 45 senelik bir devir geliyor ki, buna Çinli'ler, T'ang devrinin ikinci parlak devri derler. Bu devir, bilhassa sanat ve edebiyatiyle meşhur olmuştur (Hsüan-tsung'un hüküm sürdüğü devir: 713-755).

6. Askerî valilerin tayini ve An Lu-Shan'ın isyanı

Kültür hayatı

Hsüan-tsung (okunuşu: Süan-dzunğ) zamanında Buddhizmi istemediklerinden yerine Konfüçyanizm gelmiştir. Hükümet merkezi, önce doğuda Lo-yang'da kalmış, sonra batıda Ch'ang-an'a naklolunmuştur. Sarayda eski-

sinden daha debdebeli bir hayat sürülmektedir. Kuzey kavimlerinin kuvvetli tesiri altında, gerçek bir tiyatronun başlangıçları mevcut olduğu halde, şimdi ilk defa olarak imparatorun sarayında büyük temsillerin verildiğini duyuyoruz. Sarayda eğlenceyi temin etmek için aktörler ve müzisyenler yetiştiren bir konservatuvar açılmıştır. Pek çok yeni müzik parçaları ortaya çıkıyor; birçok şairler ve bunların arasında Çin'in en meşhur şairleri olan Li T'ai-po ile Tu Fu, sarayda ve hükümet merkezinde bulunuyorlardı; bu devirde fevkalâde güzel tablolar meydana gelmiştir. İmparator, sanata taallûk eden her şeyi teşvik etmekte, siyasete karşı olan alâkası da gittikçe azalmaktadır, halbuki eğlence ve kadınlara ilgisi artmaktadır. Bu suretle yavaş yavaş, başları zalim Li Lin-fu olan saray avenesinin tesiri altına girmektedir. Gittikçe daha fazla Taoizme ve mistiğe temayül ediyor ki, bu, devlet işleriyle meşgul olmanın onu sıktığını, yani idareyi elinden aldıklarını gösteriyordu.

Kuzey Türkleri ve Çin

Dış siyaset bakımından ise bu devirde Batı Türkleri Kapağan hâkana (Mo-ch'o) karşı isyan etmişlerdir ve buna 715'de Çinli'ler de iştirak etmişlerdir. 716'da Mo-ch'o, Bayırku tarafından öldürüldü ve başı Çin'e gönderildi. Halefi, Kansu'da Çinli'lere karşı daha büyük başarılar kazanan Bilge han idi. Fakat ölümüne kadar (734) Çinli'lerle sulh halinde kaldılar. Kuzey Türklerinin bir kısmı, Uygurların arkasından geri çekiliyorlar; 742'de Kuzey Türklerinin bir kısmı Çinli'lerin tarafına geçiyor.

İslâmiyetin yayılması

Orta Asya'da bütün bu olaylar cereyan ederken Batıda durum daha tehlikeli idi, çünkü daha faal bir hasım olan Arapların ortaya çıktıklarını görüyoruz. Araplar, Soğudistan'a girerken 751'de Araplarla, bir Kora'lının idaresinde olan Çinli'lerle yardımcı kıtalardan müteşekkil bir ordu arasında şiddetli muharebeler oldu ve bu ordu tamamiyle mağlûp edildi. Orada esir edilen Çinli'ler, Batıya birçok yeni zanaatlar getirdiler ve bilhassa kâğıt yapmasını ve porseleni de öğrettiler. Porselen, Çin'de yüz sene önce icat edilmişti. Vakıa bugün en çok kullanılan beyaz porselen henüz yoktu, fakat teknik bakımından olduğu gibi sanat bakımından da çok

mükemmeldi. Bunu takibeden yıllarda porselen, Çin'in büyük bir ihraç maddesi olmuştur.

Nan-ch'ao devleti

Bugünkü Yünnan eyaletinde Tai'lardan mürekkep yeni bir devletin teşekkülü de Hsüan-tsung'un zamanına isabet etmektedir. Bu, bilâhara bugünkü Siyam'a göçetmiş olan halkın aynıdır. Bu Nan-ch'ao (okunuşu: Nançav) devleti çabuk yükselmiştir ve bütün T'ang devri boyunca imha edilmemiştir. Çin'in oldukça büyük kısımları onlara aitti (harita 5).

Yang Kui-fei ve An Lu-shan

Li Lin-fu'nun avenesi, aynı aveneden olan veliahtın annesi öldükten sonra, imparatora Yang adında bir kuma buluyorlar. Edebiyatta "Kuma Yang„ (Yang Kui-fei) adiyle meşhur olan bu kadın, birçok piyes ve hikâyelerin kahramanı olmuştur; Hsüan-tsung' un sonunun geldiğini gösteren bütün felâketleri buna atfediyorlar. Fakat, imparatorun etrafında teşekkül etmiş grubun yalnız bir azası olduğundan, bütün felâketi bu kadına yüklemek doğru değildir. Tabii Yang, kardeşlerine ve bütün akrabalarına hükümette mühim vazifeler vermeğe muvaffak olmuştur, fakat bundan mühim olanı An Lu-shan adındaki adamdı. Annesi, A-shih-tê ailesine mensup bir Türk şamanı idi; babası, Jehol bölgesinden, mensubiyeti meçhul bir yabancı idi. "Muharip„ mânasına gelen An Lu - shan, Türkçe bir kelimenin transkripsyonu olacaktır. An, Li avanesiyle münasebet peyda etmeğe muvaffak oluyor, bunlar da onu kendi maksatları için kullanmayı ümit ediyorlar. An Lu-shan, Çin kaynaklarında fenalığa örnek olarak gösterilmektedir; bunun için onun hakikî şahsiyeti hakkında bir fikir edinmek çok zor olacaktır. Yalnız onun çok büyük bir asker olduğundan eminiz ve bu büyüklük Ch'i-tan'ları yenmesiyle (744) başlar. Sarayda az bir müddet kalıp münasebetlerini sağlamlaştırdıktan sonra, Ch'i-tan'lara karşı yürümek için taşraya gitti. Ch'i-tan tehlikesini pek çok büyüttüğünden kendisine büyükçe bir ordu vermeğe muvafakat ettiler. Bu suretle, Pekin civarında 150,000 kişilik bir ordu başına geçebildi.

An Lu-shan'ın büyük isyanı

Bu sıralarda Li Lin-fu öldü ve Li'nin avenesi arasında Yang'lar bütün iktidarı ele almağa çalıştılar. Böylece mukabil taarruza geçen ve 200,000 kişilik bir ordu ile hükümet merkezinin üzerine yürüyen, ilk önce Lo-yang'ı (755) zapteden ve orada kendisini imparator yapan (Yen sülâlesi) An Lu-shan'a hücum ettiler. Ona karşı Kuo Tse-i adında bir Çinli, Turgeç kabilesinden bir Türk ve Çin hizmetinde bulunan bir Ch'i-tan'ı gönderdiler. Bunlardan ikisi, büyük başarılar elde ettiler, üçüncüsü ise, Batı hükûmet merkezinin yolunu kapatacak olan Ko-shu Han, mağlûp edildikten sonra, esir edildi. Bunun üzerine imparator kaçtı, An Lu-shan, Ch'angan'ı da zaptetti. İmparator çekildi, oğlu (imparator Su-tsung, 756-762) imparator gibi Sih-ch'uan'a değil, fakat Kuzey-batı Shensi'ye kaçtı. Orada An Lu-shan'a ve onun büyük generali Shih Sih-ming'e (bu da Türk) karşı kendisini müdafaa etti. Su-tsung, Orta Asya'da kendisine yardım istedi.

Arapların ve Uygurların yardımı

Halife Abu Cafer tarafından ufak bir Arap ordusu, Türkistan'dan ufak birlikler ve bilhassa Uygur suvarilerinden oldukça büyük kuvvetler geldi. 757'de hükümet merkezi civarında büyük savaşlar verildi ve bu esnada An Lu-shan, Uygurlar tarafından mağlûp edildi. Uygurlar hükümet merkezi Lo-yang üzerine yürüdüler, An Lu-shan bir haremağası tarafından öldürüldü, taraftarları kaçtılar. Lo-yang zapt ve yağma edildi. Uygurlara mükâfat olarak 10,000 top ipek verdiler, bundan başka yılda 20,000 top da vermeği vaad ettiler. An Lu-shan'ın generali Shih Sih-ming (okunuşu: Şı Sımınğ), An Lu-shan'ın yerine hâkimiyeti eline aldı ve Doğu Çin'nin o kadar büyük bir kısmına hâkim oldu ki, onu mağlûp etmek için tekrar Uygurların yardımına ihtiyaçları oldu. Shih Sih-ming'e karşı girişilen savaşta, önce yine Kuo Tse-i, sonra Ch'i-tan generali ve üçüncü olarak, uzun zamandanberi Çin'de yaşamakta olan bir Tölös ailesinden P'u-ku Hai-en bulunuyorlardı (P'u-ku bir Türk unvanı olan "Buku„'nun Çince transkripsyonudur). Shih Sih-ming, önce başarı kazanarak Lo-yang'ı geri aldı, fakat sonra kendi oğlu tarafından katledildi ve hükümet kıtaları, ancak bu sırada başgösteren kargaşalıklardan istifade ederek, tehlikeli isyanları bastırabildiler.

An Lu-shan'ın isyanının önemi

Bu isyanda enteresan ve mühim olan iki şey vardır: 1) An Lu-shan bir Tu-tu, bir başkumandan idi. Bu isyan göstermişti ki, ona büyük selâhiyetler veren mevki, dışardan gelen düşmanlara karşı yürümek zorunda kalındığı zaman faydalı idi, fakat dışardan düşman gelmediği, yahut gelenler ehemmiyetsiz ve hükümet zayıf bulunduğu zaman, tehlikeli idi. An Lu-shan'ın isyanı, Sonraki T'ang devrinde buna benziyen ve bu neviden olan isyanların birincisidir. Doğu gentry, hükümete karşı An Lu-shan'a yardım etmeğe hazırdı; çünkü merkezi Doğuda olan bir devletten istifade etmeyi düşünüyorlardı. 2) Bütün bu olaylar, bu sıralarda yabancıların Çin'de ne kadar büyük bir rol oynadıklarını gösteriyor. Yabancı olanlar yalnız An Lu-shan ile Shih Sih-ming değildi, aynı zamanda onlara karşı savaşan generallerin çoğu da yabancı idi. Fakat bunlarda millî histen eser bile yoktu. Onlar asıllarını tamamiyle unutarak, kendilerini Çinli sayıyorlardı. Yardıma çağırdıkları Uygurlar, Türklere karşı savaşıyorlardı, çünkü bu Türkler onlar için Türk değil, Çinli idi. Bugünkü millî his telâkilerini o zamanki durumlarla karıştırmamalıdır.

7. Uygurlar'la diğer Türklerin isyanı; devletin çökmesi

Bu isyan, sonra gösterdiği tesirlerle, sülâlenin ve devletin kudretini kırmıştır. Çok kanlı olan bu savaşlar, halkı çok harap etmişti. İsyan senelerinde memleketin en büyük kısımlarından vergi tahsil edilmemişti. Yardımcı kavimlere de külliyetli miktarda para vermek zorunda idiler. Hükümet kıt'alariyle yardımcı kıt'aların yağmalarından halk, harpten olduğu kadar mutazarrır oluyordu.

Uygurların taarruzu

Su-tsung'un ölümünü (762) Uygur hanı, Çin'e hâkim olmak için fırsat bilmiş, çünkü geçen senelerin hadiseleri ona Çin'in tek başına tamamen âciz olduğunu göstermişti. Ancak Tengri adındaki Uygur'la izdivaç suretiyle akraba olan P'u-ku Huai-en'in müdahalesi ile bunun önüne geçilebildi. Bunun üzerine entrikalar P'u-ku Huai-en'in aleyhine döndü. Bu ise, Tibetli T'u-fan ile birleşti; böylece

Çinli'lerin daima korktukları bağ meydana gelmiş oldu. Tibetli' ler 763 'de Batı hükümet merkezini zaptettiler ve yaktılar. P'u-ku Huai-en Uygurlar'la birlikte kuzeyden ilerliyordu. Eğer 765'de P'u-ku Huai-en ölmeseydi ve Çinli'ler Kuo Tse-i vasıtasiyle ittifakı bozmasalardı, bu seferin zaferle neticeleneceğine ve Çin tarihinin başka bir cephe alacağına şüphe yoktu. Uygurlar Çinli'lerle bir itlifak aktettiler, her ikisi de Tibetli'lere hücum ettiler ve ellerinden ganimeti aldılar; Çin bir kere daha kurtulmuştu.

Uygurların zaferi Uygurlar'la dostluklarını eskisinden daha pahalıya satın almak zorunda idiler. Pek çok Uygur, hükümet merkezinde oturuyor ve mukabilinde pek çok ipekli kumaş istedikleri atlarını onlara zorla satıyorlardı. Kısa bir müddet önce elde ettikleri tecrübelere rağmen, askerî vâli usulü değiştirmedi, memleketin içinde ve bilhassa batı ve kuzey hudutlarında (Tibetli'lere ve gittikçe kuvvetlenmekte olan Ch'itan'lara karşı) durum çok müşkül olduğundan silâhlı askerlerin daima hazır bulunmaları zarurî idi. Fakat bu yüzden Tu-tu'lar daha çok kuvvetleniyorlardı; artık hükümet merkezine vergi vermiyor, gelirleri kendi orduları için sarf ediyorlardı. Böylece 750'den itibaren memleket, iktidarsız bir merkezden ve nüfuzlarını oğullarına intikal ettirmek suretiyle istiklâllerini isbat eden kudretli askerî valilerden müteşekkildi. 781 'de hükümet bu vazifelerin babadan oğula geçmesine müdahaleye kalkarken, 783'de hükümet merkezine kadar gelen bir isyan başlamıştır; 784'de isyanı bastırmağa muvaffak oluyorlar ve hükümet ile valiler arasında bir anlaşmaya varılıyor.

İç durumu Bu anlaşma, durumu değiştirmemektedir. Durum, merkez için günden güne fenalaşmaktadır. Sarayda haremağaları muhtelif klik'lerin aleyhine icrayı saltanat ediyorlardı; birçok imparatorlar ya doğrudan doğruya katledilerek, yahut ta "uzun hayat eksiri" içirilerek kurban ediliyorlardı. Uğrunda şimdi Tibetli'lerle Uygurların savaştıkları Türkistan üzerindeki hâkimiyetini, Çin'liler kaybetmişlerdi.

Saraydaki hadiseleri aynen anlatmağa lüzum yoktur. Klik'ler arasındaki savaşlar yavaş yavaş İkinci Han sülâle-

sinin sonlarında olduğu gibi haremağaları ile edipler arasında cereyan etmeğe başlamıştı. Memleketin iktisadiyatı gittikçe sukut etmekte ve devlet fakirleşmekte idi; çünkü vergi toplanamıyor ve buna rağmen, devlete tâbi bile olmayan, büyük ordular beslemek zorunda kalınıyordu. Uygurların (832'den itibaren) yıkılmaları ve Türk Şato'larının ortaya çıkmaları, iç durumu üzerinde oldukça müessir olmuştur. Buna, hemen hemen aynı zamana tesadüf eden (842'denberi) Tibet devletinin yıkılması da ilâve olunmaktadır. Artık Çin'de yaşıyan Uygurları ve daha iyi ticaret yapabilmek için Uygur elçiliklerinin siyasî himayelerine sığınan başka yabancıları nazarı itibarı almağa lüzum yoktu ve yabancıların topladıkları sermayeleri temellük etmekle, kısmen sikke madeni kıtlığından meydana gelen muvakkat malî sıkıntının önüne geçileceği ümit ediliyordu.

Buddhist kilisesinin serveti Bu devirde sermayeler daima banka vazifesi gören mâbetlerin emrinde bulunduğundan, bu hareket, Uygurların dini olan Maniheizm'e, diğer yabancıların dinleri olan Mazdaizm'e, Nestoryanizme ve belki de İslâmiyete (yalnız güney limanlarında) karşı cephe almıştır. 843'de yabancı dinler yasak edildi; yabancılara Çinliler gibi giyinmeleri emredildi; bu suretle yabancılar, artık Çin vatandaşı sayılıyorlardı. Şimdi onları, Çin kanunları ile mahkemeye celbedebiliyorlardı. Yabancı dinlerin kaldırılması kanununun münhasıran yabancıların sermayelerine karşı konulduğu, aynı zamanda Buddhizme karşı alınan cepheden de anlaşılmaktadır: Binlerce Buddhist mâbet ve manastırları asrileştirildi; bütün heykeller, hatta hususî şahısların ellerindekiler bile, eritilerek teslim edilecekti, rahipler de vatandaş olacaklardı. Rahipler o zamana kadar vergiden muaf idiler. Mâbete ait arazideki müstecirler bulunsa da bu topraklar da vergiden muaf tutuluyordu. Demek ki, 843 harekâtı, dinî bir harekât değildi, hükümetin para tedarik etmesi için bunu mecburî bir tedbir addetmelidir: Bütün yabancıların malları ile Buddhist mâbetlerine ait mülklerin çoğu hükümetin eline geçiyordu. Bu kanun, Taoizme şamil değildi(resim 18). O sıralarda merkezde bulunan hükümet hem Konfüçyanist, hem de Taoist idi ve ellerinde fevkalâde selâhi-

yetleri bulunan birkaç Taoist,halkı Buddhizme karşı kışkırtıyordu. Hemen 846'da bir reaksiyon başladı: Yeni imparatorla birlikte Buddhist olan Konfüçyanistler iktidarı ele almışlardı ve şimdi Taoistleri uzaklaştırmağa çalışıyorlardı. Bu devirden itibaren Konfüçyanizın ile Buddhizm arasında daha sıkı bir birleşme görülmektedir. Bu T'ang devrinin başlangıcında ve daha önceleri olduğu gibi yalnız meditation Buddhizmi ile değil, Buddhizmin esas istikameti olan manastır Buddhizmi ile de böyle olmuştur. Bu devirden itibaren, gentry'nin aleyhinde ve halkın leyhinde olan bu ruh göçü ve misilleme akideleri, gentry için bir propaganda vasıtası teşkil etmesi için değiştirildi: Bu dünyada sıkıntı çeken herkes hükümete ve gentry'ye muti olmalı ki, bir daha dünyaya geldiklerinde daha iyi bir ömür sürmeleri için fırsat bulabilsinler. Bu suretle Buddhizmin ihtilâlci misilleme akidesinden bir reaksyoner akide meydana geldi. Bu da gentry'nin çok işine yarıyordu. Buddhizmin bu misilleme akidesinden eserlerinde en vazıh bahsedenlerden biri olan Niu Seng-ju, 846'da yeni imparator tarafından derhal tekrar saraya çağrılmıştır. O, bu Buddhist Konfüçyanistlerden biri idi.

8. Huang Ch'ao'nun halk isyanı

Bu durumdan, tabii, en çok mutazarrır olan yine halk olmuştur. Çin vakayınameleri mütemadiyen isyanlardan bahsediyorlar, fakat, teşkilât olmadığı için, 860'a kadar bunların hiçbirisi ehemmiyet kesbetmemiştir. 860'da ilk büyük kıyam başladı: Bu Chê-chiang'daki açlık kıyamıdır. Bu isyanı çok kan dökerek bastırdılarsa da bunu başka kıyamlar takibetti. 874'de bugünkü Hopei eyaletinin güneyinde, yani esas ziraat bölgesinde Wang Hsien-chih adında bir köylünün idaresinde yine büyük bir isyan başladı (resim 19).

Huang Ch'ao

Wang Hsien-chih, evvelce Huang Ch'ao (okunuşu: Hvanğ Çav) ile arkadaş olmuştu. Bu devlet imtihanında muvaffak olamıyan edip, sıkıntıya düşerek açlık çeken köylülere iltihak ederek, kendi başına bir çete teşkil etti. Wang ile Huang birleştiler. Her ikisi de köylü gruplarının iyi bir organizatörü olduklarını ispat ettiler; askerî valiler orduları ile köylülere karşı bir şey yapamadıklarından,

kısa bir zamanda bütün Doğu Çin'i zaptetmişlerdi. Endişeye düşen hükümet, halkın köylülere karşı silâhlanması için bir emir neşretti, fakat bu ihtiyat tedbiri de hükümetten ziyade köylülere yaramıştır. Nihayet Wang'a yüksek bir unvan teklif ettiler. Huang, taraftarlariyle birlikte gentry'nin tarafına geçeceğini söyliyerek Wang'ın bu yüksek memuriyeti kabul etmesine mâni oldu. Nihayet hükümet, Şato'ların gönderdikleri askerlerin yardımı ile Wang'ı mağlûp ederek katledebildi (878). Bunun üzerine Huang Ch'ao güney-doğu ve güneye dönerek 879'da Kanton'u zaptetti ve yaktı. Arap kaynaklarına göre, bu sıralarda Çinli'lerden başka 120,000'den fazla yabancı telef olmuştu (Batı kaynakları, Huang Ch'ao'ya Başnua derler).

Huang Ch'ao Kanton'u zapt eder

Huang Ch'ao, Kanton'dan bu zengin ticaret şehrinin hazineleri ile yüklü olarak kuzeye döndü. Yolda Sha-t'o (Şato) kıtaları tarafından durduruldu, bundan dolayı Aşağı Yang-tse'ye, oradan da tekrar kuzeye döndü. 880 yılının sonlarında Doğu hükümet merkezini zaptetmişti. İmparator, Batı hükümet merkezi ilân edilen Ch'ang-an'dan Sih-ch'uan'a kaçtı ; Huang Ch'ao şimdi kolaylıkla Batı hükümet merkezini zaptederek, eline geçirdiği hükümdar ailesinin bütün azalarını bertaraf etti, sonra kendisi bir "Ch'i„ sülâlesinin hükümdarı oldu. Bir köylü harekâtının gentry'ye karşı başarı kazandığı ikinci defa vaki oluyordu.

Türk Şato'ları ve önderleri Li K'o-yung

Buna rağmen memlekette çok büyük kargaşalıklar hüküm sürüyordu. Hâlâ kendi başlarına savaşan köylü orduları, valilerinden ayrılarak savaşan ordular vardı; nihayet hükümdara sadık birkaç kişi ile bilhassa Çinli adı Li K'o-yung olan kabiliyetli bir şefin idaresinde Türk Sha-t'o'ları bulunuyordu. Şimdiye kadar hükümete sadık kalan Sha-t'o'lar hükümet parçalanınca ayaklandılar. Fakat bir Uygur'un kumandasındaki Çin hükümetinin yabancılardan müteşekkil ordusunun müdahalesi ile mağlûp edilebildiler ve Ta-ta'lara (okunuşu: Dada, Tatarlar) kaçtılar. Fakat Çinli'ler tekrar Sha-t'o'larla münasebet peyda etmeğe çalıştılar, çünkü onlar olmadan Huang Ch'ao'nun bertaraf edilmesi bahis mevzuu bile ola-

mazdı. 881'de Li K'o-yung hükümet merkezine hücum etti; müthiş bir muharebe oldu. Huang Ch'ao tutunabildi. Ancak bir başka taarruzda 883'de mağlûp edilerek püskürtüldü ve 884'de Sha-t'o tarafından öldürüldü.

Li K'o-yung ve Chu Ch'üan-chung

Yalnız Türkler tarafından bastırılabilen bu kıyam, T'ang sülâlesinin nihayet bulmasına yol açtı. Vakıa imparator, 885'te tekrar hükümet merkezine dönebildi, fakat yalnız Sha-t'o'lardan Li K'o-yung'un mu, yoksa bir başka askerî komutan mı Çin'e hâkim olup olmıyacağı meselesi kalıyordu. Bunlardan Chu Ch'üan-chung (okunuşu: Cu Çüan-cunğ) kısa bir zamanda en kuvvetlisi oldu. 890'dan itibaren ikisinin savaşları başlamaktadır. Li K'o-yung Shansi'ye, Chu Ch'üan-chung da doğudaki ovalara güveniyordu. Bu esnada batıda Sih-ch'uan valisi ile güney-doğuda Chê-kiang valisi istiklâlini ilân ettiler. Her ikisi de kendilerini "hükümdar„ yani "imparator„ ilân ettiler ve (895'den itibaren) kendi sülâlelerini kurdular.

Hükümet merkezinin içindeki isyanlar imparatoru şahsen tehdit ediyordu. Bunun için kaçarak yegâne sadık tanıdığı Li K'o-yung'un himayesi altına girmek zorunda kaldı. Fakat çok geçmeden Chu Ch'üan-chung'un eline düştü; bu da imparatorun bütün maiyetini ve bilhassa haremağalarını imha etti, bir müddet sonra imparatoru kendi kendine öldürttü, âdet olduğu üzere, 907'de idareyi kendine teslim eden bir kukla tayin etti. Chu Ch'üan-chung, "Liang sülâlesi„ nin imparatoru oldu.

Böylece başlangıcında, Çin'de hiçbir zaman mevcut olmamış bir kudretle yükselen T'ang sülâlesi nihayet bulmuş oldu. Bu sukutun sebebi, askerî valilerin kuvvetlerini arttırmalarından, hiç kimseye tâbi olmıyan müstebit adamlar olmalarından ve kendi menfaatleri için halkı soymalarından, aralarındaki devamlı devlet iktisadiyatının temellerini sarsmalarından ileri geliyordu. Buna, önce devletin dış ticaretle kuvvetinin azalması, sonra da dahilî durumdan dolayı yabancılara ve bilhassa Türklere tâbi olmaları ilâve olunmaktadır. Halk varidatının büyük bir kısmı yabancı memleketlere akıyordu. Sülâlenin sona ermesine sebep olan büyük kıyamlar bu şekilde izah edilebiliyor.

Literatür: Sui ve T'ang devrinin siyasî ve fikrî tarihleri için şimdiye kadar en iyisi O. Franke'nin ("Geschichte des chinesischen Reiches„ cilt 2-3) adlı eseridir. Ekonomi tarihi için çok iyi bir eser St. Balazs'ın ("Beitraege zur Wirtschaftsgeschichte der T'ang-Zeit„; Berlin, Mitt. d. Sem. f. Orient. Sprachen, cilt 34-36; 1931-3) dır. İdare tarihi için şu kitap çok iyidir: R. des Rotours ("Les grands fonctionnaires des provinces en Chine sous la dynastie des T'ang„; T'oung Pao, cilt 25; 1928). Batı ile olan münasebetler için aşağıdaki eserlere bakınız: G. Ferrand: "Relations des voyages et textes géographiques„ (Paris 1913-4; 2 cilt) ve J. Kuwabara: "On P'u Shou-keng„ (Mem. of the Res. Dept. of the Toyo Bunko, Tokyo 1928, cilt 2). Bunlardan başka M. P. H. Lee: "The Economic History of China„ (New York 1921). Daha çok fazla spesiyal literatür vardır, fakat bunlardan burada bahsetmeğe imkân yoktur.

9. T'ang devrinde kültür hayatı

T'ang devri, edebiyat ve sanatın parlak devridir; biz, buna önceki bahislerde müteaddit defalar işaret etmiştik; fakat burada kısa birkaç mütalea daha ilâve etmek istiyoruz.

Nesir T'ang devrinin edebî şaşaasının kökleri önceki devirde, 3.-6. yüzyılda bulunmaktadır. Bu devirde vakıa hacim itibariyle pek az büyük kitap meydana gelmiştir, fakat bunun yerine şiir ve "essay„ (deneme) sahasında mükemmel ve güzel eserler yaratılmıştır. Saf Çinli'lerden müteşekkil olan Güney Çin ile bilhassa Türklerin hâkimiyeti altında bulunan kuzey arasındaki ayrı siyasî gelişme, edebiyatın da ayrı şekillerde gelişmesine yol açmıştır. Kuzeyde, bu devirde yerli Türk şarkılarını taklit ederek, tabii, halk dilinde yazılmış ve bilhassa hislerindeki ve ifadelerindeki kuvvetle şöhret kazanmış kısa, basit şarkılar vardır. Buna mukabil kuzeyin resmî edebiyatı (bazı raporların, dilekçelerin, emirnamelerin üslûbu) eski klâsik Çin üslûbuna dönüyordu. Her ikisi de verimli olarak T'ang devrine tesir etmiştir. T'ang devri essay'inin nesir üslûbu bu açık klâsik üslûbu almış ve geliştirmiştir. Han Yü (768-825; res. 20), Liu

Tsung-yüan (747-796) gibi T'ang devrinin büyük nesircileri, Toba devri üslûbunun pek çok tesiri altında kalmışlardır. Bundan başka Buddhist tercüme edebiyatı, T'ang edebiyatı üzerine de müessir olmuştur. Toba devrinde, daha önce Sanskritçe, Prakritçe, Soğutça ve daha başka Orta Asya dillerinden Çince'ye tercüme edilen sayısız Buddhist metinleri, geniş bir halk tabakasının ve bilhassa orta tabakanın (tüccarlar) anlayabilmesi için halk diline yakın bir üslûpta yazılıyordu. Fakat aynı zamanda bunlarda, uzun ve içinde karışık gramer konstrüksyonları bulunan cümlelerde oldukça fazla tercüme kokusu vardır. Böylece T'ang devrinde (bilhassa rahip Hsüan-tsang ve İ-ching tarafından yapılan birçok tercümelerinde) saf Çin nesrinde de yeni cümle şekillerinin belirmeğe başladığını görüyoruz; Hintçe'den gelen yeni tasvirler ve mukayeseler de kullanılmağa başlıyor (resim 21).

Şiir T'ang devrinin şiiri bilhassa Güney nazmının tesiri altında kalmıştır. 3.-6. yüzyılların nazmı, saraylarda bilginler arasında bir oyuncak olmuştu ve bunlarda hissin derinliğinden ziyade, şeklin mükemmeliyetine bakılıyordu. Kalıplar, bilhassa tarihçi olarak da tanılan Shen Yüeh (441-513) tarafından, tesbit edilirdi. T'ang devrinin büyük şairleri bu kaideleri kabul ediyorlar, fakat onları Kuzey şiirlerinin tesirleri altında gerçek hislerle dolduruyorlardı. Şiirin bu yeni tahavvülünü ilk gösteren T'ang şairlerinden Ch'en Tse-ang'tır (657-698). Bundan ve daha başka birçok şairlerden sonra T'ang devrinin parlak çağı gelmektedir. Bu devri Ts'en Ts'an açmıştır, bunun şiirlerinde, bir kere görmüş olduğu Türkistan'ın birçok hatıraları vardır. O, T'ang devrinde çok sevilen "kısa şiir„ in (5 yahut 7 işaretten müteşekkil 4 satırlık şiir) üstadıdır. Aşağıdaki kısa şiiri bugün bile herkes bilir:

Gelin odasında bir ilkbahar rüzgârı esti...
Benim eski sevgilim bundan büyük nehirlerle ayrılmıştı.
Fakat rüyamda yastığımın üzerinden bir anda
Birçok fersahlar güneye, onun yanına koştum ...„

Ressamlıkta daha aşağı bir şöhreti olmıyan ve resimlerle şiirlerinde bir birlik yaratmak istiyen Wang Wei de (689-759)

bunun kadar meşhurdur. Bundan sonra dünyaca tanılan Li Po (yahut Li T'ai-po, 701-762) ve Tu Fu (712-770) gelmektedir.

Çin'de hemen hemen bunlar kadar sevilen diğer bir grup ta, şiirlerinde mümkün olduğu kadar halk dilini kullanmağa çalışan Po Chü-i (772-846) ve Yüan Chen (779-831) adındaki arkadaşlarıdır. Po, şiirlerini temize çekmeden, halktan bir kadına okur ve kadın onu anladığı takdirde şiiri mükemmel addederdi.

T'ang devrinde yeni şekiller ortaya çıkmaktadır : Yediler şiiri kemâle eriyor, kısa şiir gelişmeğe devam ediyor. Ancak T'ang devrinin sonunda esaslı yeni bir şekil meydana geliyor, bu da Ts'ih'dır. Bu şekil, Güney-batı yerlilerinin halk şarkılarından gelmektedir. Bir şarkıdır ve bunun bestesine daima yeni güfteler yazılmaktadır (bunların umumiyetle şarkının karakteri ile hiç ilgisi yoktur) ; satırların kat'î bir uzunlukları yoktur, şarkının bestesine bağlıdır. Bu Ts'ih şiirini yayanlar, ekseriya Güney Çin'den satın alınan ve çayhanelerde bu şarkıları okuyan fahişelerdir.

Serbest şiir ve tiyatro san'atı

Ayrı ayrı okunan bu Ts'ih'leri, çok geçmeden, birbirine ekliyerek uzun bir sıra teşkil etmek âdet oldu. Bunlar temsiller esnasında okunurdu, böylece bir opera teşkil etmeğe başladılar. Asıl Çin tiyatrosu, iki kaynaktan gelmişti : Kuzeyden gelen danslı temsillerden (bilâhara daha ziyade kılıç oyunları) ve kurban oyunlarından ; bunlar da, Güney Çin aslından gelmektedirler. Bunun için Güney Çin Ts'ih' leri da bukadar kolaylıkla onlara bağlanmaktadır ve böyle olduğu için bilâhara Çin tiyatrosunda güney'in bukadar çok kelimeleri ve daha başka şeyleri bulunmaktadır. Bu istikamet bilâhara "sivil piyes,,in (aşklı romantik dramlar) adı verilen piyesin meydana gelmesine sebep olmuştur (resim 22). Asıllarını kuzeydeki Türklerin ve Moğolların kült oyunlarından (maskeli, boğa döğüşü ve güreş) olan danslı temsillerden sonraları " askerî piyesler „ (harp ve daha başka sahneler) gelmiştir. Bunlarda esas, müzik ve metin değil, en yüksek zirvesine erişmiş danslardır. Kuzeyde, Orta Asya kavimlerinin Çin tiyatrosu üzerindeki tesirleri sonra da devam etmektedir (resim 23).

Orta Asya müziği

Bundan Toba devrinin eski Çin müziği tamamen terkedilip, bunun yerine, Soğut'lar vasıtasiyle Orta Asya'dan ithal edilen Batı müziği girmiştir. Bu, T'ang devrinde de böyle kalmıştır (resim 27). Orta Asya'dan bütün orkestralar, bilhassa kürre üzerinde ve desenli halı üzerinde dans etmesini bilen meşhur dansözler (ekseriya Kuça şehri zikrediliyor) getiriliyordu. Çayhanelerdeki kızların çoğu da Orta Asya'dan gelmişlerdi. T'ang devrinin hemen bütün şairleri, hepsinin Türk kavimleriyle verilen savaşlardan bahsettikleri gibi, bu yabancıları da methederlerdi. Maallesef sinoloji bu meselelerin hiçbiri üzerinde çalışmamıştır (resim 25).

Ressamlık

San'at sahasında, T'ang devriyle "yegâne„ san'at olarak ressamlık üstün bir rol oynamağa başlamaktadır. Vakıa T'ang devrine ait taştan ve bronzdan güzel plâstikler kalmıştır; teknik bakımdan da fevkalâde kumaşlar, en ince lâkeler, güzel inşaat bakiyeleri vardır. Fakat önceden söylendiği gibi, bunların hiçbiri, Çin telâkkisine göre, san'at değildir. Bizim bu san'at eşyası hakkındaki bilgimiz, bilhassa eskiden Japonya'ya ihraç edilen ve Nara'da imparatorun hazinesinde bulunup Çin'in T'ang devrinden kalan binlerce parça eşyasından gelmektedir. Bu devrin Japon mâbetleri de Çin mâbetlerinin kopyalarıdır.

Ressamlık, bilhassa T'ang devrinden önceki ressamlığın tesiri altında kalmıştır. Nazımda olduğu gibi, ressamlık için de ressam Hsieh Ho tarafından "kaideler„ tesbit edilmiştir: Bunlar ressamlığın 6 esas kaideleridir. Bu kaidelerin, Hint örneklerinin tesiri altında kaldıkları tahmin ediliyor. Zaten ressamlık sahasında Batı ve bilhassa Türkistan tesirinin ne kadar büyük olduğunu görüp hayret etmemek mümkün değildir. Ancak yabancılar tanrı tasvir etmesini bildiklerinden Buddhist mâbetlerinin tezyinatını yapmak için yabancılar Çin'e geliyorlardı. Vakıa Çinli'ler bu ressamlara zanaatkâr nazariyle bakmıyorlardı, fakat onların maharetine ve tekniklerine hayran oluyorlar ve onlardan bu san'atı öğreniyorlardı. Son zamanlarda Türkistan'da yapılan kazılar, duvar resimleriyle süslenmiş pek çok Buddhist mağara mâbetleri meydana çıkmıştır (resim 24). Bunlar, bize Orta Asya halkının elbise ve eşkâli hakkında zengin bilgiler vermektedirler. Bu

resimler, vakıa Hint ve hatta Yunan tesirleri (Gandhara sanatı) göstermektedir, fakat bugün "Çin„ gözüyle baktığımız hususiyetler de bunlarda bulunmaktadır. Lâkin Orta çağların Çin ressamları Orta Asya'dan pek fazla şey öğrendiği için, bizim bilâhara "Çin„ adını verdiğimiz san'at tipinin orada da gelişmiş olması imkânsız değildir. Vakıa bizim san'at tarihçilerimiz bu mağaraları T'ang devrinde yahut daha biraz önce tarihlendiriyorlar. Fakat bunun kat'î olmadığını da hatırdan çıkarmamalıdır. M. s. 500'lerde inşa edilen ve içlerinde Toba devrinin plâstik şaheserleri bulunan ve 10'uncu yüzyılda yağmur ve kar sihirbazlıkları için kullanılan Yün-kang ve Lung-men mağara mâbetleri gibi, ziyaretçilerin duvarlara yazdıkları yazıtlar, Orta Asya mağara mâbetlerinin 17'inci yüzyıla kadar devamlı olarak kullanıldıklarını gösteriyor. Demek ki, bazı resimler çok sonra yapılmış yahut üzerlerinden geçilmiş olabilir.

Wu Tao-tse T'ang devrinin en meşhur Çin ressamı, Wu Tao-tse'dir. Kendisi, Orta Asya örneklerinin en çok tesiri altında kalan ressamdır (bk. resim 26). Dindar bir Buddhist olmakla mâbet için de resimler yapmıştır. Manzara ressamı olarak demin zikredilen Wang Wei (759 'da ölmüş) bilhassa meşhurdur. Bununla, Sung devrinde Çin manzara ressamlığı en parlak devrini yaşamaktadır. Ayrı ayrı ressamların ihtisas kesbetmeleri Çin ressamlığı için zaten tipiktir. Bazıları yalnız manzara resimleri yaparlar, başkaları ise (meselâ Han Kan) yalnız at v.s. çizerler. Bundan ressamların orijinal eserler yaratmak için uğraşmayıp daha eski üstadların resimlerini kopya etmeleri ve bu kopyaların ekseriya "serbest„ kopya olup orijinalin değiştirilmesinden husule gelmeleri, onlar için tipiktir. Bu, fikir ve düşüncelerin noksanlığından değil, fakat sosyal sebeplerden ileri geliyordu. Yukarda söylendiği gibi ressamlık, gentry'nin işi idi. Gentry, ekseriya yüzlerce yıl devam eden münferit gruplara ayrılıyorlardı. Çünkü bu grupların temelleri, birbirleriyle evlenme suretiyle akraba olan ailelerdi. Bu suretle resim yapmak aynı zamanda bir nevi "siyasî iş„ de oluyordu : Ya kendi grubuna mensup olan bir ressamın resmi, yahut ta buna benzer siyasî bir istikameti takib-

edenin resmi kopya edilirdi. Tıpkı bir Avrupalı katolik kilisesi ressamının Bizans ikonunun resmini yapamadığı gibi, ressamlar bu prensipten ayrılamazlardı (resim 11 ve 13).

Porselen T'ang devrinde ilk porselenler ortaya çıkmaktadır; mütehassıslara göre bunlar, henüz porselen olmayıp daha ziyade Majolika (yahut çinî mamulâtı), yani hakikî porselen kadar yüksek hararette pişirilmedikleri için içleri beyaz olmıyan kurşunî-sarı renkte kaplardır. Fakat sırları çok mükemmeldir. İlk sırlar en geç Han devrinde bile görülmektedir. Porselenler umumiyetle yalnız resmî imalâthanelerde, saray ve sarayda yaşıyan büyük rütbe sahipleri için yapılıyordu. Bunun için T'ang devrinin porselenleri ancak birkaç yüz parçadan ibarettir. Bunlar sonraları kıymetli antikalar olmuşlardır. Halkın ihtiyacı için ancak sonraları porselen yapmağa başlamışlardır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

ÇİN'İN İKİNCİ BÖLÜNME DEVRİ (906-1280)

I. Beş sülâle devri (906-960)

1. İkinci parçalanmanın sebepleri

Çin müverrihleri, şimdi bahsedilecek devri, büyük T'ang sülâlesi ile yine aynı büyüklükte olan Sung sülâlesi arasında bir geçit devri telâkki ederler. Avrupalı müverrihler de buna benzer bir şey yapmışlardır; bundan başka bu devri, ya Çin'in Orta çağlarının sonuna ve 960 ile Yeni çağların başına eklemişler, yahut ta Yeni çağlara giriş olarak kabul etmişlerdir.

Beş sülâle devrin hususiyetleri

Bence her iki fikir de artık tutunamamaktadır. Yeni çağların başlangıcının nereye konulacağı meselesi güçtür, fakat bence, ancak 1280 (Çin'de Moğol hâkimiyetinin başlaması) yahut 1368 (Çin Ming sülâlesinin başlaması) yılları arasında olduğu kabul edilebilir. Buna mukabil şimdi bahsedilecek olan devrin alâmeti, yine 220-580'de olduğu gibi, Çin'in iki kısma ayrılması, bunlardan kuzey kısmın yabancıların, güney kısmın ise Çinli'lerin hâkimiyeti altında bulunmasıdır. Bunun için Çin'in Orta çağları 3 kısma ayrılmalıdır: a) 220 - 580: Çin iki kısma ayrılıyor; bunlardan kuzey, bilhassa Türkler tarafından idare ediliyor (360 yıl); b) 580 - 900: Çin, Çinli'ler tarafından idare ediliyor; Çin'in dışında kuzeyde Çin'le mütemadiyen harp eden ve Çinli olmayanlardan müteşekkil büyük müstakil devletler bulunuyor; c) 900-1280: Çin, tekrar ikiye ayrılmaktadır. Kuzey, yabancılardan bilhassa Moğol-Tunguzlara mensup olanlar tarafından idare ediliyor (380 yıl). Sung'lar (960-1279) hiçbir zaman bütün Çin'e hâkim olamıyarak yalnız devletin bazı kısımlarına hâkim olmuşlardır. Demek ki, kendilerini T'ang'larla mukayese edemezler.

Avrupalı bilginlerin çalışmaları

Maalesef T'ang'dan sonraki yıllar üzerinde çok az çalışılmıştır. Avrupa dillerinde yazılan eserlerin hepsi, bundan önce çok hatalı olduğunu söylediğimiz, de Mailla'nın tercümesine dayanmaktadır. Bu devrin üzerinde yapılan çalışmaların fena olmasının sebebi ikidir: a) Bu devri ihtiva eden kaynak malzemesi o kadar zengindir ki, ancak birçok âlimler birlikte çalıştıkları zaman incelenebilir; b) Daha ziyade Türk devri olan Orta çağların ilk devri için Avrupalılar daha çok alâka göstermişlerdir; çünkü buradaki olaylar, doğrudan doğruya Ön Asya ve Avrupa olaylarıyle ilgilidir. E. Chavannes, P. Pelliot, Radloff, St. Julien, Hirth, O. Franke v. s. gibi bir grup bilginler, Türkler hakkında yazılan Çin raporları üzerinde çalışmışlardır. Buna mukabil hemen hiçbiri Orta çağların üçüncü devrinin yabancıları ile ilgilenmemiştir, çünkü burada Ön Asya ve Avrupa için o kadar fazla lüzumlu görünmeyen Moğollarla Tunguzlar bahis mevzuudur. Asıl Moğol devirleri üzerinde yine iyi çalışılmıştır. Halbuki 900-1280 yılları arasındaki devrin incelenmesi, Türk tarihi için de çok enteresan olacaktır. Çünkü "Moğol„ adını taşıyanların bir kısmı Türk idiler; "Tunguzlar„ ın arasında da Türkler vardı, bu kavimlerin siyasî faaliyeti Türkistan tarihine de çok tesir etmektedir. Bu sahada yakında çalışmağa başlanacağı ümit edilmektedir.

Güney Çin'deki küçük devletler

Çinli'ler, 906-960 yılları arasındaki zamana "Beş sülâle devri„ (Wu-tai) derler. Bu da çok uygun bir ad değildir. Kuzeyde, kısa zamanlarda değişmek üzere, beş sülâle vardı; fakat aynı zamanda Güney Çin'de de daha on sülâle bulunuyordu. Zaten haklarında fazla bir şey bilinmiyen bu 10 güneyli sülâle meşru sayılmıyordu. Buna rağmen durum, güneyde sülâleleri meşru olan kuzeyden daha iyi idi. Güneydeki sülâleler[1] (ayrı ayrı sülâle-

[1] Güney sülâlelerin isimleri şunlardır: 1) Wu (902-936); 2) İlk Shu (908-925); 3) Wu-Yüeh (908-932; diğerlere göre 908-979); 4) Nan-Han (917-971); 5) Min (933-945); 6) Ching-nan (925-963, yahut 925-973); 7) Ch'u (927-951); 8) Muahhar Shu (934-965); 9) Güney T'ang (937-958); 10) Kuzey Han (951-979).

leri hakkında fazlaca yazmıyoruz) yukarda çok bahsettiğimiz askerî valilerin kurdukları devletler idi. T'ang devrinde bile müstakil olan bu valiler, kendilerini kıral yahut imparator ilân ederek, Çin'in ayrı ayrı valilerini idare ediyorlardı. Bu devletlerin en mühimleri, bugünkü Sih-ch'uan (Shu) ile Chêkiang (Wu - Yüeh) eyaletlerini ihtiva eden bölgeyi idare edenlerdi. Her iki bölgede de oldukça sükûnet ve nizam hüküm sürüyordu. Her ikisi de çökmüş bir merkezden ayrı olarak, iktisadiyatla meşgul oldukları zaman parlamağa başlamışlardır. Kültür bakımından, bu iki bölge çok gelişmiştir. Bu iki bölge sonra, Sung'lar zamanında, ilhak edildikleri zamanda ehemmiyetlerini kaybetmemişlerdir. Bu, çok mühim birkaç yeni gelişme ile ilgilidir.

2. Onuncu yüzyıln kültürel gelişmeleri

Yeni icatlar : basılmış kitaplar ve kâğıt para

T'ang devrinin sonunda kitap basımı, taha kalıplarla basmak suretiyle yayılmağa başlamıştır. Tıpkı Avrupa'da olduğu gibi Doğu Asya'da da bunun birçok neticeleri olmuşur. Herbiri ayrı ayrı kopya edilmek mecburiyetinde olduğundan pek pahalı olan kitaplar şimdi ucuz ve kütle halinde neşredilebiliyordu. Bir bilginin hususî bir kütüphane meydana getirmesi, daha geniş bir sahada çalışması mümkündü. Halbuki eskiden yalnız birkaç, hattâ bir tek metinle iktifa etmesi icabediyordu. O halde neticeler şunlardır: İlmin, bilhassa okuma ve yazmanın daha geniş bir halk kitlesine yayılması; birkaç değil, birçok metinler okuyup mukayese edebilmesi, hususî kütüphanelerin eskisi gibi yalnız saraylarda bulunmaması, neşriyatın artması. Hususî ve klâsik eserler gibi, fazla ciddî ve siyaset bakımından ehemmiyetli olmıyan kitaplar da basılıyor. Böylece yeni edebiyat nevileri (mükâleme edebiyatı) ortaya çıkıyordu. Burada bahsedilen kitap basımının bütün neticeleri derhal ortaya çıkmamıştır, birçokları müteakip Sung devrinde görülmektedir.

İkinci mühim yenilik, kâğıt paranın ilk şekillerinin kullanılmasıdır. Çin bakır paraları zaten ağırlıklarından dolayı güç (yahut pahalı) naklediliyor; bu yüzden ticarete birçok mâniler ortaya çıkıyordu. Bazan bir bölgeden ticaret yapılırken bütün

para başka bir bölgeye naklediliyor ve bu yüzden o yerde deflâsyon oluyordu. İdare iyi oldukça -çok fazla masrafla da olsa- para naklediliyordu; fakat idare mekanizması muntazam işlemeyince, deflâsyon devam ediyordu. Bunun için, 800 yıllarında bazı eyaletler bakır paranın dışarı çıkmasına mâni oluyorlardı. Eyaletler askerî valilerin elinde bulunduğundan, merkez fiilî olarak onlara karşı birşey yapamıyordu. Fakat bu tedbir, otomatik olarak bütün uzak ticarete mâni oluyordu. Bunun için tüccarlar depozit pusulaları vererek, bir nevi havale sistemi tatbik ettiler. Çok geçmeden, bu depozit makbuzları tedavülde bir nevi tediye vasıtası olarak kullanıldı. Bu, yavaş yavaş bir banka sistemine ve buna bağlı toptan ticaretin gelişmesine sebep oldu. Eskisine nazaran daha büyük ticarethanelerin açılması mümkün oldu. Hatta T'ang devrinin sonlarında hükümet buna müdahale ederek, kendisi depozit makbuzları dağıttı: Tüccar hükümete ait bir yere parasını yatırır, buna mukabil bir makbuz alır ve bunu para gibi kullanırdı. Hükümet bu paraları, faiz işleri yahut umumî tediyat için kullanırdı. Bundan sonra hükümet depozit makbuzları bastırmağa başladı. Bunlar, Sung devrinden itibaren kullanılmağa başlanan kâğıt paranın ilk şekilleridir [1] (resim 39).

Bunlardan başka porselen de daha ziyade kullanılmağa başladı. İlk açık renk porselenler ortaya çıktı. Porselen, iç ticaret için olduğu kadar dış ticaret için de mühim bir ticaret vasıtası oldu. Porselenler, Hindiçinî ve Endonezya'ya olduğu gibi, Ön Asya ve Japonya'ya da gidiyordu. Her nekadar Kuzey Çin'de de porselen varsa da, yine porselenin başlıca istihsal merkezi Güney Çin idi. Porselen imalinin büyük tezgâhlara, hem de oldukça büyük sermayeye ihtiyacı vardır. Ufak bir tesisat fena malların fazlasiyle meydana gelmesine sebep olur. Böylece sanayinin başlangıcına tesadüf ediyoruz. Vakıa bu tesirini, Avrupa'da olduğu gibi göstermiyordu, fakat toptan ticarete, hatta inhisar altındaki ticaretin meydana gelmesine vesile oluyordu.

[1] Bu paranın ismi «ch'ao» (çav) dır; kelimesinin eski mânası «makbuz» dur; «çav» kelimesi İran'da da kullanılıyordu (bk. K. Jahn. «İran'da kâğıt para», Belleten no. 23/24, s. 267 - 309).

Çay inhisarı 10'uncu yüzyılda Güney-doğu Çin'de küçük devletlerin iktisadî kuvvetleri kısmen buna, kısmen de çay ticaretine dayanıyordu. Çayın kullanılması, 3 üncü yüzyılda Güney-doğu Çin'e gelerek, orada yayılan bir eski Tibet âdeti olmalıdır. Bu zamandan itibaren iki istihsal merkezi vardı: Sih-ch'uan ve Güney-doğu Çin. 11'inci yüzyıla kadar Sih-ch'uan istihsalde başta gelmektedir. Bu, Çin'de çayı bu zamana kadar Tibet tarzında içmelerinden de anlaşılıyor: Bunlar, önceleri çayı un, tuz ve zencefil ile karıştırırlardı. Ancak bundan sonra saf çay içmeğe başladılar. T'ang devrinde de artık bütün Çin'de çay içilmeğe başlandı. Çayı köylülerden toplayarak satan toptancılar meydana geldi. 783'de ilk defa devlet, çayı inhisar altına alarak bir vergi kaynağı yapmağa teşebbüs etti. Fakat bir resmî ziraat inhisarı yapmak teşebbüsü akim kaldı. Bunun için çayı müstahsillerden satın alacak, onu devlet lisansı almış olan tüccarlara verecek bir çay levazım dairesi kurulmuştur. Burada, resmî memurlarla toptancıların işbirliği görülüyor. Toptancılar, çok geçmeden, bütün kârları kendileri elde etmeleri için, küçük tüccarları aradan çıkarıyorlar, memurlar rüşvetle toptancılara bağlanıyordu. Çay kaçakçılığının önüne geçmek devletle toptancıların menfaati iktizasından idi. Bu sebepten çayın kara borsada satılmasının önüne geçmek için birçok emirler verilmişti. Aynı şey *tuza* da tatbik edildi. Biz burada, ilk defa memurlarla toptancılar yahut inhisar altındaki ticaret arasında bir bağ görüyoruz. Bu, müteakip devir için çok mühimdir.

İnhisarın gelişmesi en fazla, eskidenberi tüccar tabakasının çok olduğu Sih-ch'uan'da ilerlemişti. Bunun için Sih-ch'uan'ın durumu, başlıca çay ve tuz istihsal merkezleri olarak, siyasi yıkılma devri esnasında Çin'in diğer bölgelerine nazaran en iyi olmalıdır (res. 28).

3. Beş sülâlenin siyasî tarihi

900-1280 yılları arasında en mühim iktisadî ve sosyal değişiklikler izah edecek olan bu mülâhazalardan sonra siyasî duruma geçiyoruz.

«Sonraki Liang» sülâlesi

906'da Chu Ch'üan-chung (Chu Wen de denir), Liang sülâlesinin (6. ıncı yüzyılın başlangıcında Güney Çin'de hükümran olan Liang sülâlesi ile karıştırılmamalıdır; 987-922) ilk imparatoru olarak tahta çıkıyor. Chu eskiden Huang Ch'ao'nun ordusuna (bk. s. 216) mensuptu, bunun için Doğu Çinli idi, ve bu sebepten daima Kuzey Çin'i temsil ediyordu. Chu, Huang Ch'ao'dan T'ang'lara geçmişti ve asker olarak yükselmişti. Hükümet merkezini Pien-liang'da kurdu (bugünkü K'ai-feng-fu'ya yakın), bu şehir bilâhara nihayete ermekte olan Orta çağda müteaddit defalar hükümet merkezi olmuştur. Büyük Doğu Çin ovasında bulunmakla, münakale için çok müsait bir yerdedir. Fakat askerî bakımdan hemen tutunamıyacak bir haldedir. Onun emniyetini temin eden yegâne yer, Sarı ırmaktı. Chu Ch'üan-chung, Li K'o-yung'u mağlûp edemiyor, bilâkis Li, kuzeyi sıkıca elinde tutuyor, hükümdarlığını emniyet altına alarak daha çok yayıyordu. Li K'o-yung 909'da öldü ve oğlu aynı siyaseti takibetti. İlk önce Pekin bölgesi zaptedildi. Fakat iki tarafla savaşmak lâzımdı, çünkü kuzeyde birçok defalar bahsedilmiş olan Ch'i-tan'ların kuvveti gittikçe artmaktaydı. 916'da Ch'i-tan'ların şefi kendini imparator yaptı. Bununla Ch'i-tan'ların sülâlesi başlıyor. Ch'i-tan'ların ilk imparatoru A-pao-chi eskiden yalnız bir kabileler birliğinin şefi idi. Kabileler, eskiden şeflerini seçmek suretiyle tayin ederlerdi, fakat A-pao-chi ile artık şeflik Yeh-lü ailesine geçmektedir. 937'den itibaren sülâlenin adı "*Liao*" olarak tesbit ediliyor. Ch'i-tan'ların yenme kabiliyetleri bu devirde daha fazla artmıştır. Çünkü eskiden başka kabilelerde olduğu gibi, kabile teşkilâtı bir askerî teşkilâta tahavvül etmiş ve böylece merkezden idare edilen ve yüksek askerî kıymeti olan bir organizasyon meydana gelmişti. 917'de Ch'i-tan'lar, Li K'o-yung'un oğluna hücum ediyorlar, fakat çok geçmeden geri püskürtülüyorlar ve şimdi Sha-t'o'ların "Liang sülâlesi"'ne karşı merkez taarruzu başlıyor; burada ise Chu Ch'üan-chung çoktan oğlu tarafından öldürülmüştü. Bu suretle içten kuvvetli olmıyan Liang devleti çabuk yıkılıyor.

Türk Sha-t'o' ların ilk sülâlesi

Şimdi Li K'o-yung'ın oğlunun sülâlesi başlamaktadır; hükümdar ailesi, Sha-t'o Türklerinden[1] idi. T'ang'lar onlara aynı T'ang soyadını verdiklerinden kendi sülâlelerini *"Sonraki T'ang sülâlesi„* adını verdiler (923-936). Bu, hakikî bir sülâleden ziyade, askerî bir hükümetti. Bilhassa Sha-t'o'lar başarı kazanmak için sayıca çok azdılar. 925'te bile imparator katlediliyor ve kıtalar yine bir Türk olan Li K'o-yung'un manevî evlâdını hükümdar seçiyorlar. Fakat çok geçmeden bu sülâle de ikinci hükümdarı zamanında damadı ve yine Türk (Sha-t'o) olan ve Ch'i-tan'lara karşı gönderildiği halde onların tarafına geçen Shih Ching-t'ang (okunuşu : Şı Çınğtanğ) adında bir general tarafından sona erdirildi.

İkinci Sha-t'o sülâlesi

Ch'i-tan'ların vassali olarak, imparatora karşı yürüdü ve sülâleyi bertaraf ederek kendini *"Sonraki Chin sülâlesi„* nin (937-946) hükümdarı yaptı. Bunun için Çinli'ler, Kuzey Çin'in büyük bir kısmını Ch'i-tan'lara, terk etmek zorunda kaldılar. Ch'i-tan'lardan ayrılmak için yapılan tecrübeler esnasında Ch'i-tan'ların şiddetli taarruzlarına uğradılar ve bunlar 946 'da hükümet merkezini zaptettiler. İmparator esir edilerek götürüldü.

Üçüncü Sha-t'o sülâlesi

Liu Chih-yüan adında bir Sha-t'o generali kendisini kısa süren *" Sonraki Han sülâlesi „* nin (947-950) imparatoru yaptı ise de bir sene sonra öldü. Oğlu kendisinin yerine memleketi idare eden naipleri bertaraf etmek istedi, fakat sonra bunu yaparken kendisi katledildi.

«Sonraki Chou» sülâlesi

Onu katleden Doğu Çin'den liyakatli bir generaldi, bu da *"Sonraki Chou sülâlesi„*ni (951-960) kurdu. Fakat çok geçmeden öldü ve reşit olmıyan oğlu bir Çinli general olan Chao K'uang-yin tarafından bertaraf edildi. Chao, *"Sung„* sülâlesini kurdu. Bu beş sülâlenin üçü Sha-t'o Türkleri tarafından, ikisi de Çinli'ler tara-

[1] Sha-t'o'ların kültürü hakkında bk. Belleten (sayı 41, s. 15 - 26, 1947), başka makaleler hazırlanmaktadır.

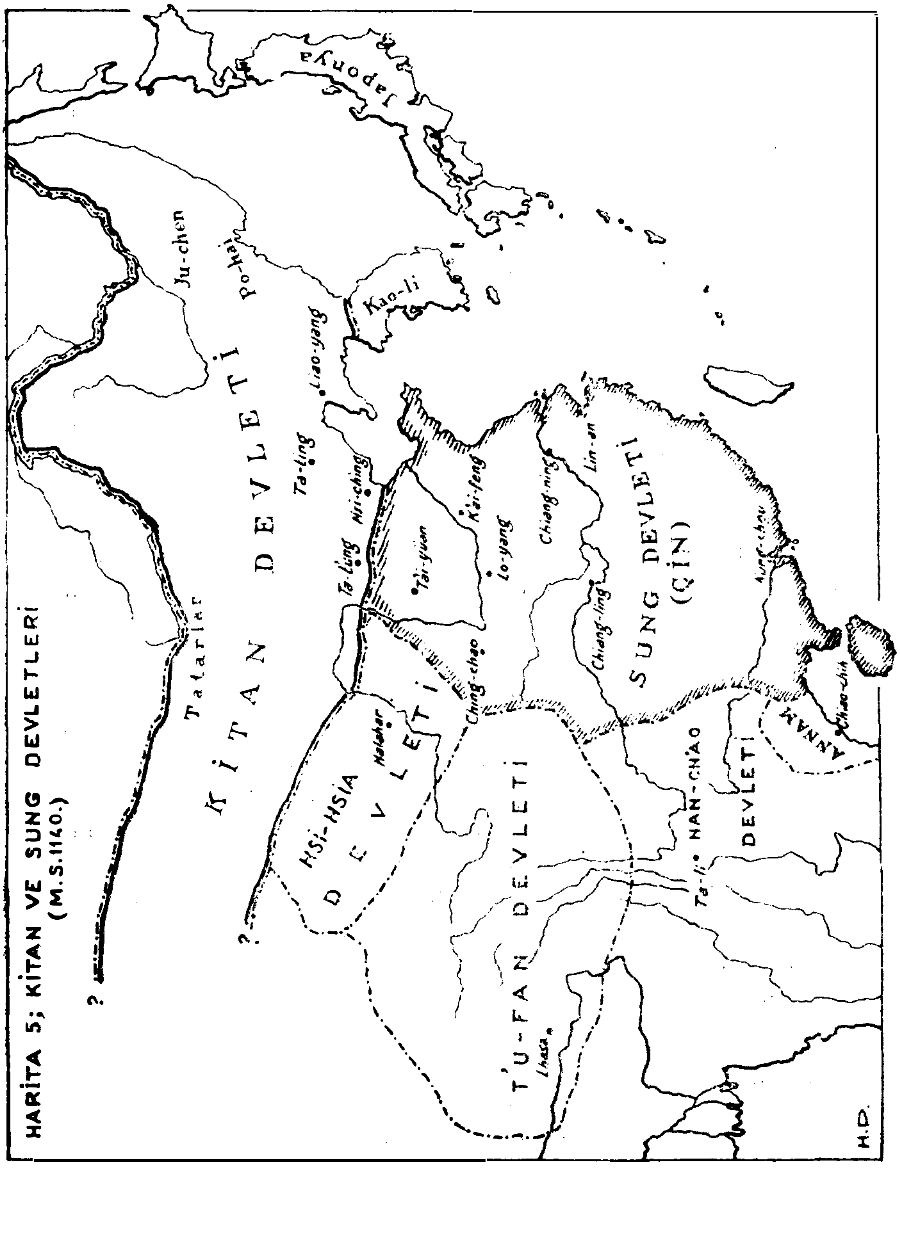
fından kuruldu. Bununla Sha-t'o'ların Doğu Asya'daki rolleri nihayet bulmuş oluyor, askerî bakımdan çok yıpranmışlardı. Sülâleleri artık askerî diktatörlerden başka bir şey değildi. Kendi adamlarına ve kuzeyde bulunan Ch'i-tan'lara karşı yaptıkları devamlı savaşlar zaten T'ang devrinin nihayetlerinde fena durumda olan memleketi daha berbat bir hale soktu. Buna mukabil, Güney Çin aynı zaman zarfında 5 sülâle yerine 10 sülâle değiştirdiği halde, kendisini biraz toparlıyabildi. Şimdiden sonra Çin'in kuvvet merkezini güney teşkil etmektedir. Kuzeybatı, yani eski hükümet merkezi Ch'ang-an'ın civarı ehemmiyetini tamamen kaybetti. Bu devirde güneyi zaptetmek ciddî teşebbüslerine girişilmedi.

II. Kuzey Sung sülâlesi (960-1126)

1. İç siyasetin yeniden kuruluşu ve ekonomik durumu

Chao K'uang-yin, Pekin'in güneyinde Çinli bir asker ailesine mensuptur. Generallikten imparatorluğa yükselmişti, yani kendinden önceki imparatorlardan hiçbir suretle ayrılmamaktadır. Sülâlenin bukadar çabuk nihayet bulmaması müteaddit sebeplerden ileri geliyordu. Önce haricî sebepleri alalım: Diğer sülâle kurucularından daha çok yaşadığı için, sülâlesini sağlamlaştırabildi. Sonra dış siyasete yeni bir istikamet vermiştir ve bunu yaparken kendisi ve halefleri bazı kolaylıklarla karşılaşmışlardır.

"Sung„lar (Chao K'uang-yin, sülâlesine bu adı vermişti), Kuzey kavimlerine karşı, bilhassa Ch'i-tan'lara karşı cephe alacakları yerde güneye döndüler. Bu siyaset pek şanlı değildi: Kuzey Çin, Ch'i-tan'ların ellerine geçmişti ve onlarda kalacaktı. Birçok çarpışmalar olmuştu, fakat Ch'i-tan'ları yok etmek için katî bir teşebbüste bulunulmamıştır. Hatta Sung'ların ikinci imparatoru, Ch'i-tan'lar tarafından müteaddit defalar mağlûp edildi. Fakat Sung'ların kuvveti güney-doğuya yayıldıkça daha güçleşeceği halde, Ch'i-tan'lar da bütün Çin'e hâkim olmak için teşebbüste bulunmadılar; bundan başka Ch'i-tan'ları, bütün kuvvetlerini Çin'e sarfetmekten meneden başka sebepler de vardı (bk. harita 5).

HARİTA 5; KİTAN VE SUNG DEVLETLERİ
(M.S.1140.)
Japonya
Ju-chen
Po-hai
Kao-li
Liao-yang
Ta-ting
KİTAN DEVLETİ
Tatarlar
Hsi-ching
Ta-t'ung
T'ai-yüan
K'ai-feng
Lo-yang
Chiang-ning
Lin-an
SUNG DEVLETİ
(ÇİN)
Chiang-ling
Ch'ing-chao
HSİ-HSİA DEVLETİ
T'U-FAN DEVLETİ
Lhasa
NAN-CHAO DEVLETİ
Ta-li
ANNAM
H.D.

Yeni siyasi gelişmeler

Evvelce de söylendiği gibi, Sung'lar, derhal güneydeki devletlerin (resim 29) aleyhine döndüler. Orada teşekküle den bu küçük devletler, vakıa ekonomik ve kültürel bakımdan oldukça gelişmişlerdi, fakat henüz askerî bakımdan çok zayıftılar. Chao K'uang-yin (okunuşu: Cav Kuang-yin; imparator olarak: T'ai-tsu) onlara birer birer hücum etti. Çoğu çok çabuk ve büyük savaş vermeden düşüyordu, çünkü Sung'lar hâkimiyet altına giren hükümdarlarla maiyetlerine çok iyi muamele ediyorlardı. Bu münferit devletlerdeki gentry ile tüccar sınıfı, birbirlerine bağlı ekonomi bölgelerinin temin ettikleri faydaları anlıyor, onların kıymetini takdir etmesini biliyor ve bunların temini için bir fırsat düştükçe onları kaçırmağa çalışıyordu. Buna mukabil, Sung devleti, ancak ekonomi bakımından kuvvetli olan Yang-tse ve Kanton bölgelerine hâkim olduğu zaman yaşıyabiliyor ve kuvvetlenebiliyordu. Güneyde küçük devletlerin ilhak edilmeleri 980'e kadar devam ediyor. Bu yayılma daha nihayet bulmadan Sung'lar, güneyde o zaman hâkim oldukları bölgeden çıkarak, nüfuzlarını Annam'ın bazı kısımlarına, bir nevi himaye hükümdarlığı olarak, yaymağa çalışıyorlar (973). Bu nüfuz bölgesinin hiçbir siyasi ehemmiyeti de yoktur; güney, Sung'lara tıpkı müstemlekelerin Avrupa için gördükleri vazifelerin aynını görmüştür. Tüccarlar buralardan ham maddeler (bilhassa iyi nevi odunlar, parfümler ve fildişi gibi lüks eşya) ithal edip hazır Çin eşyası ihraç ediyorlardı. Devletin kudretine göre bu nüfuz bölgesi, Endonezya'ya kadar uzanıyordu. Bu ameliye, T'ang devrinde bile başlamıştı. Orta Asya ticaretine mukabil bu Güney ticareti o kadar gayri müsait bir tarzda cereyan etmiyordu. Kumaşlar ve kıymetli madenler satılmıyordu; çünkü yerliler kendilerine ait olanları, kendi ihtiyaçlarına yetecek kadar mensucat imal ediyorlardı. Porselen ihracı, Çin için, iktisadî bir zarar olmaktan ziyade fayda temin ediyordu.

Devlet bütçesi

Demek ki, Sung devrinin dış siyasette takibettiği yol budur; bu, gentry ile şimdi buna sıkı bağlı olan toptancıların menfaatine çok uygun geliyordu. Bunun Çin'i kuvvetlendirdiğine şüphe yoktur. Ch'i-tan'lara senelik haraç vermek suretiyle sulhu satın almak zorunda kal-

dıkları zaman bile kuzeye karışmamak siyasetine devam etmişlerdir. 1004' den itibaren Ch'i-tan'lara senede 100,000 ons gümüş ve 200,000 top ipekli kumaş verdiler. Bu, takriben 1000' er bakır sikkeden 270,000 dizi değerindedir. Devlet bütçesinde tam 20 milyon dizi para vardı. 1038 'de tediyat 500,000 dizi idi. Fakat bütçe daha genişti. Bukadar yüksek rakamları okuyunca insan kolayca yanlış bir fikir edinebilir, çünkü bunun, devletin tekmil varidatının yüzde ne kadarını gösterdiği hesaba katılmıyor. Ch'i-tan'lara verdikleri haraç varidatın % 2 sini bile teşkil etmezken, askerler için yaptıkları masraflar, bütçenin % 25 ini teşkil ediyordu. Haraç vermek, büyük ordular beslemekten daha ucuzdu. Malî tefevvuk, Sung devrinde büyük bir rol oynamaktadır. Güneyin kurtuluşundan sonra devletin vergi kuvveti çok çabuk yükseldi; Sung sülâlesi başlar başlamaz devlet bütçesi hemen T'ang devrindekinin iki misli arttı. 11'inci yüzyılda devletin masrafı (her şeye rağmen) askerler için devamlı olarak yükselmeseydi, memlekette büyük bir huzur hüküm sürecekti.

Yeni idare sistemi

Yeni Sung imparatorunun ilk işlerinden biri, memleketin idaresini esasından değiştirmesiydi (963). Şimdiye kadar mevcut olan mülkî idareden başka bir de askerî idare sistemi vardı; bu kaldırılarak memleketin idaresi mülkî memurlar tarafından yapıldı. Gentry, bu tedbiri iyi karşıladı ve hatta destekledi, çünkü böyle, gentry'nin nüfuzu artıyor ve bir kısmı gentry'ye mensup olmıyanlardan müteşekkil olan askerlerin rekabeti artık ortadan kalkıyordu. Devletin kurulmasına yardım eden generaller, mümkün olduğu kadar çabuk tekaüd oluyorlar, yahut mülkî hizmete alınıyorlardı. Ordu terhis edildi ve harb dolayısiyle gayri meskûn kalan yerlere, yahut yeni alınan topraklara köylüler yerleştirildi. Bunun, vergiler üzerine iyi tesiri oldu. En mühim yenilik, orduyu doğrudan doğruya merkezî idarenin emrine verilmesi idi. Askerî valiler sistemi nihayet buldu. Askerler, devletin ücretli askerleri idiler, eskiden ise toplanırlardı. 975'te askerlerin sayısı 378,000 idi ki, bu pek azdır. Bu ordunun masrafı da çok azdı, fakat çok süratle artmakta idi ve bu, askerî kuvvetin artmasına bağlı değildi. Bir defa orduya giren askerler, yaşları dolayısiyle asker-

liğe yaramıyacak bile olsalar, orada kalırlardı. Bundan başka gittikçe daha da hodbin oluyorlardı. Kıtalar, bir bölgeden diğer bir bölgeye naklolundukları zaman, kendi eşyalarını taşımak istemiyorlardı. Bunlar için de bir hamal ordusu tutmak zorunda kaldılar; kendi memleketlerinden uzak bölgelere de gitmek istemiyorlardı. Onlara ayrı ücret vermek zorunda kaldılar. Böylece ordunun kuvveti artmadan masrafı çok fazla artmıştı. Hükümet masrafları vergilerle karşılıyamıyordu. Bunu temin etmek için yeni para basmağa çalıştılar. Yukarda bahsedilen ticaret sermayesinin artması ve sanayinin başlamasıyle Çin'in maden istihsali de yükselmişti. 1050'de, 800 senesinin 13 misli gümüş, 8 misli bakır, 14 misli demir istihsal edildi. Demek ki, tedavüldeki bakır artırıldı. Mamafih Çin'de sikke masrafı, basılan paranın kıymetinin % 75 ini tutuyordu. Buna, madenin güneyde istihsal edilmesi, hükümet merkezinin ise kuzeyde bulunması ilâve olunuyordu. Demek ki, paranın hükümet merkezine ve oradan da daha kuzeye askerlere kadar gitmesi için çok uzaklara kadar nakledilmesi icabediyordu. Bundan, yükselmekte olan masrafı karşılamak için tedavüle çok fazla yeni para çıkarılmak zorunda kalınıldı. Böylece devlet bütçesi, 1000 yılında 22,2 milyondan 1021 'de 150,8 milyona yükseldi. Ch'i-tan devleti tedavüle çok gümüş para çıkardı ve haracın bir kısmı gümüş olarak ödendi. Gümüş istihsalâtının artması, Çin'de de gümüş paranın tedavüle girmesine sebep oldu. Bu da, yine gümüş ve bakır kıymetlerinin "cours„ a sabit kalmamasından dolayı spekülâsyon imkânları veriyordu. Bundan başka 11'inci yüzyılın başlangıcında devlet tarafından külliyetli miktarda dağıtılan depozit makbuzları ile de spekülâsyon yapılıyordu. Buna, çok geçmeden ilk hakikî kâğıt para ilâve olundu. Kâğıt para ile makbuzlar muayyen bir zaman sonra daha düşük bir fiyatla (en aşağı %3) geri alınıyordu; bu yüzden devlet bir varidat temin ediyordu.

İktisadî durum

Bütün bu tedbirlerin neticesi olan enflâsyon toptancılara yaramıştır. Orta çağalar Avrupası'nın sosyal bünyesine göre böyle bir durum, sanayileşmeğe yol açacak ve böylece modern bir devlet ortaya çıkacaktı. Fakat Çin'de, gentry memur olmak hasebiyle, ticaretin

ayrılmasına mani oluyor ve ancak gentry ile ilgili olduğu zaman müsaade ediyordu. Gentry'ler emlâk ve akarı temsil ettiklerinden, yeni elde edilen sermaye de mülke tebdil ediliyordu. Böylece Sung devrinde, bilhassa 11'inci yüzyılda, Çin'de o zamana kadar mevcut olan emlâk ve akarın en fazla arttığı görülmektedir. Çin ekonomi tarzında emlâk ve akar usulü daima gayrı müsait neticeler vermiştir. Fakat bilhassa Sung devrinde fena neticeler iki sebepten ileri gelmektedir: a) Çin'de daima aşağı olan memur maaşları kifayetsiz olduğundan, memurlara hasılâtı para tediyatı sayılan tarlalar verilirdi. Bu tarlaların bir kısmı vergiden muaftı. Memurlar şimdi bütün tarlalarını en mühim vergilerden kurtarmağa çalışıyorlar; b) Vergi, tarlaların büyüklüğüne göre toplandığından vergi toplanması da kolaylaştırılabiliyordu. Bu sistem, küçük köylüleri çok mutazarrır ediyordu.

Bunların, ancak kendi iaşelerine kifayet edecek kadar ufak tarlaları vardı. Bunlar için vergi büyük bir yüktü. Halbuki büyük arazi sahipleri için hesaba katılmıyacak kadar ufak bir yekûndu. Ekonomi bakımından tasarruf için alınan bu tedbir, içtimaî değildir. Bu, kendisini güneyde daha çok hissettiriyordu. Halbuki kuzeyde 10'uncu yüzyıl harplerinin yaptığı tahribat maddî tesirini gösteriyor ve orada bu yüzden daha az büyük arazi sahipleri bulunuyordu.

Kuzey-batı illerin önemi

Böylece Kuzey-batıdaki Shensi eyaletinin az olan nüfusu, bütün devlet varidatının dörtte birini temin ediyordu. Orada vergiden muaf büyük emlâk ve akar yoktu; vergi kaçakçılığı yapan zengin gentry de yoktu, fakat yeni ufak birçok çiftlikler vardı. Bunun için hükümet, bu eyaletle bilhassa fazla alâkadar oldu ve oradaki siyasi teşekkülleri yakından takibetti. 990'da bile Shensi'nin kenarında çinlileşmiş bir Toba ailesinden gelen bir adam Ch'i-tan'ların yardımı ile kendini kıral yaptı, 1034'de şiddetli muharebeler oldu, 1038'de kıral kendini "*Hsia*" sülâlesinin imparatoru ilân etti ve bütün Kuzey-batı Çin'i tehdit etti. Bu devlete de haraç veriliyordu (250000 dizi), fakat buna rağmen bu mühim eyaleti kurtarmak için onunla mütemadiyen savaşıldı.

Bunlar, 1068'e kadar Sung devrinin en mühim iç ve dış siyasetleridir. Dış siyasetin, iş siyasete nazaran, çok geride kaldığı görülmektedir.

2. Wang An-shih'in reformları

Fakat yukarda gösterilen siyaset bir reaksyon yapmaktadır. Enflâsyon tedbirlerine rağmen devletin varidatı azalıyor (1021'de 150 milyondan 1065'de 116 milyona); bu, büyük arazi sahiplerinin vergi kaçakçılığı ile ilgilidir. Buna rağmen masraflar azalmıyor, bütçe devamlı olarak passif kalıyordu.

Wang An-shih ve Sih-ma Kuang

Genç imparator Shen-tsung (1068-1085), hâkim memurlarla gentry avanesinin güttüğü siyasetin fena olduğuna kanaat getirerek, şefleri Wang An-shih olan küçük bir gruba iltihak etti. Şefleri meşhur Sih-ma Kuang (1019-1086) ve yine onun kadar meşhur bir şair olan Su Tung-p'o ve daha birçok başka meşhur şahsiyetlerden müteşekkil olan hâkim gentry avanesi, Sih-ch'uan ve Kiang-si'de toptan çay satanların menfaatlerini koruyorlar ve onların mümessilleri bulunuyorlardı. Bunlar, hükümetin iktisadiyata karışmaması taraftarı idiler. Her şey kendi kendine halledilecekti. Wang An-shih de Kiang-si'li idi ve bunun için ilk zamanda hükümet taraftarlarınca himaye ediliyordu. Toptancıların bazıları Sih-ch'uan grubuna mukabil, ayrı bir Kiang-si grubu kurmak istiyorlardı. Wang An-shih fakir bir aileye mensuptu ve toptancıların yardımı ile iş başına geldikten sonra, kendi arkadaşlarına derhal vazifeler temin ederek, toptancıların aleyhinde, ayrıca imparatora fazla nüfuz vermek niyetinde olan bir parti kurmağa başladı. Bu parti, ufak arazi sahipleri ile küçük çay tüccarlarının menfaatlerini koruyordu. Bu grup iktidarı eline alarak, inhisar tüccarlarına karşı cephe aldı ve birçok yenilikler yapmağa muvaffak oldu. Köylülere krediler açılmağa başlandı. Memurları serbest bırakmak için, büyük arazi sahipleri olmıyam memurları bularak maaşlarını arttırdılar; askerleri çok azalttılar ve ücretli askerlerden başka milis askerler de kurdular. Durumu oldukça örnek teşkil edecek gibi olan Shensi eyaletine fazla ehemmiyet verdiler.

İnhisar tüccarlarına karşı (yani muayyen bir bölgenin bütün ticaretini inhisar altına alarak aradan küçük tüccarları çıkaran adamlar) ilk kanunlar çıkınca, şiddetli bir reaksyon başladı. Wang An-shih'in birçok eski taraftarları buna karşı cephe aldılar. Birkaç sene sonra, imparator Wang An-shih (1021-1086) dayanamadı ve yeni kurstan vazgeçmek zorunda kaldı. Burada iktisadî menfaatlerin ne kadar çok bahis mevzuu olduğu şundan da anlaşılıyor ki, meselâ imtihan usulünün değiştirilmesi gibi iktisadî şeylerle hiç ilgisi olmıyan problemleri tanzım eden yeni kanunlarda, önce kendileri de lehinde bulunmuş olan ve Wang'ın kanununa karşı esaslı itirazları olmıyan hasımları yine Wang An-shih'e karşı şiddetle mücadele ediyorlardı. Mamafih küçük tüccarlar grubuyle inhisarcılar grubu arasındaki savaş bitmemişti. 1086-1102'de inhisarcıların iktidara geçmelerinden sonra yine Wang tarafından temsil edilen istikamet ortaya çıktı. Wang istikameti, yalnız birkaç başarı kazanmıştır, çünkü uzun zaman devam edememiştir.

3. Onbirinci yüzyılda kültür hayatı

M. ö. 4'üncü yüzyıldan maada, 11'inci yüzyıl, kültür bakımından, Çin'de en parlak devirdir. Bu devirde, Chou Tun-i (1017-1073), Ch'eng Hao (1032-1085), Shao Jung (1011-1077),Ch'eng I (1033-1107) gibi filozoflar, Sih - ma Kuang gibi tarihçiler, Su Tung-p'o (1036 - 1101) ve babası gibi şairler yaşamıştır ; san'at umulmadık bir tarzda parlamıştır. Memleketin her tarafında bilgin cemiyetleri kuruluyor, hususî bilgin mektepleri açılıyordu. Bunların hepsi, yukarda bahsedilen matbaanın icadının bir neticesi idi. Siyaset bakımından "Neo-Konfüçyanizm„ (yeni Konfüçyanizm) yahut "Sung mektebi„ dedikleri yeni felsefe, bilhassa göze çarpmaktadır. Bu devirde, ilk defa olarak, Konfüçyanizm ile Buddhizm birleştirilmiştir. Buddhizm'in (resim 30) başlıca istikametinin nasıl revolusyoner bir akideden reaksyoner bir akideye tahavvül ettiğini yukarda göstermiştik (s. 216). 11'inci yüzyılın yeni büyük gentry'si bu reaksyoner Buddhizm'in bazı unsurlarını Konfüçyanist sisteme almaktadır. Bu yüzden, Konfüçyanizm'e eskiden noksan olan bir metafizik girmektedir. Ve bu, Konfüçyanizm'in halka daha çok tesir etmesine yaramaktadır. Aynı zamanda Buddhizm'in esaslı köklerinden birini ayırmaktadır.

Büyük gentry, bundan sonra (T'ang devrinde olduğu gibi) artık hiç Buddhist dinini iltizam etmemektedir. Konfüçyanizm'den sıkıldıkları zaman Taoizm'le, yahut siyaset bakımından zararsız "Meditation Buddhizm'i„ ile meşgul olurlardı (resim 31). Japonya'da "Zen„ denilen bu akîdesine göre, manastırların, dua'ların, dinî kitabların hiç kıymeti yoktur. İnsan,bir resim, bir tabiat parçası yahut herhangi başka bir şeyin önünde derin derin düşüncelere dalarsa, birdenbire dünyanın bütün sırlarını anlıyarak kemâle erebilir.

Yeni Konfüçyanistler, bugün bile mer'i olan ve bütün tarihi kendi fikirlerine göre tefsir eden büyük analitik tarih eserleri ve ansiklopediler telif etmişlerdir; bütün bu klâsiklere kendi fikirlerini izah eden şerhler yazılmıştır. Şerh etmek sahasında bu istikametin tamamlayıcısı meşhur bilgin Chu Hsi' dir (1131-1200); kendisi, aynı zamanda en mühim tarih kitaplarından birini telif etmiştir.

11'inci yüzyılın bütün yeni Konfüçyanistleri, Wang Anshih'in hasmı ve inhisar sermayesinin mümessili idiler. Kendi felsefesini kurmağa çalışan ve kendi klâsik şerhini neşreden Wang An-shih'in istikameti de bunlara karşı duramamıştır. Bu istikamet daha devletçi ve sosyal bir karakter göstermekte ve küçük gentry'nin menfaatlerini korumaktadır. Siyaset bakımından mutlakiyeti temsil eden (Lu Hsiang-shan; 1140-1192) ve sırf idealistik bir karakteri haiz olan üçüncü bir istikamet, hususî cemiyetlerde başladı ve ancak 1500'de daha büyük bir ehemmiyet kazanmağa muvaffak oldu.

4. Dış siyaset

11'inci yüzyıl, dış siyaset bakımından, kargaşalıklar zamanı ve harbe mani olmak için uğraşılan bir devirdir. Vakıa Ch'i-tan'lar ve Hsia'larla da devamlı surette savaşlar olmuştur, fakat siyaset bundan mühimdi. Her ikisine de haraç veriliyordu; Liao'larla (Ch'i-tan) Hsia'ları birbirlerine karşı kışkırtıyorlardı. fakat mukabil taraf da buna benzer entrikalar yapıyordu. 1100'lerde bu yüzden Sung'ların durumu biraz düzelmektedir. Çünkü Liao'ların arkalarında yeni bir hasım görünmüştü. Bunlar, o zamana kadar gevşek bağlarla bağlı olan "*Nü-chen*„ lerdi. 1114'de bunlar istiklâllerini ellerine alarak siyasi bir

faktör teşkil ettiler. Liao'lar dermansız kalmışlardı. Şimdi onlara kolayca hücum bile edilirdi. Fakat bu sevinç uzun sürmedi; 1122'de Nü-chen'ler Pekin'i zaptettiler, 1125'de Liao devleti yok edildi. Fakat aynı sene zarfında Nü-chen'ler Sung'lara da karşı yürüdüler, 1126'da Sung'ların hükümet merkezi bunlar tarafından zaptedildi; imparatorla kısa bir zaman evvel tahttan çekilen babası esir edildiler, böylece Kuzey Sung sülâlesi nihayet bulmuş oldu.

Bukadar çabuk yıkılmasının sebebi, Liao ile Sung'un emniyetinin bu muvazene siyasetiyle diplomasi üzerine dayanmasındandır; her iki devlet de hiçbir suretle teçhiz edilmemişti, bunun için her ikisi de ilk askerî taarruzda yıkıldı.

Literatür: Geçen bahis hakkında Avrupa dillerinde yazılmış eserler az bulunduğundan ve bu bahis üzerine önce çalışılmadığı için, tamamen Çin kaynaklarına ve modern Çin etüdlerine ve bilhassa Wan Kuan-ting'in Çin ziraatı hakkında yazdığı kitapla Meng Sih-ming'in "Social Classes in China under the Mongol Dynasty„ (Çince; Harvard-Yenching Üniversitesi tarafından neşredilmiştir, 1938)'ye dayanılmaktadır. Wang An-shih için bakınız: H. Williamson: "Wang An-shih„ (London 1935, 3 cilt) ve O. Franke: "Staatsozialistische Versuche im alten und mittelalterlichen China„ (Berlin 1931). Para meseleleri için maalesef fena olan Liao Bao-sieng'in: "Die Geschichte des chinesischen Geldes„ (Sinica, cilt 15 ve 16)'ya bakınız; bu eser, üzerinde hiç çalışılmadan, bazı malzeme toplamaktadır.

III. Kuzeyde Liao sülâlesi (907-1211)

1. Ch'i-tan devletinde iç siyaset durumu

Devletin teşekkülü Moğol olduğu zannedilen bir kabilenin reisliği altında bir kabileler birliği teşkil eden Ch'i-tan'lar (=Kitan), T'ang devrinde, Kuzey-doğu Moğolistan'da gittikçe daha kuvvetlenmiş, Kora'nın ve Mançurya'nın birçok kabilelerini kendilerine çekmiş ve nihayet 900'de kuzeyin büyük devleti olmuşlardır. Kuzeyin bu göçebe kabilelerinin nasıl büyüdüklerinden evvelce bahsedildiğinden, burada tekrar etmeğe

lüzum yoktur. T'ang'lara nihayet verilince Ch'i-tan'lar da Çin tahtına hak iddia etmeğe başladılar. Çin'de idareyi taleb eden Sha-t'o Türklerinin kuvvetleri neticesinde Ch'i-tan devletinin yayılması o kadar çabuk olmadı. Bu savaşlarda birçok defalar püskürtüldüler; bundan başka Ch'i-tan'ların arkalarında da hasımları vardı. Bunlar, Kuzey Kora'da bir Tunguz tarafından idare edilen Po-hai (okunuşu: Bohay) adında bir devleti; buna bir de 919'da istiklâlini elde ederek Çin hâkimiyetinden ayrılan Kao-li (okunuşu: Gavli) adındaki yeni Kora devleti ilâve olunmaktadır. 927'de Ch'i-tan'lar, Po-hai'yi mağlûp etmeğe muvaffak oldular. Bu yüzden birçok Tunguz kabileleri, bunların arasında Nü-chen'ler (okunuşu: Nü-cın; Cürcen, daha doğru okunuşu Juchen; bugünkü kabile adı Jurdjen), Ch'i-tan'ların tarafına geçerek, onların hâkimiyeti altında Mançurya'da küçük bir devlet kurmağa muvaffak oldular. Şimdi artık Ch'i-tan'lar, Çin hâkimiyetine başlanabileceğini ümit ederek 937'de sülâlenin adını "Liao sülâlesi„ne çevirdiler ve bu Çin adı ile Çin'e hâkim olmayı istediklerini göstermek arzusunda idiler. Kuzey Çin'in büyük kısımları derhal doğrudan doğruya Liao'ların hâkimiyeti altına girdi. Fakat plân, umumiyetle muvaffakiyetsizlikle neticelendi, çünkü derebeyi Shih Ching-t'ang (s. 231) istiklâlini elde etmeğe çalıştı; Kuzey Çin, Liao'lara karşı harbetti ve çok geçmeden yine Sha-t'o sülâlesinin eline geçti (947). Bununla, Liao-ların bütün Çin'i zaptetme plânları nihayet buluyor. Bunun birçok sebepleri vardır (harita 5).

Yine bir göçebe kavim, Kuzey Çin'in ziraat bölgelerine hâkim bulunmaktadır. Hükümdarlar asker olarak kalmakta, at sürülerini muhafaza etmektedirler. 1100'de hâlâ bu hükümdarlardan birinde 1000'den fazla baş hayvan olmak üzere, 10,000 den çok fazla at sürüsü vardı. Fakat askerlere zaptettikleri büyük bölgeleri hediye etmişlerdi. Bu bölgelerin vergilerini toplarlar ve yalnız şarap vergisinin hasılâtı devlete verilirdi.

İktisadî durum

İçinde birçok Çinli askerin de bulunduğu orduyu beslemek için, hudut boyunca ziraat bölgeleri hazırlanırdı; bu topraklarda, ya sulh zamanında askerler çalışır, yahut ordunun iaşesini temin eden köylüler yaşardı. Her ikisi de, Ch'i-tan yüksek tabakasının menfaati icabı sul-

hun idamesini istiyordu. Bu yüzden yüksek tabaka zengin oluyor ve böylece kendi arazilerinden elde ettikleri gelirden istifade etmeyi, büyük Sung devletinin kurulmasından sonra daha güçleşen ve daha az fayda temin eden harplere tercih ediyorlardı. At sürüleri çok iyi bir varidat kaynağı oluyordu, çünkü onları atları olmıyan Sung'lara satıyorlardı. Bundan başka 1004' ten itibaren Çin'den haraçlar da gelmeğe başladı ve bu, sulhun idamesi arzusunu kuvvetlendirdi. Böylece Liao' nun merkezi olan Pekin'de büyük bir servet toplandı; bunda, bütün Ch'i-tan yüksek tabakasının hissesi vardı. Fakat kuzeydeki kabileler uzakta bulunduklarından buna iştirak edemediler. 988'de Çinli'ler "Batı Hsia„ devletinin hükümdarı ile diplomatik müzakerelere giriştiler. 990'da Ch'i-tanlar da bununla müzakerelere başladılar. Çok geçmeden diplomatik oyunda bir üçüncü partner daha ortaya çıktı. Üç devlet arasında mütemadiyen sefaret heyetleri gidip gelmekte ve bunlara bağlı olarak ticaret heyetleri bulunmaktadır. Çok geçmeden hudut meseleleri, askerî teçhizat, terhis ve muayyen bölgelerin askerden tecrit meseleleri vs. hususunda uyuşuyorlar; fakat aslında harbetmek istemiyorlardı.

O zaman, kuzeyde askerî kabileler olarak kalan ve bu servetten hiç istifade edemiyen ve asker olarak tayin edilmeyen, yani mal mülk sahibi olmak için hiçbir fırsat bulamıyan kabilelerin isyanı başlamaktadır. İdareyi 1114'de Aguda'nın idaresi altında Ju-chen kabilesi aldı. İşitilmemiş bir süratle Pekin'i zaptetti (1125). Böylece Liao sülâlesi imha edilmiş oldu.

2. Kara-Kitay devleti

Hükümdar ailesine mensup birisinin idaresi altında Liao' lardan ufak bir grup batıya kaçtı, fakat mütemadiyen takibedildiği halde kurtulmağa muvaffak oldu. Kuzey Türkistan dağlarında birkaç sene göçebelik ettikten sonra etrafına birkaç kabile toplıyarak Batı Türkistan'a taarruz etmeğe muvaffak oldular. Orada Balasağun'in merkezinde, *Batı-Liao* (Hsi-Liao) yahut, Batı kaynaklarının yazdıkları gibi, Kara-Kitay devletini kurdu. Bu devlete saf Ch'i-tan devleti nazariyle bakılmamalıdır. Ch'i-tan'lar yalnız çok ince bir tabaka teşkil ediyorlardı; asıl nüfuz sahipleri Ch'i-tan'ların kısa bir zamanda kültür

bakımından da çok çabuk uydukları yerli Türk kabileleri idi. Bunun için bu devletin tarihi Batı Asya tarihi çerçevesine girmektedir, çünkü Kara-Kitay'ların Doğu Asya ile münasebetleri tamamen kesilmişti. Nihayet devlet 1211'de tamamen yokedildi.

Literatür: Liao sülâlesi hakkında 1947'de neşredilecek olan büyük bir eser K. A. Wittfogel tarafından hazırlanmaktadır. Kara-Kitay'lar üzerinde birçok defalar çalışılmıştır, meselâ Brettschneider: "Medeaeval Researches„ cilt I, 28.

IV. Kuzeyde Hsi-Hsia devleti (1038-1227).

1. Devletin kuruluşu ve önemi

Kuzey Çin'deki Toba hâkimiyeti nihayet bulduktan sonra (550), aralarında (kabile adı "Toba„ olan) hâkim kabileye mensuplar da bulunan, Tibet, Tangut kabilelerine ait olan Tibet-Çin hudut bölgesine çekildiler. T'ang sülâlesinin başlangıcında, Toba'ların bu kabilesi T'ang'lara iltihak etti. Bunu yaptığından dolayı kabile reisini taltif etmek için ona T'ang sülâlesinin adı olan "Li„ adını verdiler. Fakat Çin'e tabiiyetleri çok devam etmiyerek, devlet yine bağımsız oldu. Kabile 10'uncu yüzyılda kuvvetlendi. Eski kabile ananelerine göre, o zamanki kabile reisi, meşhur "Tu-ku„ ailesinden, yani M. ö. 200 'denberi Hsiung-nu hâkanları, sonra bütün Türk hükümdar ailelerinin mensup olduğu hanedandan bir zevce alırdı. Kuzeyde Ch'i-tan'ların kalkınmalarından ve güneyde Tibet devletinin bulunmasından dolayı kabile, Çin'e yaklaşmayı münasip buldu. İlk sefaret heyeti 982'de iyi karşılandı. Kabile reisine hediyeler verildi, hasımlarına karşı ona yardım ettiler ve Sung'ların derebeyi olarak kabul ettiler. 988'de ona Sung hükümdarlarının soyadı olan "Chao„ adını taktılar. O zaman bu Toba'lar, Ch'i-tan'lara hücum ettiler, sonra Sung'ları da yendiler ve kabile reisini "Hsia kıralı„ ilân ettiler. Şimdi bu küçük devlet enteresan olmağa başlıyor. Çünkü Liao ile Sung onu kendi taraflarına çekmek için şımartıyorlar. Devlet büyüyor, 1031'de hükümdar eski Toba hükümdarlarının soyadı olan "Yüan„ ismini alarak bununla Toba devletini devam ettirmek istediğini

tebarüz ettiriyor. 1034 'de nihayet Sung'lardan ayrılıyor, 1038 'de kendisini Hsia sülâlesi yahut Çinli'lerin onlara umumiyetle verdikleri ad'a "*Hsi-Hsia*" (Batı Hsia) sülâlesinin imparatoru ilân ediyor. Bu ad da, eski Hun ananelerine uymakta ve bize 5' nci yüzyılın başındaki Ho-lien P'o-p'o devletini (s. 164) hatırlatmaktadır. Çok geçmeden devlet, hemen bütün bugünkü Kansu eyaletini, hemsınır olan Tibet topraklarının ufak parçalarını, Ordos bölgesinin bazı kısımlarını ihtiva etmektedir. Taarruzları, Çinli'lerin ve Liao'ların da ehemmiyet verdikleri Shensi eyaletine doğru yapılıyordu. Savaşların çoğu burada cereyan etmektedir (harita 5).

Vakıa bu devletin bir Toba hükümdar grubu vardı, fakat bu Toba'lar zamanla tamamen tibetleşmişlerdi. Dilleri bir Tibet lehçesi, âdetleri de Tibet âdeti idi. Kendileri için Çince'nin taklidi olan bir yazı meydana getirmişlerdi. Şimdi bu yazının okunması ile uğraşılıyor. Ju-chen'ler, Liao'ları yokederken (1125), Hsia'ların memleketlerinin doğusundan birçok kısımları koparıyorlar ve Hsia'lar bilhassa yeni zaptedilen Shensi eyaletini kaybediyorlar, fakat mahvolmuyorlar. Güney Çin'den ayrıldıkları ve onun müttefiki olarak ehemmiyetli olmadıklarından, Hsia'ların siyasi nüfuzları da azalmıştı. Ancak Moğollar bir kuvvet teşkil etmeğe başladıkları zaman, yine azçok ehemmiyet kazandılar, fakat Moğolların ilk kurbanlarından biri oldular. 1209 'da tabiiyet altına girmek zorunda kalıp, 1227'de, yani Cengiz Hân'ın öldüğü yılda tamamiyle yokedildiler.

V. Güney Sung sülâlesi devleti (1127-1279)

1. Devletin kuruluşu

Ju-chen'lerin, Sung'ların hükümet merkezlerini zaptettikleri ve Sung devletini mahvettikleri 1126 yılındaki felâkette esir düşen imparatorun kardeşi kaçtı. Nankin'de tahta çıkarak, çok geçmeden merkezi bugünkü Hang-chou olan "Güney Sung sülâlesi"ni kurdu. Yeni sülâle oldukça kolay kuruldu ve onun devleti 800 yıl önceki Güney devletlerinden daha sağlamdı; çünkü güney, zaten uzun yıllardanberi diğerlerinden üstündü ve devleti idare etmiş olan bütün büyük aileler güneyden gelmişti. Kuzeyin elden gitmesi hükümeti teşkil eden grubu hiç

alâkadar etmiyor ve onlar toprak da kaybetmiyorlardı. Böylece Kuzey Sung'dan Güney Sung'a geçiş pek esaslı olmamıştır. Bu sebepten dolayı Ju-chen'lerin, Kuzey Çinli'lerin küçük köylü ailelerinden neş'et ederek memur olan, Liu Yü adındaki bir Çinli'yi "*Ch'i sülâlesi*„ imparatoru ilân etmeleri (1130) ve bu kuklanın Güney Çin'i kendine çekeceğini ümit etmeleri tatbiki imkânsız bir teşebbüstü.

2. İç siyaset durumu

Güney Sung devletinin sosyal kuruluşu değişmediği için, her şey eskisi gibi kalıyor, yalnız Ju-chen'ler, hâlâ muharip olduklarından ve diplomasi ile hemen hiç meşgul olmadıklarından, siyasete ehemmiyet vermediler. Bunun için ilk önceleri birçok savaşlar veriliyor (1131 ve 1134) ve hatta, bunlar Çinli' ler için gayet müsait bir şekilde cereyan ettikleri halde, kat'î bir netice elde edilmiyor. Fakat 1131'de Çin askerî gruba karşı Ch'in K'ui tarafından idare edilen büyük gentry'nin hiddetli itirazları başlıyor. Ch'in'in arazisi (büyük arazi sahiplerinin arasında en büyük bunun arazisi idi) Nankin'in etrafında bulunuyordu. Bu bölge, askerlerin geçtikleri ve müdafaa harbi için en çok asker topladıkları ve en çok zarar görecek olan bir yer idi.

Yo Fei ve Ch'in K'ui

Ju-chen'lerle sulh yapmak için, Ch'in K'ui, askerî partinin şefi general Yo Fei'yi öldürmeğe muvaffak oluyor (1141). Sung'lar kendilerini "tâbi„ ilân ederek, Ju-chen'lere senelik haraç vermek zorunda kalıyorlar. Kendisi ise hemen hiç vergi vermiyor (yani ilçelerde arazinin % 30'u doğrudan doğruya büyük gentry'ye aitti; buna bilvasıta toprak faizleri de ekleniyordu) ve onları çok rahatsız eden harp tehlikesinden kurtulmuş oluyordu.

Haraç, yalnız 500,000 dizi idi. Halk edebiyatı, hâlâ bugün bile, Ch'in K'ui'den vatan haini, Yo Fei'den de kahraman olarak bahseder [1].

Ju-chen'lerle harpler

Ju-chen'ler, aşağıda bahsedilecek olan sebeplerden dolayı, sulhu kabul etmek zorunda kaldılar. Hatta 1165'de iki devlet arasındaki münase-

[1] Hang-chou şehrindeki Yo Fei mâbedinin yanında bulunan bir helâda, Ch'in Kui'nin heykeli vardır.

betler o şekilde tanzim edilmişti ki, her iki devlete de aynı haklar haiz devletler nazariyle bakılıyordu. Buna rağmen harplere devam olundu, fakat bunlar daha ziyade hudut savaşları idi. Ancak 1204'de Sung devletinde Han T'o-wei'in idaresi altında askerî parti iktidarı eline aldı ve kuzeye karşı faal bir siyaset takibetmeğe başladı. Hazırlık olmak üzere bir askerî reform yapıldı. Ju-chen'lerden af dilemek zorunda kaldılar, Han T'o-wei'yi katlederek başını Ju-chen'lere gönderdiler. Ancak bu suretle tekrar sulhe kavuştular (1208). Yine eski anlaşma gereğince münasebetlere devam olundu, fakat iki devletin arası yine gergin kaldı. Sung'lar, Moğolların nasıl gittikçe kuvvetlendiklerini, önce Hsi-Hsia devletini yokettiklerini, sonra Ju-chen'lere ilk darbeleri nasıl indirdiklerini memnuniyetle seyrediyorlardı; hatta bilâhara Moğollarla birleşerek (1233) müştereken Ju-chen'lere hücum etmiş, Ju-chen devletinin imhasını kolaylaştırmışlardı. Şimdi doğrudan doğruya ve muharebesiz olarak karşı karşıya bulunuyorladı; çarpışılabilecek başka devlet kalmamıştı. Sung'lar, askerî bakımdan, pek az teçhiz edilmişlerdi. Onlar Moğollarla da, Liao ve Ju-chen'lerle olduğu gibi, başa çıkmak istiyorlardı. Fakat bu sefer yanıldılar. Böylece 1273'te başlıyan büyük Moğol savaşlarında mütemadiyen yenildiler. 1276'da hükümet merkezi Moğollar tarafından zapt ve imparator esir edildi. Bundan sonra daha üç sene Sung imparatoru sürgünde yaşadıysa da, nihayet, Güney Çin'de, kendini suda boğdu.

3. Kültürel durum

Kültür bakımından Güney Sung devri, Çin'in en parlak devirlerinden biridir. Saray tamamiyle büyük gentry'nin elinde idi. Birçok defalar adları zikre bile değmiyen imparatorlar, çekilmek zorunda bırakılıyor. Sonra bunlar, tıpkı iktidar mevkiindeki imparator gibi, kendilerine mahsus bir debdebe ve saltanat içinde yaşıyorlardı. Bunların etrafında sayısız sanatkârlar ve şairler toplanıyordu. Aralarında hususî ehemmiyette hiç kimse olmadığı halde hiçbir devirde bukadar çok şair bulunmamıştır. Bu şairler küçük gentry'ye mensuptular ve hâkim olan enflâsyondan dolayı durumları iyi değildi. Maaşları hiçbir suretle fiyatlarla münasip bir şekilde değildi ; ve yiyecek fiyat-

ları pahalı olmasa da, yüksek sosyeteye mensup olanların malik olmak istedikleri şeyler çok pahalıydı (büyük bir ev 2000 dizi, bir odalık 800 dizi idi). Böylece bütün küçük gentry ve münevverler, büyük gentry'nin parasiyle yaşıyor ve bu suretle siyasetten tamamen ihraç edilmiş oluyordu. Bu yüzden edebiyata siyaset hiç karışmamakta ve hemen hiçbir felsefe eseri de neşredilmemektedir.

Buna mukabil gentry, en lüks hayatı yaşıyor, çok spekülâsyon yapıyor ve en güzel saraylar inşa ettiriyordu. Bunlar, arazi, para ve bilhassa tedavülde gittikçe daha fazla artan kâğıt para ile spekülâsyon yapıyorlardı (1166'da tedavülde hemen hemen 10 milyon dizi kâğıt para vardı).

Chia Sih-tao

13'üncü yüzyılın ortalarına doğru aradaki tezatlar daha fazla artmıştı. Memleketin tedafüî kuvveti tamamen azalmış (hem de devamlı Moğol tehlikesi karşısında), kiracı vaziyetine düşen köylünün vaziyeti çok fena, küçük gentry'ninki de daha fena idi, fakat büyük gentry lüks içinde yaşamasına devam ediyordu. Uzun zaman sonra, Chia Sih-tao bir reform kanunu çıkardı. Chia'nın kızkardeşi, imparatorun gözdesi olduğundan, saraya geldi, fakat kendisi de küçük gentry'ye mensuptu. Teklifi, muayyen bir ölçüden büyük olan, büyük gentry'nin arazisini devlet parasiyle satın almaktı. Bu tarlalarda köylüler çalıştırılacak ve hasılâtı doğrudan doğruya devlete gelecekti. Devlet de bu para ile askerler için yapacağı masrafı karşılıyacaktı. Böylece askerî kuvvet arttırılacaktı. Chia'nın tesiri tam 10 yıl sürdü (1275'e kadar). Kanunun tatbikine Güney'de, Nankin civarında tam büyük gentry'nin başlıca arazisinin bulunduğu yerlerde başlandı. Bunu yapmakla büyük gentry'nin kendisinden nefret etmesine sebebiyet verdi ve bunu ölümü ile ödedi. Büyük gentry, bu siyasetle tekrar iktidarı eline alacağını uman imparatoru hallederek, memleketi yaklaşmakta olan Moğol'ların ellerine bıraktılar. Bu, Sung'ların kat'î inkirazlarını daha kolaylaştırdı. İmkân olsaydı, köylülerle küçük gentry Moğol'lara karşı savaşacaktı; büyük gentry ise heyecanla Moğol'ların tarafına geçti ve onlara çabuk iltihak etmekle nüfuzlarını muhafaza edeceklerini zannediyorlardı. Bunda yanılmadılar; vakıa Moğol'lar onları, önce

bütün siyasî vazifelerden uzaklaştırdılar, fakat mallarına dokunmadılar; çok geçmeden büyük gentry'ye mensup olanlar siyaset işlerinde yine göründüler. Çin'de bir kıyam neticesinde Moğol devleti yıkıldığı zaman, büyük gentry Moğol'ların en sadık müttefiki idi.

VI. Kuzeyde Ju-chen devleti (1115-1234)

1. Yükselişi

Ju-chen'ler (okunuşu: Jucın), Kora hâkimiyeti ile Tunguz devleti olan Po-hai'nin idaresi altında yaşıyan kabilelerden müteşekkil ufak bir Tunguz kabile birliğinden ibarettir. Po-hai devletinin inkırazından sonra, Ch'i-tan'ların hâkimiyeti altına girmişlerdi. Agudai, Ch'i-tan'lara karşı kazandığı ilk başarılardan sonra (1114), derhal kendini imparator ilân etti (1115) ve sülâlesine "Chin„ adını verdi (okunuşu: Cın, manası "altın„). Chin'ler başarılarına süratle devam ettiler. 1125'de Liao devleti yokedilmişti. Sung'lar biraz önce Chin'lerle Liao'lara karşı birleştiler ise de, Sung'lara karşı hücumlar bunu derhal takibetti. 1126'da Sung'ların hükümet merkezi de zaptedildi. Chin' lerin akınları güneye doğru devam ediyor, 1130 'da Yang-tse'ye kadar uzanıyorlar. Fakat o zamanlar bu istilâ edilen yerler tutulamadı. Devletin biraz takviye edilmesi lâzımdı. Bunun için Chin'ler yine geri çekildiler, bununla Chin devletinin ilk kısmı nihayet buldu.

2. İç ve dış durum; yıkılmasının sebepleri

Büyük yayılmadan birkaç sene sonra inkıraz başlamaktadır. Bu, normalden daha çabuk olmaktadır. Bunun sebebi, hem iç hem de dış siyasetten ileri gelmektedir.

Kabilelerin iktisadî durumu

Yine seri istilâ akınları ile büyük ziraat bölgeleri elde edilmişti. Müstevlilerin eline pek çok köylü ile büyük şehirler ve büyük bir servet geçmişti. Şimdi, eskiden Ch'i-tan'ların yaptıkları gibi, bu büyük servetten istifade etmek istiyorlardı. Ju-chen halkından olanların hepsi birinci sınıf vatandaş sayılıyor, vergilerden muaf tutuluyordu. Yalnız askerlik yapmak zorunda idiler. İste-

dikleri kadar tarla alabiliyorlardı; bunu yaptılar mı, yalnız eskiden kendilerine verilenleri değil, fakat köylülere ait yerleri de alıyorlardı. Böylece, Çin köylüsüne yalnız en fena tarlalar kalmıyor, aynı zamanda bunlar Ju-chen'lerden bu tarlaları kiralamak zorunda kalıyorlardı. Böylece bütün Çinli'ler, ister köylü, ister arazi sahibi gentry olsun, Chin'lere karşı, Ch'i-tan'lara karşı teşkil edemedikleri bir birlik teşkil ettiler. Çinli'ler, Chin'lere yardım etmek istemediklerinden, bu vaziyet, Chin devletinin çökmesini çabuklaştırdı.

Bu suretle memlekete sahip olan ve aynı zamanda şehirlerde servetleri bulunan Chin'ler, bilhassa hükümet merkezi, eski Sung hükümet merkezi olan Pien-liang'a (Doğu Honan'da bugünkü K'ai-feng) geldikten sonra en iyi şeyleri elde etmek için kendi aralarında yarışa başladılar. 1149'da hükümdar, (hükümdar ailesine mensup olan) başvekili tarafından katlediliyor, fakat kendisi de 1161'de öldürülüyor. Böylece Chin'ler, kendilerinden önceki müstevliler gibi, tabiiyet altına alınan Çinli'lerin bir kısmını işbirliği yapmağa zorlamıyorlar.

Sung'lara karşı yapılan savaşlara nihayet verilmesi, dış siyaset bakımından, büyük bir ehemmiyeti haiz değildir. Haraçlar, aç gözlü hükümdarları cezbediyor ve bunun için memnuniyetle karşılanıyordu; güneye karşı başka seferlerin yapılması bahis mevzuu bile olamaz. Bazı ufak çarpışmalar oldu ise de, yine batıda Hsia devletini yoketmeğe muvaffak olamamışlardı.

Tatarlar ve Moğollar

10'uncu yüzyılda Sha-to'lar, sayıca çok azaldıklarından, Çin'deki nüfuzlu yerleri terk etmek zorunda kaldıkları zaman, Moğolistan'a çekilerek Tatarlara (Çince : Ta-ta) iltihak ettiler. Bugün pek kat'î isbat edilemiyorsa da Sha-t'o'ların arasında Kiyat kabilesinden bir ailenin bulunduğu da zannediliyor. Mamafih orada Tatarların arasında, 11'inci yüzyılın sonlarına doğru, Moğollardan ve Türklerden müteşekkil ufak, yeni bir kabile birliği meydana gelmektedir. 1139'da yüksek bir Ju-chen'li isyan ederek Güney Çinli'lerle birleşti. Onu öldürdüler. Bunun üzerine oğulları Moğollara iltihak ettiler. Chin'ler onları takibettiler, onlar da Moğollarla savaştılar. Fakat başarı kazanamadılar. Müzakerelere başladılar ve her senede et ve hububat, ayrıca 27 askerî üs vermeğe

vaadettiler. Moğolların kabile reisine yüksek bir rütbe de verdiler: böylece onun sempatisini kazanmayı ümit ediyorlardı. Moğolların reisi onu redetti ve kendisini (1147) " Büyük Moğol devleti „ nin imparatoru ilân etti. Bu hadise, Kuzey Çin'in tehlikeli hasmı olan Moğolların iktidarlarının başlangıcıdır ve bu hal, 1189'da *Cengiz han* onların şefleri olup, Moğolların, Orta Asya'nın en kuvvetli devleti halinde gelmesine kadar devam eder. Mamafih Chin'ler, 1147'den itibaren Moğollar'dan korkmağa başladılar, bundan dolayı da Sung'lara dokunmamayı tercih ettiler.

Hsi-Hsia devleti tabiiyet altına alınır alınmaz 1210'da Moğolların Chin'e karşı büyük taarruzları başlar. 1215-16'da Moğollar, Chin'lerin ellerinden askerî kilit noktalarını alırlar. Bundan sonra devlete artık ciddî olarak müdahale edilemezdi. Moğollar batıya döndüklerinden şimdi araya bir fasıla girmiş oluyordu. Nihayet 1234'de devlet Moğolların eline düştü.

4. Ju-chen'lerin mukadderatı

Chin'lerin büyük bir kısmı Moğolların eline düştü. Bu Chin'ler, Mançurya'ya çekiliyor ve eski kültür kademeleri olan muharip göçebeliğe dönüyorlar. 16'ıncı yüzyılda tekrar toparlanıyorlar, kendilerine yeni bir şekil vererek *"Mançu„* namı altında tekrar plânda görünüyorlar.

Chin hâkimiyeti altındaki Çinli'ler, Moğollara düşman gözüyle bakmıyarak, derhal işbirliği yapmağa hazırlanıyorlar. Moğollar da onlara karşı, Güney Çinli'lerden daha dostane bir tavır takınıyorlar ve onlara daha iyi muamele ediyorlardı ; bu hal, Moğol hâkimiyeti zamanında, iki Çin grubunun tekrar birleşmesine kadar devam eder.

Literatür : Ju-chen'lerin dil ve yazıları üzerinde W. Grube: "Sprache und Schrift der Ju-chen„ çalışmıştır. Bundan başka bu devir hakkında modern dillerde yazılmış kitaplar yoktur. De Harlez'nin ve daha başkalarının eserleri çok eskimiştir.

5. Onuncu ile önüçüncü yüzyılda edebiyat ve san'at

Aşağıdaki satırlarda, burada bahis mevzuu olan devrin (907-1278) edebiyat ve san'atına kısaca temas edilecektir.

Çin'liler, Sung devrine (960-1278) edebiyatın ve san'atın şaşaa devri gözüyle bakarlar, hattâ bazıları bu devrin edebiyatını T'ang devrininkinden (618-906) daha yüksek bile bulurlar. Bu devirde de pekaz yeni şekiller meydana geldi, fakat mevcut olan san'at şekilleri daha mükemmelleşti, genişlettirildi ve kısmen yeni hayatla dolduruldu.

Değişikliklerle dolu olan beş sülâle devri (907-960), pekaz edebiyat ve sanat eserleri yaratmıştır. Bu devrin en güzel eserleri, "ts'ih„ şiirleridir; bunlardan, T'ang devrinde (s.221) bahsedilmişti. Birçok şairlerin adları da zamanımıza kadar kalmıştır ve bunların arasında Sha-t'o'ların (Türkler) adları az geçmemektedir. Sonraki T'ang sülâlesinin imparatoru Ming-tsu (926-933), meşhur bir "ts'ih„ şairi idi. Manevî babası (imparator Chuang-tsung) gibi bu Türk de, Çin kültür ve bilgisine tamamen vakıftı; Ts'ih'ları bu devrin en güzel ts'ih'ları arasındadır. O devrin meşhur ts'ih şairleri arasında Güney imparatorlar da bulunuyordu. Bunların en meşhurları, ayrıca bahsetmediğimiz ufak bir Güney Çin sülâlesi olan "Güney T'ang sülâlesi„ imparatoru Hou-chu'dur (936-997).

Sung devrinin başlamasiyle, yine birçok ansiklopedilerin yazıldığı bir devir başlamaktadır; en meşhurları "T'ai-p'ing yü-lan„ ve "T'ai-p'ing kuang-chi„ 'dir. Bunlar (1000 ve 500 bahislik) muazzam eserlerdir ve şimdi kaybolmuş pek çok eserlerin tam kaynaklarını vererek onlardan iktibas ettiklerinden baha biçilmez bir kıymettirler. Bundan sonra daha umumî olan başka ansiklopediler, tamamlayıcı şerhler, araştırmalar, eski tarih kitaplarının malzemelerine göre ve bunların kullanılmalarını kolaylaştırmak için sistematik tasnifler gelmektedir. Bu yönelmeye "Filolojik„ hareket adı verilir. Bunu, Mançu devrinde (18'inci yüzyıldan itibaren) ona çok benziyen bir hareket ile mukayese edebiliriz. Ansiklopediler, imparatorla etrafındakilerin basit ve çabuk bir tarzda bilgi edinmelerine yararlar; diğer eserler, eskiden bütün ömürlerinde ancak birkaç eserle meşgul olabilen, fakat kitap basılmağa başlanınca ellerine eskisinden daha çok kitap geçirebilen bilginler için yazılmış daha ziyade müracaat kitaplarıdır. İndeksleri bulunmayan Eski çağların muazzam kitaplarını daha kolay bir tarzda kullanabilmek için zikredilen müracaat kitapları hazırlanmıştır.

"T'ang sülâlesinin yıllıkları„ ve "Beş sülâle tarihi„ gibi bu devirde hazırlanan tarih kitapları o kadar iyi değildirler. Çinli'ler tarafından bilhassa 11'inci yüzyılın meşhur bir bilgini, şairi ve politikacısı olan Ou-yang Hsiu (1007 - 1072) tarafından yazılan "Yeni T'ang yıllıkları„ çok methediliyor; fakat bu, muhteviyatından ziyade üslûbu içindir. Ou-yang Hsiu, tarihî olaylardan ziyade, kendi ahlâk telâkkilerini anlatarak eserin güzel bir üslûpta yazılmış olmasına ehemmiyet veriyordu. Sih-ma Kuang'un (1019-1086) "Tsih-chih t'ung-chien„'i ilmî bir başarı olarak daha yüksektir. Bu, Batıda alışık olduğumuz gibi, bir tarih yazmak için yapılan bir teşebbüstür. Olaylar mantıkî bir surette birbirlerine bağlanıyor, bir olayın, bir başka olayın sonucundan doğduğu gösteriliyor. Bunda müellifin şahsî noktai nazarı, eski Çin usulünde olduğundan daha ziyade belirmektedir. Bunun için bu nevi tarih yazma, Çin'de çok revaç bulamadı.

Ansiklopediler sahasına, içinde Çin tıbbının başarılarını hulâsa ederek gösteren bir tıb ansiklopedisi de girmektedir. Bu kitap, Moğol imparatorları vasıtasiyle farsçaya tercüme edilip orada muhafaza edilmiş (Tansuknâme) olmasından dolayı enteresandır [1]. Zaten tıb, bu devirde büyük terakkiler kaydediyordu; 1145'te bir Güney Çinli'nin cesedinde ilk teşrih yapıldı. Bunun, Avrupa'da ne kadar sonra yapıldığını hatırdan çıkarmamalıdır.

Sung devrinde bilginin yayılmağa başlamasiyle, bilginler siyaset hayatından çekiliyor, fakat bir arada siyasî bir istikamet temsil ederek, kulüpler açıyor ve muntazaman bir araya toplanarak bir arada şiirler yazıyorlardı. Böylece ilk "şair mektepleri„ ve mektep istikametleri meydana gelmiştir. Her mektep muayyen bir üslûbu geliştiriyordu; istikametin seçimi, örneğine ve siyasî durumuna bağlı idi.

Böylece büyük bir inkılâpçı olan Wang An-shih (s. 238'e bk.) ve taraftarı Tseng Chu ve Ou-yang Hsiu (önce bu gruba mensuptu, sonra ayrılmıştır), T'ang devrinin klâsik sert üslûbunu tercih etmişlerdir; bu, siyasî sebeplerden ileri gelmişti. Bunlar da, tıpkı Han Yü ve muasırları gibi, zamanlarının inhi-

[1] Bk. A. Süheyl Ünver: «Tansuknâame-i İlhan» (İstanbul 1939).

sar kapitalizmine karşı cephe almışlardı. Hasımlar "Shu grubu„ (Shu, Batı Çin'de bugünkü Sih-ch'uan eyaletidir) namı altında başka bir grup teşkil ediyorlardı; bunların da şefleri meşhur "Üç Su'lar„ idi; en büyükleri Su Tung-p'o (1036-1101), diğerleri de babası ve kardeşi Su Chê idi. Shu şairleriyle onlara yakın olan "Kiangsi mektebi„ (Şefi: Huang T'ing-chien; 1045 - 1105) için, ifadelerinde halk dilini seçmeğe çalışmaları tipiktir. Diğerleri şiirlerinde gündelik hayattan kelimeler kullanmazken, Su Tung-p'o en basit gündelik kelimeleri, şiirin güzelliğini bozmadan kullanmakta, bilâkis şiirleri, diğerlerininkinden daha ziyade içten gelen hisleri ifade etmektedir. Bu iki istikamet (sosyal bakımından inhisar kapitalizmi temsilcileri tarafından temsil edilen) T'ang şairi Po Chü-i'ye bağlanmaktadır, muhafazakâr olmakla ve büyük kapitalistlerin haklarını müdafaa etmekle siyaset bakımından Wang An-shih'in grubuna karşı büyük bir tezat teşkil ediyorlardı. Bunların ikisinin arasında vaziyet alan "Loyang mektebi„ vardı ki, bunların şefleri evvelce zikredilen tarihçi ve şair Sih-ma Kuang ile şair Shao Jung'dur (1011-1077). Bunlar, gündelik hayattan iğrenerek, daha ziyade münzevi bir hayat sürmüşler ve siyasete karışmamışlardır. Bunun için şiirleri kuvvetle Taoist tesir altında kalmıştır; bunlar, diğer mekteplerden daha derin ve daha felsefîdirler.

Sung'lar, Kuzey Çin'i kaybedip Güney Çin'de yaşamağa devam ettikleri zaman, eski mekteplerin gelişmelerinin devamına yardım eden büyük şair mektepleri elân mevcuttu. Fakat şiirleri gittikçe daha ziyade romantikleşmektedir; ekseriya çok güzeldir, fakat eskisi gibi hayata yakın ve kuvvetli değildirler. Aşağıdaki Fan Ch'eng-ta'nın (1126-1193) kısa şiirlerinden bir örnek veriyoruz:

"Kelebekler çifter çifter çiçeklerin içine uçuyorlar;
Gün uzundur, bana hiçbir ziyaretçi gelmiyor.
İşte, tavuklar çitin üzerinde uçuyorlar, köpek havluyor;
Çay satan bir satıcının geleceğini biliyorum.„

Şiirlerden başka Sung devri bir de "Pi-chi„ (fırça kayıtları) devridir. Bunlar[1], muhtelif nevilerde meselâ edebiyat, sanat, siyaset, arkeoloji ve çeşitli kısa notlardan ibarettir. Bu eserler,

[1] Bk. «Çin hikâyeleri», s. XX (Çin Klâsikleri 1; Ankara 1944).

devrin kültür tarihi için bir kaynaktır; Çin'in komşu kavimleri hakkında da çok ve ekseriya mühim bilgiler vermektedirler. Bunlar, bilginlere toplantılarında konuşma konusu vermek, bir bilginin bilgisinin ne kadar geniş olduğunu göstermek içindir. Bu gruba seyahatnâmeleri de ilâve etmemiz lâzımdır. Moğolların ilk zamanlariyle Türkistan ve Güney Çin hakkında mühim izahat veren ve Sung devrinden kalan çok kıymetli birkaç seyahatnâme vardır.

Tıpkı edebiyatta olduğu gibi, Sung devrinde de sanat sahasında şimdi ressamlığın tek taraflı olarak hâkim olduğu, muhtelif mektepler meydana gelmektedir. Bir kuzey, bir güney mektebinden bahsedildiği halde, kuzey mektebinin ressamları daima kuzeyden gelmemişlerdir. Bilâhare, kendisi ressam olan imparator Hui-t'sung (1085-1135) tarafından "ressamlar akademisi„ kurulmuştur ve bundan "akademik üslûp„ denilen üslûp meydana gelmiştir. Akademik üslûp bilhassa renklerin tesiriyle teferruatın zarafetine ehemmiyet verirken (meselâ resim 21) akademik olmıyan üslûp, yani güney üslûbu, tesirlerin ifadesi lehine renk tesirinden (siyah çinî mürekkebinin tercihi) ve teferruatın gösterilmesinden vazgeçiyor. Bu nevi resimlerin müfritleri, bir manzarayı bir iki çizgi ile gösterirler, diğer bütün teferruatı seyirci tahayyül etmek zorundadır, resme dalmakla onu doldurmağa, onu tahayyül etmeğe çalışmalıdır. Bu nevi resimleriyle Li Lung-mien (1106'da doğmuştur) meşhurdur. Ma Yüan ile biraderi ve oğlu, Hsia Kui ve Mu-hsi de renklerin tesirinden vazgeçerek yalnız siyah-beyaz resim yaparlardı. Bu istikamet o zamanki Meditatyon Buddhizmine, şuurî ve aynı zamanda ferdiyetçi düşünmeye bağlıdır.

Çin'in kuzeyinde Kitan ve Cürcen (Ju-chen) devletlerinde, bu devirde bilhassa zikre değer mühim edebiyat ve sanat eserleri yaratılmamıştır. Umumiyetle güneydekine benzer bir gelişme olmuştur. Belki en büyük fark, kuzeyde plâstiğe, güneye nazaran, daha çok ehemmiyet verilmiş olmasıdır. Türk olan Sha-t'o sülâlesinin imparatorları hemen her sene Lung-men'in (Lo-yang civarında) meşhur mağara mabetlerini ziyaret ederler ve orada kurban verirlerdi. Bunların ve Kitan'ların sanatkârları, Toba devri geleneklerine riayet ederler, bu suretle Kuzey Çin'de Pekin'in güneyinde, en meşhur üstadı Liu Yüan

olan bir mektep meydana gelmiştir. Bu üstadın Pekin'de bir mâbet de bulunan plâstikleri 19'uncu yüzyılda bir yangın esnasında harap olmuştur. Cürcen devrinde kuzeyin bir başka meşhur plâstikçisi de Ma T'ien-lai'dir.

Sung devrinin meşhur porselenlerinden yukarda kısaca bahsedilmişti. Bu devrin tipik malı "seladon„ adı verilen yeşil porselenlerdir[1]; Batıda çok sevilen ve Türkiye'ye de pek çok gelen bu mal, umumiyetle çok kalın bir maddeden yapılmıştır; ve bu, porselen değil, çinî mamulâtıdır ve üzerine yeşil bir sır sürülmüştür; tezyinat yapılırken sırın altı oyulur, üzerine resmedilmez. Fakat Sung devrinde ilk saf beyaz porselenler de ortaya çıkmaktadır. Bunların üzerinde hem sırrın altına yapılan yarık tezyinatı, hem de sırrın üzerinde boya bulunuyordu. Ancak Sung devrinin sonlarına doğru mavi beyaz porselenler (beyaz zemin üzerine mayi boyalı) ortaya çıkmaktadır. Bunlar için lâzım olan mavi boya, Ön Asya' dan (Kobalt mavisi) gelmektedir. Boya ile mübadele suretiyle Ön Asya'ya Çin porselenleri geliyordu. Bu, bilhassa Moğollar devrinden sonra daha büyük bir hız almış, nihayet hakikî siparişlere yol açmış ve Çinli'lerin Batıda arzu edilen örnekleri yapmalarına sebebiyet vermiştir.

Teknik keşiflerden, Sung devrinde ilk defa pusula[2] ortaya çıkmaktadır, yahut hiç olmazsa ilk defa edebiyatta tarif edildiğini görüyoruz. Bundan kısa bir zaman sonra da gemilerde kullanıldığından bahsediliyor. Fakat pusuladaki mıknatısın daha önce keşfedilmiş olduğu kabul edilmelidir. Mamafih Arapların pusulayı Çinli'lerden mi öğrendikleri, yoksa kendilerinin mi icat ettikleri meselesi henüz halledilmiş değildir.

[1] İstanbul Topkapı sarayındaki meşhur kolleksiyonda birçok güzel örnekleri vardır.

[2] Bk. L. de Saussure : « L'origine de la rose des vents » (Archives des Sciences Physiques et Naturelles, Génève 1923, s. 49 - 181 ve 259-291).

DOKUZUNCU BÖLÜM

MOĞOL DEVRİ (1280-1468)

I. Yeni zamanların başlangıcı

Yeni zamanlar ne zaman başladı?

Batı tarihinde kullanılan "Eski zamanlar, Orta zamanlar ve Yeni zamanlar„ mefhumlarını Çin tarihinde de kullanmağa daima uğraşmışlardır. Burada Eski zamanlarla Orta zamanlar kolayca ayrılabilir. Eski zamanlar feodal devir ve Orta zamanlar da gentry devridir. Fakat Yeni zamanlar var mıdır ve ne zaman başlar? Eğer çok kat'î bir şey söylenmek istenirse, Yeni zamanları ancak 1912'de, yani eski cemiyetin nihayete ermesi ve yeni Batı medeniyetinin tamamen kabul edilmesi ile başlatılmalıdır. Bu yüzyılın başlangıcından çok önce teşekkül etmiş olan eski gentry 1912'e kadar devam etmiştir. Fakat buna rağmen 1280'den önceki zamanlarla ondan sonraki zaman arasında bir fark vardır. Bununla yalnız, Çin'de 1280 ile 1912 arasında yine iki yabancı sülâlenin bulunduğunu söylemek istemiyorum. Fakat gentry'nin arasında yeni bir tabaka teşekkül ettiği halde, bu sınıf 1912'e kadar tam siyasî bir faaliyete geçemiyerek daima tazyik altında kalmıştır. Bunun Batıdaki "burjua„ ile büyük bir benzerliği vardır. "Burjua„, Avrupa Yeni zamanlarının en büyük alâmetlerinden olduğu için, burjua'ya benziyen bu sınıfın belirmesiyle Çin'de Yeni zamanlara başlıyoruz.

Çin'de nasıl Eski zamanlarla Orta zamanlar arasında muayyen bir tarih konulmuyorsa, Orta zamanlarla Yeni zamanlar arasında da kat'î bir geçit yoktur; bu, Moğol hâkimiyeti zamanına raslar. Bunun için bu devre, bir geçit devri nazariyle bakılabilir.

Yabancılar bütün Çin üzerine hüküm sürerler

Siyaset bakımından Çin Yeni zamanlarının büyük bir kısmı, yabancıların Çin'e hâkim oldukları devirdir. Yeni zamanların ihtiva ettiği 631 yıldan (1280-1911) Çin, 276 yıl millî hâkimiyete sahip olmuş, yani 355 yıl yabancı

hâkimiyet altında bulunmuştur. Yabancı hükümdarlar, önce Moğollar, sonra Tunguz-Mançular idiler. Burada enteresan bir nokta: Çin birçok defalar yabancı hâkimiyet altında bulunmuştur; fakat ilk devirlerde yabancı hükümdarların daha ziyade kuzey-batı Çin'de yaşadıkları ve ancak Yeni zamanlarda kuzey-doğudan gelen kavimlerin Çin'e hâkim oldukları tesbit edilmiştir. Bundan, Çin'e hâkim olabilecek kavimlerin kendilerinin de ancak muayyen bir kültür mertebesine yükselmiş olmaları icabettiği anlaşılmaktadır. Doğu Moğolistan ile Mançurya, Orta zamanlarla Eski zamanlarda oldukça aşağı bir kültüre sahiptiler ve ancak başka göçebe kavimler ve bilhassa Türklerle devamlı temaslar neticesinde yükselmişlerdir.

Böylece Yeni zamanlarda Türkler, artık Doğu Asya tarihinde pek mühim bir rol oynamamakta; fakat Türk olmayıp, kültür bakımından Türk tesiri altında kalmış olan kavimler önem kazanmaktadırlar. Yeni zamanlardan, Orta zamanlara nazaran, daha az bahsedilmesinin sebebi budur. Biz yalnız olayların anahatlarından bahsedip teferruata girişmiyeceğiz. Moğollarla kurdukları devletler hakkında başka başka kitaplarda bulabileceğimiz şeyleri bir tarafa bırakarak, *yalnız doğrudan doğruya Çin tarihini ilgilendiren kısımları* alacak ve Moğol devrinden bilhassa kısa bahsedeceğiz. Demek ki biz, Moğol devletinin kuruluşundan, Cengiz Han'dan, büyük Moğol devletinden bahsetmeyip, mütalâamızı yalnız Moğolların Çin'deki hâkimiyetine hasredeceğiz.

II. Moğol devrinin özellikleri

Yeni zamanlar için karakteristik olan bir nokta daha vardır ki, bu, ilk defa Moğollarla ortaya çıkmaktadır. Moğollar, bütün Çin'e hâkim olan ilk yabancılardır. Bunlardan önceki yabancılar, yalnız Çin'in bazı kısımlarına hâkim olmuşlardı. Bundan sonra 17'inci yüzyılda gelen Mançu'lar da bütün Çin'e hâkim olmuşlardı. Bu kavimlerin bütün Çin'e hâkim olabilmelerinin sebebi, Moğolların siyasî ittifakının diğer eski yabancı kavimlerinden daha kuvvetli olmasıdır. Bundan başka Moğolların askerî teşkilâtının eskilerine nazaran daha gelişmiş olmasıdır. Meselâ Moğolların, geçen kısımda bahsedilen, Güney Çin'de Sung sülâlesine karşı verdikleri ve yıllarca süren savaşlarında

şehirlerin kuşatılmasında top kullandıklarını hatırdan çıkarmamalıdır. Çin'e hücum ederek onu zapteden Moğolların sayıca ne kadar oldukları bilinmiyorsa da, Çin'de yaşayanların bir milyondan fazla olduğu tahmin ediliyor. Tabiî bunların hepsi hakikî Moğol değildi; "Moğol„ namı altında birçok Türk, Tunguz ve daha başkaları dolaşıyordu ; onların yardımcı kavimleri arasında Uygurlar, Orta Asyalı'lar, Ön Asyalı'lar ve hattâ Avrupalı'lar bulunuyordu. Moğollar Çin'e taarruz ettikleri zaman Batı, Orta Asya'nın ve Avrupa'nın bütün yeni teknik icatları, san'atları ve tekmil kolaylıkları onların emrine âmade bulunuyordu. Böylece teknik bakımdan gelişmenin en yüksek zirvesine erişmiştiler. Aynı zamanda sayıca da çok üstün bulunuyorladı.

Moğolların ırk kanunları

Bundan önceki bahiste, ilk önce Kuzey Çin devletindeki Çürcen'lerin ve ancak taktik bakımdan son derece modern hazırlıklardan sonra Güney Çin'in (Sung sülâlesi devleti) Moğollar tarafından mağlûp edildiği söylenmişti. Şimdi Moğollar için bu yeni büyük devletin nasıl idare edileceği meselesi ortaya çıkmıştı. Devletin fatihi Kubilay bile bu devletin bundan önce zaptedilen devletler gibi idare edilemiyeceğini anlamıştı. Bu sebepten Çin'in Moğol devletini diğer Moğol devletlerinden ayırdı. Moğol hâkimiyeti altındaki Çin'i, bütün Moğol devleti çerçevesi içinde müstakil bir devlet, bir nevi dominyondu. Moğol hükümdarları, hâkim olmalarına rağmen, bir azlık teşkil ettiklerinden vaziyetin kendileri için tehlikeli olduğunu görüyorlardı. Bunun için Doğu Asya'da ilk defa olarak bir nevi "milliyet kanunları„ hazırladılar. Bu milliyet kanunlarının gayesi, Moğolları himaye etmekti. Hâkimiyet altında bulunan Çin halkı dört gruba ayrılacaktı : 1) Yine dört tâli gruba ayrılan Moğollar: en eski Moğol kabileleri, beyaz Tatarlar, siyah Tatarlar, vahşi Tatarlar (resim 32)i 2) Orta Asya yardımcı kavimleri (Naiman'lar, Uygurlar, muhtelif Türk kavimleri, Tunguzlar ve daha başkaları); 3) Kuzey Çinli'ler ; 4) Güney Çinli'ler. Moğollar, imtiyazlı hükümdar tabakasını teşkil ediyorlardı. Askerce teşkilâtlandırılmış olarak kaldılar; Çin'in bütün büyük şehirlerinde garnizonlar oturuyor ve asker olarak devlet hesabına aldıkları yüksek ücretle yaşıyorlardı. Bütün resmî yüksek işler onlara ayrılı-

yordu. Böylece aynı zamanda memuriyetlerin en yükseklerini de ellerinde bulunduruyorlardı. Yardımcı kavimler de hükümet işlerine alınıyorlardı; onların da imtiyazları vardı, fakat hepsi asker değildiler; bunların arasında birçok tüccar da memlekete giriyor ve bunlar, imtiyazlarından ticaret işlerinde de istifade ediyorlardı. Bu tüccarların çoğunu Uygurlar'la müslümanlar teşkil ediyorlardı. Uygurlar bürolarda kâtip olarak kullanılıyorlardı, çünkü Moğollar ekseriya (Çince) okuyup yazma bilmiyorlardı; halbuki devlet işlerinde Çince ve Moğolca kullanılıyordu. Mahir Uygurlar derhal iki türlü yazı usulünü de öğrendiler ve böylece Moğol'ların faydalı yardımcıları oldular. Güney Çinli'ler, neşredilen kanunlara göre, en aşağı olanlardı ve hemen hiçbir hakları yoktu. Başkalariyle evlenmeleri menedilmişti, Çinli'lerin silâh taşımaları da yasaktı. Zaman zaman onlara Moğolca yahut başka bir yabancı dil öğrenmeleri de yasak edilirdi. Bu, bürolara girip memur olarak çalışmalarına ve böylece siyasî bir rol oynamalarına mani olmak içindi. Bunların ticaret yapmaları da yasaktı; yabancı tüccarlar gibi Kuzey, Orta ve Batı Asya'ya da gidemiyorlardı, çünkü oradaki dilleri öğrenmelerine müsaade edilmiyor ve onlara her türlü müşkülât çıkarılıyordu; buna mukabil, tabiî, yabancılar Çince öğrenebiliyor ve Çin'in iç ticaretinde bir yer edinebiliyorlardı.

Moğollar bu nevi kanunlar neşrederek Çin üzerindeki hâkimiyetlerini devam ettirmeğe ve emniyet altına almağa çalışıyorlardı. Fakat bunu bir yüzyıl bile devam ettirmeğe muvaffak olamadılar.

III. Moğolların dış siyaseti

Japonya ve Hindiçinî'ye karşı yapılan seferler

Dış siyaset bakımından Moğol devri, Çin için bir sükûnet devridir; çünkü Moğolların büyük savaşları, Çinli'lerin yardımı olmadan, Çin'den uzak yerlerde veriliyordu. Yalnız Kubilay zamanında Doğu Asya'da bazı kat'î savaşlar verilmiştir. Filo fırtınadan tahrip edildiği için muvaffakiyetsizlikle neticelenen Kubilay'ın Japonlara karşı yaptığı savaşı bunlardan biri idi (1281). Bu seferlerde Çinli'ler hem gemi, hem de asker verdiler. Çünkü Japonya'nın hâkimiyet altına alınmasında

Çinli'lerin de menfaatleri vardı; böylece onlara Sung devrindenberi kapanmış olan bir satış bölgesi açılmış olacaktı. Bundan sonra Moğol'ların güneydeki savaşları gelir. Bu seferler, 1282'de Birmanya'ya karşı başladı, 1284'de Annam ile Kambodja tabiiyet altına alındı, 1299'da Cava'ya harp ilân edildi. Cava değilse de, hemen bütün Hindiçinî, Moğol hâkimiyeti altına girdi; bu, tabiî, Çinli'lerin işine yarıyordu, çünkü Hindiçinî, Sung devrinde bile, başlıca satış yeri idi ve bunun ehemmiyeti şimdi gittikçe artmakta idi. Bundan sonra savaşlar artık bitmiş gibidir. Yalnız bazı âsi kabilelere karşı münferit savaşlara çıkılıyordu. Artık Moğol askerleri garnizonlarda oturuyor ve devletten aldıkları para ile yaşıyor ve hiçbir şey yapmıyorlardı. Yaşlı muharipler ölünce yerlerine oğulları asker olarak geçiyordu; fakat bu genç Moğollar Çin'de doğmuşlar, hiç harp görmemişler, muharipliği ya hiç öğrenmemişler, yahut ta çok fena öğrenmişlerdi. Böylece 1320'den sonra acınacak vakalar olmuştur: Meselâ 1000 kişiden mürekkep bir ordu, 50 kişi bile olmıyan ufak bir çeteye karşı koyamamıştır; çünkü bu 1000 kişinin bir kısmı silâhları artık kullanamıyor ve birçokları da buna iştirak bile etmiyordu. Böyle olaylar tekerrür etmektedir. Moğol devletinin sosyolojik durumu hakkındaki fevkalâde eserlerini kendisine medyun olduğumuz ve birçok defalar işaret ettiğimiz modern Çin âlimi Meng Sih-liang, bunu gösteren birçok misaller vermiştir.

IV. İç durum: Halk gruplarının tezatları

Başkent Pekin

Gelişme yolunda iç durum, dış durumdan çok daha mühim olmuştur. Moğollar, Pekin'i hükümet merkezi yaptılar. Bu, onlar için gayet tabii idi, çünkü Pekin, kendilerinin eski memleketleri olan Moğolistan'a çok yakındı. İmparatorla maiyeti yazın, Çin çok sıcak ve rutubetli olduğu zaman, Moğolistan'a gidebiliyordu. Diğer Moğol devletleriyle de temaslara devam olundu. Fakat bir imparatorluğun hükümet merkezi olduğu için orada muhtelif kavimlere mensup pek çok memurun toplanması lâzımdı. İmparator, tabiî, hükümet merkezini muazzam bir şehir haline getirmeyi (resim 48) ve hakikaten böyle bir dünya devletini temsil edecek bir şehir kurmayı

arzu ediyordu (resim 36). Seferlerden büyük ganimetler elde ettiklerinden muazzam saraylar, Çin'in o zamana kadar görmediği bir ihtişamla inşa ettirmek için kâfi miktarda para vardı. Yeni inşaata Çinli angaryacılardan istifade edildi. Bunun için memleketin muhtelif bölgelerinden adamlar getirtmek zorunda kaldılar. Bunlar, fakir köylülerdi; çünkü gentry para, mukabilinde kendini angaryadan kurtarabiliyordu ve tarlalarını ihmal edip uzaklara gitmek zorunda değildiler. Eğer tekrar memleketlerine dönebilseler bile âletsiz ve tarlasız kalıyorlardı. Pekin nüfusunun çok fazla artması (bütün maiyetiyle büyük saray, pek çok memur, sayıca çok fazla olan yabancı tüccarlarla angaryacılar) çok miktarda iaşe teminini zaruri kılıyordu. Şimdi, bundan önceki bahislerde söylendiği gibi, T'ang devrinin son senelerinde Nankin'in etrafındaki bölge, Çin'in baş istihsal merkezi olmuştu ve Çin halkı, darı yahut buğday yerine daha çok pirinç yemeğe başlamıştı. Pirinç kuzeyde yetiştirilmediği için, hükümet merkezinin bütün iaşesi güneyden nakledilmek zorunda idi. Fakat Moğolların kabul ettikleri münakale usulü böyle uzak mesafe için elverişli değildi. Sung'ların hükümet merkezi, baş istihsal bölgesinin ortasında bulunmuştu. Böylece ansızın büyük bir filo inşa etmek, kanalları ve nehirleri tanzim etmek ve kısmen de bunları yeniden inşa ettirmek zorunda kaldılar. Bunun için de yine birçok angaryacılar celbedip uzaklarda çalışacakları yerlere göndermek lâzımdı. Çin köylüsünün vaziyeti, Sung devrinden bile fena idi. Büyük bir gentry onu soymuştu. Fakat Moğollar bu gentry'yi bertaraf etmemişti, çünkü Çin gentry'si onlara derhal iltihak etmişti. Vakıa Moğollar, onların siyasî kudretlerini ellerinden almıştı, fakat tarlalarına ve bununla kudretlerinin esasına dokunmamışlardı. Eskiden yeni bir sülâle kurulduğunda yeni gentry, eski gentry'den meydana gelir, yani bertaraf edilen gentry'nin yerine yenisi geçerdi. Şimdi ise gentry'nin sayısı değişmemişti ve eski gentry'ye bir de bir milyon Moğol ilâve olunuyordu ki, bunların iaşelerini de köylüler temin etmek zorunda idiler ; ve onların talepleri bilhassa fazla olduğundan köylülerin yükü çok artıyordu.

Moğol devletinde din

Moğol devrinde daha iki mesele köylünün durumunu fenalaştırıyordu : Din ve ticaret. Çinli'lerin yüksek tabakası umumiyetle dinle çok

alâkadar olmazken Moğollar, tarihî gelişmeleri yüzünden, çok dindar idiler. Bunlar ve onların yardımcı kavimleri, kısmen Buddhist, kısmen de hâlâ şamanist idiler. Çin Buddhistleri ile halk Taoizminin mümessilleri Moğollarla diğer yabancıların alâkalarını çekmek için Moğollara, yani yabancı Buddhist rahiplerine yanaşıyorlardı. Şamanizm, diğer yüksek dinlerin rekabetine dayanamadı, Çin'deki Moğollar Buddhist oldular, yahut halk Taoizmine alâka gösterdiler. Bu alâka bilhassa mâbetlere ve manastırlara hediyeler vermekle kendini gösterdi. Bu mâbetlere büyük tarlalar hediye edilir ve bunların işlenmesi için köylüler de verilirdi; bu köylüler şimdi mâbet köylüleri oluyordu. Mâbede ait toprak vergiden muaftı.

İktisadî problemler Şimdiye kadar Moğol devri hakkında katî istatistiklerimiz yoktur. Yalnız takribî sayılar mevcuttur. Buna göre bütün tarla sayısı tam 6,000,000 ch'ing (1 ch'ing bir ailenin ideal çiftliği olabilecek büyüklükte arazi) idi. Nüfusu tam 14-15 milyon aile ihtiva ediyordu. Bütün bu tarlalardan tam 170000 ch'ing'i hediye edilecek tarlaya ayrılıyor, yani tam 170000 köylünün tarlası alınarak mâbetlere veriliyordu; fakat bunlar devlete vergi getirmiyorlardı. Köylüler ise, mâbede para veriyorlardı. Tam 200000 ch'ing, tam 200000 köylü ailesiyle askerî bölge haline getirildi. Yani bu köylüler ordunun ihtiyacı için çalışacaklar ve harp zuhurunda askerî yardımda bulunacaklardı. Bundan başka bütün yüksek memurlara da tarlalar veriliyordu ki, bunların getirdiği hasılât maaşlarının bir kısmını teşkil ediyordu. Sonra Moğol asilzadeleriyle büyüklerine çok miktarda tarla hediye ediliyordu. Bunlar, köylülerin elinden alınarak, onlara veriliyordu; köylüler bu tarlaları kiralayarak, orada çalışmak ve kazançlarının bir kısmını devlete değil, tarla sahiplerine vermek zorunda idiler. Nihayet (hilhassa Kuzey Çin'de) birçok köylülerin ellerinden tarlaları alınarak Moğolların atları için otlak haline getiriliyordu. Buna bir de eski zamanın büyük arazi sahipliği ilâve olunuyordu. Serbest köylü adedinin eskisine nazaran çok azalması dolayısiyle devlete vergi verenlerin de sayısını azaltmaktadır. Fakat devlet (ücret alan Moğolların çok olmalarından dolayı), eski sülâlelere nazaran, daha çok vergiye ihtiyacı olduğundan,

vergileri de daha çok yükseltmek zorunda idi. Büyük mülk sahiplerinin yanında ortakçı olarak bulunan, mâbetlerde ve Moğol asilzadelerinin yanında çalışan pek çok köylü hiçbir himaye görmeden bu ağır yükün altında eziliyor ve çok fena bir duruma düşüyordu. Bundan başka bazı köylülerin elinden her şeyleri alınıyor ve bunlar, yukarda söylediğimiz gibi, angaryada kullanılıyordu. Yabancıların ve bilhassa yardımcı kavimlerin arasında pekçok tüccar vardı. Bunlar, Çin'de her hususta imtiyazlı bir vaziyet aldılar. Vergiden muaftılar, her yerde seyahat edebiliyor, nakil vasıtalarını kullanabiliyorlar ve hususî muamele görüyorlardı. Tüccar olarak büyük servetler topluyor ve bunları kendi memleketlerine akıtıyorlardı. Bu vaziyet, Çin'in umumî fakirleşmesine sebebiyet vermiştir. Çin tüccarları gittikçe daha fazla yabancı tüccarlara muhtaç oluyorlar ve hemen hemen yalnız iç mahallî ticaretle, lisanını bilmelerinden istifade ederek Hindiçinî ile (Japonya'ya karşı yapılan savaş muvaffakiyetsizlikle bittiği için Japonya hariç kalıyordu) ticaret yapabiliyorlardı. Çin'in fakirleşmesi bilhassa madenî paranın (gümüş) dış memleketlere çıkmasiyle başlar. Bu noksanın önüne geçmek için hükümet külliyetli miktarda kâğıt para çıkarmak zorunda kaldı. Bu, kıymetini çok çabuk kaybetti, çünkü hükümet birkaç sene sonra itibarî kıymetini ödemediğinden halk paraya artık itimat etmiyordu. Fakat paranın kıymetinden düşürülmesi neticesinde başka halk grupları da fakirleşmiştir.

Ticaret Gerçi Moğol devrinde Çin'de Avrupa'dan Pasifik'e kadar uzanan bir ticaret şebekesi görüyoruz. Fakat bu, aynı zamanda Çin'in fakirleşmesine sebebiyet vermiştir; muazzam mâbetler ve güzel binaların meydana geldiğini de görüyoruz, fakat bunlar da Çin'in fakirleşmesine yardım ediyordu. Bu sebepten Moğol devri, Çin'i devamlı olarak ve süratle fakirleştiren bir devir olmuştur. Halbuki harice karşı büyük bir ihtişam gelişmekteydi. Nitekim Marko Polo gibi Önasya'lı ve Avrupalı seyyahların, Çin'in Moğol devri hakkında verdikleri heyecanlı tasvirlerinde yanlış bir fikir verilmektedir. Çünkü bunlar yabancı olarak imtiyazlı idiler ve şehirlerde yaşıyor, halkın hakikî içyüzünü bilmiyorlardı.

V. Kıyamlar ve Moğol devrinin sonu

Adı geçen faktörlerin hepsinin haricen de kendilerini göstermeleri için, tabiî, az çok bir zaman geçmesi lâzımdır. İlk kıyam 1325'te başladı. Bir istatistik, 1329 yılında memlekette tam 7.600.000 aç insanın bulunduğunu göstermektedir. Bu sayı yalnız resmen bilinen aç halkın sayısını gösterdiği için, açlık çekenlerin hakikî sayısının daha büyük olması icabeder. Mamafih 7,5 milyon aç insan bütün nüfusun büyük bir ekseriyetini teşkil etmiyor. 1330'dan itibaren artık sonu gelmiyen kıyamlar aşağı tabakadan insanlar tarafından idare ediliyor: Bir kumaş tüccarı, bir balıkçı, bir köylü, bir tuz kaçakçısı, bir cezaen asker olanın halefi ve bir hademe. Bunların düşmanlıkları Moğollara karşı değil, ister Çinli, ister yabancı olsun, zenginlere karşıdır. Nereye gitseler bütün zenginleri öldürüyorlar ve paralariyle mallarını bölüşüyorlar.

İlk isyanlar Önce de söylendiği gibi, Moğol garnizonları bu âsilerle başa çıkacak durumda degildiler. O halde nasıl oluyor da Moğol hâkimiyeti tam 40 sene sonra yıkılmıştır? Moğollar âsileri bastırmak için zenginlerden para aldılar ve bu para ile âsilere karşı savaşmak için gönüllü topladılar. Bu gönüllülerin parasını ödemek için devlet kasasında kâfi para yoktu, askerî bütçe de bunlar için para ayıramıyordu. Fakat bundan başka - ki bu çok daha mühimdir - gentry'ler, kendi paraları ile gönüllüler toplayıp hükümetin müsaadesini almadan, ondan yardım görmeden âsilere karşı savaştılar. Böylece âsiler tarafından öldürüleceklerinden korktukları için onlara karşı savaşıp, Moğol hâkimiyetinin idamesini temin edenler Çin gentry'leri olmuştur.

İsyanların büyümesi 1351' de Sarı ırmağın sedleri yıkıldı. Nehir yatağının tanzim edilmesi lâzımdı, sedler yeniden inşa edilecekti. Bunun için hükümet 170.000 kişi topladı. Bu adamlarla ilgili olarak tekrar büyük bir isyan çıktı. Honan, Kiangsu ve Shantung gibi yerlerde, yani işçilerin gelmiş olmaları icabeden yerlerde âsi gruplar teşekkül etmiştir. Bunlar kısmen 100,000 kişilik gruplardı. Bazılarında dinî bir mahiyet vardı. Bazıları da Sung sülâlesinin imparatorunu tekrar getir-

mek istiyorlardı. Kısa bir zamanda Orta Çin'in büyük kısımları hükümetin elinden alınmıştır.

Moğollar'ın tedbirleri

Fakat hükümet muhakkak tehlikeyi anladı ve mukabil tedbirler aldı. Bir defa 1352 'de Güney Çinli'lerin muayyen bazı memuriyetlere girmelerine müsaade edildi. Böylelikle, âsilerin yokedilmesinde kendilerinin menfaatleri olan gentry'yi kazanmak istiyorlardı. Fakat diğer taraftan hükümet ırk kanunlarını sıkılaştırdı. Bütün eski ırk kanunları tekrar tatbik mevkiine kondu. Birkaç yıl zarfında, âsilerin gayeleri artık yalnız zenginleri yoketmek olmadığı, bilhassa Moğolların da yokedilmeleri istendiği anlaşıldı. Kıyamın karakterini değiştirmesine bir ikinci âmil daha ilâve olunmaktadır. Âsiler birçok şehirleri zaptedince, bazı şehirler harbetmeden teslim olmak için âsilerle müzakerelere başlamıştılar. Böyle hallerde âsiler artık bütün gentry âzasını öldürmeyip, bunlardan bazılarını kendi hizmetlerinde kullanıyorlardı. Gentry'ler âsilerin tarafına, onlara karşı sempati duyduklarından değil, sırf canlarını kurtarmak için geçiyorlardı. Bir kere o tarafa geçtikten sonra da artık geri dönemiyorlar ; âsilerin hizmetine devam etmekten başka çare bulmuyorlardı.

Chu Yüan-chang'ın isyanı

1352'de Güney Honan'da Kuo Tse-hsing isyan etti. Kuo'nun babası seyyar bir falcı ve anası kör bir dilenci idi. Kuo büyük başarı kazandı, grubu memleketin etrafında muazzam bir bölgeye hâkimdi. Moğolların ciddî mukavemeti de yoktu, çünkü artık bu zamanlarda bütün Doğu Çin isyan halinde bulunuyordu. 1353 'de Chu Yüan - chang adında bir adam Kuo'ya iltihak etmektedir. Chu Yüan - chang (okunuşu : Cu Yüancanğ) küçük bir köylünün (yahut ortakçının) oğlu idi ve bir salgın neticesinde anasını, babasını ve bütün akrabalarını kaybederek tek başına kalmıştı. Önce bir manastıra girerek rahip oldu. Bu, fakir köylü çocuklarının kendilerini ölümden kurtarmak için iyi bir çare idi (ve hemen hemen bugüne kadar da böyle olmuştur). Rahip olarak dilenip dolaşmış ve nihayet 1353'te tekrar memleketine dönmüştür. Sonra kendi köyünden köylülerle eşkiyalık etmiş olan delikanlıları etrafına topladı ve bir grup teşkil etti. Bu devirde rahiplerin çete reisi oldukları pek çok görülmüştür. Onlara

itimat edilirdi, çünkü onlar ilâhî yardım vaad ederler ve umumiyetle diğer köylülerden biraz daha bilgili idiler. Chu, küçük grubunu Kuo'ya verdi, bu da onu memnuniyetle kabul ederek onunla bir ittifak aktetti ve dostluk nişanesi olarak ona kızını verdi. Kuo 1355 yılında ölünce, Chu onun birkaç bine yükselen ordusunu teslim aldı. Chu, Güney Çin şehirlerine karşı yaptığı akınlarda birkaç kabiliyetli gentry azasını kendi tarafına almağa muvaffak oldu. Birisi, Chu'ya bir şehir teslim eden bir komisyonun başı idi; diğeri de, ailesi zaten Moğollara muhalefet etmiş ve kendisi de Moğollara karşı duyduğu nefretten dolayı memnuniyetle Chu'ya iltihak eden bir âlimdi. Bu adamların Chu üzerinde büyük nüfuzları vardı ve ayrı ayrı illere karşı harp edeceği yerde memleketin büyük bölgeleri üzerinde emin bir nüfuz kazanmasını tavsiye ediyorlardı. Bu yolda hareket ederse, daima zenginlik için ömür sürecek, aksi takdirde yalnız bir şehir yağma ettiği zaman iyi yaşayabilecekti. Onu bu maksada götürecek stratejik plânlar hazırladılar. Chu, onların tavsiyesi üyerine bir isyan reisliğinden sülâleye karşı bir muharip vaziyetine geçiyordu. Diğer bütün çete reislerinden yalnız o, muayyen bir gaye gütmektedir. Önce doğrudan doğruya Orta Çin'in büyük merkezi olan Nankin'e yürüyor, onu kolaylıkla zaptederek Yang-tse'ye geçiyor ve güney doğunun zengin eyaletlerini zaptediyor. Artık zenginleri katl ve şehirleri yağma etmediğinden, bütün gentry etrafındakilerle birlikte kütle halinde onun tarafına geçiyor. Bütün gönüllü orduları ona koşuyor ve böylece bütün sülâle yıkılıyor. 1355'ten 1368'e kadar olan zaman pek çok ufak savaşlarla doludur. Bütün güney ayaklandıktan sonra kuzeye gidiyor. 1368'de bunun tâli şefleri Pekin'i hemen muharebesiz zaptediyorlar. Moğol hükümdarı en yakın maiyetiyle beraber at üzerinde kuzeye, oradan da Moğolistan'a kaçıyor. Hemen hiçbir mukavemette bulunmadan Moğol sülâlesi nihayet bulmuş oluyor. Ayrı ayrı garnizonlardaki Moğollar imkân buldukları takdirde kuzeye çekiliyorlar. Mukavemeti hemen yalnız, batı ve güney-batıdaki çok uzak eyaletlerde yaşıyan ve sosyal bakımdan başka bir tarzda kurulmuş ve Moğol devrinde bir nevi kendine has hayat sürmüş olan kabile reisleri göstermişlerdir.

Moğolların yıkılmasının sebepleri

Demek ki, Moğolların yıkılması aşağıdaki sebeplerden ileri gelmiştir: 1) Moğollar, Kubilay Han'ın istilâlarından sonra elde ettikleri askerî kuvveti sulh zamanında idame ettirememişlerdi. Moğol askerleri yaşadıkları lüks hayattan dolayı enerjilerini kaybetmişlerdi; 2) Devleti yalnız Moğollar yahut başka yabancılar tarafından idare ettirmek tecrübesi, Çin gentry'sini tamamen hükümet işlerinden uzaklaştırmak arzusu, devletin malî kaynaklarını kâfi derecede bilmiyen yabancıları, rahipleri ve tüccarları tercih etmek yüzünden meydana gelen suiistimallerden muvaffakiyetsizlikle neticelenmiştir. Devlet, bilhassa köylüler, fakirleşiyor ve böylece isyana icbar ediliyor. Buna, bir de psikolojik bir sebep ilâve edilebilir. 14'üncü yüzyılın ortasında Moğollar Çin'deki nüfuzlarının sarsıldığını ve fakirleşen memleketten birşey alamıyacaklarını görünce, nüfuzlarını zorla idame ettirmek zahmetinde bulunmayıp, tamamen dejenere olmadığı takdirde, kuzeydeki memleketlerine dönmeyi tasarlamışlardır. Moğol sülâlesinin yıkılmasının sebeplerini, ilerde Mançu'ların yıkılmalarının sebepleriyle karşılaştırmak için gözönünde tutmak gerektir.

Kubilay'ın ölümünden sonra, Çin'deki Moğol hükümdarlarının adları burada zikredilmemiştir. Kubilay Han'ın ölümünden sonra (1294) torunu ile torunun oğlu birbirlerinin yerlerini çabuk almışlardır. Fakat hiçbirinin artık şahsî ehemmiyeti yoktu. Çin hükümeti üzerinde hiçbir nüfuzları kalmamıştı. Ömürleri kendi aralarında çevirdikleri entrikalarla geçiyordu. Kubilay Han'dan sonra zaten 7 Moğol imparatoru gelmiştir. Bizim burada bütün Moğol devletinden değil, fakat yalnız Moğol hâkimiyetinin Çin üzerindeki tesirinden bahsettiğimizi tekrar belirtmek isterim.

Literatür : Moğol hâkimiyetinin başlangıcı için en iyi kaynak, "Geheime Geschichte der Mongolen„ dir. Almanca tercümesi E. Haenisch (3 cilt Leipzig) tarafından yapılmıştır. Aynı kitabın Rusça ve Japonca tercümeleri de vardır; Türkçe tercümesi hazırlanmaktadır. Moğol devrinin cereyanı için yalnız Çin vakayinameleri ve modern Çince eserlerden bilhassa Meng Sih-liang'ın "Social Classes under the Yuan Dynasty„ gelmektedir. Batı etüdleri hemen yalnız bütün Moğol devletini birden alıp, Çin üzerindeki Moğol hâkimiyetini ele almamaktadırlar (bk. bölüm 10, b. 5).

ONUNCU BÖLÜM

MİNG DEVRİ (1368-1644)

I. Ming devrinde iç siyaset meseleleri ve sosyal durum

Moğol devrini takib eden Ming devrinin meydana gelişini ve mahiyetini iyi anlıyabilmek için, Çin'deki Moğol devrinin inkırazının sebeplerinden mufassal olarak bahsetmek icabetti. Bu yüzden, belki, Çin'de Moğol devrinin yalnız menfi neticeler verdiği ve Çin üzerinde Moğol hâkimiyetinin neticesi, Asya'nın diğer memleketlerindeki Moğol hâkimiyetinden çok farklı olduğu şeklinde yanlış bir fikir doğurabilir. Çin müverrihleri, Moğol devri hakkında, tam mânasiyle menfi bir hüküm veriyor ve bu mevzua mümkün olduğu kadar az temas ediyorlar. Bunda hakikat olan şey, Moğol hükümdarlarının tecrübe ettikleri gibi, millî Moğol kültüriyle Çin kültürünün birleşmelerinin iyi bir netice vermemesi ve uzun zaman devam etmemesidir. Fakat Moğol devrinin Çin'de silinmiyecek izler bıraktığı ve onsuz Çin'in başka bir şekilde gelişmiş olacağı da inkâr edilemez.

Ming sülâlesi, halktan gelen bir hareketin neticesidir

Çin'de Moğol devrinin ikinci yarısında ortaya çıkan pek çok kıyamın, sırf ekonomik mahiyette olup yabancı kavimlerin mümessilleri olarak Moğollara karşı yapılmadığını söylemiştik. Gittikçe daha fazla nüfuz kazanan Chu Yüan-chang'ın isyanı da önce sırf sosyal bir kıyamdı, mahaza ona ihtilâlci de denebilir. Chu, Çin'in en aşağı tabakalarından geliyordu. Ailesi ortakçı olarak yaşıyan basit köylüler olacaklar. Anası ve babası birbiri arkası ölünce Chu, çok küçük olduğundan ortakçılığı üzerine alamadı ve hem rahip, hem de şaki oldu. Çin tarihinde yalnız üç defa bir adamın köylüden imparatorluğa yükseldiği ve bir hanedan kurduğu görülmüştür. Birincisi Han sülâlesi kurucusu; ikincisi "Beş sülâlenin„ ilkini kuran ve üçüncüsü de Chu'dur.

Chu'nun isyanına Moğollar, ırk kanunlarını sıkılaştırmakla cevap verdikleri zaman, ihtilâlci harekât millileşti ve yabancılara karşı cephe aldı. Ancak Chu kendisine iltihak etmek zorunda kalan ilk gentry tesiri altında kaldığı zaman, proleter-ihtilâlci olmaktan çıkarak, şimdiye kadar mevcut olan sosyal usule göre, imparatorun yerine kendisinin getirilmesi hedefini güttü. Her iki nokta da, bütün Ming devrinin gelişmesi için çok mühimdir.

Ming devrinde ilk defa olarak bir milliyetçilik meydana gelmiştir

Moğollar'ın yayılması oldukça çabuk ve kolay oldu. Bu, Ming ordularının üstün kabiliyetinden değil, Moğol ordularının askerî bakımdan gevşemesinden ve bunun neticesi olarak Moğollar'ın uzun uzun harbetmek istemeyip sükûnet içinde bulunan memleketlerine dönmek istemelerinden ileri gelmektedir. Fakat muvaffakiyetlerinin kolaylığı Çinli'lere üstünlük hissi vermişti ve bu, Moğolların aşağılatan ırk kanunlarına karşı ilk reaksiyon olarak millî hissin uyanmasına, bütün Ming devrinin hükümet erkânı için tipik olan yabancılara karşı nefret etmelerine sebebiyet vermiştir. Çin kendini yabancılardan tecrit etti; yabancılara aşağı kültürde insanlar, sulh bozanlar nazariyle bakıyordu. Bu his, bütün Ming devri boyunca devam etti; vakıa Moğolları Çin'den kovmak kolay olmuştu, fakat onları kendi memleketlerinde tamamen mağlûp etmek kabil olmamıştı. Bilâkis Moğollar'ın Çin topraklarına taarruz ve Çin'i tehdit etmelerinin sonu gelmiyordu. Diğer taraftan doğuda ve güneyde Japon korsanları âfeti başlamıştı; bu da Moğol devrinin bir neticesidir. Çünkü Moğollar, Japon'lara karşı askerî taarruzlarda bulunmaya başlamışlardı. Sonra, Ming'lerin son zamanlarında, Japon korsanlarının yerine Avrupalılar gelmişti. Çinli'ler Avrupalı'ların buralarda görünmelerini bu şekilde tefsir etmişlerdi. Bunların hepsi, Ming devrinin başlangıcında yabancılara karşı duydukları nefreti ve millî hislerini alevlendiriyordu.

Chu Yüan-chang siyasetini değiştiriyor

Fakat bundan daha mühim Chu Yüan-chang isyanının proleter - ihtilâlci olmaktan ziyade muhafazakâr bir mahiyet almasıdır; çünkü bu, Çin'in esaslı olarak yeniden ıslâhına mani

oluyordu. Chu Yüan-chang 1368'de Pekin'i zaptedip Çin imparatoru olarak tanındığı zaman bile, her şeye rağmen, ihtilâlci kalacağa benzemekte idi. İlk neşrettiği kanunlar zenginlere karşıdır. Birçok zenginleri zorla hükümet merkezinde yerleştiriyor ve bu suretle bu adamlar memleketlerini ve nüfuzlarını kaybediyorlardı. Fakirlere toprak veriliyor ve yeni tarlalar dağılıyordu; zenginlerin yaptıkları vergi kaçakçılığının önüne geçmek için kütük defterlerini değiştirdiler, tenbel tenbel dolaşan rahiplerin sayısını azalttılar ve kat'î olarak tesbit ettiler; mâbetlere ait emlâk tahdit edildi ve böylece o zamana kadar vergi ödemiyen yerler de vergi vermeğe mecbur oldu. Chu, eskiden rahip olmasına rağmen, bunları yaptı. Bu kanunlar sosyal bir müsavata yol açabildi ve bununla Moğol devrinin esas unsurunu bertaraf edebildi. Fakat ilk senelerde bile bunlar tamamen tatbik edilemedi. Sonradan, kanunlar ya yalnız yarı yarıya, yahut ta hiç tatbik edilmiyordu. Bilhassa bugünkü Shanghai'in hinterlandında vaziyet öyle idi. Bu bölge, başlangıçta Chu tarafından zaptedilmişti. Burada, Moğol devrinde bile vergilerinin büyük bir kısmını ödemiş olan zengin büyük arazi sahipleri oturuyordu. İmparator büyük ordularının malî ihtiya cını temin etmek için bu zenginlere muhtaçtı, onun için onlara karşı fazla sert davranamıyordu.

Moğol kültürünün tesirleri

Chu Yüan-chang ve etrafındakiler, Moğol devrinin ideallerinden kendilerini kurtaramıyorlardı: İmparator deyince daima Pekin'deki Moğol imparatoru gibi debdebe ve ihtişam içinde bir imparator tasavvur ediyorlardı. Fakat Pekin hemen bütün Asya'yı ihtiva eden bir dünya devletinin merkezi olmadıkç ve yalnız Çin'in merkezi kaldıkca, ihtişam içinde bulunamıyacağını düşünmüyorlardı. Chu ile taraftarlarının hatırına imparatorluğu kaldırabilecekleri fikri gelmiyordu; bilâkis Moğolların sürdükleri saltanatı kendilerinin de sürmek zorunda olduklarını zannediyorlardı. Bu temayül Chu'da daha okadar hissedilmemekte, fakat sonra daha açık olarak görülmektedir; mamafih bütün aile efradiyle arkadaşlarına ve taraftarlarına büyük derebeylikler vermiştir, ayrı ayrı şahıslara, üzerinde 20,000 köylü ailesinin yaşayabileceği tarlalar hediye etmiştir. Moğolların yaptıkları

gibi imparator ailesine mensup olanların devletten bir ücret almalarını temin etti. Bu ücretlerin yekûnu bazan o havaliden toplanan vergilerden daha yüksekti; yalnız hükümet merkezinde ödenecek ücret için 8 milyon shih hububat, yani 160 milyon kilogram buğday temin edilmek icabediyordu. Yalnız bu ücretler bile hükümet için büyük bir yük teşkil ediyordu; bundan başka çok büyük bir münakale meselesi de ortaya çıkıyordu Ming devrinin başlangıcında nüfusun ne kadar olduğunu kat'î bilmiyoruz; 1500'de 53.280.000 olarak takdir ediliyor, bunlar hükümete tam 266 milyon shih buğday teslim ediyorlardı. Fakat Ming devrinin başlangıcında nüfus ile vergi hasılâtı daha çok az olacaktır.

Ticarete karşı kanunlar

Bundan başka vakıa ticarete karşı kanunlar neşredilmiştir, fakat bunlar ticaretin husule getirdiği zararları önlemek için değil, eskiden olduğu gibi, gentry'nin o zamana kadar tüccar sınıfından hoşlanmadıklarından ileri geliyordu. Bunun sebeplerinden yukarıda bahsedilmişti. Bu sefer kanunlar, ticarete ve zaten büyük tüccarlar olan yabancılara karşı idi. Mamafih yine bu zengin büyük tüccarlar kendi mallarını muhafaza etmeğe muvaffak oluyorlar. Gerçi bütün yabancılar memleketten çıkarılıyor yahut katlediliyordu, fakat bazı yabancı tüccarlar, Çin adı almakla, Çin'de tutunabiliyorlardı. Bu suretle ticarete karşı olan kanunlar matluba muvafık olamamıştır. Ticaretin köylüler üzerindeki zararlı tesirleri yine eskisi gibi devam etmektedir.

Yukarıda bahsedilen bütün âmiller bir arada tesir edince, Ming sülâlesi, daha başlangıçtan iyi bir alâmet göstermiyordu. Nüfus arttıkça ve köylülere karşı kanunların müsaade edemiyeceği muamelelerde bulunan yeni zenginler mevcut oldukça ve suiistimal büyüdükçe, bu tesirler kendilerini daha çok göstermektedirler.

Bir orta tabaka meydana geliyor

Zaten suiistimal Ming devrinin başlıca alâmetidir. Çin'de her zaman suiistimal yapılırdı, fakat bu, hiçbir zaman Ming devrinde olduğu gibi fazla olmamıştır. Bunun sebebi çok enteresandır. Yukarda söylendiği gibi, 14'üncü yüzyıl, yeni tabakanın teşekkül etmeğe başladığı hissedilen bir devirdir. Bu ta-

baka Avrupa'daki burjua'ya oldukça yakındır. Sung devrinde matbaacılık icat edildikten sonra fiyatları çok ucuzlayan basılmış kitapların sayısı yavaş yavaş artıyordu. Küçük tüccar (yani Çin dahilindeki iktisat bölgeleri arasında eşya mübadele eden adam) eskiden yalnız birkaç sayı ile birkaç kelime yazabiliyordu. Fakat metinleri elde etmek imkânını bulamadığından kitap okuyamıyor, yahut bir âlimin yanına talebe olarak alınamıyordu. Şimdi ise kolaylıkla kitap satın alabiliyordu. Halk arasına kitapları ilk sokanlar misyonerlik maksadiyle Buddhistler olmuştur ; fakat sonra başka kitaplar da piyasaya çıkmıştır. Bunlarla insan kendi kendine okuyabilirdi. Çünkü bilginin başlıca istediği şey ezberlemektir. Daha yüksekçe bir sanatkâr, orta derecede bir çiftçi de nihayet birçok defalar bilgi edinmek imkânını bulabiliyordu. Demek ki, icabeden metinleri ezberliyebiliyor, matbu imtihan tahrirlerinin yardımıyle tahrirlerin nasıl yazıldıklarını öğrenebiliyor ve imtihana girmek için müracaatta bulunabiliyordu. Bu suretle Ming devrinin memur tabakasında yeni bir grup insanlar belirmektedirler. Bunlar, artık arazi sahibi gentry'e mensup olmayıp, ailece fakir olan, fakat imtihan vermek istiyen insanlardı. Mamafih kendini imtihan ettirmek ucuz birşey değildi. Ya ilçe merkezine yahut il merkezine veyahut ta yüksek imtihanlar için başkente gitmeleri ve orada birkaç ay kalmaları icabediyordu ; ya imtihan edenlere rüşvet verilmesi, yahut ta başka nüfuz sahibi insanların gözüne girilmesi usuldendi. İmtihana girenlerin, en fena maddî ihtiyaçlara düştükleri pek çok defalar görülmüştür. Birçoğu ilk memuriyete girdikleri zaman, pek çok borca girmiş vaziyettedirler. Kazançlarından derhal borçlarını ödemek istemeleri ve ihtiyaç zamanında yine ellerinde bulunması için, bir sermaye toplamak istemeleri tabiidir. Fakat, buna rağmen, her zamanki gibi memurların maaşları çok az olduğundan onlara yetişmiyordu ve her memur mes'ul olduğu bölgedeki vergilerin tamamen toplanmasını tekeffül etmek zorunda idi. Bunun için her memur muhtemel bir açığı karşılamak, borçlarını ödemek ve arazi satın alabilmek için sermaye topluyor ve böylece kendi sosyal durumunu da iyileştirmek için lüzumundan fazla vergi topluyordu.

Haremağaların önemi

Eski gentry, topraklarından dolayı, zaten zengindi; önce kendilerinin, zengin olmak istiyen burjua memurlar gibi, köylüleri bukadar fazla soymağa ihtiyaçları yoktu. Devlet, Moğol devrinden önceki Çin devletinden daha büyük olduğu için, eskisinden daha çok memura muhtaç idi. Demek ki, Ming devrinde başka halk gruplarının da hükümet işlerinde yer alabilmek imkânını bulabilmeleriyle, bu devirde az çok bir demokratlaşma başlamaktadır; fakat bu demokratlaşma halk için katiyen iyi bir netice vermemiş, köylünün daha ziyade soyulmasına yol açmıştır. Bu yeni orta tabaka, gentry'ler gibi, büyük ailelerden müteşekkil değildir. Onun için bu tabakadan adamlar merkezde siyasî bir rol oynamak ve bir işe tayin olunmak istedikleri zaman, ya bir gentry ailesine iltihak edecekler, yahut ta doğrudan doğruya imparatora yaklaşmağa çalışacaklardır. Fakat imparatorun en yakınında ancak haremağaları bulunmaktadır. Bunun için orta tabakadan birçoğunun, ilk devlet imtihanını verdikten sonra, kendilerini hadım ettirdikleri görülmüştür. Haremağalarının bilgi edinmeleri ilk zamanlarda yasak olduğundan hazır tahsil görmüş olan bu haremağaları bir kere memuriyete alındıktan sonra imparatorun yanında büyük nüfuz kazanabiliyorlardı; daha sonraları haremağaları tarafından işgal edilen memuriyetler ihdas olunduğu zaman böyleleri arandığı için bu okumuş haremağalarını tercih ediyorlardı. Bu haremağaları şimdi kendi adamlarının menfaatleri lehine çalışıyorlardı. Diğer taraftan da gentry'nin arzularını doğrudan doğruya imparatora bildirmek, ona işlerini yaptırmak için gentry'den rüşvet almasını severlerdi. Bunlar, orta tabakaya mensup olan akrabaları için büyük servetler toplayıp gönderiyorlardı. Bu suretle orta tabakanın geçimi de haremağalarının sarayda artan nüfuzlarına bağlıydı. Haremağaları Ming devrinde çok mühim, fakat çok tehlikeli bir âmil olmaktadırlar. Demek ki, Ming devrinin başlangıcında durum gayrı müsaitti ve ilerde bir buhran devri geçireceğini önceden belirtiyordu.

II. 1426'ya kadar dış siyaset

Gariptir ki, Ming devri, Çin tarihinin şimdiye kadar en az tetkik edilen devirlerinden biridir. Ancak son zamanlarda

Çin ve Batı âlimler muhiti bu devirle biraz daha fazla meşgul olmağa başlamıştır. Bunun sebebi, tarih malzemesinin pek çok olması, fakat bu devrin siyasî tarihinin iğrenç ve sıkıcı olması yüzünden tetkik için alâka uyandırmamış olmasıdır. Bu devirden bahseden Batı dillerindeki kitaplar, *de Mailla*'nın eskimiş kitabına dayanırlar. Bu kitap dış siyasetten çok, iç siyasetten ise anlaşılmıyacak bir tarzda bahsetmektedir. Eğer yukarıda söylenenler gözönünde tutulacak olursa Ming devri kolayca anlaşılabilir ve herşey mantıkî olarak birbirini takibeder. Chu Yüan-chang, 1368'de Çin hükümdarı olduktan sonra mühim meselelerle karşılaşmıştır. Neşrettiği sosyal kanunlardan bahsedilmişti. Bir ikinci mesele daha vardı: Yardımcıları ne olacaktı? Chu, kendinden önce ve sonra gelen birçok ihtilâlciler gibi, bu adamların kendisine mücadele senelerinde çok faydalı olduklarını, fakat şimdi bir işe yaramadıklarını görüyordu. Meseleyi şu şekilde halletti: Bu adamları birbirlerine karşı kışkırttı ve bu suretle birer birer öldürttü. Fakat ilk on senede bile çok tehlikeli olan gentry klik'leri yeniden meydana geldi; klik'ler de birbirleriyle savaşıyorlardı. En tehlikelisi, Hu Wei-yung tarafından idare edileni idi. Hu, Chu'nun eski memleketinden bir gentry ve eski taraftarlarından idi. Kendisi ve taraftarları 1370'lerde memleketi idare ediyorlardı. Nihayet 1380'de Chu, Hu ve klik'ini katlederek imha etmeğe muvaffak oldu. Fakat çok geçmeden yeni klik'ler teşekkül etti, bunlar da imha edildiler.

Pekin'de bulunan kıral

Chu, hükümet merkezini ihtilâl yıllarında kurmuş olduğu Nankin'de bıraktı. Bununla, Yangtse deltasının zengin buğday müstahsillerinin arzularını yerine getirmiş oluyordu. Diğer taraftan kuzey, hâlâ devletin en tehlikeli yerini teşkil ediyordu. Bunun için orada devamlı olarak birçok kıtaların bulundurulması icabediyordu. Bu sebepten Chu, oğullarından birini oraya "kıral„ tâyin etti. Pekin'deki vazife çok mühimdi.

Moğollarla muharebeler

Dış siyaset, bilhassa Moğollarla yapılar harplerden ibaretti. Moğollar, Çin'den ayrıldıktan sonra, tekrar kuvvet kazanmışa benziyorlar: Çok geçmeden karşı taarruzlarda bulunabilecek duruma

girmişlerdir. Çinli'lerin taarruzları ise umumiyetle pekaz başarı ile neticeleniyordu. Yalnız zamanla Çinli'ler Türkistan'da bile az çok bir nüfuz kazandılar. Fakat bu, daima münakaşalı olmuştur. Türkistan'da uzun zaman devam eden birçok ufak devletler teşekkül etmiştir; bunların arasında Ming devrinde en mühimi Hami'dir. Vaziyete göre bu devletler, kâh Çin'e yaklaşıyorlar, kâh uzaklaşıyorlardı. Bu devirde Türkistan, Çin için, hem askerî bakımdan, hem de ekonomik bakımdan mühim değildir.

Japon tehlikesi Japonlar, bu devirde bile, Çin sahillerine hücuma başlıyorlar, 1374'de birkaç karşı taarruzdan sonra, 1387'de doğu ve doğu güney'de sahiller boyunca sahil tahkimatının inşasına başlanmıştır. Taarruzlar, teşkilâtlandırılmış soyguncu akınları mahiyetinde idi. Ufak bir Japon filotillası mümkün olduğu kadar görünmeden bir koya yanaşır, askerler en yakın şehre hücum ederek zaptederler ve yağma ettikten sonra tekrar çekilirlerdi. Bu yağmalar, en zengin bölgelere münhasır olduğundan, Çin'e çok fazla zarar veriyorlardı. Bütün Ming devrinde alınan müdafaa tedbirleri çok işe yaramamıştır. Çünkü bütün sahilleri asker tarafından işgal ettirmek kabil değildi ve her garnizonu da kâfi derecede kuvvetli tutamıyorlardı. Bunun üzerine sahildeki iskân yerlerini birer birer iç tarafa nakletmek suretiyle Çin köylüsiyle Japonların işbirliğinin önüne geçmek ve Japonlara içerlere girmek için uzun mesafeler katettirip, bu zaman zarfında ihtiyat tedbirleri almak istiyorlardı. Fakat Japon korsanları, bundan başka, Çin devletinin bir donanma teşkiline de mani oluyorlardı.

Yung-lo devri Chu Yüan-chang'ın (imparator adıyle T'ai-tsu, resim 33) son yıllarında, yani Timur Batıda devletini kurduğu sıralarda, sülâle ile ilgili güçlükler ortaya çıktı. Veliaht 1391'de öldü; imparator da 1398'de ölünce, veliahtın oğlunu imparator olarak (Hui-ti, 1399 - 1402) tahta çıkardılar. Bu seçim nüfuzlu partilerden bilhassa güneyinki destekleniyordu. Fakat Pekin'de bulunan ve şimdi imparator olacağını ümit eden Chu Yüan-chang'ın diğer bir oğlu buna itiraz etti. Kuvvetli ordusuyle güneye ilerliyerek, Ankara civarındaki meydan muharebesinin cereyan ettiği yılda, Nankin'i zaptetti.

Bu esnada saraylar da yandı. Genç imparatorun taraftarları arasında büyük bir katliâm oldu ve muzaffer prens Ch'eng-tsu namıyle (daha ziyade saltanat devri: Yung-lo ile tanılır) imparator ilân edildi. Pekin'de oturduğu için hükümet merkezini Pekin'e nakletti ve orada bütün Ming devri devamınca kaldı. Nankin, bir nevi "tâli hükümet merkezi„ oldu. Askerî partinin galibiyeti neticesinde hükümet merkezinin kuzeye taşınması, gelişmede bir nevi muvazenesizlik meydan getirmektedir: Kuzey, vakıa askerî bakımdan mühimdi, fakat memleketin iktisadî merkezi şimdi Yang-tse bölgesi idi ve oradaki gentry'nin menfaatleri münakale yüzünden zarara uğramıştı. Yeni orta tabaka da mutazarrır oluyordu, çünkü bu da bilhassa Orta Çin'de yaşıyordu ve şimdi imtihan için uzak ve pahalı olan Pekin yolculuğuna çıkmak zorunda idiler. Vakıa Chu, sarayını Moğol imparatorlarınınkine benzetmeğe uğraşmıştır, fakat oldukça muktesit yaşamıştır. Şimdi ise Yung-lo (1403-1424) Moğol hükümdarlarının yaşadıkları saraylarda oturuyor ve Moğol devrinin bütün lüksünü tekrar canlandırıyordu. Bu yüzden Yung-lo'nun devri zahiren Ming devrinin en debdebeli devridir, fakat dahilen sukut etmeğe başlamaktadır.

Timur ve Çin Yung-lo tahta çıktığı sıralarda Timur, Çin'i zaptetme plânlarını hazırlıyordu, fakat bunları tatbik edemeden öldü. Çin'in dahilî vaziyeti yakından tetkik edilecek olursa, bu teşebbüsün büyük başarılarla nihayet bulacağı anlaşılmaktadır. Moğollar onlara kısa zamanda iltihak etmiş olacak, sülâle kavgaları yüzünden kuvvetten düşen Çinliler de onlara uzun zaman mukavemet edemiyeceklerdi.

Muazzam sarayların dahilî idaresi için Yung-lo'nun, büyük haremağası mekanizmasına ve bunların arasında okumuşlara da ihtiyacı vardı. Sarayda haremağalarından müteşekkil büyük bürolar açılıyordu; bunlar çok geçmeden imparatorun saray dışındaki işlerinde de kullanılmışlardır.

Hindiçinî'nin işgali Hindiçinî'deki Moğol hâkimiyeti kısmen doğrudan doğruya geri çekilmelerinden dolayı, kısmen de muhtelif Çinli generallerin hücumları yüzünden nihayet bulduktan sonra, Güney-batı Çin ile Hindi-

çinî'de istiklâl hareketleri başladı. 1393 'te Annam'da muharebeler başladı. Yung-lo, bu bölgeleri Çin'e ilhak etmek ve böylece doğuda mütemadiyen Japonlar tarafından ihlâl edilen Çin ticaretine yeni bir saha açmak için zamanı müsait buldu. Yünnan ile Hindiçinî'ye ordular gönderdi, fakat aynı zamanda haremağalarından biri olan Cheng Ho'ya da bir donanma inşa ettirdi; donanmayı Japon tahribatına karşı korumağa muvaffak oldular. Plânı hazırlıyan ve onu tatbik eden Cheng Ho, 1405'de meşhur Hindiçinî seyahatine çıktı. Bu, kara harekâtını hiç olmazsa manen destekliyecek, aynı zamanda da Moğol hâkimiyetinin inkiraziyle kesilmiş olan ticarî münasebetleri yeniliyecekti. Cheng Ho, Hindiçinî'den uzaklaşarak nihayet Arabistan sahillerine vardı. Seyahatnâmesi, 15'inci yüzyılda Güney Asya durumu [1] hakkında yazılan çok mühim bir kaynaktır. Bunu, Cheng Ho ile filosunun daha başka seyahatleri da takibetti. Fakat bunlara da az bir zaman sonra nihayet verildi. Bu, müteaddit sebeplerden ileri gelmiş olacaktır: a) Bu hareketler resmî hareket olarak çok pahalıya mal oluyordu, çünkü yabancı tüccarlar Çin'e gelip malları kendileri getirdikleri yahut Çinli heyetler hususî olarak kendi hesaplarına getirdikleri zaman, aynı yabancı mallar daha ucuz ve daha kolay getirilebiliyordu. b) Seyahatlerin manevî muvaffakiyeti elde edilmişti. Çin bütün Güney Avrupa'da büyük bir millet olarak tanınmış ve Annam tabiiyet altına alınmıştı. c) Timur'un (1406'da) ölümünden sonra Orta Asya'da büyük bir devlet kalmamıştı, böylece ticaret heyetleri, siyasî gayeler güttüklerinden endişe uyandırmadan Şahruh'un devleti olan İran'dan Çin'e kadar gelebiliyorlardı (1409 - 11'deki meşhur heyet). Nihayet donanma Güney Çin'de olmayıp Yang-tse bölgesinde bulunduğundan, onu tamamen Japon'lara karşı emniyette tutmak kabil değildi. Japon tehlikesine mâni olmak için 1411'de bile bütün kanallar tekrar tamir edildi ve 1415'ten itibaren bütün iç münakale yine kanallarla yapıldı. Bu suretle Çin denizcilik tarihinin kısa faslı kapanmış oluyor.

[1] O zamanki Hindistan hakkında bk. H. Bayur: «Hindistan tarihi», 1. cilt, s. 332 (Ankara 1946). - Bu devirde birçok Ön Asya halk masalları Doğu-güney Çin sahillerine gelmiştir.

Güney Çin yerlilerinin isyanları

Fakat Hindiçinî ve Güney-batı Çin bütün Ming devrinde kargaşalıkların merkezi kalmıştır; bilhassa bugünkü Kui-chou, Kuanghsi ve Kuangtung eyaletlerindeki yerlilerin isyanları hakkında malûmat elde ediyoruz. 1372'de ilk isyanlar başladı, filozof ve general olan Wang Yang-ming yerlilere karşı verdiği savaşlarda daha 15'inci yüzyılın başlangıcında meşhur olmuştur. Bu mücadeleler, Çin iskân yerinin bu bölgelere doğru genişlemesiyle ilgilidir. Bu müddet zarfında Kuzey ve Orta Çin'in bütün ormanlarındaki ağaçlar kesilmiştir; bilhassa Yang-tse bölgesindeki inşaat için çok tahtaya ihtiyaçları vardı. Çünkü Çin mimarisi başlıca tahta ve bölme mimarisidir (resim 6). Demek ki, şimdi Güney-batı ve Güney Çin ormanlarına uzanmak icabediyordu. Çin oduncularından ve mütahhitlerinden büyük gruplar oraya giderek yerlilerin hayat sahası olan ormanları kesmeğe başladılar. Bu suretle daima çarpışmalar ve mücadeleler oluyordu.

III. Klik mücadeleleri ve inkirazın başlangıcı

Çok geçmeden Yung-lo'nun halefi öldü. Bunun oğlu olan imparator Hsüan-tsung (saltanat sürdüğü devir: Hsüan-tê: 1426-1436) zamanında devlet imtihanı ile kabul edilecekler için muayyen bir miktar tesbit edildi. Çünkü zamanla bütün gentry'nin Yang-tse bölgesinde yerleştiği ve imtihanlarda yalnız kendi adamlarının muvaffak olmalarını temin ettiği kuzeyden gelenlerin hemen hemen tamamen aradan çıkarıldıkları görülmüştür. Kuzeyde buna mühim bir askerî klik itiraz ettiğinden, bu itirazın kabul edilmesi lâzımdı; her imtihanda namzetlerin üçte biri kuzeyden, üçte ikisi de güneyden gelmiş olacaktı. İmtihanlar hakkında verilen bu nevi kararlar daha uzun zaman devam etti ve birçok uygunsuzluklara yol açtı.

Moğolların zaferleri

Hsüan-tsung öldüğü zaman devleti, sekiz yaşındaki oğluna bıraktı. Bu da, imparatoriçenin büyük annesi Chang ile ilgili olan Yang ailesi klik'inin tamamen elinde bulunuyordu. Fakat çok geçmeden sarayda haremağası Wang Chen tarafından idare edilen bir başka

klik üstünlük kazandı. Bu zamanlarda hareket halinde bulunan Moğollar, Shansi eyaletine birçok hücumlarda bulunuyorlar; Wang Chen bunlara karşı büyük bir sefere çıkılmasını teklif ediyor; ve o zamana kadar (1449) 21 yaşına basmış olan imparatoru da beraber götürüyor. Daima sarayda yaşayan imparator, dışarıdaki âlemi hiç bilmediğinden, buna memnuniyetle iştirak etti, fakat yine sarayda yaşamış olan haremağası Wang Chen'in de dışarıdan ve bilhassa muharebeden haberi yoktu. Bunun için tam 100,000 kişilik kuvvetli ordusunun iaşesini tanzime muvaffak olamadı; kısa süren savaşlardan sonra Moğol generali Yeh-hsien (Yesen ?) imparatorun ordusunu kuşattı ve imparatoru esir etti. Bu sıralarda haremağası Wang Chen öldürüldü ve klik'i yokedildi. Moğollar imparatoru öldürmek niyetinde değildiler; yalnız onu rehine olarak alakoyacaklar ve çok yüksek bir fideyi necat mukabilinde iade edeceklerdi. Fakat saraydaki muhtelif klik'ler onunla pek alâkadar olmadılar. Wang'ın klik'i parçalandıktan sonra yine iki klik ortaya çıktı. Bunlardan general Yü'nünkü, Moğolların Pekin'e yaptıkları bir hücumu kendi başına püskürtebildiği için, bilhassa fazla nüfuz kazandı. Yü yeni bir imparator tayin etti, fakat bu, asıl imparator olması icabeden ve esir imparatorun henüz bebek olan oğlu değil, kardeşi (imparator Ching-tsung) dir. Buna mukabil Yang klik'i, esir düşen imparatorun oğlunu teklif ediyordu. Bütün bunlardan Moğollar, Çinli'lerin imparatorları için fazla bir şey vermek temayülünde olmadıklarını görüyorlardı; bunun için fidyei necatı çok indirdiler ve hiç olmazsa eski imparatorlarının tekrar geri dönmesi ve Pekin'e gelmesiyle siyasî karışıklıkların meydana geleceğini ümit ediyorlardı. Çok geçmeden buna muvaffak oldular. İlk önce eski imparatoru bir sarayda oturttular ve Ching-tsung icra-yı saltanat etmeğe devam etti. Fakat 1456'da Ching-tsung hastalanınca ona bir halef seçmek zorunda kaldılar. Yü'ler Ching-tsung'un oğlunu, Yang'lar da tahttan indirilen imparatorun oğlunu istiyorlardı. Bunlar uyuşamayınca, Pekin'i müdafaa etmiş olan Shih Heng'in idaresi altında bir üçüncü klik ortaya çıktı. Bunlar, hile ile tahttan indirilen imparatoru yine tahta çıkardılar. Bunu, imparatoru sevdiklerinden yapmamışlardı, belki Shih Heng, tamamen iktidarsız olan imparatorun (Ying-tsung; 1436-

1449 ve 1457-1464) hükümdarlığı esnasında kendi plânlarını tatbik edebilecek, yani kendisine bir sülâle kurabilecek imkânı en iyi o zaman bulabileceği fikrinde olduğu için bu teşebbüse girişmişti. Fakat daima birbirlerine ihanet eden birçok rakip partiler bulununca bir suikast yapmak çok zordur. Bunun için Shih Heng'in plânı da zamanında meydana çıktı ve kendisi katledildi (1460).

Diktatörlüğe doğru ilk adımlar

Bunu takibeden 40 yıl içinde gittikçe daha kesinleşen kavgalar yapıldığı ve ayrı bir memuriyet, bir nevi gizli polis memurluğu (Hsi-ch'ang) ihdas olunduğu görülür. Bu memuriyette bulunanlar selâhiyetlerini saray dışında da hissettiriyor, birçok insanları hapis veya ortadan yokediyorlardı; bu memuriyet haremağalariyle bunların arkalarında bulunan klik'lerin bir teşekkülü ve bu yıllar zarfında gittikçe daha müterakki bir şekilde kurulan devletin ilk diktatörlük mahiyetindeki organı idi.

Türkistan'daki durum

Dış siyasette, Japonya'daki kargaşalıklarla (1467) ilgili olarak, Japon korsanlarından azçok rahat edilmektedir; Hindiçinî'de Annam (1471) ve Cambodja devleti yokediliyor, 1473'de Turfan şehir devleti Hami'yi işgal ediyor. Burada işe Çinli'ler karışıyor. Moğollarla yeni savaşlar başlıyor ve Türkistan'ın muhtelif devletleri kâh Çin'e yanaşıyor, kâh karşılıklı savaşlarında Çin'e karşı vaziyet alıyorlar. Bu savaşlar, Çin için mühim olmadıklarından ve hiçbir netice vermediklerinden burada fazla bahsetmiyeceğiz.

Haremağaların fesatçı rolü

1505'te Wu-tsung tahta çıktı. Bu, hayatta hiçbir tecrübesi olmıyan ve kendisini yetiştiren haremağalarının tamamen ellerinde olan 15 yaşında bir çocuk idi. Haremağalarının başı Liu Chin idi. Bunun arkasında gentry'lerle orta tabakadan müteşekkil bir grup vardı. Liu Chin, memuriyetinin daha ilk senesinde bile sarayda başka bir klik'e mensup olan haremağalarını bertaraf edebildi. Bundan sonra ilk işi, kendi nüfuzunu sağlamlaştırmak oldu. Resmen bütün emirleri kendi başına neşretmek selâhiyetini imparatordan aldı. İmparator ise tamamen kendi-

sini eğlenceye vermişti. Olan bitenlerden de haberdar olmaması için kâfi derecede meşgul olmasını temin ediyorlardı. Liu Chin'in ilk büyük emirnamesinde birçok memurlar vazifelerinden affediliyordu, yani eskiden kendisine karşı cephe almış olan klik'lerden 300'den fazla mühim şahsiyet cezalandırıldı yahut katledildi. Bunların yerine kendi adamlarını tayin etti. Böylece bütün resmî dairelerdeki yüksek vazifeler kendi klik'inin eline geçiyordu. Hususî vergi namı altında kendisine illerden para toplatıyordu. Bilâhara evi araştırıldığı zaman, 240,000 külçe altın ve 57800 adet altın (bir külçe 10 adet), 1,583,600 lot (1 lot yarım onz), 2 kile mücevherat, 2 adet altından yapılmış zırh, 3000 altın yüzük ve daha birçok şeyler bulunmuştur. Bunların mecmu kıymeti devletin yıllık bütçesini aşıyordu. Bu para, Liu Chin ve taraflarının tasarladıkları bir ihtilâl için harcanacaktı.

Cezalandırılanlar arasında Yang'ların eski klik'ine mensup olanlarda vardı. Bundan başka yine Yang'larla ilgili olan Wang ailesinden bilâhara meşhur olan filozof Wang Yang-ming de vardı. Yang'lar 1510'da saraydaki haremağalarından birini kendi taraflarına celbetmeğe ve bu suretle Liu Chin'in plânlarını öğrenmek fırsatını bulmağa muvaffak oldular. Bu sırada Batı Çin'de bir ihtilâl cıkınca Yang'lar tarafından olan haremağasını başkumandan tayin ettirmeğe muvaffak oldular (tabiî Liu Chin bu haremağasının siyasî durumundan haberdar değildi). İsyanı bastırmağa memur edilen bu ordu ile, haremağası uyurken, saraya hücüm ettiler, kendisini ve bütün taraftarlarını esir ettiler. Böylece sarayda yeni bir grup iktidarı eline alıyordu; bunların arasında Wang Yang-ming de vardı. Klik' in şahsî maksatları için muazzam vergiler toplanıp sarfedildiğinden, Liu Chin'in idaresi memlekete çok zarar vermişti. Buna şimdi genç imparatorun israfı da ilâve olunuyordu. İmparatorun bütün eğlencesi, saray inşa ettirmek ve askerlik oynamaktı. Kendisine yeni askerî unvan takıyor ve bizzat harbe girmek için can atıyordu. Bunun için de eline en iyi fırsatlar geçmişti, çünkü idaresizliği yüzünden önce Sih-ch'uan' da, yani Batı Çin'de başlıyan, sonra doğuya da sirayet eden bir kıyam başlamıştı. Her zaman olduğu gibi bu kıyama, mevkiini kaybetmiş birkaç âlim de iştirak etmişti; bunlar, önce

zaten gentry'ye ve dolayısiyle iktidarda bulunan hükümete karşı bu harekâtı teşkilâtlandırmakta yardım ettiler. Artık bütün zenginlerle memurları öldürmüyorlar, yalnız kendilerine iltihak etmiyenleri öldürüyorlardı. Nihayet 1513'te ihtilâlciler mağlûp edildiler, fakat bu yenilgi hükümet ordularının askerî başarılarından değil, ihtilâlcilerin bir tayfun esnasında bütün donanmalarını kaybetmelerinden ileri geliyordu.

1517'de imparatorun himaye ettiği adamlardan biri, imparatoru, himaye ettiği adamın memleketine büyük bir seyahat yapması için teşvik ediyor. Seyahat etmek ve ava çıkmak imparatorun hoşuna gidiyordu. Ve böylece uzun zaman yollarda kalıyordu. Bu gezi Portekizli Fernand Pérez d'Andrade'nin Kanton'a geldiği yıla tesadüf eder. Bu zat, Çin'e gelen ilk Avrupalı'dır.

Wang Yang-ming'in hayatı

1517'de general ve devlet filosofu Wang Yang-ming Kiang-si'de çıkan bir ihtilâli bastırıyor. Burada iki sebepten dolayı birçok seneler süren ve birbirini takibeden ihtilâller oluyordu. Bir kere, yukarıda bahsettiğimiz gibi, yerlilerin ihtilâlleri geliyordu, fakat bundan başka Kiang-si eyaleti, Yang-tse bölgesinin bir kısmı idi ve oradaki büyük gentry Nankin'e yaptığı ihracatla geçiniyordu. Hükümet merkezi Pekin'de yerleşince Kiang-si gentry'sinin kazancı gerilemeğe başlamıştı. Bunlar Nankin'de oturan bir prensin himâyesine sığındılar. Bu ise, Wang Yang-ming'in Kiang-si'deki yerlilere hücumunu tehdit adederek, açıkca hükümete karşı ayaklandı ve Kiang-si gentry'sini korudu. Wang Yang-ming onu yendi ve böylece kabiliyetsiz imparatorun büyük takdirini kazandı. İmparator, Nankin'de her şey yine sükûn bulduktan sonra, başkumandan olarak güneye yürümeyi ve muzafferane Nankin'e girmeyi ihmal etmedi.

İlk Avrupalılar geliyorlar

Wang Yang-ming, Avrupa'da imâl edilen ve 1517'de Çin'e gelen Portekizli'ler (Çinli'ler onlara eskiden Fu-lan-chi -Franki derlerdi) tarafından ithal edilen tüfekleri 1519'da gördü. Wang, Franki'lerden bahseden ilk Çinli'dir. En geç M. s. 2'inci yüzyılda taş atan toplar vardı. 7-8'inci yüzyıllarda bu toplar 100 kg. ağırlığındaki taşları takriben 400 metreye kadar fırlatabiliyorlardı. 10'uncu yüzyılda bir nevi barutla atılan toplardan bahsediliyor.

Moğollar muhasaralarında hakikî top kullanıyorlardı. Fakat 1519'da Nankin seyahatinde Çin imparatorunun yanına ilk Portekizli'ler götürülüyor ve bunlar takriben bir sene misafirhanede misafir ediliyorlar. Lin Hsün isimli bir memur onlardan tüfekleri öğrendi ve Wang Yang-ming için onları kopya etti. Fakat Çinli'ler "haydut„ adı verdikleri ve Malaka'nın meşru kıralını kovduktan sonra şimdi onun vekili olarak Çin'e gelen Avrupalı'ları saymıyorlardı. Bilâhara bunlara bir nevi Japon nazariyle bakmışlardır, çünkü bunlar da, tıpkı Japonlar gibi, korsanlık ediyorlardı.

Wang Yang-ming'in felsefesi, bütün Çin felsefesi gibi, eski filosoflara, yani Konfüçyanizme bağlanır. Fakat o, Sung devrinde teşekkül eden ve kendi zamanında, hatta daha sonra bile Çin'de hâkim olan cereyandan kendini kurtarıyor ve felsefeye yeni "intuition„ (sezgi) mefhumunu getiriyor. Intuition onun için felsefe bakımından kat'î hadisedir ve ancak intuition ile gerçek bilgiye varılır. Burada Meditation Buddhizminden bir parça bulunabilir; Sung felsefesinin, Konfüçyanizm ile Manastır Buddhizminin terkibinin bir neticesi olduğu söylenebilir ve Wang Yang-ming, Konfüçyanizm ile Meditation Buddhizmi arasında bir terkip yapmak istiyordu. Konfüçyanizm'de olduğu gibi faal bir devlet felsefesi sistemine son derece subjektif bir mefhum olan intuition mefhumunun ithali, devlet adamının elinde zarurî olarak bir Macciavellizme sevkedilmektedir. Wang Yang-ming'in akideleriyle uğraştığını itiraf eden devlet adamı, bütün yaptıklarını, kendisine gelen bir intuition ile yaptığını söylemekle kendini haklı çıkarıyor. Fakat Wang Yang-ming kendi felsefesini kabul ettiremedi; Güney Çin yerlilerine karşı savaşlar verdikten sonra 1529'da öldü. İktidarı kendi eline almak istemiş olması muhtemeldir. Talebeleri de bu akideyi kabul ettiremediler, çünkü gentry'nin menfaatine aykırıydı. Buna mukabil akidesi Japonya'da çok taraftar kazanmıştır. Çünkü orada tekemmül etmiş olan diktatörlük devlet sistemine uyuyordu.

IV. Kıyamlar ve Mançu'larla savaşlar (1521-1644)

Moğollarla yeniden muharebeler oldu

İktidarsız imparator Wu-tsung, gayri faal bir idareden sonra halef bırakmadan 1521 yılında öldü. O zamanlarda sarayda hâkim olan klik, bahis mevzuu namzetler arasında en az faal

görünen ve o zamanlar 15 yaşında olan imparator Shih-tsung'u seçtiler. 15 yıllık saltanatı, dahilde klik'lerin saray entrikaları, artan ihtilâller ve ziyadeleşen kıtlık ile geçmiştir. Hariçte Annam ile savaşlar olmuştur. Japonların yağmaları çoğalmış ve bilhassa Moğol prensi Yen-ta (Yenda) (1549'dan itibaren) ile uzun seneler süren muharebeler cereyan etmiştir. Yen-ta bir kere Pekin şehrine kadar gelerek orasını muhasara etti. Hiçbir şeyden haberi olmıyan imparator, Yen-ta'yı ufak bir çete reisi zannetti ve büyük bir şaşkınlığa uğrayarak Yen-ta'nın bütün arzularını yerine getirmeğe hazır olduğunu bildirdi. Fakat sonra onu bundan vazgeçirdiler. Yen-ta ile bir anlaşmaya varıldı. Buna göre, hudutta resmî pazarlar[1] kurulacak ve Moğollar buraya mallarını getirecekler ve oradan Çin malları alabileceklerdi. Bu mübadeleler, Moğolların iyi kazançlar temin edecekleri bir şekilde olacaktı. Daha birçok yıllar güçlüklerle karşılaşıldıktan sonra nihayet bir uzlaşmaya varıldı. Moğollar pazar ticaretini faydalı buldular, Yen-ta 1571'de bir unvan aldı.

Mançu'larla ilk temas

Kısa bir ara idareden sonra tahta yine 10 yaşında bir çocuk olan imparator Shen-tsung çıktı (Wan-li namıyle tanılır; 1573-1619). Bu da muhtelif klik'lerin ve bilhassa evvelce mürebbisi olan âlim Chang Chü-cheng'in tesiri altındadır. Meşhur Moğol hükümdarı Yen-ta öldüğü sıralarda (1583), ilk defa olarak yeni bir kavimden bahsedildiğini duyuyoruz. 1581'de Güney Mançurya'da kargaşalıklar başgösterdi. Moğol Tümet'leri Çin'e hücum ettiler ve bu yüzden yalnız Çinli'lerle çarpışmadılar, fakat orada yaşıyan kabileler de kendi aralarında savaştılar. Orada ve Orta Mançurya'da Moğollar tarafından imha edilen Cürcen'lerin bakiye kabileleri vardı. Moğollar tarafından imha edildikten sonra bu Cürcen'ler, Moğollara tâbi olmuşlar, fakat, Moğol hâkimiyeti Çin'de nihayete erince, bu tâbiiyet artık yalnız itibarî olmuştu. Cürcen'ler, 1581-3'te birbiriyle savaşan birçok kabile birlikleri kurmuşlardır. Bu savaşlarda bir tanesi tama-

[1] Bundan önceki devirlerde de dış ticaret daima devletin kontrolü altında bulunmuştur. Bk. *St. Balazs*'ın, şimdi çıkmakta olan eseri; 1000-1400 senelerinin iktisadiyatı için çok mühimdir (Notes sur le mouvement économique et social sous les Song, Leao, Kin et Yuan).

miyle imha edilmişti. Çinli'ler bu savaşlara onları yatıştırmak için giriyorlar ve bu ayrı ayrı kabilelerin bölgelerini tayin eden hudutları çiziyorlardı. Bu kabileler Tunguzlar'dı. Eğer bu kabileler, bilâhara Mançu'ların kabile cemiyetini teşkil ederek, 300 sene Çin'e hâkim olmasaydılar, bu olay zikre değer olmıyacaktı.

Japonya ile ihtilâf

1592'de Japonlar Kora'ya taarruz ettiler. Bu, Japonlar'ın ilk defa karada tutunmak istemelerinin ilk esaslı tecrübesidir ve bu tecrübe sırf bir emperyalist karakteri haizdi. Kora, Çin'e tâbi durumda olduğu için, Çin'den yardım istedi. Çin ordusu önce başarı kazanamadı; fakat 1598'de Japonlar Kora'yı yine terketmek zorunda kaldılar. İntikam almak için Orta Çin sahillerine hücum ettiler. Bu esnada bu şehirdekileri katlettiler, yağma ettikleri evleri yaktılar. Kora'daki savaşlar da yine doğrudan doğruya muharebeye iştirak etmediklerinden Mançu'lara tesir etmiş ve bunların kuvvetlenmelerine yardım etmiştir.

İngiltere ve Çin'in Hindistan siyaseti

İngilizler Hindistan'da tutunmak istedikleri yıllarda (East-India-Company 1600'da kurulmuştur) Çinli'ler Hindiçini'deki nüfuzlarını Annam, Birmanya ve Siyam'daki muhaberelerle (1594-1604) arttırmağa çalışıyorlardı. Çin için bu muharebeler, İngiltere için Hindistan'da olduğu gibi, müstemleke harpleridirler. Fakat o zamanlar bile Güney Asya'da bugün henüz mevcut olan yahut olduğu iddia olunan devletler arasındaki kuvvet muvazenesinin esas hatlarının çizilmesine başlandı. Her ne kadar Birmanya sonra yine kendi istiklâlini eline almış ve yalnız Çin'e gevşek bağlarla bağlanmışsa da Çinli'ler, onu yine tâbi devlet sayıyorlardı. Memleketin sonradan İngiltere tarafından işgalini haksız buluyorlar ve bugün bile, bağımsız bir devlet kurulduktan sonra, Çin himayesi altına girmesini icabettiğini iddia etmektedirler.

Misyonerler Pekin'de

1601'de Cezvit Mattieu Ricci bir haremağası vasıtasiyle saraya girdi. Bu, imparatora hediye getiren ilk Avrupalıdır; Çinli'ler bunu imparatordan gönderilmiş, haraç getiren bir elçi olarak kabul ettiler.

Ricci'nin Pekin'de kalmasına müsaade edildi. Kendisi astronomdu ve Çinli meslektaşlarına, Avrupa astronomisinin Çin astronomisinden daha üstün olduğunu isbat etmeğe muvaffak oldu. 1613' te Ricci'nin ölümünden sonra Cezvitlere ve onların öğrencileri olan birkaç Çinli'ye Çin takvimini ıslâh etmek vazifesi verilmiştir. Moğol devrinde Pekin'de astronom olarak Ön Asyalı'lar bulunmuştu; ve nüfuzları Ming devrinde de, Avrupalı'lar gelinceye kadar, devam etmiştir. Ricci astronomi eserleriyle Çin literatüründe kendisine şerefli bir mevki hazırlamıştır; o, en çok zikredilen Avrupalıdır. Diğer misyonerlerin bukadar tesiri olmamıştır. Misyonerler, Kanton ve Macao'nun eski ticaret yollarından Kiang-si eyaletiyle Nankin'e ilerliyorlardı. Asıl oturdukları yer Kiang-si ve Nankin idi. Misyonerliğe aşağı tabakadan başlandığı zaman, çok müessir olunamıyacağını derhal anladılar, yukardan, yani imparatordan başlanması lâzımdı; ancak o zaman bütün memleket hıristiyan yapılabilirdi. Ming sülâlesinin imparatorları kovulup, Güney Çin'e kaçmak için yola çıktıkları zaman, hakikaten prenslerden birini ihtida ettirmeğe muvaffak oldular. Fakat artık siyaset bakımından geç kalınmıştı. Misyonerler Çin dini hakkında yanlış fikirler ediniyorlardı; bizim bilgimiz zaviyesinden bakıldığı zaman, Çin imparatoru, hususî olarak hıristiyanlıkla meşgul olsa bile, umumî bir hıristiyanlaşmanın kabil olmıyacağı görülmektedir. O, bir zamanlar Buddhizm ve Taoizm ile de aynı şekilde meşgul olmuştu. Dinin neşri vazifesi hakkında söylenenler 17'inci yüzyılda ilk Mançu imparatorunun sarayındaki misyonerlere de şamildir. 18'inci yüzyılın başlangıcında faaliyetlerine nihayet verildi ve ancak kapitülâsyonların tazyıkı altında yine faaliyetlerine başlıyabildiler.

Mançu devletinin teşekkülü

Wan-li'nin saltanat devrinin sonlarına doğru Çin'i tehdit eden tehlike gittikçe artmaktadır. Mançu'lar -haklı olarak- Çin memurlarının tecavüzlerinden şikâyet ediyorlar, çarpışmalar gittikçe artıyor, Mançular, Mançurya'daki Çin şehirlerine yürüyorlardı. İlk büyük muvaffakiyetlerden sonra şefleri Nurhaçı, 1616'da imparator unvanını alıyor; sülâlesinin adı Tai-ch'ing'dır (Day-çing, manası "büyük berrak„, fakat her halde Mançu dilindeki "kahra-

man„ kelimesinin transkripsiyonu olacaktır). 1618'de Avrupa' da 30 yıl savaşının başladığı yılda Mançurya'nın büyük kısımlarını zaptediyorlar, 1621'de hükümet merkezi o zamanlar Mançurya'nın en büyük şehri olan Liao-yang idi.

İsyanlar Fakat Mançu'lar tarafından gelen tehlike, yegâne tehlike değildi. Doğu güney sahilde bir korsan istiklâlini eline almıştır, bu bilâhara ailesiyle beraber Formoza'ya hâkim olmuş ve oradaki Avrupalı'larla devamlı harbetmiştir (Batı kaynakları ona "Coxinga„ derler); Batı Çin'de büyük bir kıyam başlamıştı ve bu, kısmen yerlilere ve böylece güney eyaletlerinin büyük bir kısmına da sirayet etmiştir. Bu kıyam fazla kanlı olmuştur; nihayet Mançu'lar tarafından bastırıldığı zaman, eskiden nüfus kesafeti fazla olan Sih-ch'uan eyaleti boşalmış ve yeniden iskân ettirilmek zorunda kalınmıştı. Doğu'da Shantung eyaletinde bir başka büyük ve yine kanlı ihtilâl başgöstermiştir. Bu, "Beyaz Lotos„ (Pai-lien) gizli cemiyetinin ihtilâlidir. Evvelce söylediğimiz gibi gizli cemiyetlerin bu nevi ihtilâlleri daima köylülerin tahammül edemedikleri durumlardan ileri gelmekte idi. Şimdi de böyle olmuştur. Bahsin başlangıcında bahsettiğimiz tehlikeli noktalar, şimdi bütün kuvvetiyle 1610-1640 yılları arasında tesir etmeğe başlamaktadır.

Tung - lin akademisi Buna bir de hükümet merkezindeki durum inzimam ediyordu. Klik savaşları en yüksek noktasına erişmiştir. Shen-tsung'un (Wan-li, 1573 - 1619) ölümünden sonra oğlu tahta çıkıp ancak bir ay icra-yı saltanat ettikten sonra, bu da ölünce bunun yerine 16 yaşındaki oğlu geçmiştir. Bu, çok küçüklüğündenberi bir haremağası olan Wei Chung-hsien'in tesiri altında büyümüştü. Wei kendi kendini hadım etmiş ve böylece saraya gelmiş, imparatorun sütninesi ve ekseriyetle orta tabakadan gelen birkaç kişiyle kuvvetli bir klik teşkil etmişti. İmparator tahta çıkınca Wei, kadir-i mutlak oldu, önce kendi klik'ine mensup olmıyan bütün haremağalarını ve diğer bütün hasımlarını öldürttü. Zamanla gentry'ler bir himaye birliği, bir nevi parti teşkil etmişlerdi; bu partinin adı " Tung - lin akademisi „ idi. Bu partiye mensup olanlar gentry'nin edipleri idi. Bunlar, sarayda tutunamayıp Orta Çin'de

kendi çiftliklerine yakın yerlerde yaşıyan ve iktidarı kendi ellerine almağa uğraşan ediplerdi. Wei Chung-hsien saygısızca kendisine düşman olan bu grubun bütün unsurlarını katlettirdi. Geri kalanlar gizlenerek başka bir isim altında teşkilâtlandılar. Yeni imparatorun oğlu olmadığı için ona hile ile bir erkek evlât vermek istenildi; 1627'de öldüğü zaman, haremde 8 kadın hamile idi. Ölen imparatorun kardeşi ve halefi de, Wei Chung-hsien'in hasımlarındandı; onu hasım klik'in yardımı ile öldürtebildi. Sarayda ve hükümet merkezinde her şeyi yine yoluna getirmeğe çalıştı ise de, iyi niyetlerine rağmen, umumî kargaşalığın önüne geçemedi. Her yerde, memleketin her tarafında, isyan başlamıştı. Gentry, teşkilâtlandırılmış olarak illerdeki "akademi„ lerde çalışılıyor, hükümete artık yardım etmiyordu; hükümet, bütün ihtilâlcilere ve hariçten gelen düşmanlara karşı yürüyecek olan orduları besliyecek kadar vergi toplıyamıyordu. Sülâlenin sonu yaklaştığı aşikâr idi, fakat halefinin kim olacağı henüz belli değildi. Ayrı ayrı âsiler, ya birleşiyor yahut ta birbirleriyle mücadele ediyorlardı; hükümete sadık bazı generaller âsilere karşı zaman zaman başarı elde ediyorlar; başkaları ise, ya âsilere iltihak ediyorlar, yahut ta Mançu'ların tarafına geçiyorlardı.

Li Tse-ch'eng En çok başarı kazanan âsiler, Li Tse-ch'eng ile Chang Hsien-chung'dur. Li, Shansi eyâletinden gelmişti; büyük bir kıtlık esnasında isyan etmişti. 1640 yıllarında Kuzey Çin'de büyük bir kuraklık olmuştu. Bu tabiat hadisesi 19'uncu yüzyılda tekerrür etmiş ve o zaman da kargaşalıkların doğmasına sebebiyet vermişti. Şimdiki halde yine hükümete sadık olan Chang Hsien-chung bilâhare Batı Çin'de yerleşmiştir. Bu âsiler için tipik olan şey, hiçbirinin büyük hedefleri olmamasıdır. Kendilerini ve adamlarını doyurmak, büyük servet elde etmek istiyorlar, fakat teşkilâtlandırılmış bir devlet sistemi kurmak iktidarını haiz bulunmuyorlardı. Nihayet Li, kendini Shensi eyaletinde "kıral„ ilân etti ve sülâlesine "Shun„ adını verdi, fakat bu, hakikatte hiçbir şeyi değiştirmemiştir: Bir memur mekanizması noksan, Li'nin ordusunda hizmet gören köylülere toprak dağıtılmıyor, verginin arttırılması için bir plân hazırlanmıyor, demek ki çok mühim olan problemlerin hiçbiri düşünülmüyordu.

Ming sülâlesinin sonu

Bu müddet zarfında Mançu'ların büyük akını başlamıştı. Hemen bütün Moğol prensleri onlara gönüllü olarak iltihak ediyor ve Kuzey Çin'e yapılan yağmacılık akınlarına iştirak ediyorlardı. Birleşmiş olan Mançu'larla Moğollar, 1637'de Kora'yı zaptediyorlar. Nüfuzları gittikçe artmaktadır. Âsilerin Çin'de yapamadıklarını, Mançu'lar, Çinli müşavirleriyle yapabiliyorlardı. Onlar yeni bir askerî teşkilât, "sancak teşkilâtı„ kuruyorlar. Askerliğe elverişli olanlar 8 sancağa ayrılıyorlar ve bu sancaklar Mançu'ların devlet idaresinin esasını teşkil ediyorlardı. Aynı zamanda Mançu'lar, Çin örneğine göre, hususî nezaretleri olan bir merkezî hükümet kuruyorlar. 1638'de Mançu'lar, Pekin önünde görünüyorlar, fakat sonra tekrar çekiliyorlar. Shantung eyaletine kadar da Mançu orduları geliyor. Buna rağmen yine başlıca tehlikeyi teşkil etmiyorlardı. Hükümdar Abahai'in (1626-1643) tam bu mühim devirde ölmesi ve yine henüz altı yaşında olan oğlu Fu-lin'in, prenslerin ve bilhassa prens Dorgon'un niyabeti altında bulunması, işleri bir sekteye uğratmıştır.

Bu sıralarda Li Tse-ch'eng, Pekin'e kadar ilerlemeğe muvaffak oluyor. Vakıa şehrin kuvvetli bir garnizonu vardı, fakat hükümetin içinde bulunduğu fena durum yüzünden ayrı ayrı kumandanlar birbirleri aleyhine çalışıyor, askerlere de çok para verilmediği için harp etmesini istemiyorlardı. Bu suretle 24 nisan 1644 'de şehir düştü. Son Ming imparatoru intihar etti. Bir prens imparator ilân edildi, Batı ve Güney Çin'den kaçarken daima kendisine nüfuzlu bir yer temin etmeğe çalışmış, fakat daha izah edilecek olan sebeplerden dolayı tutunamamıştı ve zaten kendisi de bunu yapabilecek bir şahsiyet değildi. Nihayet Birmanya'ya kaçmağa mecbur edildi (1659), fakat Birmanya'lılar onu iade ettiklerinden 1662'de öldürüldü.

Li Tse-ch'eng ve Wu San-kui

Şimdi artık Li Tse-ch'eng imparator olmuştu. Onun vazifesi, derhal bir hükümet kurmak, âsilerle Mançu'lara karşı savaşmak olacaktı. Fakat o böyle yapacağına hükümet merkezinin eski memurları arasında taraftar bulamıyacak bir şekilde hareket etmiştir; kendi taraftarları arasında da müspet kurucu fikirli hiç kimse bulunmadığından, hiçbir şey yapamamıştır.

Bu hal, diğer bütün taht talebinde bulunanlara fırsat veriyordu. Bunu açıkça gören ve gentry ile arasının açılmasına sebebiyet vermemek akıllılığını gösteren ve Mançu'lara karşı duran cephedeki general Wu San-kui oldu. Kâfi miktarda askeri olduğu takdirde tahta kendisinin kolayca geçebilmesi için hükümet merkezinde durumun müsait olduğunu görmüştü. Böylece Mançu prensi Dorgon ile müzakerelere girişerek onunla bir ittifak akdetti ve onunla birlikte 6 haziran 1644'te Pekin'e girdi. Li Tse-ch'eng şehri yağma etti, yakabildiğini yaktı ve Wu San-kui tarafından takibedilerek batıya kaçtı. Nihayet bütün taraftarları kendisini terkettiler ve köylüler tarafından da öldürüldü. Fakat Mançu'lar iktidarı Wu San-kui'ye terk etmek niyetinde değildiler. Pekin'e yerleştiler ve Wu San-kui onların yalnız generali oldu.

Literatür : Hulâsa şeklinde ve biraz olsun güvenilir Batı dillerinde yazılan eserler henüz yoktur. Münferit eserler yalnız hususî meselelerden, bilhassa Ming sülâlesinin sukutundan bahsederler.

Ming sülâlesinin başlangıcı için güzel bir tetkik W. Othmer tarafından yazılmıştır: "Die Lebensgeschichte des Feldherrn Sü Da„ (Jubilaeumsband d. Deutschen Gesellsch. f. Natur- u. Völkerkunde Ostasiens, Tokyo 1933, cilt 2, s. 305-327).

V. Moğol ve Ming devrinde edebiyat ve sanat

Moğol ve Ming devirlerinin sanat ve fikir hayatından evvelce bahsedilmemiş olan kısımları burada hulâsa etmek istiyorum.

Yeh-lü Ch'u-ts'ai Moğollar devrinde, Çin bilginlerinin büyük bir kısmı resmî hayattan çekilmişlerdi. Bunlar inzivaya çekilerek arkadaşlariyle beraber yaşıyorlardı. Onlar bilhassa Sung devrinde daha mükemmelleşmiş olan nazım istikametinde gelişmeğe devam etmişler ve esaslı başarılar meydana getirmişlerdir. Bu şairlerin şiirleri, ayrı ayrı mektep istikâmetlerin şart koştukları kaidelere göre kurulmuşlardır; bunlar hakikî ilham mahsulünden ziyade, teknik çalışmalarla vücuda gelen eserlerden

ibarettir. Nesir sahasında en iyi başarılar yukarda (s. 254) zikrolunan Pi-chi'lerdir, yani bilginlerin notlarının külliyatıdır. Bu devirde eserlerini çince yazan yabancılar varsa da Çin edebiyat tarihçileri tarafından iyi karşılanmamışlardır. Burada bilhassa Moğolların hizmetinde çalışan ve bir Kitan olan devlet adamı Yeh-lü Ch'u-ts'ai ve Moğol T'o-t'o (Tokto) bahis mevzuu'dur. İlk zikredileni, Cengiz Han'a büyük Türkistan seferine refakat etmiş ve çok enteresan bir seyahatnâme ile Semerkant ve Türkistan hakkında yazılmış birçok şiirler bırakmıştır. Diğer eserleri bilhassa arkadaşlarına yazdığı mektuplarla şiirleridir. Bunlar, üslûp bakımından o zamanın Çin edebî eserlerinden hiçbir suretle ayrılmamaktadırlar ve onlardan ne aşağıdırlar ve ne de yüksektirler. Bunda da, birçok muasır eserlerde olduğu gibi, Taoist fikirlerin kuvvetli tesiri hissedilmektedir. Cengiz Han'ın Taoizme karşı bir sempatisi olduğu ve karargâhına bir Taoist rahibi getirdiğini de biliyoruz (1221-1224). Bunun da seyahatnâmeleri muhafaza edilmiş ve bu devirde Orta Asya hakkında yazılmış pek çok Avrupa raporuyle beraber ehemmiyetli bir kaynak olmuştur. Moğol olan Tokto, "Sung sülâlesi yıllıkları", Kitan ve Chin sülâleleri yıllıklarını yayınlıyan komisyonun başıdır. Sung sülâlesinin yıllıkları, yıllıkların en büyüğü olmuştur, fakat, üslûplarından ve sathî olarak yazıldıklarından dolayı, birçok Çin münekkidi tarafından şiddetli taarruzlara uğramış ve Moğol sülâlesi yıllıklariyle beraber yıllıkların en fenaları sayılmışlardır. Bunda kabahat Tokto'dan ziyade ona acele ettirdiklerinden, hemen hemen gözden geçirilemiyecek kadar çok olan malzemeyi tasnif edecek vakit bulamamasındadır.

Moğol devrinde tiyatro

Moğol devrinde vücuda getirilen en büyük edebî başarılar, şüphesiz ki, tiyatro (yahut daha doğrusu: opera) sahasında olmuştur (resim 22). İmparator tiyatroya çok ehemmiyet veriyor, zengin aileler de ona çok ilgi gösteriyorlardı. Böylece bilgili insanlar da yavaş yavaş operalar için metin yazmağa başladılar, halbuki bundan önce bu işi başkalarına bırakıyorlardı. Mamafih metinleri yazanlar meçhul kalıyor, çünkü müellifler müstaar isim kullanmayı tercih ediyorlardı. Çünkü önce dram yazmak

bilginlerin yapacakları işler değildi, sonra piyeslerine ozamanki devrin tenkidini ilâve ediyorlardı. Vaktiyle dramları "güney-dramı„ ve "kuzey-dramı„ olmak üzere iki üslûba ayırıyorlardı; her ikisi de birbirinden müzikal kuruluşlarında ayrılıyorlar, umumiyetle kuzey piyesleri daha kahramanca, güneyinkiler ise daha hislidirler. Fakat bu sabit bir kaide sayılmaz. Moğol devrinin en meşhur kuzey piyesleri "P'i-p'a-chi„ (Bir lâvta'nın hikâyesi; yazarının Kao Ming olması muhtemeldir, takriben 1356'da yazılmıştır) ve "Chao-shih ku-erh-chi„ (Chao yetiminin hikâyesi)dir; bu piyes Voltaire'i sarmış ve bundan ilham alıp şiir yazmasına vesile olmuştur (yazarı yalnız bu eseriyle tanıyoruz; adı Chi Chün-hsiang'dır). Güney dramlarının en meşhurlarından biri "Batı odanın hikâyesi„ (Hsi-hsiang-chi) dir ve Wang Shih-fu ve Kuan Han-ch'ing tarafından yazılmıştır. Kuan, Cürcenlerin yanında tabib olarak bulunmuştur, sonra Moğollarla beraber yaşamıştır. Aralarında pek çok meşhurları bulunan 58 dram yazdığı söyleniyor.

Ming dramları Dramın gelişmesi, Ming devrinde de devam etmiştir. En güzel Çin dramlarının birçoğu Ming devrinde yazılmıştır; bugün bile elân temsil edilmektedirler. Ming devrinin en meşhur dram muharrirleri Wang Shih-chen (1526-1590) ve T'ang Hsien-tsu (1556-1617)'dur; T'ang, Mu-tan-t'ing (Şakayıklar paviyonu) adındaki meşhur dramı yazmıştır. Bu, Çin edebiyatının en güzel aşk hikâyelerinden biridir. Hayallerle dolu olup bütün hakikatlerden uzaktır. Bu, T'ang'ın diğer dramlarına da şamildir. Bilhassa "4 rüya„, dört dramdan ibarettir ve bunda esas motif, bir adamın rüyasında gelecekteki hayatından birçok seneler yaşaması ve bununla hayatın kıymetsizliğini anlıyarak bir rahip olmasından ibarettir.

Müzik ilmi Ming devrinde dramın gelişmeğe devam etmesiyle müziğin yenileşmesinde mühim bir teşebbüs yapılıyor. Bu, Chu Tsai-yü tarafından yapılan "müsavi uygun gam„ (İngilizce: equally tempered scale) teşebbüsüdür. Böylece Avrupa'da ancak daha sonra ele alınan bir problem, Çin'de nihayete erdirilmiş oldu. Bu problemle ilgilenen ilk Çinli müzik nazariyecileri Ching Fang (M. ö. 77-37) ve Ho Ch'eng-t'ien (370-447)'dir.

Klâsik romanlar

Ming devrinde, köklerini Moğol devrinde atan, başka bir sahada da mühim edebî eserler vücuda getirilmiştir. Klâsik Çin romanı Ming devrinde gelişmiş ve yine bu devirde en yüksek zirvesine erişmiştir. Bugün bile her Çinli "Shui-hu-chuan"ı (Nehir sahilinin hikâyesi) bilir ve heyecanla okur; bu, şerefli bir haydut hakkında yazılan bir haydut romanıdır ve bütün etrafındakiler nazarı itibare alınmıyacak olursa, bizim Köroğlu ile çok benzerliği vardır (muharriri: Wang Tao-k'un olacaktır; 1550' lerde yaşamıştır). Sonra her Çinli büyük tarihî ve kahramanlık romanı olan "San-kuo-yen-i„ (3 devlet hakkındaki hikâye)'yi bilir, bu roman bugün bile pek çok temsillere örnek olmuştur; muharriri Lo Kuan-chung'dur. Tanınmış bir dram muharriri olan Feng Meng-lung (16'ıncı yüzyılın sonlarında) büyük efsanevî ve aynı zamanda şehvetperest bir roman olan "Hsi-yo-chi„ yı (Batıya seyahat) yazmıştır (Sonraki basını Wu Ch'eng-an'ındır, 1500-1582). Bu roman, Hindistan ve Orta Asya'ya giden hacı Hsüan-chang'ın seyahatinin şairane bir tebcilidir. Bütün bu tarihî olaylardan hemen hiçbir şey kalmamıştır, buna mukabil inanılmıyacak kadar çok hayaller eklenmiştir. Bu romanın bizim için enteresan olmasının bir sebep de, Çin'de olduğu gibi Türkiye'de de bulunan bir grup halk masallariyle ilgili olmasıdır ("Çöpçatan„ ın hikâyesi; bk. resim 33).

Hikâye ve şiir

Bundan başka Ming devrinde hikâye de gelişmeğe başlamıştır, fakat en parlak zamanına ancak 17.-19. yüzyıllarda varmıştır. Mamafih Feng Meng-lung'un "Chin-ku ch'i-kuan„ (Yeni ve eski zamanlardan garip hikâyeleri) adlı hikâyeleri külliyatı dünyaca tanınmıştır ve birçok Avrupa dillerine tercüme edilmiştir.

Çinli'lerin gerçek "edebiyat„ dedikleri sahalarda bütün Ming devrinde az orijinal eserler yaratılmıştır. Risale sahasında fevkalâde eserler yazılmıştır, fakat bunlar münferit eserlerdir: Binlercesi arasında bir tane çıkmaktadır. Nazımda da böyle olmuştur. "Cemiyet„ lerde toplanmış olan şairler örneklerini Sung romantik şairleri arasından seçiyorlar ve onlarla rekabet etmeğe çalışıyorlardı.

Buddhist sanatı

Moğol devrinde yabancı tesirler kendilerini edebiyat sahasından ziyade sanat sahasında göstermektedirler. Bu, Moğol hükümdarlarının, kendi vatanlarında yayılmış olan Lamaizme karşı olan sevgilerinden ileri gelmektedir. Lamaizm, Buddhizmin (resim 35) hususî bir şekli olup Tibet'te meydana gelmiştir ve eski millî dinin (Bhon) bakiyeleriyle Buddhizmin karışmasından husule gelen bir birliktir. Moğolların yükselme devirlerinde bu din Moğolistan'da yayılmıştır. Şimdiye kadar büyük bir rol oynamadığı Çin'de Moğolların teşvikiyle inkişaf etmiştir. Bilhassa dinî plâstik tamamen Tibet tesiri altına girmiştir (bilhassa Nepal'li plâstikçi Aniko'nun heykelleri; 1244'de doğmuştur). Bu tesir kendini, zikredilen Çin plâstikçisi Liu Yüan'da hissettirmektedir, bundan sonra daha kuvvetlenmekte ve Mançu devrine kadar devam etmektedir. Bu devirde mimarîde de Hint-Tibet tesiri hissedilmektedir. Bilhassa şimdiye kadar bilinen Mançu şekillerinden (resim 14) başka Tibet pagodu da görülür; bu pagotlar katlara ayrılmazlar ve alt kısımları daha kalın ve ekseriya yuvarlaktır. Pagot, aslı Hint olan bir yapıdır ve esas itibariyle Buddha'nın yahut talebelerinin kemiklerini muhafaza etmeğe yarar. Buddhizmin Çin'e yayılmasiyle beraber pagotlar da Çin'e gelmeğe başlamışlardır. Fakat orada tipik Çin şekli almaktadırlar.

Ressamlık ise yabancı tesirlerden ayrı kalıyor (mâbetler için zanatkâılar tarafından yapılan tablolar müstesna). Moğol devrinin en meşhur ressamı Chao Meng-fu (Chao Chung-mu'da denir, 1254-1322), Sung sülâlesi imparatorunun akrabası olup akademik mektep üslûbunda resim yapıyordu (bk. resim 32), diğer taraftan en meşhurları Ni Tsan (1301-1374) olan grup "edipler-üslûbu„ adı verilen üslûbu geliştirmişlerdir. Bu "güney„ üslûbunun gelişmiş şeklidir. Bu üslûb, sonra bilhassa Ming devrinde tekâmülüne devam etmiştir.

Moğollar sayesinde halı dokumacılığı -bugün bile yalnız Kuzey Çin'de kuzey tesirinin yayıldığı yerlerde- Çin'de yayılmıştır. Vakıa eskiden de halı vardı, fakat bunlar bilhassa çuhadan yapılmış halılardı, halbuki şimdi hakikî dokumacılar meydana çıkıyor ve imparatora ait imalâthanelerde, tabiî yalnız halı kullanmağa alışık olan Moğolların ihtiyacı için doku-

nuyorlardı. Aynı zamanda Batı tesiriyle bu devirde "Cloisonnée„ tekniği de Çin'de gelişmiştir.

Ressamlık Moğol devrinde bile ressamların çoğu Orta Çin'de yaşarlardı, bu Ming devrinde de böylece devam etmiş ve Yeni zamanlara kadar Çin'in gerçek kültür merkezi Orta Çin kalmıştır. Çin'de çok takdir edilen ve bu devirde pek bol olan ressamlardan bilhassa Ch'iu Ying (1525 'lerde), T'ang Yin (1470-1523) ve Tung Ch'i-ch'ang (1555-1639) zikredilebilir. Ch'iu Ying akademik üslûpta resim yapıyordu ve en ufak teferruata kadar gidiyor ve bilhassa firuze mavisi renk tonunu tercih ediyordu. T'ang Yin zarif kadınların ressamı idi, Tung aynı zamanda hüsnühat ve resim sanatı nazariyatçısı olarak da meşhur olmuştur. Onun resim sanatı hakkında bir ders kitabı vardır [1].

Mamafih Ming devrinin yarattığı en büyük sanat eserleri, büyük yapılardır. Bunlar, zamanla çoktan yıkılmış olan meşhur Çin seddinin tâmiri (resim 7), Pekin'in büyük suru (resim 36) ve Moğol devrinde inşasına başlanan Pekin saraylarının büyük bir kısmıdır (resim 48). Çin binalarından bahsettiğimiz zaman, hâlâ bugün önümüzde gördüklerimiz o zamanlar gelişmeğe başlamıştır. Bu üslûp bugün bile, her yerde beton inşaatı yapılmasına rağmen, hissedilmektedir (resim 47).

Porselen Ming devrinde beyaz üzerine mavi desenli porselenler fazla kullanılmağa başlanıyor (Kiang-si eyaletinde meşhur Ching-te-chen fırınlarında yapılıyor); henüz oldukça kabadırlar, fakat 15'inci yüzyılda çok incelenmişlerdir. 16'ıncı yüzyılda kalitesi yine düşmektedir, çünkü kobalt mavisinin Ön Asya'dan (İran ?) alacakları yerde, Sumatra'dan almışlardır, bu da okadar parlak ve güzel bir renk vermiyordu. Bunlar Ming devrinde parlak kırmızı (bu renk demirden elde ediliyor) ilâve olunuyor ve üç renkli (kurşun sırlı) yahut bej renkli (emaye sırlı) porselenler başlıyor. Ön Asya ve Avrupa'ya ihraç edilen porselenler, Avrupa keramiğine yol açıyor (Böttger); eski Avrupa porselenleri daha uzun zaman Çin

[1] Ming devrinin resimlerinin güzelliği o zamanki Anadolu'da bile malûmdu, bk. Mevlâna: Mesnevî (V. İzbudak tercümesi, Klâsikler serisi, cilt 1, s. 344-346; Ankara 1942).

tesiri göstermektedirler (soğan örneği denilen örnek, beyaz üzerine mavi renktedir). En güzelleri İstanbul'da Topkapı sarayında bulunan Ming devri porselenlerinden başka, Ming devrinin lâkeleri (oymalı lâkeler, lâke ressamlık, yaldız lâke) ve bu devrin Cloisonnée işleri çok meşhurdur. Bunların aynı zamanın Japon işleriyle ilgileri vardır.

Literatür: Yeh-lü Ch'u-ts'ai'nın sefaretnâmesinin Türkçesi Belleten, sayı 22, s. 137-145'te bulunur. Ch'ang Ch'un'un Cengiz Han'ın karargâhına seyahatı A. Waley ("The Travels of an Alchemist„) tarafından tercüme edilmiştir. Çin tiyatrosunun gelişmesi ve menşei hakkında bk. Wang Kuo-wei: "Das chinesische Theater vor der T'ang-Zeit„ (E. Erkes tarafından tercüme edilmiştir; Asia Major, cilt 10, sayı 2, s. 229-246). - P'i-p'a-chi V. Hundhausen ("Die Laute„, Peking 1930) ve M. Bazin ("Le Pi-Pa-Ki, ou l'histoire du luth„; Paris 1841) tarafından, "Chao yetiminin hikâyesi„ St. Julien ("Tschao-chi-kou-eul, ou l'orpheline de la Chine„; Paris 1834) tarafından tercüme edilmiştir. "Batı odanın hikâyesi„ yine V. Hundhausen ("Das Westzimmer„; Peking 1926) ve St. Julien ("Si-siang-ki, ou l'histoire du pavillon d'occident„; Génève 1872-1880) tarafından tercüme edilmiştir. Tiyatro hakkında umumî malûmat ve piyeslerin hulâsaları L. C. Arlington and H. Acton'ın "Famous Chinese Plays„ (Peking 1937) isimli kitabında bulunur. - Romanlar hakkında bk. W. Eberhard: "Çin romanının Çin hayatındaki yeri„ (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi dergisi, cilt 3). "Batıya seyahat„ isimli romanının tahlili W. Eberhard: "Die chinesische Novelle„ (Ascona 1947) isimli kitabında bulunur. - Çin pagotları hakkında bk. E. Boerschmann: "Pagoden„ (Berlin 1931). Chao Meng-fu hakkında bk. H. Franke: "Dschau Mong-fu„ (Sinica, cilt 15, s. 25-48; Frankfurt 1940). Ressamlık için en mufassal tetkik O. Sirén tarafından yazılmıştır ("A History of Later Chinese Painting„; 2 cilt London 1938). - Porselenler için bk. L. Reidemeister: "Ming-Porzellane in schwedischen Sammlungen„ (Berlin 1935) ve bilhassa R. L. Hobson: "Handbook of the Pottery and Porcelain of the Far East„ (London 1937, ikinci tabı).

ONBİRİNCİ BÖLÜM

MANÇU SÜLÂLESİ (1644-1911)

I. 17'inci yüzyılda iç siyasetin esas problemleri

Yukarıda gördüğümüz gibi Mançu'lar, Çin hâkimiyetini askerî üstünlükten ziyade iç siyaset durumun yardımıyle elde etmişlerdi. O halde nasıl oluyor da Mançu'lar sayıca kuvvetli olmadıkları, ilk hükümdar (Fulin, Shun-chih adile maruf, 1644-1662) psikopatik bir genç olduğu ve Güney Çin'de Ming sülâlesinin prensleri icra-yı saltanat ettikleri ve memleketin her yerinde kuvvetli âsi gruplar teşekkül ettiği halde, bu sülâle tutunabilmiştir? Mançu'lar yabancı idiler; Çinli'lerin millî hisleri uyanmıştı. Yabancıları saymıyorlardı, bundan başka Mançu'lar Çinli'lerden, tabiiyetlerini belli etmek için, şaçlarını örmelerini ve Mançu elbiseleri giymelerini istiyorlardı (1645' de neşredilen kanuna göre); bu nevi kanunlar millî gururlarını rencide etmeli idi. Bunlarda, bir de Çinli'lerle Mançu'lar arasında evlenmek yasağı konmuştur. İki idare sistemi yanyana kullanılıyordu, yani bütün memuriyetlerde Çinli'lerin yanında bir de Mançu bulunuyordu ve böyle hallerde daima Mançu'lar tercih ediliyordu. Büyük şehirlerde askerî garnizon olarak bulunan Mançu askerleri devletten, vergi hasılatından ödenen bir ücret alıyorlardı. Bunlar efendi ırktan sayılıyorlardı ve çalışmak zorunda değillerdi. Mançu'lar, Çinli'lerin, memur olmak için tâbî oldukları ağır devlet imtihanına girmek zorunda değildiler. Nasıl oluyor da, bütün bunlara rağmen, Mançu'lar tutunabilmişlerdi?

Güney ve Batı Çin'in işgali Fatih Mançu generalleri, önce Doğu Çin'den güneye iniyorlar ve 1645'te bir Ming prensinin saltanat sürmekte olduğu Nankin'e giriyorlar. Bu esnada Wu San-kui [1] batıya giderek Batı Çin'i tabiiyeti altına alıyor. Fakat bunu Mançu'lar için değil, kendisi için yapıyor. Önce itibarî olarak Mançu'lara sadık kalıyor ve

[1] Wu San-kui'nin hayatı hakkında bk. E. Hauer: «General Wu San-kui» (Asia Major 1927, s. 563-611).

onlar da kendi cephelerinden Wu San-kui'ye ehemmiyet vermiyorlar. Bu zamanlarda Nankin havalisi Çin'in ekonomi merkezi idi. Çok geçmeden Mançu'lar daha güney eyaletlerine de gidiyorlar ve gentry'nin bulunduğu bütün bölgeyi zaptediyorlar. Gentry'nin, 17'inci yüzyılın başlangıcındaki olaylardan sonra, artık Ming hükümdarlarına itimadı kalmamıştı. Nankin' de bulunan Ming prensi, tıpkı kendinden önceki imparatorlar gibi, iktidarsız ve kötü bir klik tarafından çevrilmişti. Gentry' ler onu himaye etmek temayülünü göstermiyorlardı. Gentry'nin büyük bir kısmı bir şaşkınlık içindedir ve Ming'leri himaye etmek istemiyorlar; âsi şeflerle anlaşmak da istemiyorlar; Mançu'ları da "barbar-yabancı„ olarak beğenmiyorlar. Birkaç bin memur, bilgin ve büyük mülk sahibi intihar ediyor. Birçok kitap, onların hayatlarından bahseder ve bunların bazıları hakikaten acıklı ve fecidir. Bazıları köylülerle birlikte müstakil gruplar teşkil ederek dağlara çıkıyorlar, fakat orada da tutunamıyorlar. Bununla beraber gentry'nin büyük bir kısmı, bir dereceye kadar iyi şartlar teklif ettikleri zaman Mançu'larla işbirliği yapmağa temayül gösteriyorlardı. Diğer taraftan Mançu'lar Orta Çin'de mülkiyet işlerine karışmıyor ve mala mülke dokunmuyorlardı. Avrupa'da XIV üncü Lui icra-yı saltanat ettiği ve 30 yıl harbi nihayete erdiği, Cromwell İngiltere'de reform yaptığı zaman, Mançu'lar Çin'i zaptettiler. İlk ölenler Chang Hsien-chung[1] ile Li Tse-ch'eng olmuştur. Korsan Coxinga biraz daha fazla tutunabiliyor, hatta 1659'da Nankin'i yağma etmeğe muvaffak oluyor ve sonra Formoza'ya (1661) gitmek zorunda kalıyor. Bu müddet zarfında Batı Çin'i zaptetmiş olan Wu San-kui kendisi için vaziyetin müşkül olduğunu görüyor.

Wu San-kui' nin siyaseti

Wu, Mançu'lar için son Ming hükümdarını bertaraf edecekti. 1644'te Ming'lere karşı vaziyet aldığından ve bunlar da gentry'lerin arasında artık taraftar bulamadıklarından bunlarla birlikte Mançu'lara karşı yürüyemezdi. Bunun için Birmanyalı'ların kendisine 1661' de teslim ettikleri son Ming prensini Mançu'lara teslim etti. Fakat nüfuz sahibi olarak batıda gentry de bir rol oynamı-

[1] Chang'ın isyanı hakkında bk. F. Weiss : «Shu Pi» (Berlin 1929 ; Çince'den tercüme).

yordu. Bunun için Wu, Yang-tse bölgesinin gentry'si ile birleşmesi için doğuya gitti ve bunlarla beraber Mançu'lara karşı yürümeyi tecrübe etti. 1663'te imparatorları meşhur K'ang-hsi olan Mançu'lar, Wu San-kui'nin plânını anladılar. Bütün uzlaştırma tecrübeleri boşa çıktıktan sonra 1673'te açık bir savaş başladı. Wu San-kui kendini imparator yapıyor, Mançu'lar ona karşı yürüyorlar. Fakat bu müddet zarfında Yang-tse bölgesinin gentry'si Mançu'larla ittifak aktetmiş ve Wu San-kui'ye yardım etmemişti. Buna rağmen Wu San-kui ölümüne kadar tutunabiliyor ve ancak halefi olan torunu Wu Shih-fan 1681'de mağlûp ediliyor; zaten gentry onu himaye etmedikten sonra, Wu San-kui için daha başlangıçtan nihaî zafer ümidi kalmıyordu. Onun güney-batıda dolaştığı bölge Çin'in zaptına yetecek kadar büyük bir orduyu besliyemiyecekti. Aynı zamanda ayrı bir kuvvet teşkil edemiyecek kadar ufaktı. Wu San-kui ve haleflerinin saltanatlarının nihayete ermesiyle Çin'in millî hükümetlerinin de sonu gelmiş oluyor; Çin, şimdi tamamen yabancı hâkimiyet altında bulunuyordu.

Münevverler, Mançu'ların tarafına geçiyorlar

Gentry'ler Ming prenslerini reddetmişlerdi; isyanları bastırdıkları ve topraklarına dokunmadıkları için Mançu'lar, onlara pek nahoş gelmemişlerdi. Sonra Pekin'de, içinde haremağalarının ve klik âzaların bulunmadığı bunların yerine hükümet işleri için Çin bilginlerinin arandığı temiz bir hükümet kurulduğu zaman, edipler ve bilginler, bilhassa Ming zamanında çok geçmiş olan "akademi" mensupları kütle halinde Pekin'e akın etmişlerdi. Genç imparator K'ang-hsi (1663-1722), Çin kültürüne büyük alâka gösteriyor, bilgi edinmek için uğraşıyor, gentry'den dönmüş olan bilginlere müstesna bir muamele ediyordu. Böylece açıkça seri bir yükselme hissedilmektedir. Geçen senelerin kargaşalıkları en kötü halk düşmanlarını bertaraf etmişti. Gentry'ler köylülere karşı muamelelerinde daha ihtiyatlı olmuşlardı; klik'lere nihayet verilmiş, rüşvetin önüne geçilmişti ve nihayet memleketin hudutları çok genişletilmişti. Bunların hepsi yükselmeğe yardım ediyordu.

K'ang-hsi devrinde Çin'in iksatldî ve kültürel yükselişi

Bu yükselme 18'inci yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir ve takriben Fransa ihtilâlinden îtibaren devamlı olmak üzere, önce yavaş, sonra daha sür'atli bir inhitat başlamaktadır. Batı mütefekkirlere göre, bunun başlıca sebebi, 18' inci yüzyılda imparator Ch'ien-lung'un dış memleketlerde verdiği savaşlar (bunlardan ilerde bahsedilecektir), yahut onun inşaat hastalığı olacaktır. 18'inci yüzyılda sarayda büyük bir ihtişam hüküm sürmekte, sayısız saraylar (resim : 37) ve daha başka lüks binalar inşa edilmekte idi, fakat o zamanki Çin kadar büyük bir devletin böyle bir lüksü temin edebilecek kadar kuvvetli olduğunu da hatırdan çıkarmamalıdır. Harpler muhakkak ki ucuza mal olmuyordu, çünkü uzaklarda savaşılıyordu. Bu sebepten, takviye için fazla nakliye ve iaşe masrafları temin etmek lâzımdı. Diğer taraftan ise Türkistan ve Tibet'e karşı savaşlar oldukça ufak ordularla veriliyordu. Bu masrafları da muntazam bir devlet kasası karşılıyabilmelidir.

18'inci yüzyılda başlıyan inhitatın sebepleri

Mançu sülâlesinin sukutu 1842'den sonra Çin'de yabancı kapitülâsyonları kabul etmek zorunda kaldıklarından değildi, hatta Batı ticareti kendini daha hissettirmeden sukut olmuştur. Demek ki, bu da sukutun hakikî sebebi olamaz. Zaten sukut, devlet kasasındaki durumdan değil, Çin'in umumî fakirleşmesinden anlaşılmaktadır. Hakikaten zengin olan gentry'lerin sayısı azalıyor, buna mukabil orta tabakanın sayısı artıyordu. Bu vaziyet, bu adamların okumuş olduklarını, fakat pek az mala sahip olduklarını, yahut hiç servete malik bulunmadıklarını göstermektedir. Bugüne kadar bu meseleler hakkında hususî araştırmalar yapılmadığı için, kendi tetkiklerime dayanmaktayım. Bunlara göre, Mançu sülâlesinin sukutu, nüfusun çok fazla artması, buna mukabil istihsalâtın ve tekniğin eskisi gibi kalmasındadır. Burada birkaç tane Çin istatistiği veriyorum :

1578 (Mançu devrinden önce) :	10621463	aile, =	60692856	kişi
1662 :	19203233	aile, =	100.000000	kişi (Takriben)
1710 :	23311236	aile, =	116.000000	kişi (Takriben)

1729	:	25480498 aile, = 127.000000	kişi (Takriben)
1741	:	143411559	kişi
1754	:	184504493	kişi
1778	:	242965618	kişi
1796	:	275662414	kişi
1814	:	374601132	kişi
1850	:	414493899	kişi

Bu istatistiklerin yanlış ve mubalâğalı oldukları hatıra gelebilir. Bu sayılarda yanlışların bulunduğuna şüphe yoktur, çünkü o zamanlar muhakkak ki, bütün nüfusu tam ve doğru olarak kayıt etmek kabil değildi. Fakat ilk sayı (1578 yılı için) olarak verilen 60 milyon nüfus daha önceki devirler için verilen sayılara uymaktadır; 1850 yılı için verilen bize biraz yüksek geliyorsa da, bugün istatistikçiler Çin nüfusunu 400 milyondan fazla takdir etmektedirler ve 1850'den sonra milyonlarca insanın ölümüne ve nüfusun azalmasına sebebiyet veren büyük T'ai-p'ing ihtilâli de çıkmıştı. Bu sebepten 1850 yılı için verilen sayı hiç olmazsa takribî olarak doğru olacaktır. Bunun için bu istatistiklere biraz güvenilebilir. Yine bu istatistiklerden 18'inci yüzyılın sonu ile 19'uncu yüzyılın başlangıcında nüfusun çok büyük bir süratle arttığı açıkca görülmektedir.

Çin ile Avrupa arasındaki farklar

19'uncu yüzyılda Avrupa'da buna benzer bir nüfus artışı olmuştur. Her iki halde de hem sebepler, hem de neticeler tamamen ayrıdır: Avrupa'da teknik ve sanayiin ortaya çıkmasiyle yeni istihsal inkânları hasıl oluyor ve bununla büyük insan kütlelerinin iaşesi temin ediliyordu. Çin'de ise 1720 'den itibaren hüküm süren uzun sulh yıllarında nüfus çok artmıştı. Bu devirden itibaren bütün harpler hudutlarda, asıl Çin'den uzak yerlerde cereyan ediyordu. Böylece halk, doğrudan doğruya mutazarrır olmuyordu. Aynı zamanda 1718 yılında Mançular, nehir kenarındaki setlerin sağlam kalmalarına itina ediyor ve böylece en feci feyezanların önüne geçiyor ve bazan milyonlarca insanın ölümüne sebebiyet veren seller azalmıs oluyor ve yine milyonlarca insanı kasıp kavuran dahilî harpler görülmüyordu.

Çin ziraatı Nüfusun artmasını telâfi edecek bir şey yoktu; ekilen saha büyümüştür, fakat bu büyüme icabeden bir şekilde olmamıştır. Sonraki devirlere ait istatistikler maalesef elimde yoktur; fakat aşağıda verilen cetvel esas veçheyi göstermektedir.

1578 (Mançu devrinden önce):	7.013.976	ch'ing
1662:	5.311.358	„
1716:	6.331.132	„
1729:	8.781.760	„

(1 ch'ing 100 mou'dur, 1 mou tam 600 m^2 dir). Bir ailenin yaşıyabilmesi için en az 70 mou (0.7 ch'ing) araziye ihtiyacı olduğundan, ekim bölgesinin nüfusa nisbeti 1578'de normaldir. 1578'de hükümetin ihtiyacı olan istihsal fazlalığı da temin edilebiliyordu. Fakat 1729'da aynı müsait şartlar elde edilmek isteniyorsa da, tam 20 milyon ch'ing'lik bir ekim bölgesine ihtiyaç vardı; halbuki bunların ancak 8 milyon ch'ing'lik arazileri mevcuttu. Bu devirde, tarlaları işletmek tekniğinde esaslı bir değişiklik olmadığı için, halkın umumî yaşama seviyesini indirmek zorunda kaldılar. Ve bu hal 18'inci yüzyılın sonundan itibaren kendini hissettirmektedir. Şöyle bir sual sorulabilir: Niçin Çin'de, Avrupa'da olduğu gibi, sanayi gelişememiştir? Avrupa'da tam 18'inci yüzyılda sanayileşme başlamıştır ve yine bu sıralarda Çin'de nüfus kesafeti meselesi ortaya çıkmıştır.

Çin'de ziraatın teknik bakımdan ıslahı güçtür. Nüfusun kesif olduğu başlıca yeri olan Orta ve Güney Çin'de pirinç ekilmektedir. Bugün bile orada mahsulün makine kullanmakla nasıl arttırılacağı bilinmiyor. Kuzey Çin'de ıslâhat ancak büyük kanalların ve barajların inşasiyle kabildir; bu, 19'uncu yüzyılın Avrupa teknik vasıtalariyle bile başarılamazdı. İstihsal ancak arazinin daha iyi gübrelenmesiyle arttırılabilirdi. O zaman yabancı memleketlerden yiyecek maddelerinin ithali henüz bahis mevzuu değildi; ancak 19'uncu yüzyılın sonlarına doğru yabancı memleketlerden çok miktarda yiyecek maddeleri ithal edilmeğe başlanmıştır.

Neden Çin'de endüstri gelişemedi ? Pekçok nüfusu barındırabilecek olan endüstri teşekkül edemedi. Avrupa'da zanaatkârlar, yani burjua, sanayie döndüğü ve 18 'inci yüzyılda ilk fabrikaları kurduğu zaman, Çin zanaatkâr-

ları eskisi gibi hâkim gentry'nin tazyiki altında ve onlara tâbi kaldılar. Bu gentry, servetini toprağa tahvil etmişti ve nüfus artınca, toprak azaldığından, kıymeti artmıştı. Böylece toprağı elinden bırakıp sanayii geliştirmeyi istemiyordu. Bilâkis gentry, sanayiin gelişmesi için fırsat bulunan her yerde, gelişmeye mâni oluyordu. Maden ocakları ve dökmehaneler vardı, porselen imalâthaneleriyle halı dokumahaneleri de mevcuttu. Fakat memur olan gentry'nin büyük bir kısmı devlete ait olan bu işletmeleri mümkün olduğu kadar tahdit ediyor ve onlara elinden geldiği kadar zorluk çıkarıyordu. Bu müşkülât, yalnız istihsalâtın artmasına mâni olmak ve vergileri (resmî ve hususî) çok yükseltmekle kalmıyor, aynı zamanda nakliyatın ve bununla satışın da önüne geçiyordu. Nihayet Avrupa'daki endüstrinin gelişmesine yardım eden en mühim şey burada noksandı : Mütekâmil bir banka, kredi açma usulü. Vakıa zamanla Çin'de banka veya bankaya benzer enstitüler teşekkül etmişti, fakat bunların önce sermayeleri azdı, sonra da sermayeleriyle kredi açmaktan ziyade bu sermayeyi doğrudan doğruya ticaret yapmak için yatırıyorlardı. Böylece Çin'de kapitülâsyonlar zamanına kadar sanayı gelişemedi.

Çin'in fakirleşmesi Demek ki, sulh neticesi nüfus çok arttığından, fakat diğer taraftan da ekim bölgesinin aynı nisbette büyümemesinden - büyümesine de imkân bulunmadığından- ve zaten Orta Çin'de nüfus kesafeti çok olduğundan ve bir endüstrinin meydana gelmesinden umumî bir açlık başlamıştır. Bu durum, Mançu sülâlesinin siyasî nüfuzunun azalmasına sebebiyet vermiştir. Bu sukut, 18'inci yüzyılın sonlarında başlar. Gentry'lerin sayısı azalmakta, gentry'ye mensup olanlar orta tabakaya düşmektedirler. Orta tabaka, aşağı memuriyetlerde bulunuyor ve yavaş yavaş, Ming devrinde olduğu gibi, gentry'nin yıkılmasına sebebiyet veriyor, yahut ticaret transaksiyonlariyle meşgul oluyordu. Bu tabaka bilâhara ilk avrupalılaşan ve Mançu aleyhindeki harekâtla beraber cumhuriyetçilik harekâtına başlıyan tabaka olmuştur.

Bu hulâsanın 19'uncu yüzyılın ortasında Çin'in iç ve dış gelişmelerini anlatmak için kâfi geleceğini zannediyorum. Şimdi ayrı ayrı olaylara kısa bir nazar atfedelim.

II. Çin devletinin genişlemesi (K'ang-hsi devri)

Mançu sülâlesinin hakikî kalkınması, imparator Sheng-tsu (umumiyetle hüküm sürdüğü ad olan K'ang-hsi ile tanılır: 1662-1722) ile başlar. Onun üç vazifesi vardı: Birincisi Ming sülâlesinin son taraftarlariyle, Wu San-kui gibi kendi istiklâllerini ilân etmek istiyen generalleri bertaraf etmek. Bu vazifeyi başarmak için umumiyetle Güney-Batı ve Güney Çin'de cereyan eden ve asıl Çin halkına hemen hemen hiç zarar vermiyen savaşlar vermek icabediyordu. 1683'de Formoza işgal edildi ve bununla âsi ordu şeflerinin sonuncusu da bertaraf edilmiş oldu. Mançu'ların zengin Yang-tse bölgesini işgal edip, oradaki bilginlerle gentry'leri kendi taraflarına geçtikleri an, durumun bu adamlar için değiştiği yukarda gösterilmişti. Böyle "âsi kumandanlar„ ın arasında Moğol prensi Galdan bambaşka bir tip teşkil ediyordu.

Moğolistan'da Galdan ile muharebeler

Bu da, Mançu hâkimiyetinden kurtulmayı tasarlıyordu. Mançu'lar Çin'e taarruzlarda bulundukları ve çok ganimet elde ettikleri zaman Moğollar, Mançu'lara memnuniyetle yardım etmişlerdi. Fakat şimdi Mançu'lar büyük bir süratle, onları saraylara çekerek memur yapan, Çin gentry'sinin tesiri altına girmektedirler. K'ang-hsi (okunuşu: Kang-hi), kendi dillerini unutan Mançular için Mançuca öğreten öğretmenler tayin ediyordu. Buna rağmen sonradan imparatorlar bile Mançu dilini anlıyamıyorlardı. Moğollar böyle Çinlileşmiş Mançu'larla beraber çalışmak istemiyorladı. Kitan'lar (s. 243) devrinde Kuzey kabilelerinin düştükleri duruma düşmüşlerdi. Galdan müstakil bir Moğol devleti kurmaya uğraştı. Mançu'lar buna müsaade etmediler, çünkü böyle bir devlet onların memleketi Mançurya'yı yandan tehdit edecekti. 1690 ile 1697 arasında imparatorun bile iştirak ettiği savaşlar verildi. Galdan mağlûp edildi. Fakat 1715'te de Batı Moğolistan'da yeni kargaşalıklar başladı. Çinli'ler tarafından Ölet hâkanı tayin olunan Tsewang Rabdan Çinli'lere karşı ayaklandı. Türkistan'ın içlerine kadar uzanan ve oradaki Türk halkıyle Dsungarları da mutazarrır eden mütemadi harpler, bütün Moğolistan'ın ve Doğu Türkistan'ın bazı kısımlarının Çinli'ler

tarafından zaptedilmesiyle neticelenmiştir. Tsewang Rabdan nüfuzunu Tibet'e kadar yaymağa uğraştığından, Tibet'e kadar gidildi, Lhasa işgal edildi, en nüfuzlu adam olarak yeni bir Dalai-Lama tayin edildi ve Tibet himaye altına alındı. O zamandan bugüne kadar Tibet, Çin'in bir nevi tabiiyeti altındadır.

Çin-Rus antlaşması Çinli'lerin Orta Asya'da yayılmaları, Rusların da Asya'da çok yayıldıkları bir zamana tesadüf etmektedir. Ve burada Mançu'ların üçüncü bir meselesi ortaya çıkmaktadır. 1650'de Ruslar, Amur nehrinde bir kale inşa ettiler. Mançu'lar "siyah ejder akıntısı„ adını verdikleri Amur'u vatanlarının bir kısmı saydıkları için 1685'te bu Rus iskân yerini tahrip ettiler. Bunun üzerine 1689'da Nertschinsk muahedesiyle tesbit edilen müzakerelere başlanıldı. Bu, Çin'in bir Avrupa devletiyle aktettiği ilk muahededir. Müzakereler esnasında Cezvit misyonerler tercüman olarak bir rol oynamışlardır. Çince, Rusça ve Mançu dilinde yapılmış olan muahede metinlerinde bilhassa hudutların tesbitine dair olan kısımlarda, tercüme güçlüğünden dolayı, bazı haksızlıklar olmuştur. Böylece Ruslar 1727'de kont Ragusinski'yi, muahedeyi tekrar gözden geçirmesi için, Pekin'e gönderdiler. Çin imparatoru (Yung-cheng) müzakerelerin hudutta Kiachta (Moğolistan) şehrinde cereyan etmesini istedi ve orada uzun müzakerelerden sonra yeni bir muahede aktedildi. Bu muahedeye göre, Ruslar, Pekin'de bir sefarethane, bir ticaret bürosu ve bir kilise açabileceklerdi. Bununla yabancı kapitülâsyonlar başlıyor. Çinli'ler cephesinden bakılınca böyle bir müsaadede bir fevkalâdelik yoktu. Zaten tam 1500 yıldanberi haraç veren "barbar„ heyetlerine hükümet merkezinde imparator tarafından kabul edilinceye kadar (umumiyetle yılbaşında) oturmaları için ev veriyorlardı. Bu âdete, ilk önce Hsiung-nu'ları kabul ettikleri zaman başlamışlardır. Bundan başka daima böyle elçilere refakat edenlere, Çin'de kaldıkları müddetçe biraz ticaretle meşgul olmaları için beraberlerinde tüccarlar da getirmelerine müsaade edilmişti. Ve nihayet Uygurlara da bir zamanlar mâbetlerini inşa etmeleri için izin vermişlerdi. Ruslara bir sefarethanenin inşası için izin verdikleri sırada, "Yabancıla-

rın tanzimi dairesi„ denilen Çin hariciyesinin teklifi üzerine buna benzer bir büro Uygur kavimleri (bunlarla müslümanlar kastedilmiştir) için de kurulmuştur (1729). Bu büroların müdürleri, Pekin'de yaşıyan iki müslüman şef idi. Avrupalı'ların "elçilik„ ve ticaret muahedesi hakkındaki fikirleri bambaşka idi. Onlar, iki müsavi devlet arasındaki bu diplomatik münasebetlerin teessüsünü ve ticareti hususî bir imtiyaz, bir nevi kapitülâsyon sayıyorlardı. Bu karşılıklı anlaşmazlıklardan 19'uncu yüzyılda birçok kargaşalıklar meydana gelmiştir. Avrupalı'lar Çinli'leri muahedelerine sadık kalmamakla ve vazifelerini ifa etmemekle itham ediyorlar, halbuki Çinli'ler, kendi fikirlerine göre, tamamen haklı davranıyorlardı.

Kültür sahasında yeni gelişmeler

Kültür bakımından K'ang-hsi devrinde yeni bir altın devir başlamaktadır. Henüz tecrübesiz Mançu'lar muazzam devleti yalnız başlarına idare edemediklerinden, imparator gentry'yi ve bununla bütün münevverleri saraya celbetmiş ve Çin kültürüne büyük bir alâka göstererek, kendisi de, Çinceyi esaslı tahsil etmiş, birçok eserler ve bilhassa ansiklopedik mahiyette eserler telif ettirmişti. Ansiklopediler muhtelif konular üzerinde çabuk malûmat elde etmeyi temin ediyordu. Bunlar bilhassa yabancı olup da esaslı bir tahsil edinemiyecek bir hükümdara lâzım olan eserlerdi. Demek 17'inci ve 18'inci yüzyılların Çince ansiklopedileri, Mançu imparatorlarının teşebbüs ve arzuları üzerine meydana gelmişti. Fransız ansiklopedileri gibi halk arasında bilginin yayılması için yapılmamışlardı. Buna mukabil Mançu'ların herbiri materiyal'la dolu olan, muazzam ansiklopedileri çok daha pahalı ve çok daha az tabılar halinde yayınlanıyordu.

Misyonerlerin önemi

Avrupalı misyonerler de sarayda büyük bir rol oynuyorlardı. İlk Mançu imparatorları bu hususta Moğollar kadar âlicenap idiler ve yabancılara dokunmadan çalışmalarına müsaade ettiler. Bunlar misyonerlerin tavsiye ettikleri Batı ilimlerine bilhassa fazla alâka gösteriyorlar, dinleri ise onları daha az ilgilendiriyordu. Diğer taraftan misyonerler Çin'deki fevkalâdelikler hakkında heyecanlı raporlar yazıyorlar ve Avrupa'ya gönderiyorlardı.

Bu suretle Avrupa'da bir "aydınlanmış monarşi,,, bir konstitüsyonel monarşi fikri uyanmıştır. Bu raporlar aydınlatıcılar üzerine ve bununla Fransa ihtilâline tesir etmişlerdir. Konfüçyüz'ü de bir "aydınlatıcı,, olarak gördüklerinden onu bilhassa fazla seviyorlardı. Bu raporlar filozof Leibniz'e de çok tesir etmiştir. Onun "Monadoloji,, si Çin fikirlerinin tesiri altındadır. Misyonerler sarayda "mütehassıs,, olarak iyi şöhret kazanır ve bununla hem Çin, hem de Avrupa için faydalı olurken, Çin sahillerine gittikçe daha fazla gelmekte olan Avrupalı tüccarlar pürüzsüz hareket etmiyorlardı. Çinli'ler, Avrupalı'ların gemilerinin herhangi bir sahile yanaşıp, eskiden Japonların yaptıkları gibi, orasını yağma ettiklerini söyledikleri zaman, herhalde haklı idiler. Saraya gelen raporlardan esir edilen yabancıların kendilerine " hıristiyan „ adı verdikleri ve bunların sarayda yaşıyan misyonerlerle herhangi bir münasebette bulundukları, diğer taraftan da misyonerlerin aralarında geçimsizlik olduğu duyulunca (bunlar papa'nın kilise siyasetiyle ilgili idi), imparator Yung-cheng zamanında (1723 - 1736 ; asıl imparator adı : Shih-tsung) gizli bir siyasî teşkilât addedilen hıristiyanlk yasak edildi.

Muhaceretler Yung-cheng'in saltanat devri zamanında Moğolistan'da ufak mikyasta harplerle, Güney-batı Çin'deki yerlilere karşı uzun süren küçük savaşlar verilmiştir. Çin nüfusunun artmasiyle meydana gelen sıkıntı, halkın başka yerlere hicretiyle halledilecekti. Gittikçe daha fazla Çinli güneybatı bölgelerine göçediyor ve yerlilerin topraklarını ellerinden alıyor ve bu suretle savaşlara sebebiyet veriyordu. Prensip itibariyle bu savaşlar bugüne kadar devam etmektedirler. 1937'de bile gazeteler Güney Çin yerlileriyle vukua gelen çarpışmalardan bahsediyorlardı. Sebebi hâlâ aydındır : 19'uncu yüzyılın sonuna kadar bu bölge, Çinli'lerin göç edebilecekleri yegâne bölge idi. Ancak daha sonraları Mançurya hicret bölgesi olmuştur. Bunun sebebi Mançurya'nın, soğuk ikliminden dolayı, yalnız Kuzey Çinli'lerin yaşamasına elverişli olması, fakat Kuzey Çinli'lerin alışkanlıkla daima güneye hicret etmeleriydi. Bu, 1000 yıldan fazla böyle olmuştur ve Kuzey Çinli'lerinin güneyde, hicretleri esnasında kendilerine yardım edebi-

bilecek, akrabaları olmasıydı. Ancak güney, insan alamıyacak bir hale geldikten sonra Mançurya'ya göç başlamıştır (birkaç onyılda 5 milyon kişiden fazla).

Yung-cheng'in halefi Ch'ien-lung (okunuşu Çyen-lunğ, 1736-1796; asıl imparator adı: Kao-tsung)'dur; saltanat sürdüğü devir, Mançu'ların en parlak zamanı olarak bilindiği halde, dahilen sukut başlamaktadır.

III. Türkistan savaşları ve inkirazın başlaması (Ch'ien-lung devri)

Ch'ien-lung'un saltanatının ilk senelerinde Türkistan savaşları başlamıştır. Bunlar üzerinde, sinolojik bakımdan az çalışıldığı ve Türkçe kitaplarda da bu devirden mufassalan bahsedilmediği için, burada diğer kısımlardan biraz daha mufassal malûmat verilecektir.

Türkistan savaşları

Moğol prensi Galdan (Galdan Buşuktu, 1671-1697) Çinli'ler tarafından mağlûp edildikten sonra Moğollar (yahut daha doğrusu: Kalmuklar), İli bölgesine gittiler. Böylece Türk Kazaklariyle daha başka Türk kavimlerinin topraklarına girmiş oldular. Bunun neticesinde ağır savaşlar verildi [1] ve Kazakların bazı kısımları Kalmuk hâkimiyeti altına girdiler. Tsewang Rabdan (=Siven Rabtan)'ın Çinli'lerle savaşı esnasında Ölet (=Oirat), Cungar, Kalmuk (Çin kaynakları bütün bu adları tesbit ederler) 'ların Kazaklar üzerindeki tesirleri artmaktadır. Kiçi-yüz (Ch'i-ch'i-yü-sih)' lerden Kalmukların düşmanı olan Kazak hâkanı Ebülhayır (A-pu-la-kai-erh) artık Kazakların yanında duramadı, Ruslara iltihak etmek zorunda kaldı (1734) ve Ruslar onun topraklarında bulunan bugünkü Orenburg şehrini kurdular (1735). Tsewang Rabdan'ın halefi Galdan *Çirin* (Ko-erh-tan Ts'ê-ling) hâlâ devam eden savaşlar yüzünden 1739'da Çinli'lerle aktedilen muahededen dolayı kendi memleketini yardımından mahrum oldu, Kalmuklara yalnız İli bölgesi kaldı. Fakat ona Kazakların başka kısımları iltihak ettiler. Halefi 1754'de Çin'le sulh yapan meşhur

[1] Bu hadiseler hakkında Batı Asya kaynaklarına göre Z. V. Togan: «Türkili tarihi» (s. 167- 184) isimli kitabında malûmat vermiştir.

Amursana'dır. Fakat iki taraftan da taarruzlar vaki olunca Çinli'ler, İli bölgesine karşı büyük bir harekete geçmeğe karar verdiler. 1755' te büyük bir zafer kazandılar ve İli bölgesinde muhtelif dillerde yazılmış bir kitabe diktiler. Bu kitabede Kalmukların şefi (Çinli'ler tarafından Dsungar adı verilir) Davaci'nin mağlûp edildiği ve esir olarak Pekin'e getirildiği yazıldı. Bundan sonra şöyle olmuştur: "Dört Oirat„ (kabilesi) tabiiyet altına girmek için geliyor ve bununla İli bölgesi devlete eklenmiş oluyor. Çoros'lar, Dörbet'ler, Hoşot'lar ve Hoit' lar itaat altına alınmışlardır ve onlara kıral, prens ve dük rütbeleri verilmiştir. Şimdi sizi (Oirat'ları) rahatsız etmeğe kim cesaret edecektir; yaşayınız ve seleflerinizi sayınız. Gençleriniz daima yaşlıların nasihatlarını dinlesinler. Onlara yol gösteriniz ve yetiştiriniz. Herkes deve ve sığır beslesin. Herkes koyunlariyle atlarını üretsin. Herkes göçebe olsun ve kendi otlağında otlatsın. Sebepsiz kavga etmeyin. Hiddetlendiğiniz zaman tekdir etmeyin; hatalar yapmayın. Yabancılara karşı kendinizi müdafaa edin ve İli'yi koruyun. Kazaklara en büyük düşman nazariyle bakınız„. Amursana, hezimetinden sonra Kazaklara kaçtığından Kazaklar çok tehlikeli düşmandılar. Amursana Ortayüz Kazaklarının yardımı ile 1757'de tekrar hâkimiyeti elde etmeğe uğraştı. Fakat o zamanlar Kazakların hâkanı Abilay (A-pu-lai), onu Çinli'lere iade etmeyi düşünüyordu. Fakat bu tecrübesi muvaffakiyetsizlikle neticelendi. Amursana Ruslara kaçtı. Orada esir edildi ve hastalanarak öldü. Ruslar Çinli'lerin itirazı üzerine cenazeyi geri gönderdiler. Resmî Çin raporu şöyledir: "Geçen sene Amursana'nın Ruslara kaçtığını duymuştuk. Ruslar sakin bir kabile olduklarından, onlarla, kaçanları himaye etmiyeceğimize dair bir anlaşmaya varmıştık. Amursana gibi pek çok suç işlemiş bir adam alelâde bir kaçak sayılamazdı. Bunun için bizim hariciyemiz Rus hariciyesine bir nota vererek bunun iadesini istedi..„[1].

Kalmuk'larla savaşlar

Abilay'ın Amursana'yı Çinli'lere vermek plânı, Abilay'ın 1755'ten itibaren Çinli'lerin de tabiiyet altına girmesinden ileri gelmektedir. Çinli' ler, 1758'de Kazak hân'ı Uvalı ile Nuralı hân ve bunların ka-

[1] Tung-hua-lu'ya göre.

vimleri ile birleşerek, büyük halk kütleleri katlettiklerinden, boşalan eski Kalmuk bölgelerini işgal edebileceklerinden korkuyorlardı. Bundan başka bütün bu olayların Batı Türkistan havzası, hatta Uc, Yarkend ve Kaşgar üzerindeki aksi tesirleri görülmektedir. Böylece Kalmuklara karşı savaşmış olan general Fu Tê ile Chao Hui de Uc, Kaşgar ve Yarkend'e hücum ederek oradaki müslümanları mağlûp ettiler ve bütün Türkistan'ı Çin hâkimiyeti altına aldılar.

Harp masrafları Gelecek yıllar zarfında İli bölgesinde Moğolistan'ın batısında bulunan garnizonlar ve seferler için lâzım olan takviye Pekin'den başlıyarak Moğolistan'dan geçtikten sonra Uliasutai ve Kobdo'ya giden yoldan geçmektedir. 1 shih'lik (takriben 30 kg.) nakliye masrafı 120 gümüş tutmakta idi. 1781 'deki müslüman isyanlarında bazı tasarruf tedbirleri alınıyordu; fakat buna rağmen 1781 - 1791 arasında 1 milyon shih'den fazla hububat bu bölgelere nakledilmiştir. Yalnız iaşenin nakli için sarfedilenler büyük bir meblâğ tutmaktadır. Buna bir de askerlerle idare için sarfedilen para ilâve olunuyor. Demek ki bu seferler, benim kanaatime göre, Çin iktisadiyatını tahrip etmiyorlarsa da yine çok masraflı teşebbüslerdir ve mühim müsbet faydalar temin etmemişlerdir.

Çin-Rus ittifakı Bundan başka bu harpler yüzünden Çin ile Avrupa devletleri arasında ihtilâf çıkıyordu. Çin ordularının İli bölgelerinde savaştıkları yıllarda, Ruslar da o taraflara el uzatıyorlardı ve Çin kaynakları, gayet sarih olarak, Rusların Kalmuk ve Kazakların savaşlarına nasıl iştirak ettiklerini gösteriyorlar. İli bölgesi, Çin ile Rusya arasında, 1847 — 1881 de muhtelif safhalarla Rusya'ya geçinceye kadar bir kavga vesilesi olmuştur. Rus - Çin münasebetlerinde bilhassa Kazaklarla Kalmuklar bir rol oynamışlardır. 1714'de Çinli'ler Aşağı Volga'daki Batı Kalmuklara elçi göndermişler ve bunlarla münasebetler peyda etmişlerdi. Şimdi Volga bölgesi üzerinde tazyıkı arttırmağa başlayınca bu Batı Kalmuk'ları (Çinli'ler bunlara "Turgut„ derler) doğuya, Çin topraklarına göç etmeğe karar vermişlerdir (1771). Hemen daima düşman topraklarından geçen bu çok zor göç esnasında Tur-

gutların büyük bir kısmı mahvoldu; mamafih yine 70,000'e yakın insan, İli bölgesine geldi ve bunların büyük bir kısmı yokedilen Doğu Kalmuk'ların yerlerine yerleştirildiler. Bunlar bugün bile mevcutturlar.

Çin-İngiliz gerginliği

Çinli'ler, güneyde de Avrupa devletleriyle doğrudan doğruya temasa geçtiler. 1757'de İngiltere Calcutta'yı, 1766'da Bengale eyaletini işgal etti. Doğu Türkistan etrafındaki savaşlarda başarılar kazanan bir Mançu generali (Ming Jui), 1767'de Birmanya'ya karşı yürüdü, 1769'da tabiiyeti altına aldı. Nepal'liler Tibet'e karşı iki defa taarruzda bulunduklarından 1790 - 1'de Çinli'ler Tibet'in güneyindeki Nepal'i zaptettiler. Bu suretle İngiltere ve Çin'in siyasî menfaatleri temas etmiş oldu.

Çin'in emniyet kordonu

Çin, en fazla Ch'ien-lung zamanında yayılmış bulunuyordu. Bundan sonra artık gittikçe büyüklüğünden kaybetmektedir. Ch'ien-lung'un verdirdiği pek çok istilâ savaşlarının sebebi düşünülecek olursa, başlıca şunlar hatıra gelir: a) Emniyet ihtiyacı. Mançuların esas memleketi tehlikeye düştüğünden Moğollar tabiiyet altına alınmalı idi; tabiiyet altına alınan Doğu Moğollarını emniyet altına almak için de Batı Moğollar (Kalmuklar) memleketi zaptedilmeli idi, bunları da ortadan kaldırmak için Türkistan'la İli bölgesinin istilâsı lâzım idi; Türkistan'la Moğolistan'ı emniyet altına almak için Tibet'e ihtiyaç vardı ilh. Demek ki, emniyeti temin etmek için ekonomik bakımdan kıymetsiz olan geniş bölgeler zaptediyorlardı. Bunlar pek çok masraflı oluyor, hem de emniyeti temin edemiyordu; bundan temin edilen fayda, muarızın asıl Çin'e varabilmesi için ziraate elverişli olmıyan bölgelerden müşkülâtla geçmek zorunda kalmasıdır. b) Çinli'ler, Avrupa devletlerinin ve bilhassa Rusya ile İngiltere'nin Asya'yı aralarında paylaşmak istediklerini anladıklarından kendilerine de iyi bir hisse ayırmak istiyorlardı.

«Beyaz Lotos tarikatının» isyanı

Fakat önce söylendiği gibi Ch'ien-lung zamanında Çin'in dahilî sukutu da başlamaktadır. Bunun için katî bir yıl tesbit etmek istenirse, belki Shantung eyaletinde ilk büyük kıyamın başladığı 1774 yılını göstermek doğru olur. 1775'de Honan'da

bir başka kıyam, "Beyaz Lotos tarikatı„ nın isyanı başlamıştır. Uzun zamandanberi bir gizli teşkilât olarak mevcut ve Moğol devrinde rol oynamış olan bu tarikat [1], Liu Sung adında bir adam tarafından yeniden teşkilâtlandırılmıştır. Liu Sung esir edildi ve angarya işlerinde çalıştırılmağa mahkûm oldu. Fakat taraftarları tekrar gruplar halinde bilhassa Anhui eyaletinde teşkilâtlandılar. Bu hareketler, her zamanki gibi, hükümet veya idare eden tabakanın halkı fazla ezmesinden meydana gelen kıyamlardır. Bu harekât bilhassa şehirlerde oturup hiçbir şey yapmıyan ve yalnız hükümetinden para alıp üstelik efendiler gibi hareket eden Mançu'lara karşı olduğundan, hükümet bunu millî bir hareket zannederek ona karşı büyük bir şiddetle harekete geçti. Şimdi halk şefleri de kendi taraflarında proğramlarını değiştirdiler ve Ming sülâlesinin halefi olarak müstakil bir adam imparator tayin ettiler. Hükümet kıtaları "Beyaz Lotos„ kıyamının önderini yakaladılar, fakat kaçmağa muvaffak olunca, bu tarikatın yayıldığı bölgelerde görülmemiş bir fecaatte mezalim başladı. Altı eyalet zaptedildi, yalnız Wu-ch'ang şehrinin bir mahallesinde 4 ayda 20,000'den fazla insan idam edildi; kıyamın masrafları hükümete milyonlara mal olmuştu. Tazyikin aksülâmeli olarak halk şefleri daha sıkı bir teşkilât yaptılar, ve bu müddet zarfında zaptedilmiş olan batı eyaletlerinden kuzey - batıya doğru yürüdüler. İsyan ancak 1802 'de çok büyük bir askerî harekâtla bastırılabildi. En çetin savaşlar 1793 ile 1802 yılları arasında, yani Avrupa'da Fransa ihtilâlinin cereyan ettiği ve ezilen bir halk grubunun kendini kurtarmak için uğraştığı bir zamanda cereyan etmiştir.

Chia - ch'ing devri

60 yıllık bir saltanattan sonra, Ch'ien-lung, 1795 senesinin başında istifa etmiş ve 1799'da ölmüştür. Halefi imparator Jen-tsung (Chia-ch'ing adiyle tanınmıştır : 1796 - 1821) 'dur. Saltanatı esnasında vakıa "Beyaz Lotos„ isyanı bastırılıyor, fakat 1813 yılında başka bir gizli teşkilât olan "Gök kanununun tarikatı„ adında başka bir isyan, bu sefer kuzeyde, başlamaktadır. Bunlar sarayda bazı haremağalarına rüşvet vermeğe muvaffak oluyorlar. Şeflerden

[1] 1308 senesinde ilk defa yasak edilmiştir.

biri taraftarlarından mürekkep bir grupla beraber saraya girmeğe muvaffak oluyor, imparatora hücum ediyor ve imparator, ancak oğlunun odaya girmesi üzerine kurtuluyor. Aynı zamanda da taşrada bir isyan başlıyor. Yine hükümet, şefleri esir ederek isyanı bastırmağa muvaffak oluyor. Fakat bundan sonra bu isyanın hatırası Çin halkının hatırasından çıkmamaktadır. Hükümet, bu isyanların sebeplerinin ekonomik durumun kötülüğünden ileri geldiğini anlamayıp, onu millî bir isyan telâkki ettiğinden, halk arasında, yüksek tabakanın değil, orta tabakanın arasında, millî şuurla Mançu'lara karşı büyük bir nefret hissi uyanmaktadır. Eskiden de fenalıkların mevcut olduğu düşünülmeden bütün fenalıklardan Mançu'ları mes'ul tutuyorlar ve bu fenalıkların kötü idareden ileri geldiklerini ve yabancı idarenin o kadar fena olmadığını düşünmüyorlardı.

IV. Avrupa tesirinin başlaması ve Çin üzerindeki aksülâmeli

İmparator Hsüan-tsung ile (saltanat sürdüğü adı Tao-kuang ile daha iyi bilinir; 1821 - 1850) Çin tarihinde 1911'de nihayet bulan, yeni bir devir açılmaktadır.

Dış siyaset bakımından bu devir, Batı kavimlerinin, gittikçe daha ziyade Çin'i kendi müstemlekeleri yapmak gayesiyle, Çin üzerindeki nüfuzlarını arttırmalariyle tanınmıştır. Kültür bakımından ise bu devir, Çin'de, Batı medeniyetinin yavaş yavaş nüfuz ettiği zamandır; Çin'de Batıdan birçok şeylerin öğrenilmesi icabettiği görülmektedir. İç siyaset bakımından bu devir bir inkiraz devridir. Dört dahilî harp çıkmıştır, bunların biri hemen hemen sülâlenin nihayetlenmesine sebebiyet verecekti. Çin'in kuzey ve güney sahilleri ve iç arazi muhtelif tarzlarda gelişmekte idi.

İngiliz tüccarları ve afyon ticareti

İngiltere, Çin ile müteaddit defalar daha iyi ticarî münasebetler tesis etmeğe çalışmıştı, fakat 1793 ve 1816 yıllarında elçiler başarı kazanamamışlardı. İngiliz tüccarları, tıpkı diğerleri gibi, Kanton ve Macao (resim 38) civarında ufak bir sahaya yerleşebiliyor ve orada ancak "inhisar tüccarları„nın muayyen bir grubu ile ticaret yapabiliyorlardı. Bu inhisar tüccarları

("Hong„ denir) devlete vergi vermek zorunda idiler, fakat zengin olmak için ellerinde fevkalâde iyi fırsatlar vardı. Avrupalı'lar tamamen onların ellerinde bulunuyorlardı. Memleketin içlerine giremiyorlar, başka tüccarlarla müzakerelere girişip daha ucuz fiyatlarla satış yaparak, diğerleriyle rekabet edemiyorlardı. Avrupalı'lar bilhassa ipek ile çay satın alıyorlardı; mesele şu idi: Çin'e ne ithal etmeliydi? Malın fiyatı ne kadar yüksek ve istiap ettiği yer ne kadar az olursa kâr imkânı o nispette fazla olurdu. Avrupa'dan gelen kumaşların (yünlü kumaşlar) yahut lüks eşyanın ve yahutta teknik eşyanın satılamıyacağı görülmüştür; Çinli'ler vakıa yiyecek maddelerini memnuniyetle alırlardı, fakat bunların nakli güçtü ve kârlı değildi. Böylece yeni bir yol buldular: Bu, Hindistan'dan Çin'e nakledilen ve çok kıymetli olan, gemilerde çok az yer işgal eden afyondu. Afyonu bilen Çinli'ler (ona Ya-fu-yung, Ya-pu-lu, Ya-pien derler, hepsi "afyon„ demektir) onu memnuniyetle satın alırlardı. Böylece 1800'denberi afyon, bilhassa onu kolaylıkla Hindistan'dan getirebilen İngilizlerin başlıca ticaret maddeleri olmuştur. Bu, hükümetin dikkat nazarını çekmişti. Afyon halka zarar vermektedir; afyon ticareti muayyen tüccar gruplarının son derece zengin olmalarına sebebiyet vermiştir; pek çok para harice akıyordu.

Afyon harbi

Lin Tse-hsü (1785 - 1851)'yü dış ticaret komiseri olarak Kanton'a gönderdiler[1]. 1839'da Lin, afyon ticaretini yasak etti ve İngilizlerin ellerinde bulunan afyon sandıklarını yaktı. İngiltere müsamahanın Doğu Asya ticaretini imha edebileceğini, diğer taraftan da bir müdahalenin Çinli'lerin başka limanları da Avrupa ticaretine açmağa mecbur edeceğini ve Kanton inhisar tüccarlarının inhisarını kaldıracağını görüyordu. 1840'da İngiliz muhripleri Güney-doğu Çin sahillerinde göründüler ve bombardıman ettiler, 1841'de Çinli'ler müzakereye giriştiler ve Lin Tse-hsü'yü azlettiler. Çinliler her şeye razı olmadıklarından, düşmanlık devam ediyor, İngilizler Yang-tse ağızına kadar ilerliyorlar ve Nankin'i tehdit ediyorlardı. Burada Çin'in ilk defa Batı ile çarpıştığı görülüyor. Çin silâhsız

[1] Bu şahıs hakkında en güzel tetkiki G. W. Overdijikink tarafından yazılmıştır (Lin Tsê-hsü, en biographische schets; Leiden 1938).

ve müdafaasızdı; bundan başka Avrupa silâhları, Çin silâhlarına çok faiktiler. 1842'de Çinli'ler Hongkong'u İngilizlere terk etmeğe, harp tazminatı vermeğe, daha bazı limanları Avrupa tüccarlarına açmağa, inhisarı kaldırmağa (Nankin anlaşması, 1842) mecbur oldular. Afyon ticareti resmen yasaktı, fakat kaçakçılıkla Çin'e yine fazla miktarda afyon geliyordu. Yalnız devlet, afyon ticaretinde gümrük gelirinden mahrum kaldı.

Kapitülâsyon devrinin başlaması

Bu anlaşma, kapitülâsyonlar devrini açmaktadır. Bu kapitülâsyonların Çin için en zararlı noktası "mazhar-ı müsaade maddesi„ idi, yani eğer Çin başka bir devlete bir imtiyaz verirse, bu imtiyaz otomatik olarak İngiltere'ye de şamil olacaktı. Bu anlaşma ile ilgili olarak gümrük muamelesi konsoloslukların nezareti altında yapılacaktı; bundan başka da bir ticaret anlaşması yapıldı. Buna benzer anlaşmalar 1844'de Fransa ve Amerika ile de yapıldı. Misyonerler tekrar görünmeğe başladılar. Mamafih 1860'a kadar yalnız anlaşmalarda tensip edilen limanlarda bulunmalarına müsaade edildi. Shanghai 1843'de açıldı ve çok büyük bir süratle ufak bir Çin şehrinden bütün dünya için büyük bir ehemmiyeti olan bir milyonlar şehrine inkılâp etti (resim 40).

Kapitülâsyonların tesirleri

Avrupalı'ların buralara girmeleri, çok paranın ve bilhassa gümüşün Çin'den yabancı memleketlere akmasını mucip olmuştur. Çin'in ticaret bilânçosu menfidir ve Çin, anlaşmaları mucibince, Avrupa mallarının ithaline mâni olmadığı ve onlara fazla gümrük resmi yükleyemediği için daha ziyade menfileşiyordu; Çinli'ler mallarını satın almaları için yabancıları zorlayamıyorlardı. Gümüşün harice akması Çin'in umumî bir fakirleşmesine ve devletin malî sıkıntıya düşmesine, devamlı malî krizler geçirmesine ve enflâsyonlara yol açmıştır. Zaten Çin'de az seyyal sermaye bulunduğundan çok geçmeden borçlarını ödemek için istikrazatta bulunmak zorunda kaldı; fakat istikrazların kabulü için teminat vermek icabediyordu (bk. resim 39). Bunlar umumiyetle büyük imtiyazlardı; fakat en fazla *mazhar-ı müsaade* maddesine göre daima başka devletler de iştirâk ediyorlardı. Bunun gittikçe daha kuvvetlenen ve nihayet bir felâkete sürükleyen bir girdap olduğu görülüyor.

Umumiyetle Çin ve bilhassa eski yüksek tabaka fakirleşiyordu. Köylüler de fakirleşiyor, çünkü vergi vermekle devletin maliyesini korumak zorunda idiler. Yalnız tüccarlarla orta tabakanın muayyen bir zümresi Avrupalı'larla işbirliği yaptığından dolayı zenginleşiyordu. Bunlar sermaye topluyorlar, kendileri ve muhitleri avrupaîlaşıyor, fakirleşen gentry'den toprak satın alıyorlar; okumaları için oğullarını yabancı memleketlerin üniversitelerine gönderiyorlardı. Bunlar ilk sanayi müesseseleri kuruyorlardı. Bu tabaka daha ziyade liman şehirlerinde ve onların hinterland'ında oturuyorlardı. Güney yukarıya, Shanghai'ya kadar modernleşiyor ve ilerliyordu (res. 42). Kuzey ise olduğu gibi kalıyordu. Güneyde Avrupa fikirleri öğretiliyor, Avrupa sistemiyle Çin sistemini mukayese etmeyi öğretiyorlar ve tenkit etmeğe başlıyorlar. İlk ihtilâlci cemiyetler bu hava içinde güneyde teşekkül ediyor.

Türkistan'da yeni muharebeler

Hastalıklı, fakat kabiliyetsiz olmıyan imparator Tao-kuang'ın, Avrupalılar yüzündan meydana gelen üzüntülerden daha büyük üzüntüleri vardı. O zaten Avrupa'dan gelen tehlikeyi bütün mânasiyle anlıyamamıştı. Bütün muvaffakiyetlerine rağmen Avrupalılar, kendisine ve Pekin'deki adamlarına göre, başarılamadığı için bazı selâhiyetlerin verilmesi icab eden, korsanlardan başka bir şey değildiler. Türkistan'da müslümanlarla Çinli'ler arasında devamlı çarpışmalar oluyordu. Bu çarpışmaların pek çok sebebi vardı. Çinli'ler dindar olmıyan bir halk olarak dini, siyasi bir iş telâkki ediyorlardı, bunun için her vatandaştan resmî Çin dinine iştirak etmesini istiyorlardı. Çinliler bütün Çin'e şamil olan kanunları aynen Türkistan'da da tatbik etmek istiyorlardı. Fakat bu kanunlar islâmiyetin müslümanlardan beklediğine bir tezat teşkil etmekte idi. Bunların hepsi devamlı savaşlara sebep teşkil ediyorlardı. Çinli'ler Türkistan'a memur ve asker olarak geldiler ve orada bir memur idaresi tesis ettiler. Fakat memlekette ayrı ayrı beylerle bir feodal hükümet bulunuyordu. Bu daha şiddetli çarpışmalara yol açmıştır. Beyler nüfuzlarını idame ettirmeğe çalışıyorlar ve müslüman halk da onların arkalarında bulunuyorlardı. Çin memurları kendilerini memlekette efendi sayıyor ve vergi toplamağa

çalışıyorlardı. Bundan başka bütün Türkistan'da seyahat edip Siberya'ya kadar giden Çin tüccarları ile daima irtibat tesis ediyorlardı. İlk büyük müslüman isyanları 19'uncu yüzyılda, yani 1825-1827 de başlamaktadır; 1845'de yeni bir isyan alevlenir. 1825 ihtilâlinin önderi, 18'inci yüzyıl isyanında büyük bir rol oynamış olan, Po-lo-ni-tu (Bolonidu)'nun torunu Chang-ko-erh (okunuşu: Canggor)'dur. Canggor 1820'de ilk defa mağlûp edildi, fakat 1825'de Kaşgar, Yankhissar, Yarkend ve Hotan'ı zaptedebildi.

Tai-p'ing isyanı 1848'de Hunan eyaletinde yerliler arasında isyanlar başladı. Aynı yıl zarfında daha güneyde bulunan Kuang-hsi eyaletinde de isyanlar baş gösterdi. Yerlilerin isyanları Çin muhacirlerinin yerliler üzerinde artan tazyikiyle ilgilidir ; diğer isyanlar ise Avrupalıların tesirleriyle olmuştur. Bunların önderi, eskiden de daima yaptıkları gibi etrafına fakirleşen köylüleri toplıyan Hung Hsiu-ch'üan (Hunğ Hiu-çüan) adında basit bir adamdı. Ekseriya böyle bir köylü isyanının nüvesi kendi hususî dinini neşreden gizli bir cemiyetti; bu sefer de yine hususî bir din ortaya çıkmaktadır. Hung, misyonerler vasıtasiyle hıristiyanlığı öğrenmiş, şimdi hıristiyan görüşleriyle eski Çin görüşlerini karıştırarak kendi taraftarlarına dünyayı cennet yapacak olan bir din yayıyordu. Kendisine " İsa'nın küçük kardeşi „ adını verdi. Kurduğu devlete de "T'ai-p'ing„ (Tay-pinğ) "en yüksek sükûn „ adını vermek istiyordu. Tâli şefleriyle en yakın arkadaşlarını kıral yaptı. Aslında dinî bir mahiyette olmayıp, bundan önceki hareketleri gibi, sosyal mahiyette olan bu harekât, fakirleşen köylüler arasında büyük bir alâka uyandırdı. Toprağı yeniden dağıttı ; memurları ve bilhassa yabancıları, yani Mançu'ları kovdu. Avrupa ile yapılan ticaret, tesirini bilhassa Güney Çin'de hissettirdiğinden, o zamana kadar büyük bir zaruret içinde yaşamış olan taraftarları, toprak ve şehirlerin zaptından servet bile temin ettiler. Fakat savaştıkları memurların ve bilhassa askerlerin çoğu Mançu olduğundan bu hareket, Moğollar devrinin sonundaki kıyam gibi, çok çabuk millî bir mahiyet aldı. Hung çabuk ilerledi, 1852'de Han-k'ou'yu, 1853'te Doğunun en mühim merkezi Nankin'i aldı. Açık siyasî bir gö-

rüşle Nankin'i kendi hükümet merkezi yaptı. O, Ming devri başlangıcının eski ananelerine riayet ederek bununla hükümet merkezinin doğu'da olmasını istiyen Doğu Çin gentry'siyle irtibat kesbedeceğini düşünüyordu. Zahiren de eski Çin ananesini belirtiyordu. Taraftarları saç örgülerini keserek, eskiden olduğu gibi, saçlarını döküyorlardı.

Hung'un adamları Nankin'den hareket ederek 1853-55'de Tientsin'e kadar geldiler; mamafih Pekin'i zapta muvaffak olamadılar.

Avrupalılar ve T'ai-p'ing'ler T'ai-p'ing'lerin yeni kurdukları devlet Avrupalıları büyük meseleler karşısında bıraktı. Onunla beraber mi yoksa ona karşı mı çalışacaklar? T'ai-p'ing'ler zahiren daima hıristiyan olduklarını belirtiyorlardı; misyonerler şimdi bütün Çin'i hıristiyan yapmak için fırsatın ele geçtiğini ümit ediyorlardı. Misyonerlere, iyi muamele ediyorlardı. Uzun tereddütlerden sonra[1] Avrupalılar yine Mançu'ların tarafına geçtiler; bunu, T'ai-ping'lerin haksız olduklarına inandıklarından değil, fakat Mançu hükümetine istikrazda bulunduklarından ve onlarla anlaşmalar yaptıklarından, Mançu'ların sukutiyle bunların lâğvedileceğinden korktuklarından yapmışlardı; çünkü zayıf Mançu hükümetini kuvvetli T'ai'-p'ing hükümetine tercih ediyorlardı; çünkü T'ai-p'ing'lerin biraz komunist kokusu bulunan tedbirleri tehlikeli görünüyordu. Mamafih ilk zamanlarda Çinli'ler, T'ai-p'ing'lerle başa çıkabilecek gibi görünmüyorlardı. Bunda Moğollar devrinin sonunda görülen neticenin aynı belirmektedir: İmparatorun orduları, Mançu'ların, Moğol'ların ve birkaç Çinli'nin "sancak"larından müteşekkildi ve uzun sulh senelerinde harp gayretleri azalmıştı; eski harbçi ruhlarını unuttular ve devletten aldıkları para ile asûde yaşamaktan memnundular. Şimdi ön plânda üç şahıs belirmektedir: Büyük şahsî kahramanlığı olan Seng-ko-lin-hsin adında bir Moğol; iki Çinli olan Tseng Kuo-fan (1811-1892)[2]

[1] Misyonerlerin tereddütleri W. Oehler'in («Die Taiping-Bewegung»; Gütersloh 1923) bitaraf olmıyan kitabında etraflıca izah edilmiştir.

[2] Tseng Kuo-fan ve devri hakkında güzel bir tetkik Fr. Michael tarafından yazılmıştır ("Die Aera Tseng Kuo-fan's,,; Sinologica cilt 1, sayı 1, s. 48-52; Basel 1947).

ve Li Hung-chang. Bu Moğol, Pekin'i T'ai-p'ing'lerin zaptından kurtardı. İki Çinli ise yaşadıkları Orta Çin'de kısmen kendi hesaplarına, kısmen de valilik (Tseng) selâhiyetlerinden istifade ederek bir nevi "halk hücum kıt'aları„, yani topraklarını korumak istiyen köylülerden müteşekkil ilk millî Çin ordusunu kurdular. Böylece fena durumda olan Orta Çin'in büyük köylüleri iki gruba ayrıldılar: Bir grup T'ai-p'ing, diğerleri ise Tseng Kuo-fan'a iltihak etti. Tseng'in ordusuna da "millî„ nazariyle bakılabildiği için, köylüler daha fazla para verenin ve daha çok ümidi olanın tarafına geçiyorlardı. Tseng iyi bir manevracı olduğundan çok başarı kazandı ve onun tarafına büyük bir akın başladı. Böylece hükümet T'ai-p'ing'leri 1856'da Nankin'e ve bunun etrafında bulunan bazı şehirlere kadar geri itmeğe muvaffak oldu.

«Lorcha harbi» Bu arada Nankin anlaşması hükümlerine iki taraftan da riayet edilmemişti. Daha iyi kaçakçılık yapabilmek için İngilizler, bazı Çin gemilerinin İngiliz bayrağı taşımalarına müsaade etmişlerdi. Bu suretle bu gemileri, İngiliz harp gemileri, iktisadî vaziyetin güçlüğünden dolayı, güney sahilinde çok bulunan korsanlara karşı himaye ediyorlardı. Çinli'ler de kendi taraflarından İngilizlere mümkün olduğu kadar güçlük çıkarıyorlardı. 1856'de Çinli'ler, kaçakçılıktan şüphelendikleri için, İngiliz bayrağı altında seyrüsefer yapan bir geminin bayrağını indirip mürettebatını esir ettikleri zaman, İngilizler daha başka hadiselerle ilgili olarak bunu silâh kuvvetiyle harekete geçmek için bir fırsat bildiler. Böylece Fransızların da iştirak ettikleri 1857 harbi başladı. İngiltere o sıralarda tam Kırım harbini bitirmiş ve Hindistan'da Moğol'lara karşı ağır savaşlar veriyordu. Böylece birkaç bin kişilik ufak kuvvetlerle savaşıldı; Kanton ile Tientsin surları bombardıman edildi. Müzakereler ilerlemeyince 1860'ta 20.000 kişilik başka bir grup gönderildi. Tientsin'de sahile çıktıktan sonra Pekin'e yürüdüler; imparator Jehol'e kaçtı ve ölünceye kadar (1861) geri dönmedi. Yeni Tientsin anlaşmasına (1860) göre: a) Daha başka limanların Avrupalı tüccarlara açılması; b) Honkong karşısında bulunan arazi parçasının (Kowloon; = Chiu-lung) terki; c) Çin'de bir İngiliz maslahatgüzarlığının ihdası; d) Yang-

tse'de serbest seyrüsefer ; e) İngilizler Çin'de toprak satın alabilecekler; f) İngilizler kendi mahkemeleri (konsolosluk mahkemesi) tarafından yargılanıp Çin mahkemelerine tâbi olmıyacaklar ; g) misyonerliğe her yerde müsaade edilecek.

Buna bir de afyon ticaretinin müsaadesi ve harp tazminatının ödenmesi gibi, ticaret muahedesinin tadili de ilâve olunuyordu.

Nien-fei isyanı

Çin, dış siyasetinde 1856 savaşının (Lorcha savaşı) sonunda böyle büyük bir darbe yerken, dahilde de orta eyaletlerde T'ai-p'ing isyanı hüküm sürerken, memleketin başka bölgelerinde de büyük ve çetin isyanlar oluyordu. Önce merkez eyaletler, Honan ve Anhui'da "Nien-fei„ ler isyan etmişlerdi. Bunların sebebi, 1855'te Sarı ırmağın akış istikametinin değiştirilmesidir. Nehir şimdi yine kuzeye akıyor ve Tientsin'de denize dökülüyordu. Böylece Honan ve Anhui bölgeleri çok mutazarrır oluyordu. İsyan 1851'de başladı, 1855'ten sonra hızlandı. Bu tam mânasiyle, şimdiye kadar çok bahsettiğimiz, köylü isyanlarından biri idi. "Nien-fei„lere karşı savaş, 1868'e kadar devam etmiştir. Yine bu sıralarda "müslüman isyanları„ denilen isyanlar başlamaktadır. Burada 5 hareket tefrik olunmaktadır: a) 1864-5'te Kansu'da müslüman isyanı; b) Shensi'de Salarlar isyanı; c) Yünnan'da (1855-1873) müslüman isyanı; d) Türkistan'da (1866'dan itibaren) Yakub bey isyanı; e) 1895'te Kansu'daki isyan.

Müslüman isyanları

Bu devrin diğer isyanları hakkında oldukça fazla malûmatımız varken, Çin kaynakları müslüman isyanlarında susmaktadırlar. Yalnız pek az ve pek kat'î olmıyan malûmat veriyorlar. Resmî olmıyan kaynaklarda, bu isyanlar bastırılırken, pek çok zulüm yapıldığı bildirilmektedir.

Ancak şunu söylemek lâzımdır ki, bu münferit isyanlar umumî bir müslüman isyanın bölümleri değil, ancak temasları talî derecede ehemmiyetli olan ayrı ayrı isyanlardı. Bu isyanların sebepleri pek muhtelif mahiyettedir. Çin'in umumî sefaleti en mühim âmildi. Bununla ilgili olarak memurlar, köylüleri şim-

diye kadar olduğundan daha çok soyuyorlardı. Buna bir de Çinli'lerin, meselâ Türklere mensup olan Salarlar gibi Çinli olmıyanlara ve yabancı dinlere karşı duydukları nefret ilâve olunmaktadır. İsyanlar daima, biraz saygı gösterildiği takdirde, mâni olunabilecekti, fakat Çinli memurların ihtiyatsızlıkları yüzünden büyük hadiselere sebebiyet veren çarpışma imkânları mevcuttu. Bundan başka Çin'deki müslümanlar arasında da bir ayrılık olmuş ve bu kendi aralarında savaşlar vermelerine sebebiyet vermiştir.

Kansu'daki müslüman isyanları

Kansu'daki isyan, 1864 - 1871'e kadar sürmüştür. Bu isyanın merkezi[1] mukaddes Ho-chou, yani Doğu müslümanlarının Mekke'si idi. Şefleri Ting-tse-Ahong ve Çin kaynaklarının isim vermedikleri daha başka adamlardı. Çinli'ler asıl Kansu isyanını oldukça çabuk bastırmağa muvaffak oldular, fakat yalnız bir hususî şef geri kalıyordu ki, bu da Ma Hua-lung'dur. Bunun diğerlerine nazaran daha büyük askerî kabiliyetleri vardı ve yedi sene kale haline getirilmiş olan malikânesi Chin-chi-pao'dan Çin kıta'larına karşı mukavemet edebilmiştir. Askerî hedefi, Kansu'dan geçen başlıca ticaret yollarını eline geçirmekti, Çinli'ler buna mani olabiliyorlar ve sonra Ma'ya karşı umumî bir taarruza geçerek onu nihayet mağlûp edebiliyorlar. Bu Ma,[2] Çin'de ortodoks-islâmiyetten bazı cihetlerde ayrılan yeni bir islâm tarikatının kurucusudur. Bunun için kendi "Hsin-chiao" (yeni akide)'si ile "Lao-chiao" (eski akide) arasında hadiseler çıkmıştır.

Yünnan'daki müslüman isyanı

Ma, güney-batı eyâleti olan Yünnan'daki müslüman isyanını duyunca Yünnan'a adam göndererek orada kendi yeni akidesini yaymağa uğraştı ve birkaç taraftar kazandı; fakat umumiyetle bu, Sultan Süleyman'ın (çince: Tu Wen-hsin) idaresi altında Ta-li şehrinde kurulan devletteki müslümanlar arasında bir ayrılık meydana getirmiştir. Yünnan'daki esas şeflerden biri

[1] Bu problemler için bk. İslâm Ansiklopedisi, «Çin» maddesi ve W. Hartmann : «Zur Geschichte des İslam in China» Leipzig 1921.

[2] « Ma » soyadı Çin müslümanlarınca en çok kullanılan soyadıdır ; «Muhammed» kelimesinin kısaltılmasıdır.

olan Ma Yu-lung Çinli'lerin tarafına geçerek isyanı bastırmağa yardım etmiştir. Bunun için bilâhare Yünnan'da umumî vali olmuştur.

Yünnan eyâletindeki müslümanların kökü Moğol devrine kadar takibedilebilir. Burada Said-i Ecel ilerigelen bir şahsiyet olarak görülür ve bunun hakkında muasır vekayinâmeler çok malûmat verirler. İsyanın 1 milyon ölüye mal olduğu söyleniyorsa da, bugün hâlâ Yünnan'da pek çok müslüman vardır. Verilen sayılar kat'î olmıyan takdirlere dayanmaktadır (Kansu'da nüfus 15 milyondan 1 milyona düşmüş; Türkistan ihtilâli 10 milyon ölüye mal olmuş); fakat, resmî istatistikler, her ne kadar noksan olursa olsun, bütün bu ihtilâllerin Çinli'ler tarafından büyük zulümle bastırıldıkları söylenebilir. Eğer buna aynı zulümle bastırılan T'ai-p'ing, Nien-fei ve burada zikretmediğimiz birçok ufak isyanlardan müteşekkil Çin'in dahilî isyanları da ilâve edilecek olursa, o zamanlarda Çin nüfusunun çok azaldığı kolayca anlaşılır.

Salar isyanı 1895 senesinin Salarlar isyanı - verilen pek zayıf malûmattan anlaşıldığı gibi- Salarlarla[1] Çinli'lerin sırf siyasî çarpışmalarından ileri gelmiştir. Takriben aynı zamanlarda, bundan ayrı olarak 1895'te Kansu'da yine eski şeflerden birinin halefi olan bir şefin idaresinde büyük bir müslüman isyanı çıkmıştır (Han Wen-hsiao).

Bütün bu isyanlar iki hususiyet göstermektedir: a) Bunların, meselâ umumî bir islâm devleti teşkil etmek gibi, büyük siyasî hedefleri yoktu. Vakıa münferit devletler kurulmuştur, fakat bunlar küçük olduklarından tutunamamışlardır; onlar başka büyük devletlerin mesnetlerine muhtaç olacaklardı. Fakat onlarda bir pan-islâm dini fikri yoktu; b) Bunların hepsi Çin topraklarında cereyan ediyor ve, Salarlar isyanı hariç, hepsi müslüman Çinli'ler tarafından idare ediliyordu. Müslüman olan Çinli'lere Dungan'lar deniyordu. Tabiî bu Dungan'lar artık saf Çinli değildiler. Bunlar müslüman olduklarından, müslüman ve Çinli olmıyanlarla, yani Türkler yahut Moğollarla evlenmesini tercih ederlerdi.

[1] Z. V. Togan'a göre (Umumî Türk tarihine giriş; İstanbul 1946, s. 433 not 164) Salar'lar Sarı Yuğur'dur.

Yakup bey'in Türkistan devleti

Buna mukabil Yakup bey'in isyanı tamamen başka bir mahiyettedir; Yakup bey, Çince adiyle An Chi-yen (bu Andican şehir adının tahrifi olacaktır), 1820'de Hokent'te doğmuştur. Kurama valiliğine kadar yükseldi ve kendini Kaşgar hükümdarı yaptı. 1866'da Çin hâkimiyetinden kurtulmağa çalıştı. İli'yi, sonra da sür'atle bütün Türkistan'ı zaptetti. Türk tarihinin tetkikinde onun şahsiyeti ve ehemmiyeti daha yakından incelenmelidir. Burada yalnız Çin'i ilgilendiren başlıca noktalar belirtilecektir.

Yakup beyin, devlet teşkilinde başarı kazanması için elinde fırsat vardı. 1874'denberi tehdit edilmeden idare ettiği devleti, bütün Türkistan'ı ihtiva ediyordu. Türkistan Çin'le yalnız çöl ve Tibet dağları arasında bulunan birkaç yol ile bağlı idi. Diğer taraftan gittikçe daha ziyade doğuya ilerliyen Rusya, güneyde de Tibet'e doğru ilerliyen İngiltere vardı. Daha batıda da büyük Osmanlı devleti bulunuyordu; bununla doğrudan doğruya irtibat kesbetmeği tecrübe etmek imkânsız değildi. Bu, İstanbul tarafından da kabul ediliyordu. Elçilikler gidiyor ve Türk subayları Yakup beyin yanına gelerek ordusunu teşkilâtlandırıyorlardı. Yakup bey, Abdülaziz'i halife olarak tanıdı, hatta yukarda zikredilen Yünnan'daki müslümanların şefi - imkân haricinde de olsa - halifeye müracaat ederek ondan yardım istedi. Yakup bey, Rusya ve İngiltere ile anlaşmalar imzaladı. Bütün bunlara rağmen zamanla tutunamadı. T'ai-p'ing'lere karşı savaşmış olan ve Kansu'daki müslümanlara karşı da harp etmiş olan meşhur general Tso Tsung-t'ang (Dzo Dzung-tanğ; 1912'de ölmüştür) Türkistan'a girerek 1877'de hâkimiyete nihayet verdi. Burada Çin üstünlüğünden ziyade, birçok vaziyetlerin bir araya gelmesi, başarıyı temin etmiştir. Yakub bey, devletini kurmak için vergiler toplamak zorunda kaldı, bu da kendi taraftarlarının bile onu sevmemelerine sebep oldu. Çünkü bunlar, idareleri Yakup bey'inkine nazaran daha az sert olan Çinli'lere de vergi vermek zorunda idiler; Osmanlı devleti sırf teknik sebeplerden ve sonra dahilî vaziyetten dolayı yardımda bulunamazdı. Rusya ile İngiltere, vakıa Türkistan'da Çin hâkimiyetinin zayıfladığını görmek istedi, fakat ne Rusya, ne de İngiltere Yakup beyi hâkimiyetleri

altına alamadıklarından yeni kuvvetli bir devletin teşekkül etmesini de istemiyorlardı. Böylece her iki büyük devlet, Türkistan'ın Çin hâkimiyeti altına girmesini tercih ediyorlardı. Bu müddet zarfında Çin eskisinden daha kuvvetsiz düşmüştü; bu hal, Türkistan'ın gittikçe daha ziyade Rus ve İngiliz kontrolü altına girmesine sebebiyet verecekti.

Son zamanlarda Türkistan'ın durumu

Yabancı nüfuzun Türkistan'a girmesi hâlâ devam etmektedir. İngiltere ile Rusya arasındaki kuvvet oyunlarından Birinci Dünya harbinin sonuna kadar Türkistan'da vaziyet esaslı olarak değişmemiştir. Fakat 1920'den itibaren Türkistan'ın hemen hemen istiklâlini eline aldığı ve muhtelif ufak kısım hükümdarlarının idaresi altında bulunduğu bir devir başlamaktadır. 1928 yıllarından itibaren Rusya daha kuvvetli nüfuz etmeğe başlamaktadır. Öyle ki, 1940'dan evvel Türkistan'a artık bir Sovyet Cumhuriyeti nazariyle bakılabilir. Fakat İkinci Dünya harbi Rusya'yı Batıya çevirdiğinden ve Çin'i de Japon'lardan dolayı içerlere doğru çekilmeğe icbar ettiğinden, Çinli'ler Türkistan'a büyük mikyasta göçetmeğe başlamışlardır ve bu suretle Rus nüfuzu da azalmıştır. Türkistan da 70 yıl öncekinden daha sağlam olarak Çin hükümetinin eline geçmiştir. Fakat buna rağmen, şimdiye kadar Çinli'lerle müslüman Türkler arasında tezad ayarlanamamıştır. Kansu'daki müslüman isyanları bastırıldıktan sonra demin zikredilen general ve sonraki kıral muavini Tso Tsung-t'ang 1869'da bilâhara Türkistan'a da gönderilen ve orada yayınlanan "Li kitabı„ nı yazdırmıştır. Bu "Li kitabı„ Çin ve Türk dillerinde yazılmış, batı müslümanları için en mühim kanunları ihtiva etmektedir [1]. Bunlar okunduğu zaman Çinli'lerin, müslümanların dinî tasavvurlarına ne kadar az ehemmiyet verdikleri ve kendi morallerini Türkistan'da ne kadar kuvvetle yaymak istedikleri görülmektedir. Böyle bir kültür siyaseti zamanla iyi neticeler veremiyecektir.

V. Sülâlenin inhilâli ve sonu; büyük isyanlar

Demek ki, kabiliyetsiz Wen-tsung'ın (yahut Hsien-feng; 1851-1861) saltanat sürdüğü devir, T'ai-p'ing isyanı ve daha başka

[1] Bk. Türk Hukuk Tarihi Dergisi, cild 1 (Ankara 1944), s. 193-199.

kargaşalıklar ve Avrupalı'larla verilen savaşlarla geçtiği halde, imparator Mu-tsung'un (daha ziyade T'ung-chih=Tunğcı adıyle tanınmıştır; 1862-1875) saltanat devri büyük müslüman isyanlariyle doludur. Buna bir de 20'nci yüzyıla kadar devam eden Japonya ile olan anlaşmazlıkların başlangıcı eklenmektedir.

İmparatoriçe Tsih-hsi

İmparator T'ung-chih beş yaşında bir çocuk olarak tahta çıkmış ve hiçbir zaman kendi başına bir rol oynayamamıştır. Reşit olmıyan imparatorun yerine prenslerin naip olmaları âdetken, bahis mevzuu olacak prenslerin entrikalar yüzünden Pekin saray muhiti, niyabeti ölen imparatorun iki gözdesine vermeğe kararlaştırmıştır. Çok geçmeden bu iki kadından biri, Ts'ih-hsi (Tsı-hi adiyle maruf; 1835'te doğmuş ve Mançu'ların Yehe-Nara kabilesinden gelmiştir) hâkimiyeti eline alıyor. Ona, kendi kabilesine mensup Yung-lu adında bir haremağası yardım etti. İmparatoriçe Ts'ih-hsi, siyasette faal bir rol oynıyan ve çokdanberi Çin'de hüküm süren imparatorlardan daha faal ve nihayete ermekte olan yüzyılın en kuvvetli şahsiyetlerinden biri idi.

İli ovası ve Çin-Rus ihtilâfı

Kırım harbinden sonra Rusya kuvvetlenmiş olarak Doğu Asya'ya döndü. Doğu Siberya için Çin'le aralarında ihtilâf çıktı ve bu 1858' de aktedilen ve Çin'i Kuzey Mançurya'da muayyen bölgeleri terketmeğe icbar eden Aigun anlaşmasıyle düzeldi. Bu suretle Vladivostok'un kurulması mümkün oldu (1860). Rusya, Sahalin adasını Japonya'nın Kuril adalariyle değişti (1875). Rusya, Orta Asya'da 1868'de Buhara'yı almış ve şimdi Yakup beyin isyanından istifade ederek İli bölgesini kendisine almak istiyordu (1871). 1880'de Çinli'ler, bir elçilik heyeti göndererek İli bölgesinin iadesini istediler; bu suretle İli anlaşmasına varıldı (1881) ve Rusya'nın Türkistan üzerine yürümesi muvakkaten durdurulmuş oldu. 1882'de Çinli'ler Türkistan'ı hususî bir idare ile bir "dış memleket„e yükseltiyorlar.

Japonya'nın yükselmesi ve Japon gayeleri

Bu arada Japonya'da büyük kargaşalıklar olmuştu. "Meiji teceddüdü„ ile Japonya'nın feodal devri hiç olmazsa zahiren nihayet bulmuştu. Japonya sür'atli bir tempo ile Avru-

paîlaşıyor ve aynı zamanda bir emperyalist siyaset takibetmeğe başlıyor. Japonya'nın siyaseti, 1868'den itibaren sarihtir ve bugüne kadar öyle kalmıştır: a) Japonya'nın etrafına, Japon hâkimiyeti altında bulunan kuşak halinde birçok memleketler bulundurup bununla Japon anavatanına düşmanın yaklaşmasını menetmek. Bu kuşak muhtelif bölgelere ayrılır: 1) Sahalin, Kuril adaları, Kora, Liu-kiu ve Formoza'dan müteşekkil iç bölge; 2) Marian, Filipin, Karolin adaları, Doğu Çin, Mançurya, Doğu Siberya ikinci bölge; 3) Pek kat'î tarif edilmiyen bir bölge ki, buna bilhassa Endenozya, Hindiçinî ve bütün Çin dahildir, fakat bu sahanın genişliği değişebilir. Bu hükmedilen bölgelerin dış şekli, büyük Japon imparatorluğudur ki, buna sarı ırk imparatorluğu da deniyor (esas fikir, klâsik şekilde, 1935 yılının meşhur Tada mülâkatında [1] söylenmiştir). b) Japonya'nın etrafında çenber halinde ham madde müstahsilleri ve hazır eşya alıcıları bulundurmalı ki, bunlar Japonya sanayiini mümkün kılsınlar ve satışı temin etsinler. Japonya, Çin'e 1869'da dostluk etmek için murahhas heyeti gönderirken ve 1871'de Japonya ile ilk ittifak aktedilirken, Japonya yukarda zikredilen plânları tatbike başlamıştır. Liu-kiu [2] ve Formoza adalarında birkaç Japon öldürüldüğünden, 1874' de Japonya bu adalara hücum etti. Vakıa Japonya 1874 anlaşmasiyle bir kere daha geri çekiliyor ve yalnız büyük bir tazminat istiyor; fakat 1876'da harp ilân etmeden anlaşmayı bozarak Liu-kiu adalarını alıyor. 1876'dan itibaren Japonya Kora'ya nüfuz etmeğe başlıyor. 1885'de Japonya, Kora'yı Çin ile Japonya'nın müşterek menfaat bölgeleri ilân edecek kadar ileri gitmiştir, halbuki bundan önce Kora'nın Çin'in himaye devleti olduğuna şüphe yoktur. Aynı zamanda İngiltere "Chefoo-Convention„ (1876)'da daha başka kapitülâsyonlar istemişti; Fransa 1862'de Cochinçini, 1864'de Cambodja'yı, 1874'te Tonkin'i ve 1883'te Annam'ı kazandı. Bunun üzerine 1884'te Çin'le harp ettiler ve bu, Fransızların büyük bir zaferiyle

[1] Bk. H. Wilhelm: «Das Memorandum des Generalmajor Tada» (China - Dienst, Shanghai 15.XI.1935).

[2] Bu adaların devletlerarası hukukuna göre durumu ve siyasî tarihi hakkında bk. W. Haenisch: «Die auswärtige Politik Ryukyu's seit dem Anfang des 17. Jahrhunderts» (Erlangen 1937).

neticelenmedi; fakat 1885'deki Tientsin anlaşması Fransızlara zaptettikleri yerleri bıraktı.

Bu müddet zarfında genç imparator, bir evlât bırakmadan çiçek hastalığından (1875'in başlangıcında) öldü. Naipliklerine devam eden iki imparatoriçenin tesiriyle, ölen imparatorun amcazadesi olan 3 yaşındaki prens Tsai-t'ien (imparator olarak Tê-tsung adıyle maruftur; daha ziyade hükümdar adı olan Kuang-hsü ile tanılır; 1875-1909) seçilmiştir. 1889'da imparator büyümüş ve idareyi eline almıştı. İmparatoriçe Ts'ih-hsi çekildi, fakat hakikatte hükümetin dizginlerini elinden bırakmamıştı.

Japon-Çin harbi

1894'de Kora yüzünden Japon-Çin harbi başlamıştı. Bunun sebebi, 1885 'denberi halledilmiyen durum yüzünden meydana gelen entrikalar ve kargaşalıklardır. Bu, Japonya'nın emperyalist siyasetinin neticesidir. Çin, 1891'de Kuzey Çin'de bir donanma vücuda getirmişti; Çin'i çoktanberi tehdit eden harbe karşı yapılan yegâne hazırlık bu idi. Liyakatli bir general ve Chih-li (Pekin'in bulunduğu eyalet) umumî valisi olan Li Hung-chang harbi kaybetti ve Shimonoseki'de (1895) Çin için çok elîm olan bir anlaşma imzalamak zorunda kaldı. Bu anlaşmaya göre Çin, Kora üzerindeki himaye idaresini ve Formoza'yı kaybediyordu. Rusya, Almanya ve Fransa'nın müdahalesi üzerine Japonya, bu kadarla iktifa etmek ve yine Çin'den istediği Güney Mançurya'dan vazgeçmek zorunda kaldı.

Eski ve yeni zihniyet

Çin askerî bakımdan hiçbir suretle modern teçhiz edilmediği için harbi kaybetmişti. Japonya bütün kuvvetiyle Avrupa tekniğini benimsemeğe çalışırken, Çin'de hâkim tabaka modernleşmekten nefret ediyor ve muhafazakârlığın da merkezini imparatoriçe Ts'ih-hsi teşkil ediyordu. Vakıa kuvvetli bir şahsiyetti, fakat Çin'in müstakil bir devlet kalması için modernleşmenin zarurî olduğunu anlamıyacak kadar bilgisiz (modern mânada) idi. İmparatoriçe, Avrupalıların eski barbar kavimlerinden yahut korsanlardan farklı olduklarını anlıyamamıştı; dünya siyaseti hakkında bir fikir edinemiyor ve hâlâ Çin'in etrafı barbarlarla çevrilmiş dünyanın

merkezi olduğu, eski Çin zihniyetinden kendini kurtaramıyordu. Avrupalılaşmanın Mançu hâkimiyeti ile gentry'ye nihayet vereceğini anlıyor, orta tabakadan ve tüccardan müteşekkil başka bir sınıfın hâkimiyeti eline alacağını biliyordu.

Fakat bir inkılâbın zarurî olduğunu hisseden akıllı insanlar da vardı. Bunların arasında birçok defalar zikredilen Li Hung-chang bulunuyordu. Bu, 1896'da Moskova'ya bir heyetle gitmiş ve Avrupa'yı dolaşmıştı. Yalnız inkilâpçılar da iki kısma ayrılmışlardı: Yabancı memleketlerden bazı teknik bilgiler öğerenilecek ve yavaş yavaş yapılacak bir inkılâpla devletin ve hükümetin bünyesini bozmadan öğretilecek ; yahut ta devlet esaslı olarak değiştirilecek ve yalnız haricen değil, fakat dahilen de Avrupa'dan örnek alınacaktı. Japonya'ya karşı verilen savaşın elîm neticesinden sonra Pekin muhitindeki umumî inkılâp arzusu kuvvetlenmiştir. Çin'de, Japonya daima bir barbar devleti olarak istihkâr edilmişti ; şimdi ise Japonya'ya mağlûp olmuşlardı. Avrupalı'ları da istihkâr etmişlerdi ; halbuki onlar şimdi her taraftan sokuldukları Çin'den, birbiri ardı sıra imtiyazlar alıyor, Çin'in ilerde tamamen ilhakı için ilk adım olarak onu, açıkça "menfaat sahaları„ dahilinde bulunduruyorlardı. 1898'de Çin'in durumu, birçok bakımdan Türkiye'nin, Osmanlı imparatorluğunun sonlarındaki durumuna çok benzemektedir. Fakat tarihin cereyanını tayin eden şartlar muhtelif olduklarından gelişme de bu iki memlekette muhtelif yollardan ilerlemiştir.

K'ang Yo-wei' nin gayeleri ve muvaffakiyetsizliği

İmparatorun yanına çıkan bilgin K'ang Yo-wei 1895 ve 1898'de imparatordan radikal bir inkılâp istiyen birer muhtıra takdim etti. K'ang, ilk Mançu devri felsefesinin (Han istikameti de denilir) arkeolojik istikametini takip eden ikna edici bir âlimdi. Bu, imparatora o kadar tesir etmiştir ki, 1898'de birçok emirnâmeler neşredilecek, okul, hukuk, ticaret, münakale ve askerlikte esaslı yeni bir teşkilât yapılmıştır. Neşredilen kanunlar fena değildi, fakat muhafazakârlarla en mutedil inkılâpçıların nefretini celbetmiştir. K'ang Yo-wei (1858-1927) ve bazı şimdiki zaman bilginlerinin de mensup oldukları taraftarlarının mesnetleri Güney Çin'de idi. Yukarda da Güney Çin'in, Avrupa mallariyle fikirlerinin kuvvetli nüfuzundan sonra,

Kuzey Çin'e nazaran nasıl daha süratle geliştiğini ve zaten başka sebeplerden de kuzey ile güney arasındaki gerginliğin nasıl arttığını görmüştük. Dış siyaset bakımından kuzey, daha ziyade Rusya'ya mütemayildi; Güney Çin ise, bir inkılâbın nasıl yapılacağını öğrenmek için Japonya ve İngiltere ile işbirliği yapmağa taraftardı. Şimdi de güneylilerin anti-Mançu taraftarlığından ve ihtilâlci bir zihniyetin mevcudiyetinden şüpheleniliyordu. Belki K'ang Yo-wei'in ilk zamanlarında böyle birşey yoksa da hakikatte ikisi de mevcuttu.

İnkılâbın muvaffakiyetsizliği ve Yüan Shih-k'ai

İmparatorun hakikaten bir inkılâp yapmayı düşündüğünü görünce, imparatoriçe Ts'ih-hsi harekete geçti. Birkaç hazırlayıcı adımdan sonra inkılâpçılar kaçmak zorunda kaldılar, geri kalanlar esir edildi ve öldürüldü, imparator Pekin civarında bir sarayda hapsedildi ve orada ölünceye kadar kaldı; imparatoriçe onun namına yine icra-yı saltanat etti. İnkılâp 1898 yılında yalnız birkaç ay sürdü[1]. Kansu'dan gelen ve müslüman Tung Fu-hsiang'ın idaresi altında bulunan kıt'alar inkılâpçıların imha edilmesinde büyük bir rol oynamışlardır. O zamanlar yegâne modern yetiştirilmiş kıt'alarla (7000 kişi) Tientsin civarında duran ve imparatoriçeyi öldürecek ve inkılâpçıları koruyacak olan general Yüan Shih-k'ai (1859-1916), o anda bile kendi siyasetini gütmüş ve inkılâpçılara yardım etmemeyi daha emin bulmuştu.

Boksör isyanı

1898'den itibaren imparatoriçenin çok reaksiyoner bir idaresi başlamaktadır. Fakat Çin'in umumî durumu, dinlenmek için ara vermeğe müsait değildi. 1900'de başka bir kıyam olan "Boksör isyanı„ çıktı. Diğer bütün isyanlar gibi bu da, aslında gentry'ye ve Mançu'lara karşı idi; fakat hükümet münasip müzakerelerle bu harekâtı hükümete yarıyacak bir hale getirmeğe ve onu yabancılara karşı çevirmeğe muvaffak oldu. Böylece hükümet için tehlikeyi bertaraf etti ve nefret edilen yabancılara karşı ona yardım etti. Bu suretle meydana gelen vak'alar Çin'e karşı beynelmilel bir ordunun

[1] Bk. H. Franke: «Die staatspolitischen Reformversuche K'ang Yu-wei's und seiner Schule» (Mitt. Sem. f. Or. Spr., cilt 38, Berlin 1935).

gönderilmesine yol açtı. Bu ordu elçilikleri kurtarmak ve hükümeti cezalandırmak için Tientsin'den Pekin'e yürüdü. Avrupalılar Pekin'i zaptettiler (1900), imparatoriçe ile hapsedilmiş olan imparator kaçmak zorunda kaldılar; saraylar tamamen yağma edildi. Sulh muahedesini Li Hung-chang aktetti ve kendisi 1901'de öldü. Çin daha başka imtiyazlar vermek, 40 yıl kadar devam eden muazzam bir harp tazminatı ödemek zorunda kaldı. Mamafih bu şartlar devletlerin çoğu tarafından değiştirilmiş ve paralar terbiyevî maksatlar için kullanılmıştır.

Bu yüzden şimdi 1902'de Pekin'e dönen ve esir edilen imparatoru yine saraya hapseden imparatoriçe, inkilâbın hiç olmazsa bazı hususlarda lüzumlu olduğunu görüyordu. 1904'de birçok fermanlar neşredildi, bunlar çok mutedildi ve yalnız kâğıtta yazılı kaldılar. Bunlar yalnız hariçte tesir uyandıracaklar, bilhassa Güney Çin'de gittikçe artan inkılâp taraftarlarını susturacaklardı. Buna rağmen Güney Çin, Mançu düşmanlığının hâkim olduğu yer olarak kalmıştır. K'ang Yo-wei 1898'deki muvaffakiyetsizliğinden sonra Avrupa'ya, Türkiye'ye seyahat etmiş, fakat artık eskisi kadar büyük bir rol oynamamıştır. Çok geçmeden onun yerine yabancı memleketlerde yaşıyan genç tabib Sun Yat-sen geçmiştir.

Rus-Japon harbi

Bu sıralarda Japonya'nın yayılma siyasetiyle Rusya'nın Doğu Asya plânları çarpışmağa başladı. Rusya, Güney Mançurya'yı almağa çalıştı (Port Arthur kısa bir zamandanberi Rusya'ya aitti) böylelikle Pasifik'te siyasî bir rol oynamak istiyordu; Japonya ise şimdi Kora'dan sonra Mançurya'yı almağa uğraştı. Rusya harbi kaybetti ve Porthmouth sulhü (1905), Japonya'ya Mançurya'dan geçen esas demir yoliyle etrafındaki araziyi verdi. Böylece Mançurya Japonya'nın hüküm sürdüğü bölgeye giriyor ve Mançu'lara sorulmadan onların elinden çıkıyordu. Japonların Mançurya üzerindeki hâkimiyetleri merhale merhale olmuş ve bu da, arada hezimetler olmadan yapılamamıştır. 1932'de Mançurya'yı Çin'den tamamen ayırarak Japon himayesi altında bulunan bir "Mançukuo imparatorluğu„ nu muvakkaten kurdular (1945'e kadar).

İmparatoriçe bilhassa haremağası Yung-lu'nun yardımı ile tutunabildi. 1898'de şüpheli bir rol oynıyan general Yüan Shih-k'ai ona tam mânasiyle sadık değildi ve ona itimat telkin etmiyordu. Şüphesiz ki general, memleketin en kuvvetli adamı idi; çünkü yegâne modern orduya sahipti; fakat daha sırasını bekliyordu.

1908 senesinin hadiseleri

1908'de imparatoriçe Ts'ih-hsi hastalandı; 74 yaşında idi. Ölümünün yaklaştığını hissedince hapsedilmiş olan Kuang-hsü'yü öldürttü (14 kasım, öğleden sonra saat 5) ve kendisi de bir gün sonra (15 kasım öğleden sonra saat 2'de) öldü. İmparatoriçe, her halde yaşadığı müddetçe eziyet ettirdiği ve ezdiği adamın tekrar hürriyete kavuşup kendisinin bütün ömrünce çalışıp meydana getirdiği eseri mahvetmesine fırsat vermek istemiyordu. Kuang-hsü'nün kendi çocuğu olmadığından, öleceği gün 2 yaşındaki prens P'u-i'yi (İmparator Hsüan-t'ung; 1909 - 1911) imparator tayin etti.

Yine bir çocuğun saltanat sürmek zorunda kalması, yeni bir naipler meclisinin kurulmasının icap etmesi; diger bütün dış ve iç siyaset sefaleti ile beraber ihtilâlcı partiye yeni bir hız vermiştir. Hükümet, ancak modern teçhiz edilmiş ordunun kumandanı olan Yüan Shih-k'ai'yin iktidarı eline almasına müsaade edildiği takdirde tutunabileceğini zannediyordu. Fakat baş naip bunun aleyhinde bulunuyordu. O, 1909'da Yüan Shih-k'ai'yi azlettirdi. Fakat Yüan'ın taraftarları eski vazifelerinde kaldılar. Yüan bizzat ihtilâlcılarla münasebetler peyda etti. Bu ihtilâlcilerin merkezinin Kanton'da olup başlarında Sun Yat-sen'in bulunduğuna şüphe yoktur. Sun adamları ile bu devirde bile ihtilâller çıkarmağa uğraşmış, fakat taraftarları henüz az olduğundan muvaffak olamamıştı. Bunlar bilhassa Avrupa'da ve Amerika'da okumuş olan ve Çin'de yeni ideallerini tahakkuk ettirmek istiyen genç akıllı adamlardı. Fakat yeni ideallerden anlamıyan basit halkla (res. 41), genç entellektüellere henüz itimat etmiyen orta tabakadan pek geniş bir kitle, bunlara karşı çekingen bir tavîr takınıyorlardı.

1911 senesinde Çin'in durumu

Çin'in 1911'de arzettiği manzara oldukça acıklıdır. Avrupa devletleriyle Amerika ve Japonya, Çin'e kendi plânlarına bir oyun tahtası nazariyle bakıyorlar ve Çin hükümetini hemen hiç hesaba katmıyorlardı. İstikraz yahut demiryolu[1] veyahut ta başka teşebbüsler için her yerden Çin'e yabancı sermaye akmakta idi. Eğer devletler arasındaki mücadeleler olmasaydı, Çin çoktan ilhak edilmiş olacaktı. Harp masraflarının ödenmesi ve pekaz olan reformların tatbiki için, çok paraya ihtiyaç vardı. Eyaletlerden para toplıyabilmek için oradaki valilere ve genel valilere (vice-roy) eskisinden daha ziyade selâhiyet vermek icabediyor; böylece T'ang sülâlesinin (900'larda) vaziyetine çok benziyen bir durum hasıl olmuştur; ayrı ayrı valiler istiklâllerini ellerine almağa çalışıyorlardı. Buna bir de güneyde ihtilâlcilerin harekâtı ilâve olunmaktadır.

İlk parlâmento

Hükümet terakki edenlere, bir teşriî hükümet şeklinin başlangıçlarını hazırlamakla, yardım etmiş oluyor. 1910'da bir "Ön-parlâmento„ topladı. Bunun mümessilleri (taşraya mahsus eyalet kurultayı bulunan) eyaletlerden gelmiş olan bir avam kamarası vardı, ve sarayda, o asilzadelerle gentry'nin ve himaye devletlerinin mümessilleri bulunan bir lordlar kamarası vardı; bunların hepsi naipler tarafından tayin edilmişlerdi. Çok geçmeden, avam kamarası azalarının, yani taşra gentry'nin, Pekin'in uyuşmuş muhitinden daha fazla malûmatlı oldukları görülmüştür. Bunun için kendilerine itimatları artmıştır. Bu, yine ihtilâlcilerin tarafına bir akının başlamasına sebebiyet vermiştir.

İhtilâlin başlaması

1910'da Hunan eyaletinde, doğrudan doğruya sülâleye karşı cephe alan ilk hareketler başlamıştır. 1911 'de hükümet demiryollarının devlete geçmesini iste-

[1] Ecnebi sermaye ve ecnebi teknisyenlerin yardımıyle yapılan en mühim iş demiryollarıdır. a) Pekin - Han-k'ou demiryolu. Bu demiryol son zamanlarda Kanton'a kadar uzatılmıştır. b) Pekin - Nankin - Shanghai demiryolu. c) Doğu Çin denizinden K'ai-feng - Lo-yang üzerinden Ch'ang-an'a giden doğu-batı demiryolu. d) Son kısmı ancak İkinci dünya harbinde bitirilen Hang-chou - Nan-ch'ang -Ch'ang-sha demiryolu. Bu demiryolu Kuang-hsi eyaletine, Çin-Hindiçinî hududuna kadar getirilmiştir. Japon-lu'lar tarafından bu demiryolu Hindiçinî'nin diğer demiryollariyle birleştirilerek, Singapore'ye kadar gider.

diği zaman, Batı Çin'de demiryolu - kargaşalığı baş göstermiştir. Sih-ch'uan eyaleti devletleştirilmesine muhalifti, çünkü oradaki tüccar muhitinden müteşekkil olan hissedarlar buna itiraz etmişlerdi. Umumiyetle tüccar oğulları olan modern talebeler bu harekâtı destekliyorlardı. Hükümet bunları bastıramadı. Aynı zamandaWu-ch'ang'da (şimdi Yang-tse sahilindeki Wu-han şehri) büyük bir ihtilâl çıktı. Bu, hükümet tarafından bir tethişçi grubuna karşı alınan tedbirle meydana gelmiştir; ihtilâlciler hükümete karşı cephe almışlardı. Şefleri bir subay olan Li Yüan-hung'dur. Mançu'lar burada yine biraz başarı kazanıyorlarsa da, diğer eyaletler süratle birbirlerini takiben isyan ediyorlar ve kendilerini Mançu'lardan kurtarmak için istiklâllerini ellerine alıyor. Eyaletlerdeki Mançu garnizonlarının hemen hepsi katlediliyorlar, sabık vâliler kendi eyaletlerinde şef olarak kalıyor ve yalnız ihtilâlcilerle itibarî bir birlik teşkil ediyorlardı. Mançu'lar önce bu harekâtın ehemmiyetini görmediler; fakat sonra aralarında bir panik çıktı. Büyük bir sıkıntı içinde iken Yüan Shih-k'ai'yı tekrar geri getirdiler (10 kasım 1911: Başvekil). Yüan ihtilâlcilerle müzakereye girişti; bu, sülâlenin devamını temin için yegâne çare olarak görülüyordu. İhtilâlciler kendi cephelerinden bu müzakerelere taraftar görünüyorlardı, çünkü önce paraya ihtiyaçları vardı ve yabancı memleketlerden istikrazda bulunamıyorlardı. Saniyen ayrı ayrı vâlileri hâkimiyetleri altına alabilecek durumda değildiler. Müzakereler (Shanghai, 18 aralık 1911) bir neticeye varamadı, çünkü ihtilâlciler cumhuriyet istiyorlardı, halbuki saray yalnız meşrutî kırallığa müsaade etmek istiyordu.

İlk cumhuriyet ve Sun Yatsen Bu müddet zarfında ihtilâlciler Nankin'de muvakkat bir hükümet kurdular. Bunun cumhurreisi Sun Yat-sen (19 aralık 1911), başvekili de Li Yüan-hung olmuştur. Yüan Shih-k'ai saraya, ordulara güvenemediğinden kırallığın artık tutunamıyacağını bildirdi. Kendisi kıt'alarını hiçbir zaman ihtilâle karşı kullanmamıştı. Onlar kendisine daima sadık kalmışlardı ve arzu ettiği takdirde sülâle için harp de edeceklerdir.

Mançu sülâlesinin sonu

12 şubat 1912'de Mançu hükümeti, Çin tahtından vazgeçip cumhuriyeti kanunî devlet şekli olarak kabul ettiğini bildiren bir ferman neşretti. Genç imparator Hsüan-t'ung, Mançurya'nın zaptından sonra (1932), Japonlar tarafından, Japon himaye devleti olan Mançukuo'ya imparator tayin edildi. Bununla Çin'de Mançu sülâlesi nihayet bulmuş oldu. Sülâlenin çekilmesi üzerine Nankin'de de Sun Yat-sen çekilerek Yüan Shih-k'ai'nin cumhurreisi olmasını teklif etti.

Literatür : 18-19 'uncu yüzyıllarda Çin'de vukubulan hadiselerden bahseden hemen bütün Avrupa dillerinde yazılmış kitaplar, mufassal ve hakikate uygun malûmat verirler. Yalnız eserleri okurken kitabı yazan muharririn, mensup olduğu milletten, icabettiğinden fazla bahsedeceğini nazarı itibare almalıdır. Mançu devrinin ilk zamanları için şu kaynak mühimdir : E. Hauer : "Huang-Ch'ing k'ai-kuo-fang-lüeh „ (Berlin 1926; Çinceden tercüme). Bütün tarih için şu eser iyidir : F.E.A. Krause: "Geschichte Ostasiens„, cilt 2 (Göttingen 1923: 1644-1921 yıllarından bahseder). İmparatoriçe Ts'ih-hsi için şu kitap klâsiktir, Backhause : „ China under the Empress-Dowager„. Fransız - Çin münasebetleri için H. Cordier'in eserleri ve bilhassa "Histoire générale de la Chine„ (son 4 cildi ; Paris 1920 - 21) mühimdir. L. Wieger'in "Chine moderne„ (6 cilt, Hienhien 1921-1925) yeni gelişmelere dair vesikalar verir, fakat tam mânasiyle cumhuriyetin aleyhindedir. Yeni ekonomik gelişmeler için malzeme Fr. Otte: "Landeskunde Chinas„ (Gotha 1927) da bulunur. T'ai-p'ing ihtilâli için bakınız : W. Oehler: "Die Taiping-Bewegung„ (Gütersloh 1923; tek cepheli, prohıristiyan). — Çin'de İslâmiyet ve müslüman-isyanı için bakınız: M. Hartmann: "Zur Geschichte des Islam in China„ (Leipzig 1921; bu kitap M. Hartmann'ın "Encyklopaedie de l'Islam„ındaki makalesiyle müslüman isyanı hakkında yazılan Fransızca eserlerin tercüme ve şerhlerini de ihtiva etmektedir. Yukarıda zikredilen "Li-kitabı„ A. von Lecoq tarafından tercüme edilmiştir (Körösi Csoma-Archiv, cilt 1); bunun bir Türkçe tercümesi Hüseyin N·

Orkun tarafından hazırlanıyordu. Bundan maada şu kitaplar da mükimdir: G. Ch'en: "Tso Tsung T'ang, Pioneer Promotor of the Modern Dockyard and Wollen Mill in China„ (Peking 1938); W. Fuchs: "Der Jesuiten-Atlas der K'anghsi-Zeit„ (Peking 1943); V. A. Riasanovsky: "Chinese Civil Law„ (Tientsin 1938); M. van der Valk: "An Outline of Modern Chinese Family Law„ (Peking 1939); W. Fuchs: "Die Schlachtenbilder aus Turkestan von 1765 als historische Quelle„ (Monumenta Serica, cilt 4; Peking 1939-40).

VI. Mançu devrinde edebiyat ve san'at

Mançu devrinin edebî ve san'at eserlerine kısa bir nazar daha atfedelim. Bu devri birçok defalar verimsizlikle itham etmişlerdir, ve bu hükmü Çinli müdekkikler de vermişlerdi. Fakat hakikatte, bilhassa edebiyatta mühim eserlerin meydana geldiğini kabul etmek lâzımdır. Nazım mühim değildir, eski yolu takibediyor, pek az yeni fikirleri vardır. Sung devrinin muhtelif üslûp nevilerine ehemmiyet vermeğe devam ediyorlar.

Ku Yen-wu

Ku Yen-wu'nun (1613 - 1682) büyük coğrafya ansiklopedisi ile başlıyan bu devrin büyük ansiklopedileri daha mühimdirler ve en yüksek zirvesine Dev ansiklopedisi "T'u-shu-chi-ch'eng„ (18. yüzyıl) ile varır. Bu eser, muhteviyatı bakımından, mukabilindeki bütün eserleri gölgede bırakacak ve kaynak verme hususunda, doğru ve ilim bakımından da gayrı kabili itiraz bir durumdadır. Biz burada 18. yüzyılda, bilhassa Tai Tung-yüan (1723-1777) ile başlıyan "Arkeolojik„ mektebin başlangıcını görüyoruz. Bu cereyan hâkim olan fikirden ayrılmaya çalışıyor, arkeoloji ve yazıt malzemesinin ele alınmasıyle klâsiklerin yeniden incelenip daha yeni ve iyi bilgi edinilmesine çalışıyor. Ve bu bugünkü ilmî-sosyolojik cereyanın öncüsüdür.

Hikâyeler

Yoksa Mançu devrinin en meşhur eserleri yine edebî sahadadır. Bunlar, Çinli'lerin edebiyat nazariyle bakmadıkları roman, hikâye ve dramlardır. P'u Sung-ling'in (1640 - 1715) "Liao-chai chih-i„ adlı hikâye külliyatı

pek çok tilki hikâyeleriyle dünyaca meşhurdur. Bugünkü bilim dillerine tercüme edilmiştir; daha az meşhur, fakat Çinli'ler tarafından çok beğenilen meşhur essay muharriri Yüan Mei'yin (1716-1797) "Tse-pu-yü„ (Üstad anlatmıyordu) adlı külliyatıdır. Her iki hikâye külliyatı da aydın üslûplariyle temayüz etmişlerdir.

Büyük romanlar Devrin romanları en yüksek zirvelerine Ts'ao Hsüeh-chin'in (1763'de ölmüştür) "Hung-lou-meng„ (Kızıl odanın rüyası) adlı romaniyle erişmiştir. Zengin ve nüfuzlu bir ailenin sükûtundan, mütedenni bir gencin en yüksek cemiyetin hassas genç bir bayanına karşı olan aşkından bahsetmektedir; bunların hepsi mistik bir çerçeve içine alınmış (buna göre bu romana "Bir taşın hikâyesi„ adı da verilir) ve böylece trajik sonuç biraz daha tahfif edilmiş oluyor. Wu Ching-ts'ih'in (1701-1754) "Ju-lin wai-shih„ (Konfüçyanistlerin hayatı hakkında hususî raporlar) adlı romanı da meşhurdur, formalizm içinde donmuş Konfüçyanizmin acı bir tenkidi, bundan başka devlet imtihanları sistemiyle umumî içtimaî sistemin tenkididir. Zaten o zamanki romanın başlıca evsafından biri, cemiyeti tenkid etmesidir; belki en modern roman, Li Ju-chen'in (1830'da ölmüştür) "Ching-hua-yüan„ adlı romanıdır. Bu, kadınlara, erkeklere verilen hakların verilmesini istiyor ve kadının durumunu izah ediyor. Müellifi, zamanının en uzak gören adamı idi. Romanında yabancı memleketler, Avrupalı'lar, satranç oyunu, nazım sanatı, matematik ve kanalizasyon hakkında bile malûmat bulunur.

Büyük dramlar Dram bu devirde çok gelişmiştir, çünkü imparator da dram'a ehemmiyet veriyor ve bilhassa miktarına göre çok kıymet veriyorlardı. 1781'de hazırlanan bir katalog 1013 dram ihtiva etmektedir. Bunların arasında işitilmemiş uzunlukta piyesler vardı; bu piyeslerin birisi 240 perdelikti ve 26 kısımda oynanıyordu. Münferit temsiller 2 yıldan fazla süren bir zaman alıyorlardı. Mançu devrinin en güzel piyesleri Li Yü'nündür (1611'de doğmuştur). Li Yü, aynı zamanda Çin'in ilk tiyatro münekkididir. Tiyatro sanatı hakkındaki düşünceleri, umumî estetik hakkındaki makaleleri gibi, bugün bile okunmağa değer eserlerdir.

Tercümeler Takriben 19. yüzyılın ortalarında Avrupa'nın tesiri gittikçe daha fazla hissedilmektedir. Tercüme işi Yen Fu (1853 - 1921) ile başlar. Yen, ilk felsefî, ilmî ve sosyal kitapları tercüme ederek vatandaşlarına Batı düşüncesini tanıtmıştır. Lin Shu (1852 - 1924) aynı zamanlarda ilk Batı hikâye ve romanlarını tercüme etmiştir. Bununla beraber yeni bir cereyan başlamaktadır, ve bu çok geçmeden Sun Yat-sen'in bir mesaî arkadaşı olan Liang Ch'i-ch'ao(1873-1929) ve başkaları tarafından geliştiriliyor ve nihayet 1919'da "Edebî ihtilâl„de nihayet buluyor. Tercüme faaliyeti bugüne kadar nihayet bulmamıştır ; Avrupa yahut Amerikan edebiyatının hemen her mühim kitabı neşrinden birkaç ay sonra tercüme edilir ve bu tercümelerin seviyesi umumiyetle fena değildir.

Ressamlık Resim sahasında Avrupa tesiri kendini daha erken göstermektedir. En meşhurları Lang Shih-ming olmuştur (resim 13). Bu, bir İtalyan misyonerdi (asıl adı : Giuseppe Castiglione, 1688 - 1766) ve 1715'ten itibaren Çin'de müessir olmuştu. Bu, Çin resim yapma usulünü öğrenmiş, fakat buna birçok Avrupa ressamlığının teknik hilelerini ilâve etmişti, halbuki "Dilletant„ ların, yani inzivaya çekilerek yaşıyan bilginlerin resimleri, bu tesirlerden âri kalıyorlardı. Hollandalıların " çiçek ressamlığı„ 18. yüzyılda bile Çin'e tesir etmiştir.

Porselen Mançu devrinde porselen sahasında bilhassa güzel eserler yaratılmıştır. 1680'de Kiangsi eyaletinde içinde porselenlerin pişirildikleri ve dünyanın en güzel porselenlerini meydana getiren meşhur fırınlar açılıyor; yeni renklerden bilhassa yeşil renk (muayyen bir gruba " Famille verte „ adı verilir), siyah ve sarı kompozisyonlar ortaya çıkmaktadır. Tek renkli porselenler de gelişmeğe devam etmektedir. Çok güzel lâcivert, parlak kırmızı ("öküz kanı„ denir) ve beyaz renkte olanları vardır. 18'inci yüzyılda belirli bir sukut başlamaktadır ve bu, bugün fevkalâde eserler yaratan münferit çanak çömlekçiler bulunduğu ve münferit fırınlar mevcut olduğu halde elân devam etmektedir. Şüphesiz ki buralarda eski porselenleri, bilhassa Mançurya'daki fabrikalarda külliyetli miktarda taklit etmeğe çalışmaktadırlar.

Bundan başka halı sanatında da sanatkârane eserler yaratmıştır; bu, sanat malzemenin kalitesi, yahut düğümlerinin inceliği ile değil, örneklerin güzelliği ile ölçülür.

Literatür : Ku Yen-wu hakkında bakınız: H. Wilhelm: "Gu Ting Lin, der Ethiker" (Darmstadt 1932). - Liao-chai chih-i külliyatının hikâyelerinin bazıları L. Giles: "Strange Stories from a Chinese Studio" (2 cilt, London 1880) tarafından tercüme edilmiştir. Klâsik romanların tercümeleri için bk. W. Eberhard: "Çin romanının Çin hayatındaki yeri" (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, cilt 3, sayı 2, s. 193-204; 1945). Dramların tercümeleri M. Bazin: "Théatre chinois" (Paris 1838) de bulunur (bilhassa eski dramlar); yeni zaman dramı için bk. A. Gailhard: "Théatre et Musique modernes en Chine" (Paris 1926) ve H. Y. Lowe: "Stories from Chinese Drama" (Peking 1926). Mançu devrinin ressamlığı için bk. V. Contag: "Die sechs berühmten Maler der Ch'ing-Dynastie" (Leipzig 1940). Halılar hakkında bk. A. Hackmack: "Der chinesische Teppich" (Hamburg 1921); Çin mobilya hakkında bk. G. Ecke: "Chinese Domestic Furniture" (Peking 1944).

ONİKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET (1912'den itibaren)

I. Chiang K'ai-shek'in ortaya çıkmasına kadar en mühim olaylar

Yeni cumhuriyetin durumu hiçbir surette müsait değildi. Aslında, cumhuriyetçi zihniyetini, yalnız Avrupa'da tahsil görmüş ufak bir talebe grubuyle birkaç tüccar, yani "orta tabaka„ yahut "burjua„ -ki bunun teşekkülünden yukarda bahsedilmişti- taşımakta idi. Gentry henüz yıkılmamıştı. Cumhuriyetçilerin tarafına geçmiş olan generaller, cumhuriyeti kurmak istemiyor, yalnız Mançu hâkimiyetine nihayet vererek, yerlerine kendileri geçmek istiyorlardı. Avrupa matbuatı daima kuvvetle Yüan Shih-k'ai'nin tarafını tuttuğu halde bu söylenenler ona da şamildir. O, karakter ve kabiliyet bakımından diğer generallerden daha çok üstündü, fakat o da cumhuriyetçi değildi.

Generallerin mücadelesi

Böylece cumhuriyetin ilk devri (1927'ye kadar) ayrı ayrı generallerin istiklâl mücadeleleri ile geçmiştir. Hükümet, askerlerinden emin olmadığı için, iktidarsızdı. Münferit kıt'a parçalarının isyanları, 1912' nin başlangıcında bile mevcuttu. Kendi istiklâllerini ellerine almak istiyen valilerle generaller merkez idarenin emirlerine itaatsizlik ediyor, fakat herşeyden evvel illerden gelen paranın hükümetin eline geçmesine mâni oluyor ve yabancı istikrazlar için kendi reylerini vermekten imtina ediyorlardı. Cumhuriyet harekâtının ve ekstremizmin yatağı olan Kanton eyaleti 1912'de istiklâlini ilân etti. Batı eyaleti olan Shensi ve Kansu'da tâli kıral olarak Moğol Hsiung-yün, yerli müslümanların (Dungan'lar) yardımiyle hüküm sürüyordu; kendisi, hükümetin tamamiyle aleyhinde idi ve onunla bir mütareke aktedebilmek için uzun müzakerelere ihtiyaç vardı.

Pekin'deki olaylar

Pekin hükümetinde tezatlar süratle vahimleşiyordu: Yüan Shih-k'ai ve taraftarları, açıkça söylenmiyen, fakat hedeflerinin yeni bir imparatorluk

kurarak eski gentry cemiyetini devam ettirmek istiyen muhafazakâr istikameti temsil ediyorlardı. Fakat mebusların çoğu burjuvaya mensuptu ve radikal inkılâpçı idiler. Şeflerinden biri katledildiği ve kabahat Yüan Shih-k'ai'ya atfedildiği zaman (1913'de) yeni bir ihtilâl çıktı. Radikaller istiklâllerini ilân ettiler ve güneyi kendileri idare etmek istediler. Daha iyi kıt'aları olan Yüan Shih-k'ai galip geldi. Ekim sonunda muhalefete karşı Çin cumhurreisi seçildi ve yeni devlet yabancı memleketler tarafından tanındı.

Tibet meselesi Çin'in pek müşkül olan iç durumu, Avrupa devletlerinin başlıca alâkalarını celbeden kenar bölgelere de tesir etmiştir. Bunlar, Çin'in parçalanması için vaktin geldiği kanaatinde idiler. Böylece Çin ile, İngiltere tarafından himaye edilen Tibet arasında uzun müzakereler ve düşmanlık hasıl olmuştur. Fakat Tibet'in Çin'den tamamen ayrılması talebi Çin tarafından reddedildi (1918); bu red, İngiliz mallarına karşı yapılan bir boykot ile desteklenmektedir. Nihayet Tibet meselesi açık kaldı, gerçi Tibet son yıllara kadar hemen hemen Çin'den ayrı kalmıştır, fakat yine biraz Çin'e yaklaşmakla İngiliz nüfuzundan da kurtulmuş oluyordu. Ancak 1937 savaşının gösterdiği değişikliklerle Tibet Çin'e yaklaşmıştır. Tibet'in doğu kısmı bir Çin eyâleti (Hsi-k'ang) oldu; burası birçok Çinli göçmenler celbetmişti ve bu bölgenin kısa bir zamanda tam mânasiyle Çin toprağı olacağına şüphe yoktur. Asıl Tibet bugün Çin'e, 1912'den evvelkinden, daha ziyade bağlıdır.

Moğolistan problemi Dış Moğolistan'da her şeyden evvel Rus menfaatleri hüküm sürüyordu. 1911'de Moğol meselesi üzerinde diplomatik hadiseler oldu. 1911 sonlarında Urga'dan Hutuktu[1] istiklâlini ilân etti. Çinliler memleketten kovuldular. Rusya ile Dış Moğolistan'ın istiklâlini tanıyan gizli bir anlaşmaya varıldı (1912), fakat Rusya memleketin imarında müşavir ve yardımcı olarak mühim bir rol oynıyacaktı. 1913'de Dış Moğolistan'ın muhtariyetini tanıyan, fakat Moğolistan'ı Çin devletinin ittifakına dahil eden bir Rus-Çin ittifakı aktedildi. Rusya ihtilâli

[1] Hutuktu, Lamaist kilisesinin en yüksek mümessili olup, memleketin dünyevî işlerini de görmekte idi.

başlayınca, Moğolistan'da bir ihtilâl çıktı, memleket beyaz Ruslarla (General Ungern-Sternberg) kızıl Ruslar arasında verilen savaşların bütün korkularını geçirmiştir ve bunlara faydasız da olsa, bazı Çinli'ler de karışmıştır. Bu hal, nihayet Dış Moğolistan müstakil bir Soyyet cumhuriyeti oluncaya kadar devam etmiştir ve böyle olmakla da Sovyet Rusya ile sıkı bir surette bağlanmış bulunmaktadır. Fakat Çin bu istiklâli tanımamış ve Chiang K'ai-shek 1944'de bir proğram çizdigi kitabında [1] Çin'in hedefinin 1840 yılı hudutlarının tekrar çizilmesini, yani Dış Moğolistan'ın da iadesini istemek olduğunu belirtmiştir.

«Yirmibir talep»

Rusya Moğolistan'a nüfuz ettiği sıralarda, Japonya da kendi "nüfuz bölgesi„ nazariyle baktığı Mançurya'ya aynı şekilde nüfuz ediyordu. Birinci dünya harbi başlayınca Japonya, eskiden bir Alman müstemlekesi olan Shantung eyaletinin ucundaki Ch'ing-tao (Tsingtao)' yu ve bundan başka eyaletin bütün demiryollarını zaptetti. Plânları, bütün eyaleti himayeleri altına almaktı (1914). Bu kötü " 21 talep „ de (1915) doğrudan doğruya istenmiştir. Hükümet, gizli olarak bu taleplerin en büyük kısmını kabul etti[2]. Japonya, İngilizlerin Avrupa'daki meşguliyetlerinden istifade ederek İngiltere ile yaptığı müzakere neticesinde, Japonya'nın Doğu Asya'daki ileri mevkiini kabul ettirmeğe muvaffak oldu.

Yüan Shih-K'ai'yin sonu

Bu müddet zarfında, Yüan Shih-k'ai cumhuriyetten - yine kendisinin imparator olacağı - bir imparatorluk yapmak için icabeden hazırlıkları yapmıştı; bu imparatorluğun temelini yine gentry grubu teşkil edecekti. 1914'de hâkimiyet-i milliyeyi değiştirmekle bu iktidarı cumhurreisine bıraktı, 1914 yılı sonunda da kendisini kaydıhayat şartiyle cumhurreisi tayin ettirdi, 1915' in sonunda kendisini parlâmentoya imparator seçtirdi.

[1] « Çin'in mukadderatı » (Chungking 1944; çince).

[2] Sonra 1919'da, Versailles'daki sulh konferansına gelen Çin murahhasları bunu açığa vurdukları zaman, Pekin üniversitesinin öğrencileri meşhur bir nümayiş yapıp, 21 taleb'i imzalayan bakanlardan bazıları yaralamışlar. Bu « 5 nisan olayı » millî bir bayram oldu. Nümayiş ile ilgili olarak öğrenciler ile öğretmenleri tarafından, « edebî ihtilâle » (bk. yukarıda) başlanıldı.

Bu vaziyet tabiî olarak cumhuriyetçileri kızdırdığı gibi, aynı hedefi güden diğer gentry generallerini de kızdırdı. Böylece bilhassa güneyde kargaşalıklar başladı. Yabancılar da buna karıştılar: Japonya parçalanmış bir Çin'e, birleşmiş bir Çin'den, daha kolay nüfuz edilebileceğini biliyordu. Bunun üzerine Japonya Yüan Shih-k'ai'ye karşı cephe aldı ve 1916 yılının başında imparatorluk yine lâğvedildi. Kısa bir zaman sonra da Yüan Shih-k'ai katledildi. Bazı şayıalara göre bu, Japon ajanları tarafından yapılmıştır.

Birinci dünya harbi ve Çin

Halefi Li Yüan-hung olmuştur. Bu müddet zarfında beş eyalet istiklâlini ilân etmişti. Yabancı memleketler gittikçe daha fazla Çin'i tazyik ediyorlardı ve Çin, Almanya'ya harb ilân etmeğe zorlandı. Bu, yalnız nazarî bir hareket de olsa, Avrupalı muhariplerin Çin'e daha ziyade nüfuz etmelerine yol açmıştır. Diğer bakımdan Çin, şimdi müttefiklerin saffına geçtiğinden ve Japonya da Almanya aleyhindeki müteffikleri tarafında bulunduğu için, Çin hükümeti, Japonya'nın Çin'e karşı fazla düşmanca hareket etmiyeceğini ümit etti. 1917'de güçlükler o kadar artmıştı ki, nihayet bir diktatör (Hsü Shih-ch'ang) bile tayin edilmiştir ve bundan az bir zaman sonra Mançu'lar ve hatta tahttan inmiş imparator bile tekrar tayin edildi (1-3 temmuz 1917).

Kuzey'de yeni reisicumhurlar, Güney'de Sun Yat-sen

İstifa eden cumhurreisinden sonra ihtilâller nihayet bulunca, başları Tuan Ch'i-jui olan muzaffer generaller klik'i[1] tarafından Feng Kuo-chang ve 1918'de de Hsü Shih-ch'ang (1922'ye kadar) cumhurreisliğine intihap edildiler. Hsü, imparatorun eski vasisi olarak gentry'nin tipik mümessili idi ve bütün cumhuriyetçi inkilâplara muhalifti. Güney, bu Kuzey hükümetlerden kendini uzak tutuyordu. Kanton'da, Pekin hükümeti tarafından bertaraf edilemiyen bir muhalif hükümet kurulmuştur. Kanton hükümetinde Sun Yat-sen grubundan adamlar hüküm sürüyordu. Kuzeyde de artık hükümet ve cumhurreisleri hemen hemen bir rol oynamıyorlardı. Arala-

[1] «An-fu cemiyeti» denilir.

rında bilhassa zikre değer mühim generaller şunlardır: Mesnedi Mançurya olan Chang Tso-lin Japon'larla bazı anlaşmalar yapmıştır, fakat nihayet Japon'lar tarafından katledilmiştir (1928). Mesnedi Kuzey Çin'de olan Wu P'ei-fu; "hıristıyan general„ adı verilen Feng Yü-hsiang ve 1923'de cumhurreisi olan Ts'ao K'un.

İlk kapitülâsyonlar kaldırılır

Umumî harbin sonunda, Japonya'nın Çin üzerinde, memleketin askerî kontrolüne kadar giden, bir nevi hâkimiyeti görülmektedir. Çin, kendini Japonya tarafından aldatılmış hissettiğinden, Versay muahedesini imzalamadı (1919). Japonlar vakıa Almanları çıkaracaklardı, fakat bu Çin topraklarını Çin'e iade etmek istemiyeceklerdi. 1921'de Almanya ile sulh aktedildi ve bunun neticesinde bilhassa Alman imtiyazları kaldırıldı. Bu, Avusturya'ya da şamildi. Rusya, Sovyet hükümetini kurduktan sonra kendisine verilen kapitülâsyonlardan vazgeçti. Bu, kapitülâsyonların yavaş yavaş kaldırılması için ilk adımdır; en sonuncuları 1944'te İkinci umumî harpte hasıl olan durum yüzünden kalmıştır.

Yabancı devletler kendi cephelerinden, harp bittikten sonra, Çin'e karşı vaziyetlerini tekrar gözden geçirdiler. Hükümetin arazi bölümü fikri yerine şimdi bir malî işletme fikri gelmiştir. Bu, milletlerarası bir Banka şirketi (1920) ile halledilecekti. Bu komiteye siyasî sebeplerden dolayı Japonya da iştirak edecekti. Fakat 21 talepten dolayı bütün Çinli'ler Japonlar'dan nefret ediyorlardı. Japonya, harp yıllarında muhtelif hükümetlere ve âsilere istikrazlarda bulunmuş ve böylece kendisine birçok istifadeler temin etmişti. Bunun için Banka şirketini reddetti. Çinli'ler kendi vasıtalariyle sermaye temin etmeğe çalıştılar, fakat dahilî istikrazlarla bir başarı kazanılamadı.

Vaşhington konferansı

Bir Amerikan - Japon anlaşmasına göre (1917) Amerika, Japonya'nın Çin'de bazı hususî haklarını tanımak zorunda kaldı. Vaşhington'daki milletlerarası konferansının (kasım 1921 - şubat 1922) hedefi, Japonya'nın Çin'deki nüfuzunu tahdit etmek ve aynı zamanda dört büyük devletin (Amerika, İngiltere, Fransa, Japonya) Pasi-

fik'teki kuvvetlerinin durumunu yeniden tayin etmekti. Böylece Çin biraz hafiflemiş oluyordu, çünkü Japonya, Batı devletlerin tazyiki altında biraz gevşemek zorunda idi.

İlk parti kurultayı

1927'ye kadar olan müteakip yıllar, hükümetin siyasî iktidarının en fazla sukut ettiği ve inhilâlin son haddini bulduğu zamanlardır. Güneyde Sun Yat-sen, 1921'de başkomutan seçilmişti. 1924 'de kuzeye karşı sefere çıkmak vazifesiyle tekrar intihap olunmuştur. Yine 1924 'de Kanton'da ilk umumî Çin parti günü, "Kuo-min-tang„ (Halk partisi) toplanmıştır. Bu müddet zarfında güneyden Halk partisi çerçevesi içinde meydana gelen Çin Komunist partisi de Halk partisine iştirak ederek bir " Halk cephesi „ meydana getirmiştir. " Halk partisi „ Sun Yat-sen'in kurmuş olduğu "İnkılâp partisi„ nin (Ko - ming - tang) devamıdır; İnkılâp partisi bilhassa sülâlenin bertaraf edilmesiyle uğraşmıştır. Yeni halk partisi daha kuvvetle sosyalist olmuştur ki, komunistlerin de partiye alındıklarını göstermektedir.

Sun Yat-sen'in ölümü

1924 yılı sonlarında Sun Yat-sen birkaç taraftarı ile, halk partisinin esas proğramına göre, güney ile kuzeyin tekrar birleştirilip birleştirilemiyeceğini görüşmek üzere, Pekin'e geldi. Ve kat'î neticeler elde etmeden 1925 yılı başlangıcında Pekin'de öldü. Güney tarafından müzakerelere nihayet verildi. Fakat Sun Yat-sen'in ölümü (resim 44) bir müddet sonra Halk partisinde bir gerginlik doğurdu, sağ cenah sol cenaha karşı cephe aldı. Güney hükümeti, hükümetin ve bilhassa millî müdafaanın yeniden kurulması için pek çok Rus müşavir celbederek bunların tavsiyeleri üzerine hükümetin organizasyonunu bir müşavir ve komiser sistemine benzer şekilde yaptırmıştır. Bu cereyan, Sun Yat-sen'in halefi ve parti şefi sıfatiyle Hu Han-min tarafından da tasvip edilmiştir. Bunun karşısında, önce nüfuzları az olan sağcılar bulunuyordu. Güneyin en mühim askerlerinden biri olan Chiang K'ai-shek (asıl : Chiang Chieh-shih, okunuşu : Cyang Kayşek) Kanton'da modern Rus öğretmenler (bunların arasında meşhur general Borodin bulunuyordu) tarafından teşkilâtlandırılmış bir harp akademisinde yetişmiştir. İlk başarıları

1925'de Fukien eyaletine karşı yaptığı hareket ile başlar. Evlenme suretiyle Sun Yat-sen'in ailesiyle akraba olduğundan Chiang'ın vaziyeti oldukça sağlamdı. Fakat bundan sonra daha da sağlamlaşmıştı.

Batı devletlere karşı tedbirler

Siyaset bakımından oldukça radikal olan güneyin Halk partisi ve hükümeti, yabancılar arasında bir sempati uyandırmamıştır; fakat Güney Çinli'ler İngiliz düşmanı olduklarından ve Çin'de kargaşalıklar çıkardıklarından, yalnız Japonya onu himaye ediyordu. Çünkü İngiliz vapurlarına karşı boykot edildiği için, bütün Çin malları Japon vapurlariyle nakledildi. Bu suretle Japonya, Çin denizinde hâkim bir rol oynamağa başladı. Yabancılarla ilk büyük çarpışmalar, Shanghai'de İngiliz askerlerinin nümayiş yapan halk kitlelerinin üzerine ateş açmalariyle başlar. Bu, Kanton ve Honkong'de İngiliz mallarına karşı yapılan büyük bir boykot'a sebebiyet vermiştir. Bu boykot, İngiliz ticaretine büyük zararlar vermiş ve Japon ticaretiyle Japon gemilerinin seyriseferi için çok faydalar temin etmiştir. Bundan sonra Japon'lar Çin sahillerindeki seyriseferi ellerine almağa başlamışlardır.

İkinci parti kurultayı ve Kuzey seferi

1926'da Kanton'da ikinci parti toplantısı yapıldı. Chiang K'ai-shek bunda büyük bir rol oynamaktadır. Bir tarafta komunistler, Halk partisinden çıkarılıyor; diğer taraftan "sağcılar„ Shanghai'de bir ayrı kongre topluyorlar. Kanton'daki mütebaki Halk partisi, komunistlerin yardımı ile [1] Chiang K'aishek'in reisliğinde büyük Kuzey seferine çıkıyorlar. İlk önce iyi başarılar kazanılıyor. Kuzeyden gönderilen ordular kısa bir zamanda mağlûp ediliyor, Yang-tse'ya varılıyor; 1926'da bile Güney hükümet Han-k'ou'ya naklediliyor, güney illerin herbirinde halk kitlelerinin büyük ihtilâlleri başlıyor. Bunun sebebi, komunist propagandası ve hükümetin köylülere toprak dağıtacağına, büyük mülk sahipçiliğini kaldıracağına ve vergileri tanzim edeceğini vaad etmesinden ileri gelmiştir.

[1] Müstakil bir parti olduklarına rağmen Halk partisinin bu siyasetini tasvip ettiler.

Güney hükümetine 1927'nin başlangıcında, içinde sosyalist fikirlerin de bulunduğu bir halk köylü hükümeti adı verilebilir.

II. En mühim kültürel, sosyal ve siyasî problemler

Müteakip devri anlıyabilmek için 1911 - 1927 yılları arasında Çin'in iç sosyal ve fikrî durumunu tetkik edelim. Mançu'lar gitmiş ve bunun neticesi olarak eski sülâlenin hakikî taraftarları artık kalmamıştı. Fakat gentry cemiyeti elân devam ediyordu. Bunun yanında sayıca hâlâ az, siyaset bakımından pek vazıh olmıyan münevver ve tüccardan mürekkep bir orta tabaka, burjuva, bulunuyordu.

Her iki grubun siyasî menfaatleri birbirlerinin aksi istikametler takibediyordu.

Gentry'nin yıkılması

Yalnız zamanla birçok şeyler değişmişti. Gentry'nin kendisi çok küçülmüştü. Gentry ekonomisinin temelini arazi teşkil ediyordu. Vakıa bunu muhafaza etmişti, fakat toprak çok kıymetten düşmüştü; çünkü şimdi sermayeleri işletmek için başka imkânlar vardı: meselâ endüstri işlerinde, istikrazlarda, yabancı bankalarda v.s.; bundan başka yabancı memleketlerden Çin'e pirinç ve başka yiyecek maddeleri akıyor ve Çin'in içindeki yiyecek maddelerinin fiyatlarını dünya piyasası fiyatlarına bağlıyordu. Çin'e gittikçe daha fazla nüfuz eden modern, Batı kapitalist idare sistemi ile toprak, Batıda kullanılan mânada, bir "sermaye„ haline gelerek, yalnız kendisinden çıkarılan ortakçı paraları ile bir spekülâsyon unsuru olmuyor, kıymeti bambaşka şeylerle takdir edilen (demiryollarının inşası; resmî binaların inşası v. s.) bir mal oluyordu. Bu değişiklikler, gentry'nin yalnız fakirleşmesine değil, aynı zamanda mâneviyatının da kırılmasına sebep oluyordu. Buna bir de gentry'nin ideolojinin yıkılması da ilâve oluyordu. Onlara göre, memleketin başında en yüksek olarak bir imparator bulunmalıydı; siyaset onun nezareti altında gentry azalarından müteşekkil klik'ler vasıtasiyle idare edilmeliydi. Şimdi ise başları gitmişti; klik muharebeleri devam ediyor, fakat bu sefer uzlaştırıcı bir unsur (imparator) olmadan tamamen kontrolsüz oluyordu.

Gentry yollarını şaşırıyor ve radikal menfaatperest oluyordu: Her klik ve çok geçmeden her ferd biraz nüfuz kazanınca istiklâlini ilân ederek nüfuzunu kullanmak ve zengin olmak istiyordu. 1912 yılından sonra olduğu gibi, memurlar arasında hiçbir zaman bukadar fazla rüşvet alınmamış ve temiz olmıyan işler görülmemiştir. Demek ki, 1927 yılına kadar olan devreye gentry cemiyetinin inhilâl ve inkıraz devri diyebiliriz.

Demokrasiyi kim destekliyor?

Diğer taraftan yeni orta tabaka, burjua, kendi arasında uyuşamıyordu ve siyaset bakımından takındığı tavır da pek vazıh değildi. Tabiî hanedana muhalifti, fakat köylülere karşı nasıl bir vaziyet alacağını da bilmiyordu. Halbuki köylü, bugün bile, Çin nüfuzunun ekseriyetini teşkil ediyor. Burjuva sınıfını münevverlerden başka tüccarlarla bankacılar teşkil ediyordu; bunların da hedefleri, büyük yabancı devletlerle işbirliği yaparak ve onlara dayanarak Batının büyük kapitalizmini memlekete sokmaktı. Bunlara bir de yabancı memleketlerde tahsil görmüş ve oralarda ideal demokrasiyi benimsemiş, fakat Çin'in o zamanki karışık durumunu ve bu ideallerin Çin'de tatbik edilemiyeceğini anlıyamıyacak kadar Çin'i az bilen genç talebeler ilâve olunmaktadır. Bundan başka bir de Çin'de büyük kapitalistlerin ilk meydana gelmelerinden sonra husule gelen, sayıca oldukça az, fakat hakikî bir avam tabakası görülmeğe başlamaktadır; bunların hedefleri, büyük kapitalistlerinkilerinin aksi istikâmette gitmektedir. Nihayet siyasetle ilgisi olmıyan bilgisiz, fakat korkunç ve gentry'nin düşmesinden sonra daha beterleşen ortakçılık ve vergi işlerine son vermek istiyen herkese, hiçbir şeyi nazarı itibara almadan, bağlanan muazzam bir köylü tabakası gelir. Çin tarihinde daima olduğu gibi bu köylülerin de istikballerini mahveden büyük mülk sahiplerinin, memurların, faizcilerin, yani gentry'nin öldürülmesi ve şehirlere taarruz gibi büyük kıyamlar görünüyordu. Demek ki, "burjuva„ ve onu himaye etmek istiyenlerin durumu bu merkezde idi. Böylece menfaatleri birbirine pek zıt, fakat yalnız gentry cemiyetine ve imparatorluğa muhalefetinde hemfikir olan bir grup meydana geldi. Tabiî böyle bir grupla başarı ile çalışmak, imkânsız olmasa bile, pek güç olacaktı. Bunun için "cumhuri-

yetin babası„ Sun Yat-sen birçok yazılarında (en meşhuru "San-min-chu-i„ = 3 halk prensibi ve "Chien-kuo fang-lüeh„= devletin kuruluşuna dair plânlar) cumhuriyetçi Çin'in tekemmülün 3 safhasından geçmek zorunda olduğuna dair bir proje hazırlamıştır : Eskiye karşı savaş safhası ; Terbiyevî hükümet safhası ; hakikî demokrat hükümet safhası. Terbiyevî hükümet safhası halkı demokrasiye alıştıracak ve siyasî olgunluğa eriştirecek bir nevi otoriter hükümet temsil edecekti.

İktisadî müşküller

Durum, sosyal bakımdan ne kadar müşkül ise, ekonomik münasebetlerde de o kadar müşküldü. Çin, müstakil bir devlet olarak yaşıyabilmesi için hiç olmazsa Batı teknik ve endüstrisini kabul etmek zorunda kaldığını anlamıştı. Fakat sanayiin kurulması için pek çok paraya ihtiyaç vardı. Mevcut Çin bankaları ise, sermaye işlerine yetecek kadar çok değildir. Yabancı memleketlerden sermaye almak ise derhal siyasî kapitülâsyonlara yol açıyordu. Gentry, malını ve mülkünü sermayeye inkılâp ettirmeğe karşı dirsek diriyor ve topraklarını eskisi gibi kullanmayı tercih ediyordu. Bütün bunlardan sarfınazar edilse bile, memleketin her tarafında gentry'ye mensup generaller bulunuyor ve bunlar hususî ordularının iaşesini temin için kendi bölgelerinin bütün malî vasıtalarını kullanıyorlardı. Parayı verenler, hükümetin sağcılarda mı, yoksa solcularda mı karar kılacaklarını bilmediklerinden, Kanton hükümetinden pek emin değildiler.

Fikir hayatında tezatlar

Bu devrin fikrî durumu aynı derecede müşküldü. Konfüçyanizm ve buna bağlı bütün eski nizam, halk ve burjuva tarafından kabul edilemezdi. Bu husustaki bütün teşebbüsler muvaffak olamazlardı ve olamamışlardır. Gentry bile artık Konfüçyanist isteğini müdafaa edemiyordu. Fakat Konfüçyanizm ile beraber bilhassa zadegân tabakasının ahlâk mesnetleri kalkıyordu. Taoizm'in, anarşist - egosentrik karakterinden dolayı, Konfüçyanizmin yerini tutması bahis mevzuu olamazdı. Böylece bu yıllar zarfında gentry'nin bir kısmı Buddhizme, diğer kısmı da Hıristiyanlığa teveccüh etmektedirler. Avrupalıların tesiri altında bulunan burjuva Hıristiyanlığa dönmektedir, çünkü bunda, kabul etmekte

oldukları Avrupa medeniyetinin bir kısmını görüyorlardı. Başkaları da pragmatizm ve pozitivizm gibi modern felsefe sistemlerine bağlı kalıyorlar. Marksist fikirler ise yayılmak için zemin buluyordu [1].

Üniversitelerin rolü Tahsil dünyevileştirildi. İnşaat devamlı siyasî kargaşalıklar yüzünden tahrip edilse bile yine modern mekteplerin kurulmasına uğraşılıyordu. Yalnız üniversitelerde daha müspet çalışılıyordu. Onlar cumhuriyetçi zihniyetin ve terakkinin sığınağı olmuşlardı. Talebeler ve profesörler nümayişlar ve grevler yapmak suretiyle birçok defalar bilfiil siyasete karışıyorlardı. Bununla ekseriya çok millî, aynı zaman da sosyalist bir siyaseti temsil ediyorlardı. Diğer taraftan hakikaten çalışılıyordu. Birçok gayretli genç bilginler Çin üniversitelerinde [2] yetiştiriliyor ve bunlar umumiyetle yabancı memleketlerde sathî olarak yetiştirilenlerden daha iyidirler. İki grup teşkil eden bu modern bilginler arasında bir gerginlik vardır: Yabancı memleketlerde yetişen talebeler kendilerinin daha iyi yetiştiklerini iddia ediyorlardı, halbuki kakikatte modern şeyler hakkında çok sathî bilgileri vardı ve Çin'in tarihi ve durumu hakkında hiç malûmatları yoktu. Bu, siyasette pek iyi tesirler bırakmamıştır. Çin'de yetişen talebeler ise Çin'e dair her şeyi daha çok esaslı tahsil etmişlerdir. Modern ilimlerde de yabancı memleketlerde okuyan talebelerden daha az bilgili değildirler. Bunun için onlar daha müsait tesir eden bir unsurdurlar.

«Edebî inkilâp» Genç bilginlerin yaptıkları en mühim iş "edebî inkılâp„ dır (1917-1919). Bu, siyasî ihtilâlin ilim sahasındaki aksidir. Eski ve klâsik edebiyat dili yerine yeni "konuşma„ dilini koydular. Klâsik dil, gündelik dilden o kadar farklıdır ki, okumamış olan bir kimse onu anlıyamaz, ona vakıf olabilmek için bütün eski edebiyatı bilmek ve yıllarca onu tahsil etmek lâzımdır; bu, gentry ve mensupları için

[1] Bk. A. Forke: « Geschichte der neuen chinesischen Philosophie » (Hamburg).

[2] Çin'de 1937 senesinde 108, 1944'de 143 Üniversite ve iki ilimler akademisi vardı (Sinologica, cilt 1, sayı 1, s. 90; Basel 1947).

tekemmül ettirdikleri konuşma üslûbudur. Yazı dili onların inhisarı altında idi. Gentry'ye mensup olmıyan ve onların mekteplerine gitmemiş olan hiç kimse edebî ve aynı zamanda da idare hayatına iştirak edemezdi. Şefi Prof. Hu Shih olan edebî inkılâp, gündelik hayatın dilini, yani halkın dilini, edebiyata soktu; gazeteler, romanlar, ilmî makaleler, tercümeler, halk dilinde neşrediliyor ve böylece okuyup yazmasını bilen, fakat Konfüçyanizm hakkında bilgisi olmıyan herkes tarafından anlaşılıyordu. Bu cereyan çok tesir etmiştir ve bugün hâlâ etmektedir. Bugün umumî efkâr başlıca iki gruba ayrılmaktadır. Bunlardan biri (siyaset bakımından sola temayül edeni), konuşma dilinin edebiyatın her branşında tatbik ve muhafaza edilmesini radikal olarak istemektedir; diğeri ise, tam bir konuşma dilini yalnız muayyen literatür nevileri, bilhassa roman, hikâye ve bazı gazete kısımları için kullanır, fakat modernleştirilmiş, gevşetilmiş, konuşma diline yaklaşmış bir edebiyat dilini kullanır ki, hikâye, şiir, resmî neşriyat ve aynı zamanda gündelik haberlerin dili olacaktı. Buna sebep olarak radikal konuşma dilinin sanatkârane olmadığı, bundan başka muhtelif yerlerde birbirinden farklı olduğunu ve nihayet çok uzun olup fazla kâğıt ve yer işgal ettiğini, göstermektedir. Literatür dili, çok kısa olduğundan, konuşma dilinin kapladığı yerin yarısı kadar yer işgal etmektedir.

Yeni dil Mamafih edebî inkılâbın, hedeflerinde muvaffak olduğunu söyliyebiliriz. Bunun sonunda pek çok yeni edebiyat meydana gelmiştir. Yalnız Batı edebiyatının her yeni mühimce kitabı birkaç ay zarfında neşredilmiyor, aynı zamanda yüksek edebî kıymeti olan modern romanlar, modern hikâyeler ve modern şiirler de yayınlanıyor. Aynı zamanda modern, fakat buna rağmen millî bir san'at da meydana gelmeğe başlıyor (resim 46 ve 49). Bu inkılâpla beraber dilde başka bir değişiklik de oluyordu. İlim ve teknikteki pek çok yeni mefhumu Çinceye almak lâzımdı. Çin'ce, yazının karakterine göre yabancı kelimeleri yazamadığından, ancak pek kat'î olmıyan "transkripsiyonu„ yapılabiliyor, bunun için bütün yeni mefhumları da eski kelimelerden teşkil etmek suretiyle ifade etmeğe çalışılıyor. Böylece modern

Çince'ye yabancı kelimeler girmiyor, fakat bütün modern mefhumlar bulunuyordu. Birkaç misal: "Ateş arabası„ = lokomotif; "şimşek-dili„ = telefon; "kendi akan-mürekkep-su-fırçası„ = dolma kalem; "malik-olmamak-tel-şimşek-haberi„ = radyo. Bu yeni teşekküllerin çoğu Japonca'da ve Çince'de aynıdır.

Çin yazısı üzerinde tartışmalar

Son seneler zarfında birçok defalar Çin yazısını kaldırarak yerine harf yazısını getirmek teşebbüsünde bulunmuşlardır. Fakat Çin dilinin karakteri buna müsait olmadığından, bunda muvaffak olamamışlardır. Aynı zamanda bu yüzden Çin'in kültürel birliği bozulacaktı. Çin'de birbirinden farklı pek çok lehçeler vardır; öyle ki, meselâ Kanton'lu bir adam bir Shanghai'li ile anlaşamaz. Çince lâtin harfleriyle yazılacak olursa bir Kanton edebiyatiyle bir Shanghai edebiyatı meydana gelecek ve Çin muhtelif dil bölgelerine ayrılacaktır. Fakat eski Çin dili telâffuza bağlı değildir. Bir Kanton'lu bir Pekin gazetesini, bir Pekin'linin bir Kanton gazetesini anladığı kadar iyi anlıyabilir. Herbiri kelimeleri çok değişik telâffuz eder, fakat mâna değişmez. Hattâ bir Japon bile fazla Çince okumadan Çin gazetesini anlıyabilir ve bir Çinli kısa bir hazırlıktan sonra Japon gazetesini, bir kelime Japonca anlamadan okuyabilir.

Çin'de modern tedrisatın gayesi, eski memur dili olan "yüksek Çince"nin (mandarin dili) bütün memlekette yayılmasını sağlamak ve ayrı ayrı lehçeleri tahdit etmektedir.

III. Chiang K'ai-shek hükümetinin ilk devri (1927 - 1937)

Aşağıdaki satırlar, Çin tarihinin, İkinci Dünya Harbine kadar anahatları kısaca anlatacaktır.

Kuzey seferi başarı ile devam eder ve güney ordusu Shanghai kapuları önünde dururken bir karar vermek zorunda kalındı. "Sol cenah„ mı hâkimiyeti eline alsın ve bununla Shanghai'daki büyük sermayelerin de gentry'nin elinden almak istedikleri gibi, mallarını alsınlar, yahut "sağ cenah„ mı kazansın ve bununla kapitalistlerle birleşerek mal ve mülkün alınmasının önüne mi geçilsin? Shanghai'yın kuşatıldığı günlerde

evlenme suretiyle en büyük banker aileleriyle bağlanan Chiang K'ai-shek ikinci hal çaresini tercih etti. Böylece Shanghai savaşsız onun eline geçiyor ve ordularına para verecek, hükümet işlerine lâzım olan parayı temin edecek Shanghai maliyecilerinin sermayeleri ve çok geçmeden yabancı sermaye de emrine âmade olacaktı. Aynı zamanda da Rus müşavirler işlerinden çıkarıldılar veyahut öldürüldüler.

Chiang K'ai-shek ve solcular

Chiang K'ai-shek ve arkadaşlarının kararları mücadelesiz kalmadı. "Solcu grup„ ondan ayrılarak Han-k'ou'da bir mukabil hükümet kurarken, Chiang K'ai-shek, Nankin'i hükümet merkezi yapıyordu. Chiang K'ai-shek, 1927'de yalnız maliyeci ve sanayi grubuyle sulh aktetmedi, aynı zamanda mülk sahibi gentry ile de bir nevi "mütareke„ aktetti. Vakıa parti programında yine "toprak inkılâbı„ 'nın programı yazılı idi, fakat bu hususta hiçbir şey yapılmıyordu. Böylece gentry'nin büyükçe bir kısmından itimat ve yardım görüyordu. Bu suretle Kuzeyin gentry şefleriyle, 1927' de başlıyan, müzakerelere başlamak imkânı hasıl oluyordu. Nankin'in hükümet merkezi seçilmesi, Çin sanayinin en büyük kısmı Yang-tse bölgesinde bulunmasından sanayıcıları memnun etmişti. Ziraat mahsullerinin en büyük istihsal bölgesi, yine Yang-tse bölgesi olduğundan, ziraatçıları ve mülk sahipleri de bundan memnun kalmışlardı. Çünkü hükümet merkezi kendilerine yakın olduğundan hem sanayiciler, hem ziraatçılar daha iyi satış yapabiliyorlardı.

"Solcular„ Han-k'ou'da Orta Yang-tse kenarında tutunuyorlardı. Sıkıcı müzakerelere başlandı ve bunlarda 1927 yılında yabancı memleketlerden geri dönen ve o zamanlar sosyalist fikirleri olduğu zannedilen Wang Ching-wei rol oynamıştı. Han-k'ou'nun gentry ve burjuva muhitinde gittikçe daha fazla taraftar kazanan Nankin hükümetinin artan tazyikı üzerine Han-k'ou'dan vazgeçilmek zorunda kalındı. Şimdi daha ziyade solculara dönen hükümet, Kiangsi eyaletine çekilmeğe mecbur oldu. Orada sosyalist bir devlet kuruldu ve bunda bilhassa toprak ıslâhatı tatbik edildi. Nankin hükümetiyle 1934' e kadar devam eden savaşlar verilmiştir ve bu sıralarda tazyik o kadar şiddetli olmuştur ki, nihayet Kiangsi'den vazgeçilmek ve eşi

duyulmamış bir "hicret„ ile bütün Batı Çin geçilerek Shensi eyaletine kadar gidilmek zorunda kalınmıştır. Orada 1937'de yeni bir sosyalist devlet kuruldu[1].

Bu arada Nankin hükümeti, Kuzeyin generalleriyle beraber çalışmağa hazır olacak kadar ilerlemiş (1928); 4 başkumandan vardı: Bunlar Chiang K'ai-shek, hıristıyan general Feng Yü-hsiang, Shansi eyaletinin emektar valisi Yen Hsi-shan ve müslüman generali Li Tsung-yen'dir.

Japon tehlikesi: «Mançurya vakası»

Bu esnada, Japon tesirinin hâkim olduğu Mançurya ve "komunist„ Kiangsi müstesna, bütün Çin'in birleşmesi mümkün olacağa benziyordu. Avrupa devletleri Chiang K'ai-shek'i himaye etmeğe başlayınca, Japonya, Kuzey Çin'deki menfaatlerine halel gelmiş telâkki etti ve Shan-tung'a kıt'alar çıkardı. 3 mayıs 1928' de büyük çarpışmalar oldu. Japonlarla müttefik olan general Chang Tso-lin, Mançurya'da muhasematın önüne geçmeğe karar verdi, fakat bir Japon suikastına kurban gitti. Bunun yerine anti-Japon siyaseti güden oğlu Chang Hsüeh-liang geçti. Mamafih Japonlar, Kuzey Çin'de bir taarruzun yapılması için henüz vaktin erken olduğunu anlıyorlardı. 1929'da kıtalarını geri çektiler, fakat bunun yerine Mançurya hakkındaki plânlarını mevki-i tatbike koymak için uğraşıyorlardı.

"Mançurya vakası„ nın (1931) zuhuruna kadar Nankin hükümeti kuvvetini arttırıyordu. Nankin hükümeti, Japonya'nın Pasifik'teki yayılmasına karşı kendisini kullanmak istiyen Batı devletlerinin itimadını kazanmağa muvaffak oluyor. Müsait dış siyasetinin esaslarına göre Nankin hükümeti adım adım kapitülâsyonlara nihayet vermeğe muvaffak oluyor. Bilhassa yabancı ellerde bulunan "deniz gümrüğü„, yani ithalât ve ihracattan alınan gümrükler yine Çinlilerin ellerine geçiyor. Çin, gümrük işlerinde serbest kalınca, hükümet başka ihtiyat tedbirleriyle birlikte daha fazla para ele geçirdiğinden malî bakımdan eyaletlere o kadar tâbi olmuyordu. Hükümet küçük, fakat modern ve Nankin'in kat'î emri altında ve hâlâ mevcut olan eyalet ordularına üstün bir ordu kurmağa muvaffak oluyor.

[1] Bu hükümetin başkenti olan Yeh-nan şehri 1947 senesinde Chiang K'ai-shek tarafından işgal edilmiştir.

Mançurya vakasının önemi Tabiî 1931'de Japonya, Mançurya'yı işgal ederken, Nankin buna karşı bir şey yapamadı, çünkü Mançurya, Nankin'e yalnız gevşek bağlarla bağlanmış ve vali Chang müstakil kalmağa uğraşmıştı. Böylece Mançurya hemen savaşsız elden gitti. Buna mukabil kısa bir müddet sonra Shanghai'da Japonlara karşı verilen savaşların, sayıca az olmaları yüzünden muvaffakiyet kazanamaması, genç Çin ordusu için katiyen şerefsizlik değildi. Çin, Mançurya'yı kaybettiğinden, cemiyet-i akvama bir protesto çekti. Burası Japonya'yı itham eden bir komisyon gönderdi (Lytton komisyonu), fakat hiç birşey yapılmadığından Çin kızarak Batı devletlerinden çekildi (1932-3'ten itibaren). Batı devletleri ise, kendi taraflarından, Avrupa'nın içinde bulunduğu vaziyetten dolayı, Çin menfaati için Japonya ile savaşmak istemiyorlar, diğer taraftan vaziyet zaten düzenlenemiyecekti. Bilâkis onlar Japonya'yı Çin'de meşgul etmek ve bununla Hindiçini ve Pasifik'ten uzaklaştırmak siyasetini güdüyorlardı.

Komunistler ve generallere karşı savaşlar Demek ki, Chiang K'ai-shek, günün birinde Japonya ile büyük bir savaşa girmek için hazırlanmak zorunda idi. Bunun için mümkün olduğu kadar iyi hareket üsleri bulmak lâzım idi. Bunu, ilk önce büyük bir taarruzla komunistleri Kiangsi eyaletinden kovması ve onları memleketin batısında, müstakbel savaş bölgesinden çok uzaklara hicret ettirmek zorunda bırakmasiyle yapmıştır. Bundan başka hâlâ oldukça müstakil olan generalleri ya kendisine tâbi kılmağa yahut onları yoketmeğe muvaffak oldu. Bunu yapmak için en mühim vasıtası kendisinin kuvvetli ordusu ve eyaletlerdeki orduların silâh temin etmelerine mâni olması idi. Bundan başka şimdi hükümetin paraları doğrudan doğruya emrine âmade olduğundan (gümrükler v. s.) ve kendisine sadık olan iller, il ordularına tediyatta müşkülât çıkardıklarından bu illerin askerleri itimat edilmez oldular ve yavaş yavaş Chiang K'ai-shek'in tarafına geçmeğe uğraştılar.

Japon - Çin harbinin başlaması Japonya, Mançurya'nın zaptından sonra, tahttan indirilen Çin imparatorunu (Hsüan-t'ung; 1945'e kadar K'ang-tê adiyle saltanat sür-

mekte) "Mançukuo imparatoru„ tayin ederek Moğolistan'da ve Kuzey Çin'de nüfuzunu arttırmak istedi (1933'den itibaren). Muazzam bir gümrük kaçakçılığı, para yedirme ve propağanda şebekesiyle Japonya, ilk önce Moğol prenslerini kendi tarafına çekmeğe, sonra Kuzey Çin'de yarı müstakil bir Kuzey Çin hükümeti kurmağa muvaffak oldu. Harbin vaktinden önce patlamaması için Chiang K'ai-shek, büyük Çin-Japon harbinin başlamasına işaret olan "Marko Polo köprüsü„ hadisesi oluncaya kadar (haziran 1937) bekledi. Japonya için burada yalnız alelâde bir harp seferi değil, fakat yarım yüzyıldanberi güttüğü büyük Doğu Asya imparatorluğunu kurmak siyasetini takip etmek bahis mevzuudur. Bu teşebbüse, Avrupa ve Amerika devletleri silâhlanmağa başlamadan önce ve Avrupa'da beklenen savaşla aynı zamanda başlamak lâzımdı. Japonya tarafından bakılacak olursa harbe başlama tarihi dünya siyasetindeki durum ile münasebettar olarak seçilmiştir.

Çin'in bu savaşa girmesinde millî bir varlığın mevcudiyeti bahis mevzuudur. Çin'in kendi hükümeti olup modernleşme, sanayıleşme, millî bakımdan kuvvetlenmesi yahut, tarihî boyunca birçok defalar olduğu gibi, yabancı kavimlerin hâkimiyeti altına girmesi bahis mevzuudur. Vakıa şimdiye kadar bütün yabancı hükümdarlar Çin'e az zarar vermişlerdir, çünkü hiçbiri hâkimiyeti idame ettirememiştir. Fakat şimdi durum başka idi, çünkü Çin'e hâkim olmak ve bununla yabancı devletlerin "bölme„ siyasetine nihayet vermek istiyen modern bir devlettir ve bu devlet Çin'e, ham madde müstahsili ve hazır eşya alıcısı olduğu için sahip olmak istiyordu. Eğer bu program tatbik edilebilseydi Çin'in yükselmesi imkânsız olurdu. Bunun için Çin bu harpte bütün gayretlerini sarf etmektedir.

IV. İkinci dünya harbinde Çin (1937-1945).

Japonya, bu harbi mümkün olduğu kadar çabuk ve Batı devletlerinin dikkatini çekmeksizin bitirmek istemiştir. Bunun için, gazetelerinde "harp„ kelimesini kullanmıyarak, daima bir "Kuzey Çin olayı„ ndan bahsetmişlerdir. Onların en büyük ümidi, Kuzey Çin'de bulunan kuvvetli "beşinci kolları„ imiş. Hakikaten ilk haftalarda orada bulunan Çin kumandanları vakti müzakerelerle geçirerek lüzumlu tedbirler almağa ihmal etmişler. Bunun

için Pekin kadar önemli bir merkez (resim 45 ve 48), savaşsız Japonların eline düşmüştür. Nanking'deki hükümet dairelerinde bile ilk zamanlarda tereddüt hüküm sürdü. Fakat Japonlar, Nankin hükümetinin kuzeye doğru kuvvetler gönderdiğini fark edince, hemen donanmasının yardımiyle Shanghai' nin güneyinde bir ihrac yapmışlar. Bu ihrac, Çinlileri müşkül bir vaziyete sokmuş: Modern bir surette teçhiz edilen kuvvetleri az olduklarından sadece kuzeyi veya güneyi müdafaa edebilmişler, fakat her ikisini de müdafaa edememişler. Shanghai' deki Çin askerleri mükemmel savaşırken, kuzey kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı (1937 yazında). Kuzey'deki vaziyet tehlikeli bir manzara arz ettiği zaman, güney'de kıt'aları yardıma çağırmak lüzumu hasıl olmuştur. Bunun üzerine Sarı nehrin biraz güneyinde büyük (bu harbin en çetin) muharebeler oldu. Nihayet, Japonlar her haftada Çin'e fazla asker getirdikleri için, Çinliler her iki cepheyi tutamıyacak bir vaziyete gelmişler ve Shanghai'dan sonra başkenti olan Nankin'i de kaybetmişlerdir. Bu suretle bütün Doğu Çin, kuzeyde Pekin' den, güneyde Shanghai'ye (resim 40 ve 47) kadar, Japonların eline geçmiştir. Bu muvaffakiyetin üç mühim sebebi vardır: a) Bir Çin donanması mevcud olmadığından, kuvvetli Japon donanmasının ihraçlarına karşı bir şey yapamamışlardır; b) Çin uçaklarının sayısı az olduğundan, Japonlar bütün Çin münakale yollarını mütemadiyen bombalamışlar; c) modern Çin kuvvetleri de mahdut olduğundan, Çinliler yalnız mahdut bazı mevziler müdafaa edebilmişlerdir.

Japon zaferlerinden sonra

Böylece Japonlar, 1938 senesinde ilk gayelerine erişmiş bulunuyorlardı. Avrupa'da vaziyet gün geçtikçe daha tehditkâr olduğundan, Çin Batı devletlerinden yardım beklenemedi. Çin'in hemen hemen bütün endüstrisini ihtiva eden en mühim kısmı düşmanların eline düştükten sonra, esaslı bir mukavemet imkânsız oldu. Çin için iki şık vardı: Teslim olmak yahut memleketin içerisine çekilmek ve orada dünya olaylarının gelişmesini beklemek. Japonlar, hükümet çevrelerinde teslime meyil gösteren şahsiyetlerin bulunduğunu bildiklerinden, işi siyasetle hal edeceklerini ümit ettiler. Nankin'de, eskidenberi siyasette

çok nüfuzu olan Wang Ching-wei (Vanğ Cinğ-veğ)' nin riyasetinde Çinliler bir kukla hükümeti kurarak, onun etrafında bütün Çinlileri toplamağa gayret ettiler. Ayni zamanda bir Avrupa aleyhtarı "Sarı ırk birliği„ kurmağa çalıştılar. Onlara göre, Japonların önderliği altında Asya'nın sarı ırkından bütün halkı kendilerini beyaz ırkın baskısından kurtaracak ve böylece dünya hâkimiyeti onlara geçecekti. Sun Yat-sen tarafından kurulan "Halk partisinin„ asıl gayesi de bu idi. Diğer taraftan da Çin'de "Wang-tao„ isimli yeni bir ideoloji yaymağa çalışmışlardı. Bu sistem Konfüçyanist kitaplarında bulunan bazı fikirlerden hareket ederek, bilhassa Ming devrinin meşhur filosof Wang Yang-ming'in fikirlerinden istifade edilmişti. Sun Yat-sen ve Chiang K'ai-shek de Wang Yang-ming'den birçok fikirler aldıklarından dolayı, Japonlar, Çin "Halk partisi„ ile yeni bir bağ daha kurmayı düşündüler.

Batıya muhaceret

Chiang K'ai-shek batı'ya doğru çekilmeğe karar verdi ve Sih-ch'uan eyaletinin doğusunda bulunan Chungking (Çunğçinğ)'ı harp başkenti yaptı. Doğuda sökülen bazı fabrikaları Sih-ch'uan ve diğer batı eyaletlerine nakletti, Üniversite gençleri hoca ve kitaplariyle beraber batıya göçettiler. Batının küçük köy ve kasabalarında birdenbire yeni fabrikalar ve üniversiteler meydana gelmeğe başladı, yollar ve demiryolları bile apacele inşa edildi. Batıya doğru giden bu muazzam muhaceret, modern Çin tarihinin en ünlü başarısı sayılabilir. Yalnız, bu yeni uyanan vatanperverliğin güzel bir alâmeti değil, şimdiye kadar muhtelif sebeplerden dolayı geri kalmış Batı'nın imarının başlangıcıdır. Harpten sonra, Batı ve Doğu'da olduğu gibi, bir endüstri olacak, ve bu suretle Çin'in kalkınması dev adımlarla yapılabilecektir.

Avrupa harbinin başlamasından sonra

Japonlar, Chiang K'ai-shek'in bu kararına cevap olarak, 1937 sonlarında işgal edilen Kanton'dan maada, yavaş yavaş bütün Çin limanlarını işgal etmeğe mecbur kaldılar. Bu suretle, Çin ile Avrupa arasındaki deniz münakâlatı kesilmiş oluyordu. Buna cevap olarak, İngilizler ve Çinliler meşhur

Burma yolu'nun yapılmasına karar verdiler. Tabiatın tasavvur edilemez güçlüklerinden dolayı, yol inşaatı istenildiği kadar çabuk olmadı. Bu arada, Japonlar, Rusya'dan gelen bir yardımı da kesmek için, İç Moğolistan'ı işgal ederek nüfuzlarını Türkistan'a kadar genişletmeğe çalıştılar. Bu işte çok dikkatli davranmaları lâzım geldi, çünkü vaktinden evvel Sovyet Rusya ile münasebetleri kesmeği istememişler. Hâlâ Rusya ile bir nevi dostluk paktları vardı, ve Çin harbinin bitmesinden evvel Rusya ile harp açmağa iyi bulmadılar. Her ne ise, 1939 (1 eylül) Avrupa harbi başladığı zaman, Çin diğer dünyadan tamamen kesilmiş bulunuyordu. Alman-Japon paktının şartlarına göre, Japonya şimdi kendisini İngiltere ve Amerika ile başlıyacak olan harbe hazırlamağa çalıştı. Bu suretle, işgal edilen Doğu Çin'de bir harp endüstrisi yaratmağa gayret ederek, yalnız küçük mikyasta muharebeler yapmakla kaldı. Çin ise, bütün güçlüklerine rağmen, batıda müdafaalarını hazırlamış. Fabrikaların çoğu Japonların elinde bulundukları için, tüfek, makinalı tüfek ve küçük havan toplarından daha ağır harp malzemesi yapmağa imkânsızdı. Aynı zamanda bütün Çin bankaları ve büyük sermayeleri doğuda bulunduğundan, malî bakımdan müthiş müşkülâtlar baş göstermeğe başladı. Harp malzemesinin çoğu, küçüçük ve umumiyetle kooperatifler tarafından işletilen fabrikalarda imal edilmiştir, ve bazı mühim ham maddeleri ile bazı parçalar bulunmadığından malzemenin kalitesi iyi değildi. Buna rağmen, Çin ümidini kesmiyerek, harbe mümkün olduğu kadar devam etti.

Amerikan - Japon harbi

Almanların ilk büyük zaferlerinden mülhem olan Japonlar, Pearl Harbour baskını ile Amerika ve kısa bir zaman sonra da İngiltere'ye karşı harp açmayı doğru bularak, müdafaasız kalan Singapur limanını kısa bir zamandan sonra Japonlar ellerine geçirerek, bütün Hindiçinî'nin işgali ancak bir gün meselesi oldu. Bu günlerde bitirilen Burma yolu da böylece Japonlar tarafından kesilmiş oldu. Çin'in en son ümidi de suya düştü. Fakat Çin gene teslim olmadı. Burma yolunun yerine Doğu Tibet vasıtasiyle yeniden Hindistan'a bir yol açmak düşüncesiyle beklemeğe karar verdiler. Avrupa'daki vaziyet yavaş

yavaş müttefiklerin lehine döndükçe İngilizlerin Hindistan cephesi de kııvvetlenmeğe başlamıştı. İngilizler ve Çinliler beraber Burma'da taarruzlara geçmişler ve uçak vasıtasiyle en mühim yedek parçaları ve diğer maddeler Çin'e getirilmişti.

Harbin sonu

Amerikan atom bombası haziran 1945'te patlamasaydı, bu harp daha senelerce devam edecekti. Atom bombası ve aynı zamanda Rusya'nın Japon Mançurya'sına taarruzunun tesiri altında Japonya yıkılmıştır. Bunu müteakip Çin'de bulunan Japon kıt'aları Çin'e teslime mecbur kalmış ve Çin kurtarılmıştı. 1946 yazında hükümet yine Nankin'e dönebilidi ve Çin toprağı düşmandan temizlenmiş bulundu.

Çin, bu harpte yalnız hürriyetini yeniden kazanmış değildir, diğer bazı kazançları da vardır. Müteffikler tarafında çarpıştığı için, Batı devletlerin son imtiyazlarından vazgeçmeğe mecbur kalırdı. Yalnız Hongkong adası harpten sonra yine İngilizlere geri verildi. 1932'denberi Çin'den alınan Mançurya yine Çin'e verildi, yalnız Ruslar bu sahada bazı imtiyazlar elde etmeğe çalıştı. Son altmış senede Çin'in en büyük tehlikesi olan ve Çin'in kalkınmasına karşı en mühim amil olan Japonya, artık ileride Çin'de bir rol oynayamaz oldu. Fakat buna rağmen Çin'in mukadderatı dış ve iç siyaset sahasında da tehlikelerle dolu kaldı.

Harbsonrası problemler

Çin, harpten dolayı zayıf düştüğü için, kendi mukadderatını yalnız başına temin edemezdi. Çin'in iki komşusu da, Sovyet Rusya ile Anglo-Saksonlar, Çin'de nüfuz kazanmağa çalışıyor, her ikisi de Çin'i kendi nüfuz sahası haline getirmek istiyor. Çin'in kalkınması ise ecnebilerin parasına ve bilhassa teknik yardımlarına muhtaçdır. Anglo-Sakson ile Rusya arasındaki münasebetler hal edilmeyince Çin ikisi arasında kalacak ve tam rahat edemiyecektir.

1937 yılı, dış siyaset için olduğu kadar iç siyaset için de en mühim ve kat'i problemlerle doludur. Chiang K'ai-shek sağcılarından taraftar toplamağa muvaffak olmuştur ve çizdiği program hâlâ onlar için müsait olduğundan yavaş yavaş da-

ğılmakta olan gentry de onu himaye etmektedir. Solcular ile 1926-7 olaylarındanberi onların tarafına geçmiş olan köylüler bilhassa memleketin kuzey-batısında muhalefette bulunuyorlardı. Bu ihtilâf iç siyasete ve dış siyasete tesir edecek bir gevşeklik meydana getirmedi, çünkü muhtelif sebeplerden de olsa her iki istikamet de millî savaşı desteklemek taraftarı idi. Demek ki, istikbalde çözülecek en mühim problemler dış siyasettedir, yani Çin'in Sovyet Rusya ve Amerika ile münasebetleri. Bu mesele, dünya siyasetinin çok derinlerine kadar giden bir mesele olup, yalnız Çin'i ilgilendiren bir mesele değildir. İç siyasette iki büyük gruptan hangisi muallâkta bulunan meseleleri (meselâ toprak dağıtımı) halledebilecektir? Henüz çözülmiyen diğer meselelerin halli, bu iki esas meselenin halline bağlıdır.

Literatür: 1920 yılına kadar olan zaman için aşağıdaki eserde çok malzeme bulunur: F. E. A. Krause: "Geschichte Ostasiens„ (cilt 2; Göttingen 1925). Bunu takibeden zaman hakkında, bilhassa İngilizce yazılmış birçok kitap ve mecmua (meselâ "Pacifik Affairs„) vardır, fakat bunlar umumiyetle kendi memleketlerinin noktayı nazarlarını ileri sürmektedirler. Resmî tefsirler "China Year-Book„ ve "Chinese Year-Book„ da bulunur; her ikisi de harbin başlangıcına kadar neşredilmişlerdir ve bütün istatistiklerle daha başka malzemeyi ihtiva ederler. Çin'in bugünkü Türkiye ile münasebetleri için bakınız W. Eberhard: " Yeni Türkiye ve Çin„ (Belleten, cilt 5).

İNDEKS

C

Ç

D

İ

L

M

N

O

Ö

P

R

S

Ş

T

U

Ü

V

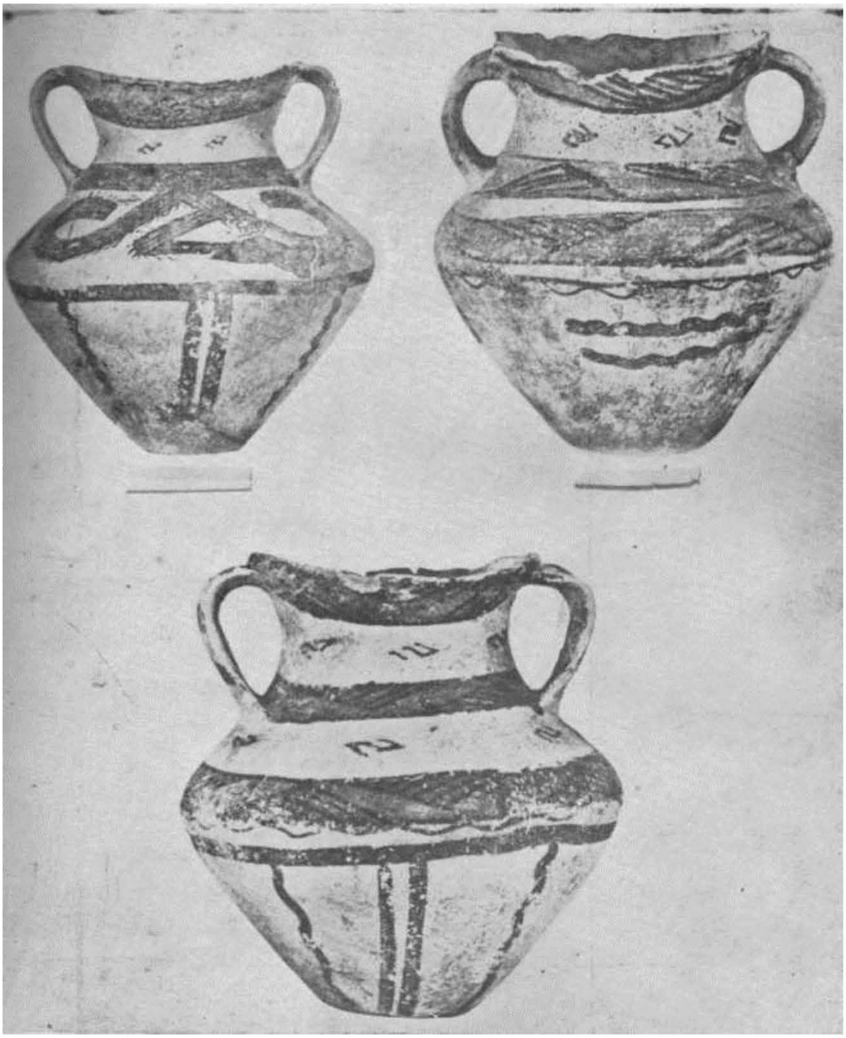
W

Y

Z

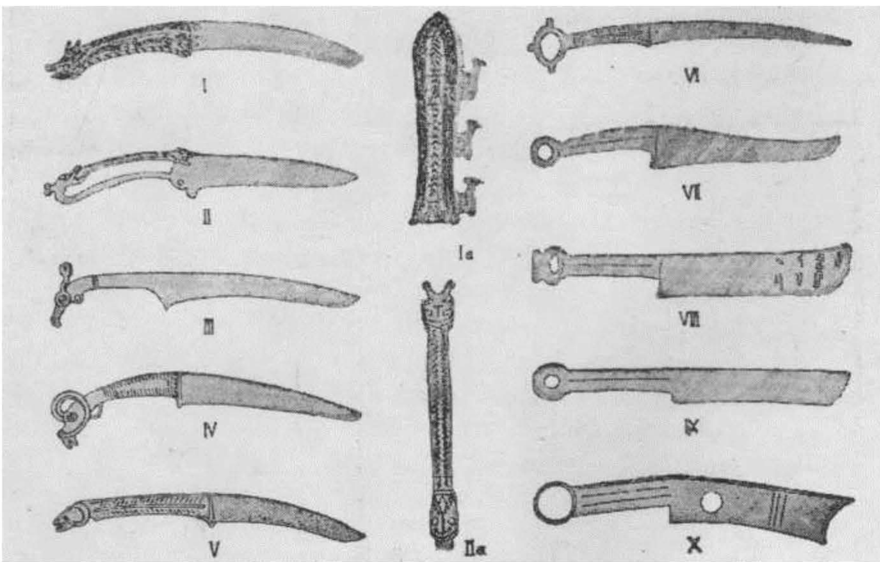
Türk Toba san'atı.
(Sung-men mağaralarındaki kabartmalardan bir grup).

Res. 1 — Kansu eyaletinden boyalı keramik.
(Takriben M. ö. 1300).

Res. 2 — Shang devrinden üç ayaklı bronz kap.

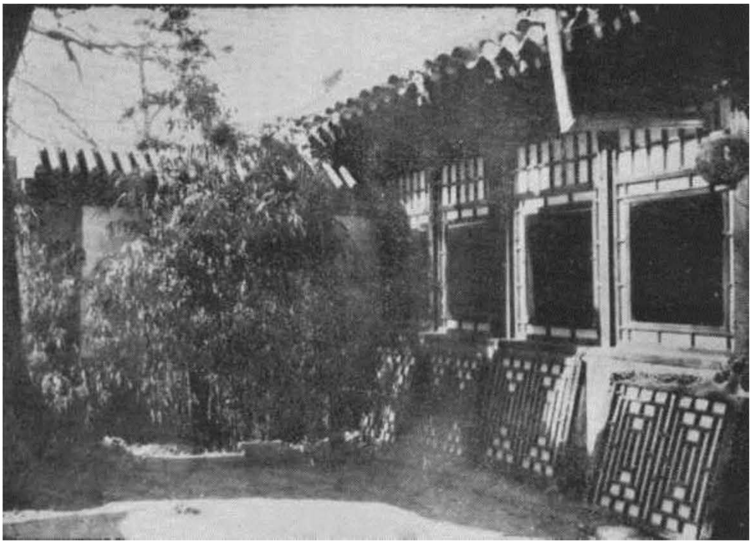
Res. 3 — Shang devrinden bronz bıçaklar.
(1—5 No' lu resimler hayvan üslubunun tesirini açıkça gösteriyor;
9—10 No'lu resimler daha basit tiplerdir.

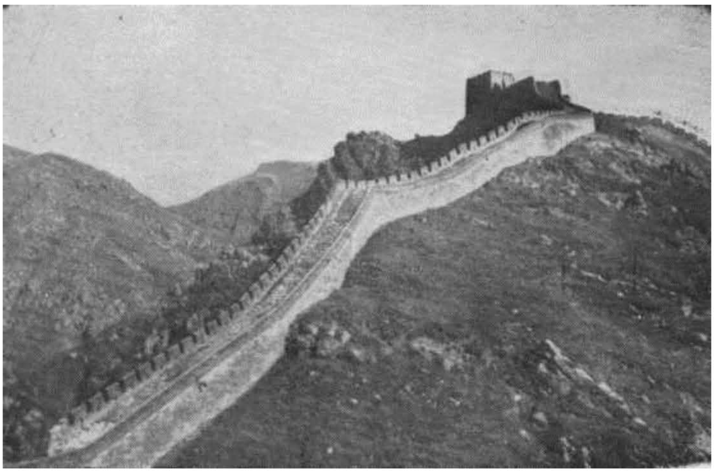
Res. 4 — Kuzey Çin'e doğru uzanmış
olan Hun üslûbunda (Ordos üslûbu)
tipik bir bronz figür. (Her halde
bir bayrağın üst kısmıdır).

Res. 5 — M. 5. altıncı yüzyıl üslubunda
(Huai üslubu) bir bronz çan.

Res. 6 — Tipik bir Çin evi (Pekin'de).

Res. 7 — Çin seddi'nin bir kısmı.
(M. ö. Üçüncü yüzyılda yapılmıştır ; fakat bugünkü şeklini
M. s. 15' inci yüzyılda almıştır).

Res. 8 — Başkent Hsi-an'ı koruyan T'ung - kuan kalesi (bak s. 4)'nin bugünkü görünüşü.

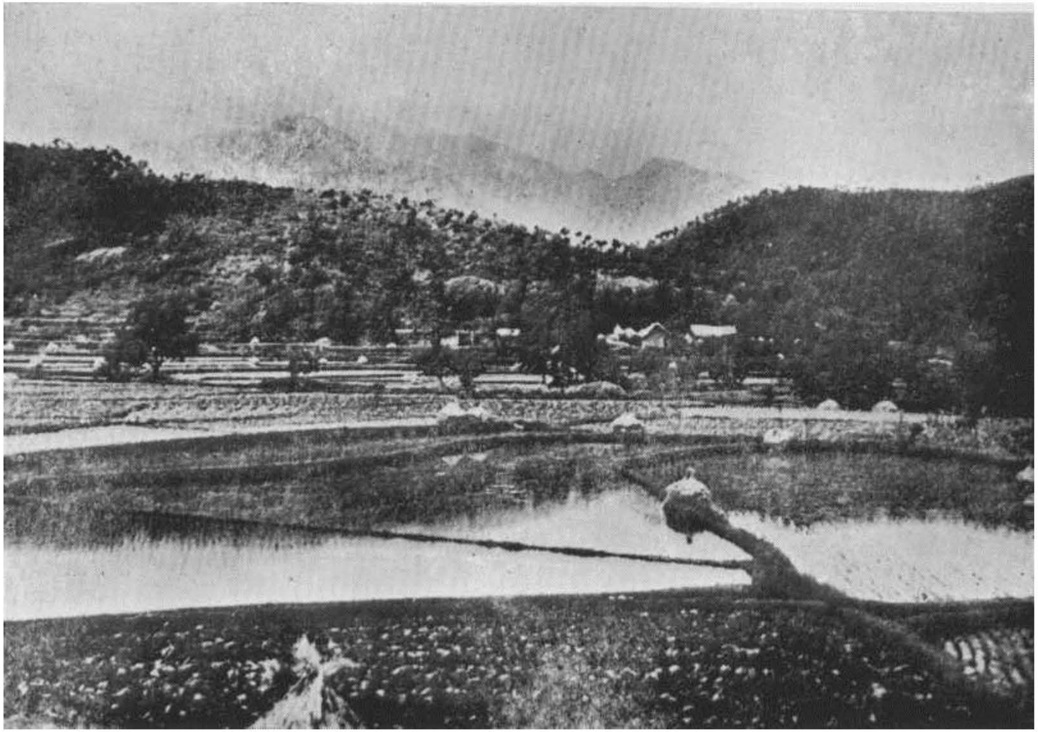
Res. 9 — Hsiung-nu'lara karşı savaş.
(Hun'lar sağda aşağıda görülmektedir ; bir mezar odasının duvarındaki kabartmalardan; M. s. 2' inci yüzyıl).

Res. 10 — Buddha'nın doğumu.
(Pekin'deki Sarı mabedi'nin kabartmalarından ;
M. s. 18' inci yüzyıl).

Res. 11 — Wu sülâlesi'nin imparatoru Sun Ch'üan.
(Meşhur ressam Yen Li-pen'in bir resmi ; 640-680
arasında yapılmıştır).

Res. 12 — Orta Çin'de pirinç tarlası.
(Su altında kalan küçük tarlalar görülmektedir).

Res. 13 — Chin sülâlesinin ilk imparatoru.
(Yen Li-pen tarafından 640 ile 680 arasında yapılmıştır).

Res. 14 — Ch'ang-an'da Yaban ördeği pagodu.
(Pagod'un yanındaki mabed'de bir çok buddhist metinler tercüme edilmiştir).

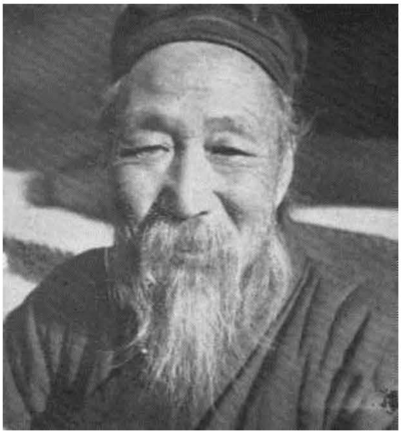
Res. 15 — Yün - kang mağaralarının genel görünüşü.
(Önde köy evleri).

Res. 16 — Yün - kang mağaralarında TobaMar zamanında yapılmış bir Buddha heykeli (M. s. 500).

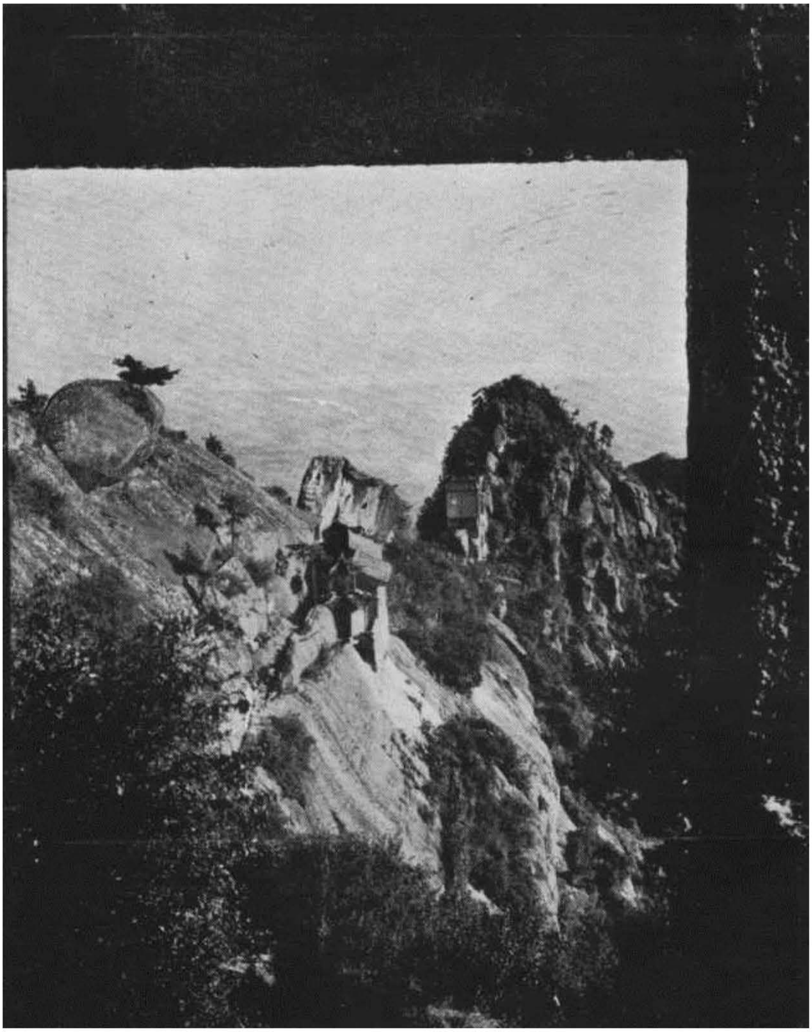
Res. 17 — İmparator T'ai-tsung'un atı. (Mezarından bir kabartma, M. s. 649).

Res. 18 — Bir taoist rahip.
(Pekinde, «Beyaz bulutlar» mabedinde).

Res. 19 —- Orta halli bir Çinli'nin mutfağı.

Res. 20 Ch'ang-an şehrinin doğusundaki mukaddes «Hua» dağında manastırlar. (Meşhur edip Han Yü bu dağa tırmanmağa muvaffak olamamıştır).

Res. 21 — Meşhur Buddhist rahip Hsüan - tsang, Hindistan seyahatından Buddhizm'e ait kitaplarla dönerken. (13'üncü yüz yılda yapılmış bir resim).

Res. 22 — Bir aktör kadın rolünde.

Res. 23 — Bir dansöz.
(Pişmiş toprak, T'ang devri).

Res. 24— Bir avcının resmi.
(Bazaklık (Türkistan)' da bir duvar tablosu. Bu resmin üslûbu T'ang devrinin Çin ressamlığına tesir etmiştir).

Res. 25 — Türkistan'da, Bazaklık'taki duvar tablolarından.
(Orta Asya üslubundaki elbise ve başlıklar T'ang devrinin
Çin modasına tesir etmiştir).

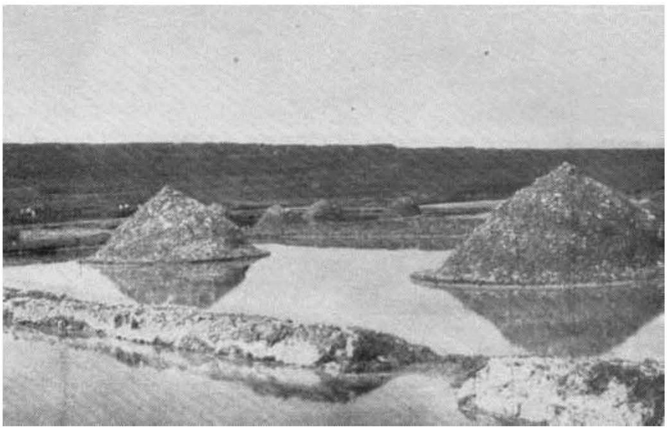
Lev. XIX

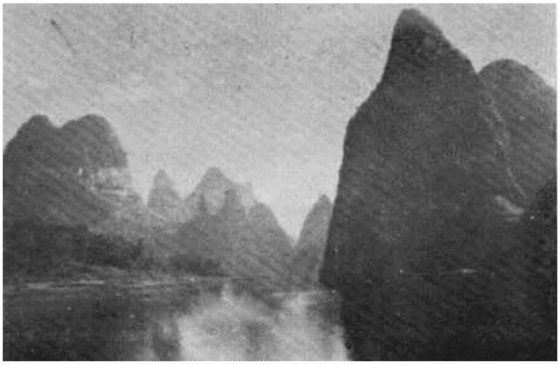
Res. 26 — Konfüçyüs'ün resmi.
(Konfüçyüs'ün doğduğu Ch'ü-fou şehrindeki bir tapınakta ve
taş üstünde olan bu resim Wu Tao-tse tarafından
yapılmış bir tabloya göre tersim edilmiştir) .

Res. 27 — Yabancıları temsil eden toprak heykeller.
Bu heykeller ölülere hediye edilerek mezarlara konurdu.
(Pişmiş topraktan, T'ang devri).

Res. 28— Güney Shansi'de bulunan Tuz gölü.
(Kuzey Çin'de kullanılan tuzun çoğu buradan gelir).

Res. 29 —- Tipik bir Güney Çin manzarası.
(Kuang - hsi eyaletinde).

Res. 30 — Dünyayı koruyan dört Buddhist tanrıdan biri.
(Demirden olan bu heykel, Sung devrinde yapılmıştır
ve T'ai-yüan şehrinin güneyinde Chin-ts'ih'de
bulunmaktadır).

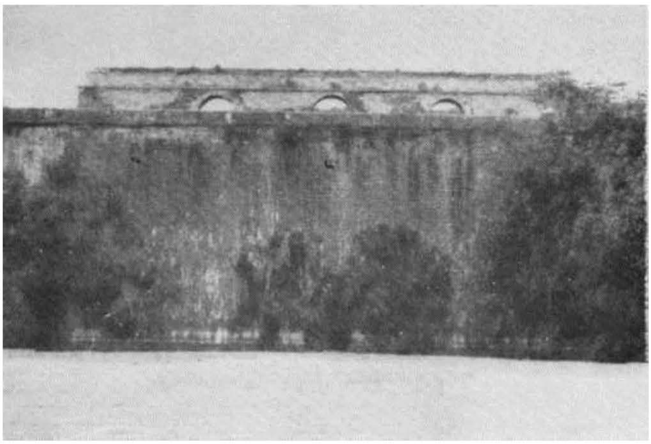

Res. 31 — Buddhist tanrılar.
(Sung devrinden kalan bu kabartma Cheng-ting şehrinin
«Ulu Buddha» tapınağındadır).

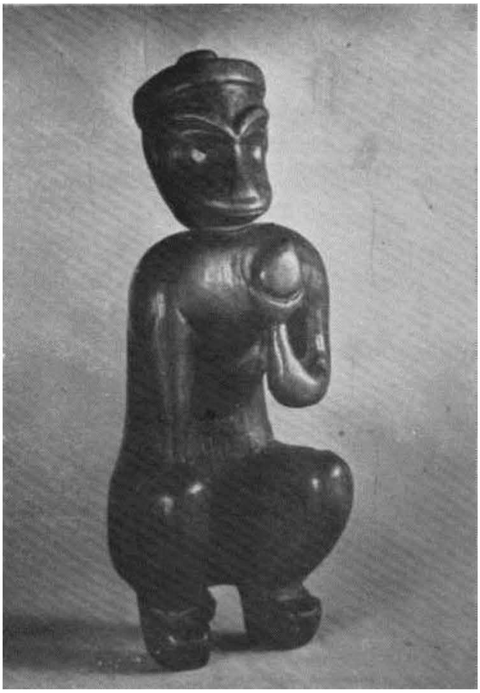
Lev. XXIII

Res. 32— Avlanan bir Moğol.
(Chao Meng-fu tarafından yapılmıştır. 1254-1322).

Res. 33 — İlk Ming imparatoru'nun mezarı.
(Nankin'de).

Res- 34 — Bir maymun figürü.
(Bu gibi figürler kemerde taşınır. Maymun meşhur «Batı'ya seyahat»
adlı romanda büyük bir rol oynar).

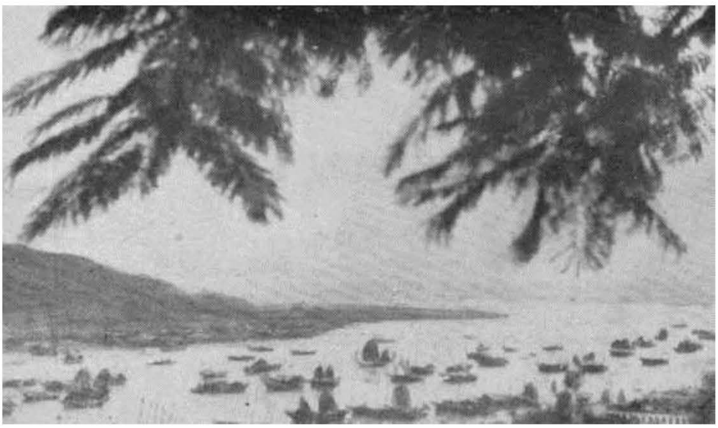
Res. 35 — Pekin'de, bir Buddhist tapınağında duvar tablosu.

Res. 36 — Pekin şehri duvarı.

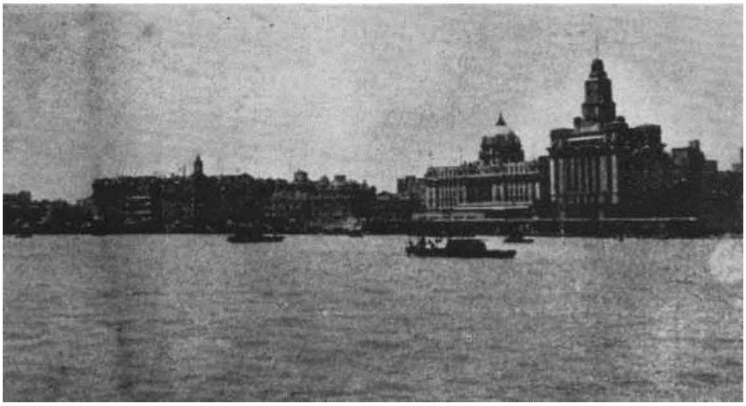
Res. 37 — Jehol şehrinde Mançu imparatorlarının yazlık sarayı

Res. 38 — Macao limanı.

Res. 39 — 1851 - 1861'de kullanılmış bir kağıt para
(Tedavüle çıkarılmadan önce numara ve
yıl ilâve edilir).

Res. 40 — Shanghai şehrinin bugünkü manzarası.

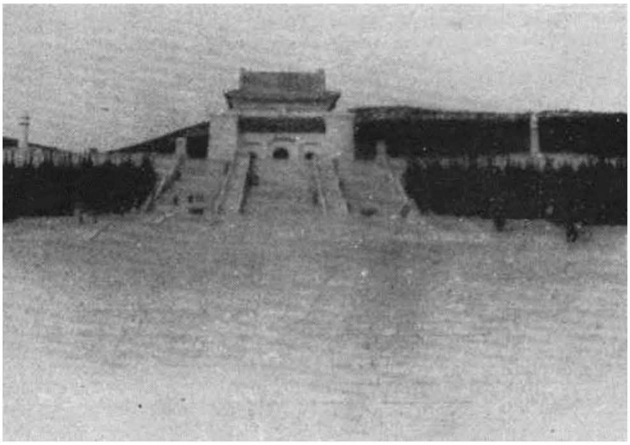
Res. 41 — Bir Çin halk mabedi.
(Chekiang eyaletinde Shao-hsing şehrinde).

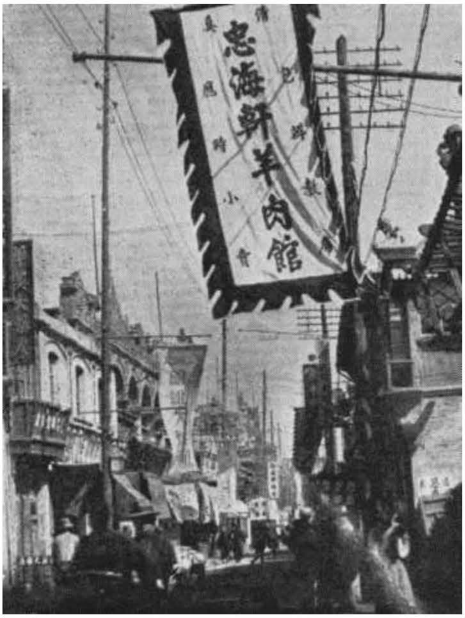
Res. 42 — Modern bir çin kadını.

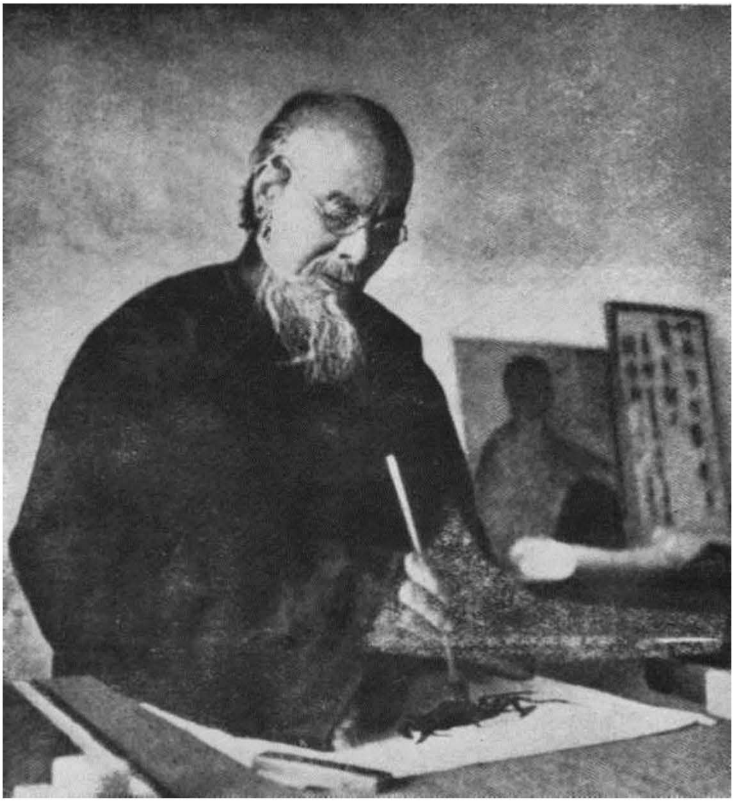
Res. 43 — Kırgızlar Çin imparatoru Ch'ien - lung'a (1736- 1796)
at getiriyorlar.
(Lang Shih-ning'in tablosu).

Res. 44 — Nankin'de Sun Yat-sen'in mezarı.

Res. 45 — Pekin'de bir sokak.

Res. 46 — En meşhur Çin ressamlarından Ch'i Po-shih resim yaparken.

Res. 47 — Shanghai belediyesi.
(Modern mimarî).

Res. 48 — Klâsikcilerin holü.
(Pekin'de 17 inci asır klâsik mimarî eserlerinden).

Lev. XXXIII

Res. 49 — Modern Çin resminden bir örnek.

7 K.